

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРІСА ГРІНЧЕНКА**

Т.Г. Купрій

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

Навчальний посібник

Київ – Логос – 2014

УДК 316.332
ББК 60.5
К 92

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Протокол № 8 від 24 квітня 2014 р.)

Рецензенти:

Александрова Олена Станіславівна, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка;

Зоська Яна Володимирівна, доктор соціологічних наук, доцент, професор
кафедри соціології і соціальної роботи Класичного приватного університету;

Щудло Світлана Андріївна, доктор соціологічних наук, доцент, завідувач
кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного
педагогічного університету

Купрій Т.Г.
К92 Соціологія освіти: навчальний посібник для студентів непрофільних
спеціальностей / Укл.: Т.Г. Купрій – К.: Видавництво «Логос», 2014. –
304 с.
ISBN 978-966 171-817-2

У навчальному посібнику комплексно висвітлено викладення курсу
«Соціологія освіти» на основі компетентнісного підходу за кредитно-
модульною системою навчання для студентів непрофільних гуманітарних
спеціальностей. До кожної теми пропонується опорний конспект вивчення
нового матеріалу, виконаний з залученням першоджерел, додаткової фактичної
та ілюстративної інформації. У посібнику наведені завдання для самоперевірки
знань, тестові завдання, предметний покажчик основних понять, спрямовані на
розвиток соціоосвітнього мислення у спеціалістів соціально-гуманітарного на-
пряму. Пропонується для студентів, викладачів ВНЗ, вчителів спеціалізованих
ліцеїв і коледжів.

УДК 316.332
ББК 60.5

ISBN 978-966 171-817-2

© Купрій Т.Г., 2014 р.

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Соціологія освіти як галузь соціологічного знання	
1.1. Визначення соціології освіти	6
1.2. Об'єкт, предмет і методи дослідження соціології освіти	8
1.3. Рівні соціології освіти	13
1.4. Функції соціології освіти	16
1.5. Зв'язок соціології освіти з іншими науками і навчальними дисциплінами	19
Розділ 2. Історія розвитку соціології освіти	
2.1. Періодизація становлення та розвитку соціології освіти	25
2.2. Інституалізація вітчизняної соціології освіти	40
2.3. Розвиток соціології освіти на сучасному етапі	44
Розділ 3. Освіта як соціальний інститут. Освіта в аксіологічному вимірі	
3.1. Поняття освіти як соціального інституту	51
3.2. Історичні етапи розвитку освіти як соціального інституту	54
3.3. Освіта як механізм акумуляції і трансляції соціального досвіду. Соціальні аспекти освіти як соціального інституту. Інституціональний зміст освіти	61
3.4. Основні концептуальні підходи соціологічного аналізу освіти	65
3.5. Цілі, цінності, функції, принципи освіти	68
Розділ 4. Соціальна структура системи освіти. Зміст освіти	
4.1. Соціально-системний погляд на освіту	76
4.2. Основні елементи системи освіти та їх структура	79
Розділ 5. Суб'єкти освіти: соціологічний аналіз	
5.1. Специфічні риси соціальних спільнот у сфері освіти	98
5.2. Соціальні ролі в навчально-виховному закладі	100
5.3. Соціальний портрет педагога. Основи стратифікації викладачів: фах, компетентність, кваліфікація, трудовий стаж	106
5.4. Учні як соціально-освітня спільнота	112
5.5. Основні характеристики студентства як соціальної спільноти	114
5.6. Ринок праці дипломованих працівників	117
Розділ 6. Освітній процес в сучасному суспільстві	
6.1. Ефективність і якість системи освіти	127
6.2. Ліцензування діяльності з надання освітніх послуг. Акредітація. Атестація навчально-виховних закладів	135

6.3. Державні стандарти освіти в Україні. Фінансування освіти	141
6.4. Освітні індикатори. Рівень грамотності як інтегральний показник ефективності освіти. Проблеми нерівності доступу до освіти. Освіта і соціальна мобільність	151
6.5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021р. Сучасна освітня парадигма	159
6.6. Соціальний механізм мотивації навчальної діяльності. Типи мотивацій навчальної діяльності	165
6.7. Соціальна потреба та попит на освіту: формальний, неформальний та інформальний сектори системи освіти. Криза освіти. Суспільна селекція в освіті	169
6.8. Взаємозв'язок освіти і суспільства, школи та громадськості	183
Розділ 7. Стан сучасної освіти в країнах Заходу та в Україні	
7.1. Інноваційні процеси сучасної освіти. Розвиток приватної, дистанційної освіти. Безперервна освіта: соціологічний аналіз	189
7.2. Реформування освіти в Україні: проблеми та перспективи	201
7.3. Навчальний заклад в системі освіти. Школа як об'єкт соціологічного Аналізу. Інновації у ВНЗ	206
7.4. Болонський процес – реформа вищої освіти – глобалізація	214
7.5. Системи освіти в сучасному світі	220
Розділ 8. Самоосвіта як соціальна проблема	
8.1. Поняття самоосвіти в інформаційному суспільстві	243
8.2. Суб'єкти самоосвіти	249
8.3. Функції самоосвіти	251
8.4. Види самоосвіти	253
Розділ 9. Система управління освітою. Правові аспекти управління освітньою діяльністю	
9.1. Методологічні основи управління у сфері освіти	252
9.2. Поняття, форми, принципи і функції державного управління освітньою діяльністю	260
9.3. Органи управління в навчально-педагогічному колективі. Управління та планування навчально-виховним процесом	266
9.4. Демократизація суспільства та зміни в державному управлінні школою. Студентське та шкільне самоврядування	271
9.5. Управлінські кадри в освіті. Метод формування управлінської мережі.....	277
9.6. Законодавча база освітньої діяльності в Україні	281
Глосарій	290

ВСТУП

Становлення нової соціальної реальності, яка отримала назву «суспільство знань», вимагає радикального концептуального перегляду соціологічного осмислення освіти. Освіта – багатозначне поняття. Насамперед – це визначальний компонент культури, що забезпечує спадкоємність та відтворення накопичених знань, досвіду, традицій. У цьому контексті освіту можна розглядати і як процес навчальної та виховної діяльності, і як результат цього процесу. Причому освіта – це не просто діяльність, а діяльність в особливий спосіб організована, з певною ієрархією ролей і нормативним регулюванням.

Без вміння розглядати проблеми освіти з широких соціальних позицій не можна оцінити її об'єктивну роль в суспільстві як найбільш вагомий чинник науково-технічного прогресу, економічного, соціально-політичного та духовного розвитку суспільства. На думку багатьох дослідників, об'єктивно оцінити роль освіти здатна саме соціологія освіти – галузева соціологічна дисципліна, предметом якої є освіта як соціокультурний інститут, її взаємодія з іншими інститутами та суспільством загалом, а також соціокультурні процеси у сфері освіти.

Освоєння курсу соціології освіти дозволить оволодіти фундаментальними основами важливих знань, умінь та навичок системи освіти відповідно до вимог ХХІ ст. та українських реалій. Сучасні навчальні заклади мають критично проаналізувати свої освітні практики, чітко визначити принципи недоліки і реалізувати конструктивні моделі трансформації освіти згідно з новими потребами суспільства. Засвоєння студентами вищих навчальних закладів основ соціоосвітньої науки сприятиме їм упевнено використовувати у майбутньому не тільки професійні, але і громадянські права та обов'язки.

Навчальний посібник допоможе студентам денної, заочної та дистанційної форм навчання самостійно опанувати основи соціологічних освітніх знань. Метою посібника є вироблення у студентів реальної інтерпретації соціальних освітніх явищ і процесів на підставі соціально-політичного світогляду; сформування соціального мислення, розуміння, а також можливість соціальних проблем, джерел їх виникнення і можливих шляхів їх розв'язання; використання студентами накопичених знань для ґрунтовного удосконалення життєдіяльності суспільства в цілому й окремих соціальних спільнот та індивідів зокрема.

Запропонований посібник містить значний фактичний матеріал з соціоосвітньої проблематики, додатковий інформаційний блок, наочність у вигляді таблиць, схем, що дозволить студентам краще опанувати курс «Соціологія освіти», а питання для самоконтролю і тести закріплять здобуті теоретичні знання з використанням компетентнісного підходу. Доданий предметний покажчик основних термінів і понять, а також ілюстрації, портрети дослідників-соціологів проблем освіти підвищать рівень саморозвитку студентів з даної дисципліни. Навчальний посібник стане у нагоді всім, хто цікавиться соціологічними освітніми знаннями.

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ ЯК ГАЛУЗЬ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

- 1.1. Визначення соціології освіти.
- 1.2. Об'єкт, предмет соціології освіти.
- 1.3. Рівні і методи дослідження соціології освіти.
- 1.4. Функції соціології освіти.
- 1.5. Зв'язок соціології освіти з іншими науками і навчальними дисциплінами.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☑ визначити поняття соціології освіти;
- ☑ охарактеризувати об'єкт, предмет та основні категорії, пов'язані з різноманітними аспектами вивчення освітньої тематики;
- ☑ знати головні методики і методології соціологічного дослідження освітніх проблем;
- ☑ визначити взаємозв'язки соціології освіти з іншими галузями соціологічних знань.

✎ **Основні терміни:** освіта, знання, вміння, навички, соціальний інститут, об'єкт дослідження, предмет дослідження, функції, галузеві соціології, методологія, методика

1.1. Визначення поняття соціології освіти

На сьогоднішній день соціалізація підростаючого покоління значною мірою зумовлюється системою освіти, в рамках якої відбувається педагогічна трансформація культури, її розвиток згідно з соціальними закономірностями та вимогами суспільного розвитку. Тому, в межах освіти з одного боку, здійснюється процес набуття людством досвіду, з іншого боку, відбувається селекція, редукція й трансформація культури, що сприяє засвоєнню класових, національних і соціально-групових інтересів.

Пильну увагу до соціальних проблем освіти визначає актуальність причин, які стають очевидними на всіх рівнях людського співтовариства – глобальному, соціальному та індивідуальному. Серед цих причин:

- пріоритетність освіти підсилює роль соціальних чинників в господарському, культурному і політичному житті і служить, що особливо важливо, підставою реалізації індивідуальності особи і всього комплексу соціальних і гуманітарних прав людини;

- національні системи освіти опиняються в групі чинників, що визначають темпи науково-технічного прогресу і, отже, перспективи світового суперництва;
- у геополітичному плані пріоритетність освіти прискорює злам систем соціального відчуження в світі.

Більшість перерахованих проблем освіти – не педагогічні, а соціальні. Їх дослідження можливе лише в рамках соціологічних концепцій і за допомогою комплексу соціологічних методів, а практичне рішення пов'язане не з педагогічними інноваціями, а із зміною в цілому комплексі умов. Серед них – становище школи в суспільстві і політиці, структура системи освіти і принципи її ресурсного забезпечення, соціальний статус педагога і його життя, методи управління і рівень соціальної культури в системі освіти, ціннісні основи освіти, соціальний запит до освіти.

Освіта – один з найдавніших соціальних інститутів, що викликана потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління для життя, готувати суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством. У сучасному світі освіта – складне і багатоманітне суспільне явище, сфера передачі, освоєння і перероблення знань і соціального досвіду¹. Освіта інтегрує різні види навчальної і виховної діяльності, їх зміст в єдину соціальну систему. Серед соціальних інститутів суспільства сучасної цивілізації освіта займає одну з провідних позицій. Адже благо людини, становище культури та духовності в суспільстві, темпи економічного, науково-технічного, політичного і соціального прогресу саме і залежать від якості і рівня освіти.

Соціологія освіти – одна з наук, що прагне впливати на подолання негативних тенденцій в отриманні знань, шукає нові імпульси впливу на озброєння сучасної людини, яка засвоює культуру. Навчальну діяльність соціологія освіти подає з позицій соціокультурних умов, життєвих орієнтацій, особливостей способу життя учнів, студентів, потреб виробництва, науки, всієї культури суспільства тощо. Визначаючи основні напрямки, соціологія освіти розкриває місце освіти як соціального інституту в системі суспільного відтворення; взаємовідносини процесу освіти з іншими процесами суспільного життя (економічними, демографічними, політичними); взаємозв'язок системи освіти з соціальною структурою суспільства; соціальне визначення освіти і динаміку змін; соціальне становище і спільну роль учителя і викладача; динаміку взаємовідносин між учнями і вчителями та ін.

8 **Соціологія освіти** – це галузь соціологічної науки, в межах якої здійснюється вивчення освітнього процесу, механізмів оволодіння людьми накопиченими наукою та соціальною практикою знаннями, передача цих знань через соціальний інститут освіти. Соціологія освіти – це галузь соціологічного знання, що вивчає систему закономірностей розвитку і функціонування освіти як соціального інституту, його взаємодію з суспільством.

¹ Писаренко І.Я. Социология образования //Социологический словарь. Сост. А.Н. Елсуков, И.Я. Писаренко. – Минск: Университетская, 1991. – С. 419-421

Соціологія освіти – це дисциплінарна область соціології, що досліджує соціальні аспекти освіти, закономірності взаємодії освітньої системи як соціального інституту і соціальної організації з суспільством, соціальними групами і особою. Соціологія освіти – вузька наочна область, яка об'єднує дослідників, які цікавляться формальними навчальними закладами і установами, їх системи, управління ними, організацію і структуру, рівні освіти, взаємодії груп в учбових закладах, соціальні ролі вчителя і адміністратора.

1.2. Об'єкт, предмет і методи дослідження соціології освіти

Сфера освіти є полем для низки суміжних наукових дисциплін, в яких накопичився багаж невизначених понять, що негативно позначається на соціологічних дослідженнях освіти. Процеси соціалізації реалізуються в двох основних формах: спонтанною і цілеспрямованою. Освіта з позиції соціології у найбільш загальному вигляді визначається як сфера цілеспрямованого розвитку особи, в якому процеси соціалізації набувають впорядкованих форм, значущі стандартів і орієнтирів.

Об'єктом соціології освіти є система освіти і інформація про неї. Таке визначення вважається найбільш загальним і не викликає протиріч. При його визначенні виникає проблема розкриття структури самого об'єкта, що породжує малодослідженість у вітчизняній соціології.

Освіта є соціальною підсистемою, яка складається з основних елементів: навчально-виховні установи як соціальні організації, соціальні спільноти (педагоги і ті, що вчаться), навчальний процес як вид соціокультурної діяльності. У зв'язку із цим в методологічному плані важливо показати, що об'єктом формування виступає *вся сфера освіти як соціальне явище*, а саме: люди, їх об'єднання і організації в системі освіти, де відбувається функціонування процесів освіти, діють визначені суб'єкти у формі різномірних навчальних занять, де в ході таких занять складаються визначені системи взаємовідносин людей.

Таким чином, об'єктом вивчення є освіта з позицій її соціальної природи.

Перш за все, таким об'єктом виступає система *формальної освіти*, що ототожнюється з процесом освіти в цілому, оскільки освітнім установам належить в ній вирішальна роль і в області утворення пануючих в товаристві культурних стандартів, ідеалів і політичних установок через державну політику.

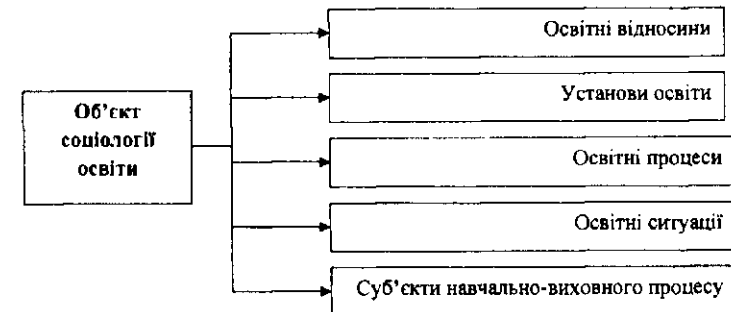
В ході нагромадження знань в межах наук про освіту поступово викристалізувались уявлення про освіту як про складний соціальний феномен в сукупності всіх його соціальних характеристик: це вид соціальних відносин, соціальний інститут, соціальна організація, соціальний процес і соціальна система. Його основними характеристиками є наступні:

- освіта – це *соціокультурний феномен* цілі і завдання, якого визначаються суспільством, є складовим компонентом культури;
- освіта – це *відкрита, гнучка і цілісна система* спадкоємних освітніх програм, державних стандартів, освітніх установ і органів управління;
- освіта – це *цілеспрямований і неперервний процес і результат* розвитку особи шляхом науково організованого навчання, виховання і самоосвіти;
- освіта – це *досягнений громадянином визначений ценз*, який підтверджується відповідним документом.

Отже, об'єктом соціології освіти вважають те соціальне середовище, де функціонують інституційні й неінституційні освітні організації, відбуваються процеси навчання та виховання, взаємодіють соціальні суб'єкти; соціальні аспекти діяльності працівників освіти, педагогічних та учнівських колективів; соціальна структура і функціонування; взаємозв'язки та взаємодії інституту освіти з іншими соціальними інститутами суспільства та його соціальною структурою; установами системи освіти.

Об'єктом соціології освіти виступає сфера освіти як соціальне явище, люди, їх об'єднання і організації в системі освіти. Іншими словами, соціологія вивчає освіту з позиції її соціальної природи.

Схема 1.1.

Соціологи у сфері освіти визначають предмет своїх досліджень по-різному. Одні головну увагу приділяють вивченню суті та основних функцій системи освіти в різних країнах, взаємозв'язку системи освіти з різними елементами суспільства. Інші звертають увагу на практичні проблеми навчальних закладів, застосовуючи при цьому соціологічні підходи і методи дослідження спочатку для виявлення проблем, а потім і для сприяння їх вирішенню. Якщо на попередніх етапах розвитку соціології освіти переважав абстрактний підхід до вивчення сфери освіти, то в останні роки переважає прагматичний.

Предмет соціології освіти має подвійну природу. З одного боку, соціологія освіти вивчає освіту як соціальний інститут суспільства, а з іншого – взаємозв'язки та взаємодії цього інституту з іншими сферами суспільного життя. Соціологію освіти, перш за все, цікавлять соціальні характеристики освіти, вплив на неї соціальних інститутів, соціального макро- і мікросередовища.

Соціологія освіти – це галузь соціології, що вивчає освіту як соціальний інститут, як форму і засіб суспільного життя. Вона має своїм предметом соціологічне дослідження загальних соціальних закономірностей освіти і виховання як соціального процесу і їх функцій на всіх рівнях взаємодії суспільних сил. Предметом свого розгляду соціологія освіти вважає систему освіти як соціального інституту, взаємодія її підсистем, а також взаємодію системи освіти і її підсистем зі всією соціальною структурою.

У соціології освіти акцентування уваги відбувається на тому, що відбувається між особами, як трансформуються відносини у сфері освіти під впливом різних чинників. Друга метафора підкреслює, що простір між людьми не залишається незмінним, статичним, а постійно міняється, «живе» завдяки діям суб'єктів в системі освіти. У зв'язку з цим, соціологія освіти постає як наука про всіх суб'єктів освітніх відносин, їх динаміку постійного функціонування і формування «соціального життя».

Аналіз точок зору вчених різних країн світу показує, що вони по-різному трактують предмет соціології освіти і намагаються з'ясувати:

- по-перше, наскільки існуюча модель освіти задовольняє потребам суспільства, зокрема, в підготовці фахівців для різних сфер життя;
- по-друге, чи стійко функціонують національні системи, ступені і типи освіти (і тут інтереси соціології освіти співпадають і перетинаються з інтересами порівняльної педагогіки);
- по-третє, чи є асиметрія (розриви, невідповідність), дисфункція і диспропорція в підготовці кадрів;
- по-четверте, якість професійної підготовки фахівців і рівень їх конкурентоспроможності;
- по-п'яте, стимули і мотивації до здобування освіти у різних соціальних груп населення в умовах реалізації ринкової моделі економічного і соціального розвитку суспільства;
- по-шосте, закономірності взаємодії освіти, навчання і виховання з цивільним суспільством;
- по-сьоме, механізм інтеграції, взаємодії наук, що досліджують систему освіти.

Предмет соціології освіти є соціально-освітні відносини – соціальні відносини, в які вступають соціальні суб'єкти (люди, спільності, організації, соціальні інститути) в процесі освіти.

Схема 1.2.

Предметом соціології освіти виступає широке коло соціально освітніх відносин, в які вступають соціальні суб'єкти у процесі навчання. До предмету дослідження соціології освіти належать:

- проблеми соціального пізнання і соціального виховання, функцій і розвитку системи освіти, освітньої політики;
- стан і динаміка соціокультурних процесів у сфері освіти, закони, принципи, механізми, технології навчання;
- пошук джерел розкриття пізнавальних можливостей особистості, її виховання та навчання в реальних умовах життя людей, більш вдосконалених способів розкриття закладених в учнях здібностей;
- проблеми життєвого самовизначення, самореалізації і самоствердження учнівської та студентської молоді;
- проблеми вибору учнівською та студентською молоддю життєвих цінностей, визначення свого місця в житті;
- взаємодія системи освіти з іншими сферами суспільного життя, процеси, що виникають під час такої взаємодії, вплив освіти на цілісний, гармонійний розвиток соціального суб'єкта, його підготовленість до включення у професійну діяльність.

Предметом соціології освіти виступає вивчення закономірностей функціонування і розвитку освіти, її взаємодія і взаємовплив на розвиток суспільства, соціальних спільнот, різних прошарків і груп, їх відносин між собою в процесі життєдіяльності. Соціологія аналізує навчально-виховний процес як соціальну взаємодію суб'єктів освітньої діяльності, на відміну від педагогіки, яка вивчає організацію, методи, процедури, що забезпечують ефективність дій педагога.

Визначення предмету соціології освіти завжди викликало і викликає дискусії, адже саме предмет інтерпретує сферу наукової діяльності, складає найважливіший аспект дослідження. За кордоном обговорення цієї проблеми почалося через півстоліття після зародження соціології освіти. Цьому передували дуже абстрактні визначення, наочні межі, що нечітко описують будову і пріоритети наукової галузі, а також свідомо вузькі трактування з позиції освітньої соціології. Предмет галузі зводився до суспільного призначення системи формальної освіти².

До сьогодення ведуться дискусії з приводу визначення предмету та об'єкту соціології освіти. Так американський соціолог М. Троу вказує, що соціологія освіти у полі свого зору тримає процеси навчання в різних сферах освіти, зв'язки між ними і іншими сферами суспільства. Болгарський соціолог І. Донеєв в предмет соціології освіти вводить лише аспект взаємодії освіти з іншими компонентами соціальної структури суспільства. Згідно з думкою ученого, соціологія освіти – це галузь соціології, яка вивчає закономірності взаємодії між освітою й іншими компонентами соціальної структури суспільства, тобто аналізує освіту як компонент цієї структури.

² Соціологічна енциклопедія / Укл. В.Г. Городянченко. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с. (Енциклопедія ерудита)

Визначаючи предметне поле вітчизняної соціологічної науки корифеї питань соціології освіти визначали її предметне поле, зокрема: *В. Городяненко* окреслював, що соціологія освіти – галузева соціологічна дисципліна, предметом якої є освіта як соціокультурний інститут, взаємодія з іншими інститутами і суспільством загалом, а також соціокультурні процеси у сфері освіти. *Ф. Флінтов* предметний зміст соціології освіти концентрує навколо проблеми взаємодії освіти і соціальної структури суспільства. *Г. Дворецька* предметом соціологічного вивчення вбачає освіту як соціальний інститут, соціальну систему, механізм взаємодії її з іншими складовими суспільства, його соціальною структурою. *Й. Нечаєв* наголошує на взаємозв'язку соціології освіти з особливим проявом соціального. *М. Лукашевич* вважає, що предметом соціології виступають соціальні відносини, в які соціальні суб'єкти вступають у процесі навчання. Таке визначення узагальнює існуючі погляди, спираючись на методику визначення предметної сфери соціології в цілому.

Категорії соціології, які визначили дослідники дозволяли апелювати до понять соціально-економічного положення класу, до класових цінностей і інтересів, до питань панування і підпорядкування, рівності, справедливості, соціальної ефективності цілої системи освіти і окремих установ. Дискусії про моделі освіти, про предмет соціології освіти проходили, як правило, на рівні соціально-філософського і соціально-історичного аналізу і узагальнення, але для підтвердження своїх позицій учасники дискусій прагнули привертати соціологічні дані. Гострота соціальних питань розвитку освіти неминує породжувала у деяких учених і адміністраторів прагнення поставити нову область знання під свій контроль і коректувати її завдання.

У нашій країні питання про предмет соціологічної галузі було довгий час ускладнене політико-ідеологічними установками, повільним визнанням соціальної ролі інституту освіти, домінуючим положенням академічної педагогіки в загальних питаннях освіти, спробами звести галузь до вивчення процесів виховання і позбавити її права на теоретичний розвиток. Більшість соціальних досліджень освіти були розсіяні в периферійній проблематиці. У них частіше вгадувалися інтереси педагогіки, психології, етики, а стрижньові теоретичні питання соціології освіти, зокрема її предмет і базові концепції, залишалися без належної уваги.

Розглядаючи взаємодію системи освіти як соціального інституту із духовною сферою суспільства, соціологія освіти виходить на проблеми процесу соціалізації особистості, місця освіти в системі її культурних цінностей та соціальних орієнтацій. В поле зору соціології освіти попадає аналіз процесів збереження і передачі знань, формування соціальних норм, засвоєння духовних цінностей, вплив рівня освіти на спосіб життя індивіда. Значне місце в соціології освіти займає проблема поведінки людини в системі освіти, її відношення до інститутів освіти, наміри, запити, мотиви та стимули освіти, орієнтації на одержання знань, вибір відповідних навчальних закладів.

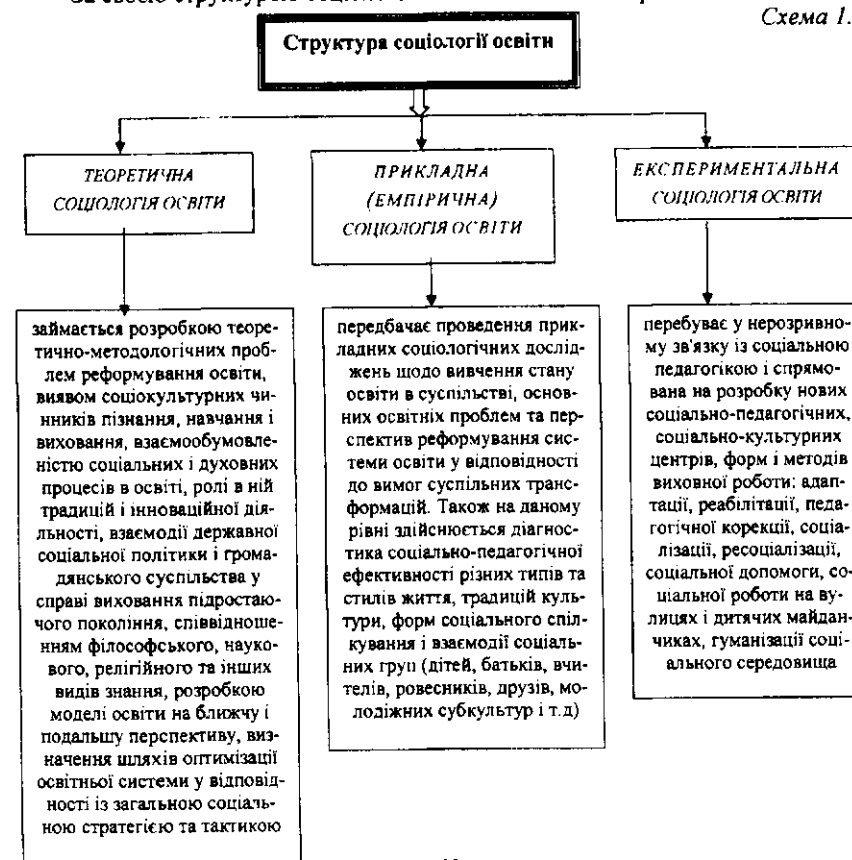
1.3. Рівні і методи дослідження соціології освіти

Освіта має відносну самостійність за своїми соціальними функціями, володіє впливом на розвиток історичних систем, здатністю активно впливати на функціонування та розвиток суспільства. Стан цієї системи визначається пануючими в суспільстві традиціями та цінностями. Крім того на стан системи освіти впливає породжена суспільством структура соціальних зв'язків та відносин, а отже, і соціальна, зокрема визнана класова структура суспільства, особливості політичних та ідеологічних відносин.

У соціології освіти розрізняють два напрямки в дослідженні проблем освіти: внутрішній (діяльність працівників освіти, педагогічних та учнівських колективів; соціальна структура і функціонування установ системи освіти; проблеми функціонування і управління; соціальні взаємовідносини в межах освіти) та позаінституційний (соціальні аспекти взаємодії освіти та інших інститутів суспільства).

За своєю структурою соціологія освіти включає такі рівні:

Схема 1.3.

Перелічені напрямки соціології освіти нерозривно пов'язані з дослідженням ролі освіти у відтворенні і розвитку соціальної структури суспільства³. А це передбачає аналіз структури навчальних закладів, різниці між ними, співвідношення між різними ланками системи освіти, наприклад, між загальноосвітньою, професійно – технічною школою з одного боку, та вищою – з іншого. В цьому випадку для аналізу процесів відтворення соціальної структури суспільства стає необхідною інформація про соціальний склад учнів та студентів, розподіл вихідців із різних соціальних груп по каналах системи освіти, про шанси представників всіх соціальних груп на отримання вищої освіти.

У самій галузі поступово склалися два напрями:

1) *освітня соціологія*, в основному, тяжіла до практичних потреб шкіл, прагнула знайти корисні і практичні вирішення проблем освіти. Предмет галузі вона розглядала як приналежність системи освіти, прагнула до балансу освітньої психології з освітньою філософією. Такого роду наукові і професійні підходи у галузі досліджувалися в рамках:

- *соціальною роботою*, яка сприймала освіту як засіб соціального прогресу. Оскільки школа могла служити агентом ціннісних змін, і за її допомогою особистості могли висловлювати свої погляди і впливати на майбутній розвиток суспільства;
- *технічної освіти*, яка вбачала в соціології систему інструментів, з допомогою яких спеціалісти в професійному навчанні молоді могли викладати деякі технології навчально-виховного процесу;
- *філософської орієнтації*, яка намагалася сформулювати таку філософію, завдяки якій можна було б аналізувати суспільство і потреби людей та відображати це в навчальних планах і цілях школи.

2) *соціологія освіти*, націлена на теоретичний розвиток цілісної соціологічної концепції освіти. Свій предмет соціологія освіти бачила частиною соціології, а основною функцією вважала досягнення теоретичного знання за допомогою жорстко впорядкованих наукових методів.

Соціологія освіти може бути представлена у вигляді двох структур:

1) *теоретико-концептуальний зміст*.

- основні категорії: культура, освіта, виховання, соціалізація, учення, особа;
- соціальна детермінація освіти, соціокультурна організація сфери освіти, ефективність освіти;

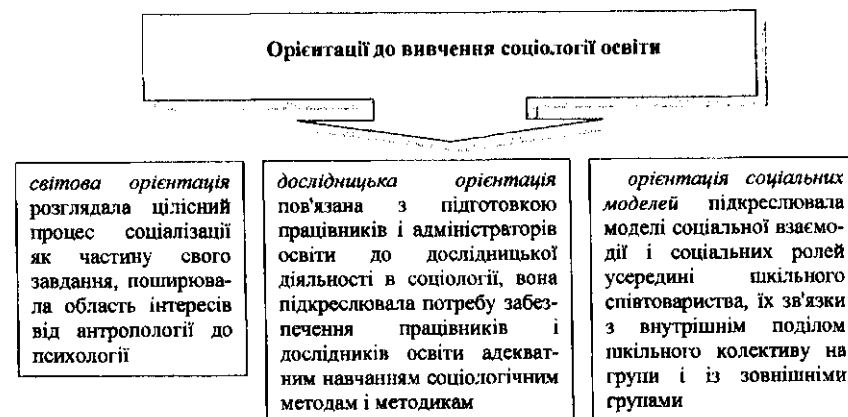
2) *технологічна послідовність пізнавальної діяльності*:

- теоретична концепція: гіпотези, категорії, закони, принципи;
- методи і технології: діагностика, моделювання, прогнозування, проектування;
- фактичний матеріал: дані діагностики і прогнозування;
- проекти і моделі соціокультурної діяльності.

Освіта має свої методологічні принципи, використовує широкий арсенал методів соціологічного дослідження. Спираючись на широку інформаційну базу і здійснюючи прогностичні функції, соціологія освіти покликана забезпечити наукове обґрунтування соціальної політики у сфері освіти, реформ системи освіти, що є важливою умовою вирішення багатьох проблем сучасності.

В рамках дослідницьких освітологічних підходів визначалися три основних наукові і професійні підходи до галузі:

Схема 1.4.

Методологічно соціологія освіти виходить з принципів діалектичної логіки, і насамперед, єдності теорії і практики – основи пізнання. Соціологія освіти має два взаємозв'язаних рівня – теоретичний та емпіричний (дослідний). Теоретичний рівень передує емпіричному, який завершує теоретичний. Соціологія освіти обґрунтовує закономірності і особливості розвитку освіти, дає теоретичне узагальнення процесів, що відбуваються, визначає напрям емпіричних соціологічних досліджень суспільної думки учнівської молоді, педагогів, адміністрації, громадських організацій. Соціологія освіти висуває гіпотези, які ще потребують перевірки практикою. Без теоретичних передумов ніяке емпіричне дослідження не дає необхідних результатів, а матиме випадковий характер у вигляді набору суджень і фактів. Недостатньо кваліфіковані дослідники нерідко намагаються обійтись без теоретичних обґрунтувань і дослідження зводять до поверхово відібраних фактів, даних, тощо. В соціологічних дослідженнях освіти нерідко культивується суб'єктивізм, коли бажані відповіді респондентів фіксуються тільки як позитивні, що прикрашають реальну дійсність, ігнорує її суперечності. Так, ігнорувалася важливіший методологічний принцип – об'єктивність розгляд суспільних явищ. Емпіричні дослідження систематично ведуться в школах, вищих навчальних закладах і охоплюють широке коло питань – соціально-політичний і моральний образ

³ Шереги Ф.Е. Социология образования: прикладные исследования / Ф.Е. Шереги – М.: Феникс, 2001. – С. 132

учня, студента, педагогів, їх ціннісні орієнтації, ставлення до навчання, праці, рівень культури, задоволеність працею, суспільна діяльність та ін. Для анонімного вибіркового опитування учнівської, студентської молоді та педагогів розробляються соціологічні анкети. Одержані емпіричні результати дають факти, дані для узагальнень і аналізу процесів в системі освіти, збагачуючи тим самим теорію соціології. Взаємодія теорії і практики не перетворюється в схоластику і догматизм, набуває здатності творчо розвиватися, даючи працівникам системи освіти нові висновки і практичні рекомендації.

В Україні найбільш ефективно і планомірно ведуться соціологічні дослідження проблем освіти в Харкові переважно в державному університеті, в державному педагогічному університеті, а також в галузевих університетах і інститутах – радіотехнічному, політехнічному, інституті сходознавства та міжнародних відносин і ін. В процесі соціального пізнання теорія і практика освіти збагачується, доповнюючи одна одну.

Якщо спочатку освіта досліджувалася як соціальний інститут, з погляду *структурно-функціональної організації* цього процесу і його впливу на розвиток соціальної структури суспільства, то згодом соціологія освіти з позиції *структурно-функціонального аналізу* поступово переходить на позиції *соціокультурного підходу*. У поле зору дослідників вже потрапляє освіта як вид соціокультурної діяльності і культурної цінності як об'єкту засвоєння в процесі навчання, проблеми гуманізації освіти і його соціокультурної суті, регіональні і локальні проблеми соціології знання та виховання, соціологічні проблеми формування ціннісних орієнтацій і їх ролі в системі освіти. Таким чином, «лінія Дюркгейма» змінюється «лінією Вебера», яка знаходилася в тісному зв'язку із екзистенціалістською теорією розвитку особи і *феноменологічною соціологією знання*.

Відносна самостійність соціології освіти відображається в її структурі, категоріях та напрямках дослідження. До основних категорій соціології освіти належать такі поняття, як культура, освіта, виховання, навчання. Структура соціології освіти включає: навчання як вид соціокультурної діяльності; вплив суспільних потреб на розвиток освіти; сферу освіти і її структуру; навчальний процес; соціальну структуру; сферу освіти й управління нею.

1.4. Функції соціології освіти

Основне завдання соціології освіти полягає в тому, щоб своєчасно виявити та вирішити на відповідному рівні важливі потреби або проблеми освітянського життя суспільства, які тільки зароджуються, науково обґрунтувати рекомендації щодо їхнього вирішення. Дана прогностична функція соціології освіти тісно пов'язана з соціальним плануванням та прогнозуванням.

Серед *завдань соціології освіти* можна виділити наступні:

- вивчення потреб в освіті, оцінка її ролі в житті людини;
- вивчення соціальних функцій освіти (загальної, сімейної) в умовах становлення українського духовного відродження;

- оцінка рівня і якості знань людини у відповідності до соціальної значущості;
- ставлення суспільства і тих, хто навчаються, до освіти, її соціальної цінності;
- виявлення ролі освіти як чинника соціального розвитку;
- визначення міри впливу освіти та інтересів.

Реалізація завдань соціології освіти здійснюється через низку *функцій*:

- *теоретико-пізнавальна* функція соціології освіти вивчає глибину, суттєві риси освітянського життя, саму систему освіти як соціального інституту, її тенденції та закономірності.
- *методологічна* функція пов'язана з розробкою соціологічних засобів пізнання суспільних процесів, які стосуються освіти.
- *прогностична* функція соціології освіти спрямована на передбачення наслідків відповідних освітніх концепцій, рішень, ідей, теорій, задумів.
- *практична* функція пов'язана з практикою освіти, використанням соціологією освіти досягнень педагогіки, психології в освітянському житті суспільства, з розробкою критеріїв соціальної ефективності діяльності школи, коледжів, вузів, ліцеїв, академій тощо.
- *гуманістична* функція досліджує процеси гуманізації освіти, виділяє пріоритетні напрями соціологічних досліджень, що пов'язані з гуманітарними проблемами освіти.
- *інноваційна* функція зобов'язує соціологію освіти крокувати попереду практики, постійно випереджати її, збагачувати новачками, науковими ідеями. Освітні інновації можуть бути радикальними (коли висувається якась «навіжена» ідея), удосконалюючими (удосконалення того, що вже мало місце в практиці), комбінаторними (з кількох положень висувається нове) або ж сукупними.
- *світоглядна* функція соціології освіти передбачає формування освітянської свідомості, її позиції, оцінки щодо певних освітніх концепцій.
- виходячи з предметної специфіки соціології освіти, необхідно виділити функцію *інтегруючої соціалізації*, пов'язаної з соціологічним забезпеченням і супроводом процесу соціалізації.

Дослідження проблем структури освіти нерозривно пов'язане з вивченням її соціальних функцій таких як:

- передача накопичених знань;
- спадкоємність соціального досвіду і в цілому духовна спадкоємність поколінь;
- соціалізація особи, її саморозвиток і самореалізація, накопичення нею інтелектуального, духовного, соціального потенціалу;
- трансляція культури, знань і навиків;
- регуляція соціально-класового балансу суспільства;
- інтеграція науки і виробництва;
- опосередкований вплив на політичні і національні процеси.

Логічно виправданим з погляду соціології освіти уявляється об'єднання всіх досліджень в цій сфері за двома напрямками: внутрішньоінституційному і зовнішньоінституційному. Перший охоплює внутрішні проблеми освіти як соціального інституту – соціальні аспекти діяльності суб'єктів освіти, соціальну структуру і функцію системи освіти, соціальний статус педагогічних працівників як соціальної групи, проблеми соціального управління системою освіти. Другий напрям об'єднує дослідження соціальних аспектів взаємодії освіти з іншими соціальними інститутами – виробництвом, наукою, культурою, політикою – зв'язки освітнього процесу з іншими соціальними процесами, впливи освіти на розвиток соціальних відносин і видів соціальної діяльності.

Структурна взаємодія елементів соціології освіти виявляється у функціях цієї науки, через які і реалізується її наочна, змістовна сторона.

До основних функцій соціології освіти зазвичай відносять:

1. *соціалізуючу* (вивчення освіти як соціального механізму соціалізації людини, дослідження місця і ролі освіти в освоєнні і накопиченні індивідом соціального досвіду, освоєння суспільних норм, традицій і стереотипів соціально схваленої поведінки). Ця функція є інтегруючою по відношенню до наступних, типовою для спеціальних соціологічних теорій;

2. *теоретичну* (поширення, приріст і збагачення соціологічних знань про освіту як соціальне явище). Соціологічні дослідження у сфері освіти є емпіричним матеріалом, який служить основою для розробки і уточнення законів і категорій соціології освіти;

3. *прогностичну* (здійснюється шляхом розробки соціальних прогнозів про передбачувані тенденції процесу і можливі результати тих або інших навчально-виховних проєктів. На основі дослідження виявленої тенденції в освіті готують короткостроковий прогноз. Для довгострокового прогнозу необхідно виявити закономірність розвитку процесу освіти, а також чинники (або чинників), вирішального для освіти, що впливає на процес в конкретних умовах;

4. *описову* (реалізується через систематизацію і опис отриманого дослідницького матеріалу про освіту в різного роду аналітичних записках, наукових звітах, статтях і книгах. Накопичуваний таким чином науково оброблений матеріал дозволяє зберегти для нових поколінь дослідників динаміку розвитку наукової картини процесу освіти);

5. *інформаційну* (полягає в зборі, систематизації і накопиченні соціологічної інформації про хід процесу освіти, стан в окремих його напрямках, про ефективність тих або інших прийомів і методів);

6. *ідеологічну* (формування соціологічних поглядів і ідей з приводу освіти і вивчення того, як ці ідеї входять складовою частиною в цілісну систему соціологічного бачення суспільства як складної соціальної системи);

7. *перетворюючу* (розробка на основі соціологічних вимірів впливу на соціальні відносини тих або інших методів дії найбільш результативних соціальних технологій навчання і виховання і, на цій основі, – системи соціального управління освітою).

Інтеграційна роль соціології освіти виявляється в реалізації наступних функцій:

1) залишаючись наукою на теоретичному рівні, вона виконує методологічну функцію при проведенні досліджень проблем освіти і в рамках вузько-спеціальних дисциплін, і в рамках конкретно-практичного рішення;

2) як теорія середнього рівня вона дає цілісне бачення будь-яких явищ освіти і дозволяє їх вирішувати в рамках соціальних об'єктів, що діють;

3) забезпечуючи взаємодію різних наук на прикладному рівні, з позицій яких вивчаються проблеми навчання, виховання і становлення особи, соціологія сама збагачується, розвивається і диференціюється як теоретична і практична наука. Причому це все більшою мірою виявляється у все більш чіткому виділенні соціології освіти як особливої самостійної дисципліни. Саме у цій універсальності полягає не тільки її актуальність і специфічність, але і її унікальність.

Виділення структурних елементів системи освіти і функцій соціології освіти носить відносний, умовний характер і проводиться з метою ефективного пізнання соціального явища освіти. У різноманітті ж соціального життя вони тісно переплетені, взаємозв'язані і виявляються в реалізації соціальної ролі цієї науки.

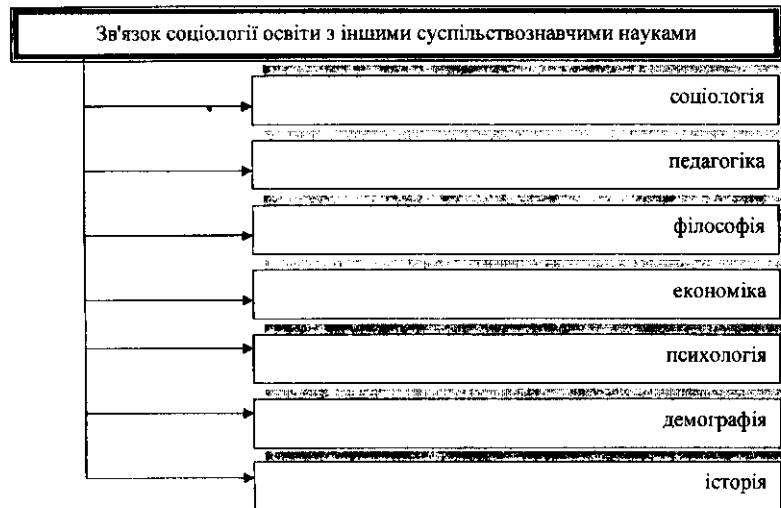
1.5. Зв'язок соціології освіти з іншими науками і навчальними дисциплінами

Соціологія освіти має тісний зв'язок з такими суміжними науковими дисциплінами, як педагогіка, психологія освіти, філософія освіти. Соціологія освіти основну увагу приділяє вивченню впливу соціальної системи, чи окремих елементів на спосіб організації і функціонування педагогічних та соціальних технологій. Отож, вона досліджує переважно позашкільні і поза-вузівські чинники освіти, їхній вплив на внутрішньошкільне та внутрішньо-вузівське життя. Варто зауважити, що розбіжності соціології освіти і педагогіки не є статичними, абсолютними. Вони видозмінюються разом з історичною еволюцією школи і суспільства, а також стосовно обставин, які складаються в той чи інший історичний момент.

Специфіка соціології освіти як соціологічної дисципліни полягає не в підсумовуванні даних всіх інших наук про різні об'єкти і суб'єкти освіти, а в пізнанні закономірностей взаємозв'язку педагогічних, психологічних, правових і тому подібне відносин об'єктів у сфері освіти, принципів взаємодії самих суб'єктів освітньої діяльності.

Оскільки соціологія освіти вивчає соціальний інститут, що виконує функції підготовки і включення індивіда в різні сфери життєдіяльності суспільства, залучення його до культури даного суспільства, то саме вона є тією сферою науки, що найбільш яскраво вказує на проблеми суміжних з нею наукових дисциплін про освіту. Соціологічні роботи надзвичайно важливі для успішного розвитку психології, соціальної психології, філософії, економіки освіти, і особливо педагогіки, і найактивніше сприяють їх розробці.

Схема 1.5.

Педагогіка має найбільший досвід дослідження навчального процесу, дії форм і інститутів освіти. При цьому варто відзначити, що предмет педагогіки є дещо ширшим, ніж навчання й освіта, бо вона вивчає виховний процес у цілому (навчальну і позанавчальну діяльність) тобто конкретний засіб засвоєння науки, культури, набутого життєвого досвіду. Педагогіку перш за все цікавить професійна діяльність педагогів і забезпечення їх теоретичними, методичними знаннями практичної роботи. Обидві науки мають однаковий предмет дослідження – процес навчання і виховання. Слід зазначити, що подібність полів даних галузей знань існує, проте ця подібність не вимагає утвердження відмінностей, особливо в окресленні проблемних питань тематичного структурування; характеру методології і методологічного аналізу, націленістю на зв'язок із суспільною практикою.

Педагогіка акцентує свою увагу на вивченні спілкування особистостей у навчально-виховному процесі, а соціологія освіти – на вивченні відносин соціальних суб'єктів, які взаємодіють у ньому. Педагогіка спрямована переважно на підвищення внутрішньої ефективності навчання, виховання (селекція учнів, неуспішність, дисципліна, негативне ставлення до навчального процесу тощо), соціологія – на соціальну ефективність (задоволення індивідуальних і загальносуспільних потреб у процесі соціалізації підростаючого покоління та інших груп населення і формування робочої сили, громадянська законослухняність населення, резерв талантів тощо). Педагогіка реформує методи навчання, а соціологія – соціально-політичну та соціально-економічну стратегію в галузі освіти. Педагогіка розпочинається там, де в шкільний клас чи

вузівську аудиторію приходять учні і вчителі, викладачі і студенти. Соціологія ж освіти розпочинається там, де певне суспільство створює особливу соціальну підсистему і приписує їй реалізацію конкретних соціальних завдань чи функцій.

Соціологію освіти більше цікавить економічний інтерес як мотив поведінки щодо отримання освіти певного суспільства, діяльність основних суб'єктів освітнього процесу, поведінку, визначаючи роль економічного чинника загальної мотивації освітніх дій.

Соціологія освіти взаємодіє також з історією, етнографією, демографією. Історія школи поряд з історією культури складає важливу частку громадської історії, виявляє і описує основні закономірності розвитку освіти, вчительської професії, її зв'язок із суспільним розподілом праці, пояснює природу управлінських структур, розкриває історично конкретне місце школи в структурі державних органів, показує незворотний рух системи освіти від периферії до центру суспільного життя. Демографія сприяє соціологічним прогнозам, можливість краще адаптуватися до майбутніх демографічних змін дає можливість визначити соціальну потребу в кількості закладів, педагогів у відповідності до різних вікових груп молодого покоління. Важливе значення також має демографія у системі безперервної освіти.

Оскільки зв'язок соціології освіти з філософією є нечіткими, вона виступає теоретичною основою для соціології освіти. Філософія через соціальну основу проникає в соціологію освіти, і стає частиною її. Тісний зв'язок соціології освіти та філософії освіти обумовлений тою обставиною, що перша лише починає самовизначатися, а тому принципово важливими є світоглядні орієнтації, обґрунтування яких припускає філософський підхід.

Органічно перехреснюються дослідницькі зв'язки психології та соціології освіти. Психологія освіти, основні завдання якої пов'язані з розкриттям фізіологічних і соціально-психологічних механізмів навчальної діяльності, з виявленням потенцій індивідів у засвоєнні навчального матеріалу, його репродукції, використовує основні методи соціології у своїх дослідженнях. І навпаки, соціологи використовують результати психологічних досліджень. Особливі стосунки соціології освіти і соціальної психології. Оскільки відносини відбиваються у суб'єктивно-психологічних взаєминах, без вивчення соціопсихологічних аспектів освітніх процесів та освітньої діяльності соціологічне вивчення освіти не може бути всебічним, втому числі і у сфері навчання і виховання. Особливо це стосується вивчення дошкільної та початкової освіти, оскільки поведінка дошкільнят і молодших школярів є переважно емоційною.

Забезпечуючи взаємодію різних наук на прикладному рівні, з позицій яких вивчаються проблеми навчання, виховання і становлення особи, соціологія сама збагачується, розвивається і диференціюється як теоретична і практична наука, що виявляється у все чіткішому виділенні соціології освіти як особлива і самостійна дисципліна.

Саме соціологія освіти стає тією областю науки, яка забезпечує взаємодію всіх причетних до освіти наукових дисциплін: педагогіки, психології, етики, культурології, політології і ін. Соціологія освіти вивчає не тільки інститути і

організації сфери освіти, але і конкретний механізм їх функціонування, а також способи регулювання.

За рахунок цього соціологія освіти об'єктивно виконує інтеграційну роль. Будучи багаторівневою наукою, вона включає як практичне знання, так і сто теоретичне узагальнення. Соціологія освіти будується на методологічній базі дослідження освітніх процесів, припускає адекватну нею методику і техніку. При цьому вона враховує багатофакторність соціальних процесів і плюралізм думок. В той же час соціологія освіти може плідно розвиватися, тільки спираючись на дані соціальної педагогіки, соціальної психології, соціальної медицини, антропології інших наук, і жодною мірою не може замінити дослідження проблем освіти з їх позицій. Навпаки, вона доповнюється даними психолого-педагогічних і соціально-економічних досліджень і може успішно розвиватися тільки в союзі з іншими науками, що вивчають сферу освіти.

Як міждисциплінарна наука соціологія освіти тісно пов'язана з близькими до нею за предметом і частково за методами дослідження науками – соціальною філософією, педагогікою, соціальною психологією, і ін. Соціологія освіти вивчає такі основні проблеми: місце освіти в системі суспільних відносин, ефективність її функціонування, зв'язок з іншими сферами, соціальні механізми діяльності, роль освіти як каналу соціальної мобільності, освіту як чинник соціалізації особи, проблеми безперервної освіти, трансформацію функцій освіти, формування єдиного освітнього простору, соціальні процеси в умовах кризи освіти і тому подібне.

Варто також зазначити, що соціологія освіти має ряд проблем, які можна поєднати з інформатикою, бо основи володіння інформаційними системами не можливі без соціокультурного аспекту.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ

1. Освіта як об'єкт вивчення соціології освіти, на відміну від інших наук розглядається як соціальний феномен, область соціальної реальності. Предметом соціології освіти виступають соціальні відносини між людьми, організаціями, соціальними інститутами і системами в процесі здобування освіти.

2. Соціологія освіти використовує загальні соціологічні категорії – соціальні відносини, соціальна система, соціальна організація, соціальний інститут, соціальна мобільність, кар'єра, соціальне управління, соціальні технології, соціальна діяльність. В той же час ця наука оперує і власними соціологічними категоріями – соціалізація, освіта, виховання, учення, соціально-освітні відносини, соціальні суб'єкти освіти, інститути освіти, рівні освіти, безперервна освіта як соціальний процес.

4. Соціальна роль соціології освіти реалізується через сукупність її функцій в суспільстві. Найбільш важливі з них – соціалізуюча, теоретична, прогностична, описова, інформаційна, ідеологічна і перетворююча.

5. Місце соціології освіти в системі соціологічних знань визначається її статусом спеціальної соціологічної теорії середнього рівня. Спираючись на методологічну базу, на загальні соціологічні закони і закономірності першого рівня, узагальнюючи фактологічний матеріал і результати конкретно-соціологічних досліджень, використовуючи методику соціологічних досліджень, ця наука розробляє соціологічну теорію і сучасні моделі освіти, апробує їх в реальній соціальній практиці, пропонує методику соціологічного вивчення ефективності процесу освіти і рекомендації з вдосконалення освіти як соціальної системи.

Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Визначити об'єкт та предмет соціології освіти.
2. Розкрити специфіку теоретичної соціології освіти, прикладної (емпіричної) соціології освіти та експериментальної прикладної соціології освіти.
3. Окреслити зв'язок соціології освіти з педагогікою і соціологією.

Контрольні тести

1. Викреслити те, що випадає з логічного переліку.

- 1.1. Соціальний інститут, соціальне середовище, соціальна організація, соціальний суб'єкт.
 - 1.2. Філософія, філологія, педагогіка, психологія, демографія.
2. Вибрати правильну відповідь.
- 2.1. Зазначте, що є об'єктом соціології освіти?
 - а) методи навчання;
 - б) сфера освіти;
 - в) шкільна соціальна система;
 - г) навчальні програми;
 - д) форми освіти;
 - е) зміст освіти.
 - 2.2. Соціологія освіти – це:
 - а) самостійна наука;
 - б) галузь соціології;
 - в) галузь педагогіки;
 - г) складова частина соціальної філософії.
 - 2.3. Освіту як соціальний інститут суспільства вивчає:
 - а) соціальна педагогіка;
 - б) соціальна філософія;
 - в) соціологія освіти;
 - г) соціологія культури.

IV Питання для самостійного опрацювання

1. Яке місце займає соціологія освіти в системі соціологічного знання?
2. Чим відрізняється предмет дослідження соціології освіти і педагогіки?
3. У чому проявляється зв'язок соціології освіти з іншими науками та галузями соціології?
4. Якою є структура соціології освіти?
5. У чому полягає суть основних функцій соціології освіти?

Джерела та рекомендована література:

1. Астахова В. И. Становление новой образовательной парадигмы на рубеже веков / В. И. Астахова // Вчені зап. ХГУ «НУА». – 2004. – Т. 10. – С. 9-24.
2. Курс лекцій по социологии образования / под ред. В. И. Астаховой. – Х.: Изд-во НУА, 2003. – 524с.
3. Осипов А. Общество и образование: лекции по социологии образования / А. Осипов. – Новгород: Изд-во НовГУ им. Я. Мудрого, 1998. – 341 с.
4. Современная социология образования : учеб. пособие. – Ростов н/Д; Феникс, 2005. – 320 с.
5. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Г. Городянченко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с. (Енциклопедія ерудита).
6. Филиппов Ф. Р. Социология образования / Ф. Р. Филиппов // Социол. исслед. – 1994, – № 9. – С. 8-9.
7. Шаронова С. А. Универсальные константы института образования – механизм воспроизводства общества: монография / С. А. Шаронова. – М.: Изд-во РУДН, 2004. – 357 с.
8. Шереги Ф. З. Социология образования: прикладные исследования / Ф. З. Шереги. – М.: Академия, 2001. – 304 с.
9. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М.: Логос. 2005. – 267 с.

Розділ 2

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ ОСВІТИ

- 2.1. Періодизація становлення та розвитку соціології освіти.
- 2.2. Інституалізація вітчизняної соціології освіти.
- 2.3. Розвиток соціології освіти на сучасному етапі.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначити напрямки розвитку соціології освіти;
- ☒ охарактеризувати основні соціоосвітні ідеї світу та України;
- ☒ знати погляди дослідників соціології освітніх проблем.

Основні терміни: освіта, філософія, педагогіка, ідея, наукова школа, суспільство, соціальна система, соціальна структура, функціоналізм, марксизм, лібералізм, соціал-демократизм, соціалізація

2.1. Періодизація становлення та розвитку соціології освіти

Не є секретом, що теорія педагогіки базується на законах і методах пізнання таких фундаментальних наук, як філософія, психологія, соціологія. Звідси постійна зростаюча потреба наочної актуалізації останніх, звертання їх до педагогічної антропології. Виходячи з цього чинника, доцільно визначити місце вчених, що досліджують дані дисципліни, не на задвірках системи освіти, а в її серцевині. При цьому стане природним, що в педвузах або на курсах підвищення кваліфікації педкадрів соціальна філософія і філософія освіти, загальна соціологія і соціологія освіти, соціальна психологія і педагогічна психологія паралельно із спеціальними курсами, виконують стратегічну мету навчання і виховання нових поколінь людей, орієнтованих на досягнення суспільних ідеалів.

Особливий інтерес вчених до сфери освіти народжувався одночасно в декількох країнах, разом з народженням самої соціології. І в цьому важливу роль відігравали в подальшому представники соціальної філософії і етики, діячі освіти, педагоги і психології.

В новий час межі наочної області самої соціології як науки не були ще твердо визначені. І як новий напрям, що дає оригінальні методи і засоби для пояснення соціальних процесів та проблем школи, соціологія неминуче манила до себе громадських діячів, вчителів, адміністраторів шкіл, дослідників. Важливим виявлялося те, що більшість їх отримували раніше базову підготовку в будь-яких інших науках окрім соціології. Вища соціологічна освіта знаходилася лише у стадії становлення⁴.

⁴ История социологии в Западной Европе и США – М.: Наука, 1993. – С. 21.

Ш. Фур'є

Основні теоретико-методологічні положення соціології освіти були закладені ще в XVIII–XIX ст. у теоріях французьких і англійських просвітителів і соціалістів-утопістів, особливо у вченнях Р. Оуена і Ш. Фур'є. Саме вони пояснювали зв'язок навчання з виробничою працею і необхідність суспільного виховання підрастаючого покоління, їхні погляди стали основою для розробки проблем ролі освіти, в тому числі, виховання в різних суспільно-історичних

умовах, здійснені прогресивними мислителями XX ст. Основоположні ідеї про взаємодію системи освіти і суспільства знайшли подальший розвиток в XX ст., в концепціях соціалістів, педагогів та соціологів.

Увага до питань освіти особливо посилилася на рубежі XIX–XX століть під впливом ряду об'єктивних чинників, серед яких були: зсув пріоритетів в економіці від аграрного до індустріального сектора в країнах Європи і США; імміграції сільського населення в міста і зростання потреби підприємств в кадровому складі, навченому роботі з машинами; загострення соціальної дезадаптації, викликані різкими зрушеннями в соціальній структурі під впливом ринкових відносин. Доступ до освіти опинився в центрі соціальної боротьби і наукових дискусій, у результаті яких була визнана суспільна доцільність масової освіти і активізувалися соціальні дослідницькі школи.

О. Конт

Витоки соціології освіти сходять до виникнення соціології як «позитивної науки». Передумови зародження цієї галузі соціології пов'язані з ім'ям О. Конта (1798–1857 рр.). Досліджуючи суспільство свого часу, він прийшов до висновку про виникнення нового типу суспільства – наукового і індустріального, характерного для якого стає науковий світогляд, що змінив теологічний. В зв'язку з цим особливого значення набувають суспільні прошки, створюючи інтелектуальну і моральну основу громадського порядку. Вони набувають духовної влади, що втілюється в тих, хто пропонує пануючий образ думок і фундаментальні ідеї суспільного устрою. Звідси випливає шлях перетворення суспільства, що полягає в навчанні позитивному мисленню як духовної і промислової еліти, так і пролетарів.

... система освіти в індустріальному суспільстві повинна бути переважно призначеною для найбільшого за чисельністю класу, який за умов панування схоластичної університетської освіти не має доступу до належного навчання (О. Конт «Позитивна філософія»)

Історія людства, згідно з О. Контом, – це історія становлення позитивної думки і, крім того, історія навчання позитивізму всього людства. Вважаючи позитивні знання реальною перетворюючою силою в суспільстві, О. Конт бачив у системі освіти важливий соціальний механізм розповсюдження цих знань, передачі і трансформації їх від покоління до покоління. Поєднуючи наукову діяльність з практичним викладанням, він зробив спробу створити альтернативну

Р. Оуен

державній формі навчання – «позитивістське суспільство», організоване на базі групи слухачів – робочих і студентів. Завданням цього суспільства було виховання і навчання народу у дусі позитивістського світобачення.

Предметне поле соціології освіти виокремлюється з загальнофілософської і педагогічної проблематики та починає досліджуватись специфічними методами наприкінці XIX – на початку XX ст. Становлення соціології освіти як самостійної дисципліни у Франції пов'язують з творчістю Е. Дюркгейма, в Англії – з працями Г. Спенсера. У роботах даних науковців центральне місце посідають проблеми навчальних закладів, навчання, ролі освіти в житті людини та розвитку суспільства.

Г. Спенсер

...освіта є засобом забезпечення ефективного контролю над життям людини. Лише природний метод освіти дозволить різним освітнім системам вирішити проблему цінності освіти. Цей метод засновується на ідеї подолання диктату держави і на розвиток вільної і цілеспрямованої системи освіти, яка може стати продуктивною для кожної особи. (Г. Спенсер «Освіта: інтелектуальна, моральна, фізична»)

Е. Дюркгейм

Французький соціолог Е. Дюркгейм (1858–1917 рр.) розглядав соціологічні проблеми освіти в тісній єдності з вихованням. Основоположним і початковим в його розумінні суспільства і суспільних інститутах освіти та виховання визначається поняття соціального факту, на основі якого будується вся його соціологічна концепція. Досліджуючи різні сторони життя суспільства, Е. Дюркгейм прийшов до висновку, що феномен натовпу, моралі, освіти, виховання, права чи вірування властиві їм як основна ознака⁵.

Вивчаючи суспільство в його різних проявах, Е. Дюркгейм визначив, що соціальні дії це колективні факти, вони здійснюють різний вплив на кожного окремо, їх субстратом виступає колектив. На цьому будується визначення:

... соціальним фактом є будь-який сталий спосіб зробити індивіда прийнятним до зовнішнього середовища і, крім того, спосіб, загальний для даного соціального простору, існує незалежно від своїх індивідуальних проявів. Першопричину будь-якого соціального процесу, що має деяке значення слід шукати в організації внутрішнього соціального середовища (Е. Дюркгейм «Самогубство»)

З визначення виходить, що виховання і освіта можуть бути досліджені як соціальні факти, тобто вони є предметом науки соціології і для їх дослідження під таким кутом зору необхідно використовувати соціологічні методи. З розуміння джерел рушійних сил соціальних процесів логічно витікає ідея зумовленості виховання і освіти навколишнім соціальним середовищем і висновки дослідника про те, що і виховання, і освіта за своєю природою нерозривно пов'язані з соціалізацією індивіда, виступають її засобами.

⁵ Дюркгейм Э. Социология образования / Пер. с фр. Э. Дюркгейм. – М.: Классик-М, 1996. – С. 174.

У взаємодії людини і суспільства, колектив є більш пріоритетним за суспільство. Оскільки в людині переважає природний егоїзм, то для приборкання нескінченних бажань і потреб необхідно в процесі освіти і виховання змусити його підкорятися дисципліні, яка повинна характерною (вольовою), але одночасно – обов'язковою. Щоб інтегрувати індивідів в суспільство, необхідно усвідомити одночасно останніми норм, яких кожен повинен дотримуватися, і трансцендентних цінностей, властивих колективам, до яких кожен з них належить або належатиме.

... сучасні суспільства, хоча і потребують авторитету колективної свідомості, але в той же час все більше повинні сприяти становленню особи. Тому сприяння розквіту особи, формування в кожному індивіді відчуття незалежності, здібності до рефлексії і вибору все більшою мірою визначає спрямованість освіти, виховання і соціалізації (Е. Дюркгейм «Суспільний поділ праці»)

З одного боку, суспільство, що розглядається як навколишнє середовище, зумовлює систему освіти і виховання. У цьому сенсі будь-яка система освіти і виховання є віддзеркаленням суспільства. Вона відповідає суспільним потребам і сприяє зміцненню колективних цінностей. Структура суспільства, що розглядається як причина, визначає структуру системи освіти і виховання. З іншого боку, суспільні і колективні норми і цінності, трансформуючись в процесі освіти і виховання через індивідуальну свідомість, надають зворотну дію, що перетворює життя суспільства.

... якщо рушійною силою суспільної еволюції визнається свідомість, а стійкість соціальної системи визначається згуртованістю її особливих форм, то людську діяльність можна пояснювати характером зв'язку індивідуальних і групових колективних уявлень. А якщо суспільне відтворення зводиться до відтворення свідомості, то освіта і виховання неминуче мають стати центральним елементом суспільного устрою і важливими механізмами історичної еволюції (Е. Дюркгейм «Освіта і соціологія»)

Мета виховання і освіти – з'єднати індивідів з колективом і переконати їх усвідомлено вибрати об'єктом своєї відданості саме суспільство.

Формування соціології освіти на рубежі XIX–XX століть було зумовлено переходом європейських суспільств на індустріальну фазу розвитку, з розповсюдженням політичної демократії, виникненням масової школи і тенденціями розвитку педагогічних наук. Дослідники в області педагогіки прийшли до висновку, що на еволюцію навчання і виховання впливають, в першу чергу, загальносоціальні чинники, а тому необхідно при аналізі соціальних взаємодій враховувати позашкільні аспекти. В той же час формувалася і інший шлях дослідження: від осмислення загальної структури суспільства до виявлення ролі освіти в ньому. Пошук фундаментальних механізмів з'єднання

педагогічної і соціальної систем якраз і став початком соціології освіти, основоположником якої і є Е. Дюркгейм. Освіту він вважав тим освітнім простором, де засвоюються ціннісні орієнтації суспільства, формуються здібності і уміння досягати найвищої соціальної позиції шляхом реалізації найбільш значущої соціальної функції.

Отже, наприкінці XIX ст. створювалися передумови подальшої диференціації соціологічних знань, виділення в них окремих спеціальних соціологічних теорій. Виникнення соціології освіти як самостійної соціологічної галузі знань пов'язують з іменами американських соціологів Л. Уорда (1841–1913 рр.), Дж. Дьюї (1859–1952 рр.) і німецьких дослідників М. Вебера (1864–1920 рр.) і К. Маннгейма (1893–1947 рр.).

Особливо популярною соціологія освіти стає в США. Американська Соціологічна громада прагнула в своїх офіційних виданнях переконати працівників освіти у важливості визнання школи не просто як місця, де відбувається передача знань, але як соціального процесу, організація і процедури якого вимагають соціологічного обґрунтування. Один з керівників національної системи США Уільям Т. Гарріс вже в 1893 р. стверджував, що ніяка філософія освіти, тобто діяльність по пошуку цілей і обґрунтуванню суспільного сенсу освіти, неможлива без опори на соціологію.

Самі американські соціологи пояснюють особливу увагу до соціальних аспектів освіти в США в кін. XIX – поч. XX століття і швидкий розвиток нової галузі трьома головними обставинами:

- держава тут була більшою мірою зацікавлена в розвитку вільної громадянської освіти;
- американців відрізняла особлива віра в цінність освіти як головного засобу демократичної суспільної дії;
- промислові кола США, порівняно з бізнесом інших держав, частіше опинялися попереду в усвідомленні ролі науково-технічного прогресу і енергійно сприяли його прискоренню, робили великі інвестиції в систему освіти.

Вважаючи освіту одним з важливих соціальних інститутів суспільства, Л. Уорд пов'язував з нею успіх соціальних реформ, спрямованих на досягнення соціальної рівності. Від розвитку соціології, розповсюдження соціологічних досліджень на всі сфери життєдіяльності людей, зокрема на сферу освіти, вважав учений, залежить майбутнє процвітання людства. Відкриваючи закони суспільного розвитку, соціальні науки повинні забезпечувати теоретичну базу соціальних реформ, формувати «колективний розум» суспільства, направляти хід суспільного розвитку – ці і інші ідеї концепції утворення Л. Уорда відображені в його книзі «Динамічна соціологія» (Нью-Йорк, 1883)⁶.

Л. Уорд

⁶ Ward Lester F. Dynamic Sociology. – / F. Ward Lester – New York: Appleton, – 1883 – P. 54.

Дж. Дьюї

Концептуальні ідеї утворення Дж. Дьюї викладені в його книзі «Школа і суспільство» (Чікаго, 1899), перекладені російською мовою в 1922 р. Вважаючи, що дійсне пізнання досягається лише природно-науковими методами, він вважав, що завданням освіти повинно бути навчання людей методам пізнання і перетворення навколишнього світу. Школа відображає вимоги даного суспільства, проте в ній залишила слід і епоха минулого. Ця думка наводить на роздуми з приводу консерватизму системи освіти, сприйняття до новоутворень, без яких школі важко готувати громадян суспільства «завтрашнього дня».

... освіта – це процес плекання, виховання і шліфування характеру. Важливу роль у цьому процесі відіграє довкілля. Коли говоримо про освіту, часто використовуємо поняття зростання, дозрівання, прищеплення, у змісті яких закладено досягнення того вищого шабля розвитку людини, до якої прагне освіта (Дж. Дьюї «Демократія і освіта»).

Школи майбутнього, в його розумінні, повинні органічно поєднатися з соціально-економічними потребами суспільства, диференційованим за класовими ознаками: суто прагматичні потреби для народу, елітні – для правлячих класів.

... школа мусить також утверджувати місце кожної особи в суспільстві, узгоджувати впливи, що чиняться на особу в межах спільнот, бо одні правила можуть функціонувати в сім'ї, інші – на вулиці, ще інші – в майстерні чи релігійній громаді. Через те є велика загроза для особи, яка входить у кожен з цих спільнот і живе за різними нормами емоційного реагування тощо, загубити своє власне «я», розщепитися на шматочки. Саме ця небезпека породжує постійне завдання школи об'єднувати суспільство (Дж. Дьюї «Демократія і освіта»).

Виділення соціології освіти в спеціальну сферу досліджень в Німеччині пов'язують з діяльністю М. Вебера і К. Маннгейма. У соціологічних поглядах М. Вебер виходив з розроблених ним теорій соціальної дії і економічної раціональності. Соціологія, вважав учений, повинна сприймати як початковий відлік своїх досліджень поведінку індивіда або групи індивідів

... саме індивід і його поведінка є якби «клітинкою» соціології, її «атомом», «простою єдністю», не підлягає подальшому розкладанню і розщеплюванню. Дією слід називати людську поведінку..., якщо і оскільки що діє і ті, що діють пов'язують з ним деякий суб'єктивний сенс. Але «соціальною дією» слід називати, яка по своєму сенсу, що діє, належить до поведінки інших і цим орієнтована в своєму розвитку (М. Вебер «Про категорії розуміючої соціології»).

Соціальна дія повинна відповідати двом вимогам: бути, по-перше, суб'єктивно орієнтованою і, по-друге, орієнтованою на інших. Обидві вимоги безпосередньо пов'язані з рівнем розвитку свідомості індивіда, умінням грамотно і науково обгрунтовано мислити, що залежить від його набутої здатності науково пізнавати і пояснювати світ, поведінку інших людей. Тим самим освіті «додається» обов'язковість участі в кожній соціальній дії. Вона виступає необхідним компонентом мотивації поведінки індивідів, а значить, сприяє розумінню колективних дій як способів організації дій окремих індивідів. Цей своєрідний «методологічний індивідуалізм» відкриває можливості для орієнтації на розвиток творчого потенціалу окремої людини, на активніше використання в цих цілях системи освіти.

Провідною тенденцією в розвитку соціальних дій виступає їх раціоналізація, що є наслідком розвитку самого суспільства. Дійсно, в процесі історичного розвитку удосконалюється спосіб господарювання, раціоналізується управління як економічна складова, інші сфери суспільства. Раціоналізувався також образ мислення людей, спосіб їх відчуття і спосіб життя в цілому. Всі ці зміни пов'язані із зростанням соціальної ролі науки і освіти. Завдяки освіті наука проникає у виробництво, управління, в побут людей, що, на думку М. Вебера, свідчить про універсальну раціоналізацію сучасного суспільства.

М. Вебер

Роль системи освіти, науки для забезпечення «інтелектуальної» раціоналізації М. Вебер бачить не тільки в розширенні знань про життєві умови, в яких доводиться існувати, але і в принциповій необмеженості можливостей пізнати все це. Корисність знань, утворення для практичного і особистого життя полягає, на його думку, в:

- 1) розробці «техніки оволодіння життям» – як зовнішніми речами, так і вчинками людей;
- 2) розробці методів мислення, «робочих інструментів» і виробленню навиків поведінки з ними;
- 3) виробленню ясності в співвідношенні цілей і засобів соціальних дій;
- 4) розумінні і уточненні «кінцевого сенсу власної діяльності».

Зрештою освіта і наука покликані служити «справі самосвідомості і пізнання фактичних зв'язків між фактами, явищами і процесами соціального життя».

В цілому, теоретико-методологічні основи соціології освіти були розроблені на рубежі XIX–XX століть Е. Дюркгеймом і М. Вебером, які визнані основоположниками «соціологізму» в науці і «розуміючої соціології». «Соціологізм» зорієнтований на абсолютизацію зовнішньої соціальної норми і соціально організованого початку в житті людини, а «розуміюча соціологія» акцентує увагу не на зовнішніх, а на внутрішніх духовних зародках зовнішнього життя. У роботах «Соціологія освіти» і «Соціологія і педагогіка» Е. Дюркгейм обгрунтував соціальний характер освіти і його невідповідність до розвитку лише природних задатків індивіда. У свою чергу, М. Вебер показав невідповідність знань лише до накопичення фактів, інформації, адже індивід завдяки сенсам відображає дійсність і розуміє її. П. Сорокін і Р. Мертон також розглядали освіту як соціокультурний процес.

І якщо спочатку освіта досліджувалася як соціальний інститут, з погляду структурно-функціональної організації цього процесу і його впливу на розвиток соціальної структури суспільства, то згодом галузь знань соціології з позицій структурно-функціонального аналізу поступово налаштовується на позиції соціокультурного підходу. У поле зору дослідників вже потрапляє освіта як вид соціокультурної діяльності і культурна цінність як об'єкт засвоєння в процесі учіння, проблем гуманізації освіти і його соціокультурної суті, регіональних і поселенських проблеми соціології знання і виховання, соціологічних проблем формування ціннісних орієнтацій і їх ролі в системі освіти. Таким чином, «лінія Дюркгейма» змінюється «лінією Вебера», що знаходиться в тісному зв'язку з теорією екзистенціалізму розвитку особи і феноменологічною соціологією знання.

К. Маннгейм

Інший німецький соціолог – К. Маннгейм займався проблемами «духовних утворень», теорією пізнання, розробкою власної методології соціології пізнання. Розділяючи «духовні утворення» на види, як знання, ідеології і утопії, він послідовно виступав проти ідеологізації науки, освіти. Однією з важливих соціальних функцій освіти вважав формування особливої соціальної групи, здатної подолати «зв'язаність» науки буттям, – творчій вільній інтелігенції, з якою пов'язував надії на подальшу демократизацію всіх сфер суспільства, у тому числі і утворення.

... справжнє соціальне планування полягає у координації соціальних інститутів, зокрема освіти. Освіта, відображає національні інституційні, соціальні та філософські цінності, засоби впливу на спосіб мислення і стиль життя Індивіда (К. Мангейм «Вступ до соціології освіти»).

В період становлення соціології освіти на початку ХХ століття було не цілком ясно, чи формується нова галузь соціології або це нове знання відноситься до інших наук: педагогіки, психології, теорії управління освітою?

Затвердження соціологічної орієнтації соціології освіти проходило складно і неоднозначно, під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Політична реакція в Європі і світова війна сприяли визнанню більшої відповідальності школи за самореалізацію особи в соціумі. Проте перевага в рішенні цих завдань віддавалася альтернативній для соціології освіти науці – освітній психології, яка розглядалася як інструмент вирішення внутрішньо-шкільних проблем.

Через психологію та властиві нею вимірювання і тестування адміністратори і вчителі шкіл мали справу з окремою дитиною, а тому відчували себе набагато затишніше з предметом психології і підтримували її розвиток і перевагу над соціологією освіти. Соціологія ж виводила педагогів і чиновників системи освіти на проблематику відносин школи і вчителів з помітними суспільними групами, ставила питання ефективності її управлінських структур і методів, ролей, суспільно значущих показників результативності, ведення шкільного процесу і тому подібне. Це змушувало до визнання за школою набагато більшої соціальної відповідальності, чим просто передача знань, і це

нерідко виявлялося значно складнішим і небезпечнішим для збереження посади конкретного чиновника або педагога⁷.

Але були і внутрішні причини цієї кризи в галузі. Недостатньо уваги приділялося теоретичним основам соціології освіти (методології, категоріальному апарату, концепціям освіти); дослідження найчастіше розшаровувалися по вузьких порубіжних проблемах. Це пояснювалося тим, що багато ентузіастів соціальних досліджень проблем освіти вийшли з педагогіки і психології, не мали базової підготовки в соціології і часто некоректно застосовували її категорії і методи. Недостатня визначеність предмету і основних парадигм самої соціології перешкождала утвердженню соціологічної орієнтації до соціології освіти і зумовлювала відношення до неї як до неоформленої модної течії в межах наук про школу.

Більшість професійних соціологів наполягали на єдності теоретичного потенціалу галузі і відкидали подібний розділ наочної сфери. Вони обґрунтовували положення про те, що дослідження внутрішніх проблем освіти (ролевих структур і соціальних відносин) не може бути продуктивним без співвідношення з її загальною соціологічною концепцією. В той же час і зовнішня проблематика не піддається дослідженню у відриві від внутрішньої, оскільки глибокий аналіз функцій освіти в суспільстві неможливий без вивчення того, як ці функції здійснюються через внутрішні організаційні механізми і зміст освіти⁸.

До 50-х років в дискусіях панували ідеї функціональної соціології, особливо ідеї Е. Дюркгейма, який вбачав в освіті засіб збереження суспільного порядку. Функціоналісти вважали, що система освіти дає те, що вона покликана дати, тобто здійснює селекцію людей відповідно до їхніх здібностей, надає їм певну кваліфікацію. Між інтелектом і успіхами існує приблизна відповідність. Освіта – це засіб, що гарантує отримання самої відповідальної та високооплачуваної роботи.

Р. Будон

Після Другої світової війни за кордоном розповсюджувалося «природне» розуміння предмету соціології освіти як застосування знання, методик і методів соціальної науки до соціально-групових взаємин усередині освітніх систем і процесів (Ф. Знанецький). Зверталася увага на відношення між культурами, соціальними класами, носіями різних соціальних ролей, що взаємодіють в освіті, підкреслювалося значення соціальної структури і її взаємодії з іншими структурами і функціями соціальних груп, що роблять вплив на освітні системи і процеси (Р. Будон)⁹.

Ф. Знанецький

⁷ Лукашевич Н.П., Солодков Т.В. Социология образования: конспект лекций / Под. ред. Н.П. Лукашевича. – К.: МАУП, 1997. – С. 34.

⁸ Гавриленко И.Н. Критика культурологических концепций в буржуазной социологии образования / И.Н. Гавриленко, Р.И. Федяев. – М.: ИНИОН-СССР, 1987. – С. 47.

⁹ Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / пер. с фр. М.М. Кириченко, под ред. М.Ф. Черныша. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 284 с.; Иванова В.А. Анализ институциональных функций образования в зарубежной и российской социологии [Электронный ресурс] / В.А. Иванова. – Социология образования. – 2011. – № 8. – Режим доступа: <http://www.edit.muh.ru/content/mag/jour3.php?link=so082011>.

В 70-і роки ХХ століття в індустріально розвинених країнах інтерес до соціальних проблем освіти переживає новий підйом. Це було викликано відставанням освітніх систем від вимог науково – технічної революції з одного боку, з іншого – увага до освітньої сфери була зумовлена масовими виступами студентів і молоді, які вимагали демократизації вищої та середньої освіти. Все більше соціологів обирають дослідження цієї важливої сфери суспільного буття як основний напрямок своєї професійної діяльності. При національних соціологічних асоціаціях створюються секції соціології освіти, публікуються спеціальні журнали. Зростає увага до соціальних проблем освіти і з боку Міжнародної соціологічної асоціації. Починаючи з III Міжнародного соціологічного конгресу 1956 р., на його засіданнях постійно обговорюється освітня проблематика. В 1971 році при Міжнародній соціологічній асоціації діє дослідницький комітет «Соціологія освіти». Ситуація, визначена Ф. Кумисом як «криза освіти» сприяла появі маси досліджень, що торкались питань доступності різних рівнів освіти, способу життя студентської молоді, її відносин з педагогами. Почалось широке вивчення ролі освіти як фактора «вирівнювання шансів» і початку соціальної мобільності з позиції структурно – функціональної теорії.

У зв'язку з кризою освіти центр досліджень в соціології освіти перемістився на проблеми доступності освіти. Так, нерівність шансів на здобування освіти Р. Будон пов'язує з нерівними можливостями подальшої кар'єри представників «елітарних» і «неелітарних» верств населення. Це, на його думку, є однією з соціальних причин, загрозливих стабільності суспільства. У контексті концепцій соціальної стратифікації акценти ставилися на функціях освіти.

Л. Альтюссер

З твердженнями функціоналістів про те, що освіта сприяє соціалізації окремих людей і груп відповідно до вимог та запитів суспільства погоджувались і марксистки. Але в силу того, що в сучасному суспільстві мова йде про капіталізм, а марксистки, як відомо, виступають проти нього, вони надто вже критично відносяться до того як молоді люди пристосовуються до вимог капіталістичного суспільства. Марксистки вважали, що дискусії про рівність пов'язані з кричущою нерівністю у класовій системі, яка відбивається і на школі.

У марксистській версії теорії конфлікту в критичі функціоналізму не заперечується ціннісна солідарність як така, що визначає відносини в суспільстві й віддзеркалюється в системі освіти, а лише підкреслюється, що цінності базуються на нерівності та класовому пануванні. Наприклад, англійські соціологи С. Боулз та Г. Гінтіс у праці «Навчання в капіталістичній Америці», стверджують, що від шкіл вимагають готувати некритичних, пасивних, слухняних робітників, які з покірністю сприймають своє існування:

А. Грамши

... структура соціальних відносин у сфері освіти розвиває ті особистісні якості, спосіб самопрезентації, класові ідентичності, які виявляються вирішальними для розташування індивіда в системі стратифікації. Так, статусно зумовлені ієрархічні відносини між адміністраторами, викладачами й учнями відтворюють відносини в економічній сфері, що визначаються ієрархічним поділом праці. Наслідком відчуження є неможливість для учня контролювати свою освіту, її зміст, мотивацію до навчання через зовнішні винагороди. Зрештою, фрагментація соціальних груп робітників дістає відображення в конкуренції між учнями (С. Боулз, Г. Гінтіс «Навчання в капіталістичній Америці»)

У цій праці автори доводять, що існує відповідність між навчанням і системою класової нерівності. Вихідці з вищого класу здобувають освіту в школах, які готують їх для вступу до ВНЗ і для роботи, що вимагає розвинутого аналітичного мислення, інтелектуальних якостей загалом. Водночас студенти, які походять з робітничого класу, навчаються в школах, які готують їх лише до фізичної праці та відповідних професій.

Починаючи з середини 1980-х років більшість марксистів, які досліджують проблеми освіти уособлюються як «теоретики відтворення» з огляду на їхню тенденцію робити наголос на тому, що освіті притаманна ознака відтворення нерівності в умовах капіталістичного суспільства. Інша група вчених, яких часто називають «теоретиками опору», доводять, що в більшості випадків і студенти, і викладачі здатні чинити опір освіті минулого століття, яка ототожнює себе з теорією відтворення. Її представники виходять із того, що школи відіграють головну роль у становленні робітничого класу, у формуванні якостей робітника-виробника і допомагають буржуазії утримувати свою перевагу над робітничим класом, тим самим відтворюючи базисні капіталістичні відносини.

Неомарксизм орієнтував галузь на виявлення ролі школи в увічненні соціальних відносин буржуазного суспільства зі всіма його суперечностями і можливостей використання системи освіти для культурної підготовки опору трудящих згубної політики правлячого класу (А. Грамши¹⁰, Л. Альтюссер).

... школи впроваджують панівну ідеологію через навчальний план двома шляхами: явно і свідомо – через зміст навчального плану і не-свідомо – через цінності, закладені в навчальному плані (Л. Альтюссер «Філософія та спонтанна філософія науковців»).

... школи допомагають відтворювати панування капіталістичного класу через міркування, що відбивають прокапіталістичні відносини, а також завдяки вже сформованим ідеологічним знанням. Школа – це місце нескінченної суперечки, де різні класи ведуть боротьбу між собою за право використовувати владу з метою соціального контролю і відтворення гегемонії (А. Грамши «В'язничні зошити»).

¹⁰ Грамши А. Формирование человека (Записки о педагогике) / А. Грамши. – М. : Педагогика, 1983. – 224 с.

Дослідники в своїх працях доводили, що школи (в першу чергу державні) поводяться як складова частина загального апарату держави, що виражає переважно інтереси класу капіталістів. Держава як контролюючий апарат є, проте, в деякій мірі незалежним від пануючого класу. Особливо це виявляється на низових рівнях, на рівні місцевого самоврядування. Держава регулярна і активно втручається в життя шкіл, відтворюючи через навчальний план і стандарти змісту освіти, і певну ідеологію¹¹.

У зарубіжній літературі розділяється точка зору, що саме до марксистського напрямку в соціології освіти належить і теорія репродукції т. з. концепція «культурної реконверсії капіталу», вперше висунута французькими ученими П. Бурд'є¹² і Ж-К Пассероном. Дослідники вважали, що зв'язки між економічними структурами, школою, учнями і вчителями опосередковані саме елементами культури. Учні приносять в школу культуру свого соціального класу у вигляді навиків, манер, стилів одягу і спілкування, зразків мови. Комплекс цих ознак складає культурний капітал, яким різні соціальні класи володіють в неоднаковому ступені і який зумовлює успіх навчання. У працях «Спадкоємці» та «Відтворення» розкрито систему шкільної освіти, яка «відкидає» дітей зі невисокого середовища і спростовує сформовані уявлення про рівні можливості державної школи.

...мета педагогічної дії, тобто трансляція панівної культури, може бути досягнута лише тоді, коли у реципієнта уже сформовано необхідні для її засвоєння диспозиції. До таких диспозицій належить володіння культурним, лінгвістичним капіталом, накопиченим поза освітньою системою або на попередніх стадіях навчання. Представники тих соціальних класів, культурний капітал яких не дає змоги їм засвоювати панівну культуру, залишаються відбракованими освітньою системою. Таким чином, освітня система як система комунікацій, відтворює чинну структуру розподілу культурного капіталу між соціальними групами (П. Бурд'є «Відтворення»)

В ході теоретичних дискусій все більш затверджувалося соціологічне трактування предмету соціології освіти і знайдені форми розвитку й взаємодії різних рівнів і проблемних питань, що поєднують практичні інтереси системи освіти з теоретико-концептуальним розвитком галузі у складі соціології. Наприклад, в США прихильники соціологічної орієнтації поступово встановили свій контроль над науковою сферою до кінця 1950-х років. Її новий вигляд відобразився в 1963 році в перейменуванні офіційного видання «Журнал освітньої соціології» в «Соціологію освіти». Саме під новою назвою журнал перейшов від питань освітньої моралі і суто шкільних проблем до організації

П. Бурд'є

¹¹ Городиненко В.Г. Социология образования в зеркале историографического знания // В.Г. Городиненко // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества : сб. науч. пр. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2001. – С. 447.

¹² Бурдье П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / Пьер Бурдье, Жан-Клод Пассерон ; [пер. Н.А. Шматко]. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с.

дискусій про методи і результати досліджень, до обговорення динаміки соціальних функцій освіти в самих різних його секторах на основі статистичних даних. Проте дискусії про природу і цілі соціології освіти як новій перспективній галузі не припинялися. Висловлювалося побоювання можливості відриву соціології освіти від практичних турбот школи, здатності нової галузі успішно вирішувати власні питання і відповідати власним інтересам.

П. Сорокін

Ідея багатомірної стратифікації П. Сорокіна – провідного російсько-американського соціолога, який вважав, що неможливо дати єдину сукупність критеріїв приналежності до якої-небудь страти і вбачав у суспільстві диференційовану ознаку, яка пов'язана з набутих соціальним статусом і виконанням відповідної ролі (різні види професійно-трудової діяльності, саме тут освіта є визначальною). Він вважав, що освіта стає однією з вирішальних чинників соціального розшарування, оскільки – з одного боку, глобалізація і трансформація відносин суперництва в галузі фінансових, промислових і військово-технічних ресурсів у сферу інформаційних технологій потребує певного рівня освіти; – з іншого боку, формування нових корпоративних цінностей, що необхідні соціальних верствам, які формуються.

... для просування з однієї верстви в іншу суттєве значення має «відмінність» у стартових можливостях. Скажімо у синів міністра і фермера різні можливості для досягнення високих посадових статусів. Тому думка, ... згідно з якою треба більше пращувати й мати здібності – ця думка є ґносеологічно і практично некоректною (П. Сорокін «Соціальна стратифікація і соціальна мобільність»).

Іншим основним чинником соціальної мобільності та розшарування є професія. З'являється безліч нових професій, що потребують високої кваліфікації і підготовки. Це своє чергу також визначає високу значимість освіти як чинника соціальної мобільності. П. Сорокін зазначав, що

... роль каналу, який виконує сучасна школа, стає дедалі більш значимим, адже, власне, вона перейняла функції, які раніше виконувалися церквою, сім'єю і деякими іншими інститутами (П. Сорокін «Соціальна мобільність»)

Так, Т. Парсонс висунув і розробив ідеї про функції соціалізації інституту освіти, про необхідність системного підходу до навчальних установ і їх елементів. Подальша їх реалізація проходила у напрямі дослідження шкіл, класів, неформальних груп учнів як елементів соціальної системи – навчального закладу, а також соціальних процесів, що протікають в ньому, – внутрішньогрупових відносин і морально-психологічного клімату, джерел конфліктів і ролі викладача.

Т. Парсонс

... умовою реалізації освітньою системою своїх специфічних функцій є характерна для неї соціальна структура. Як зазначалося, основна функція академічної системи, а саме системи вищої освіти, детерміно-

вана цінностями когнітивної підсистеми культури, полягає у створенні нового знання через дослідження і поширення цього знання через викладання. Реалізація даної функції визначає всю соціальну структуру вищої освіти. Разом з тим, специфічна соціальна структура академічної системи створює умови для здійснення даної функції (Т. Парсонс «Американський університет»)

Ліберальні (реформістські) ідеї засновані на визначенні індивідуальності та припущенні, що кожна людина повинна мати можливість реалізовувати свій особистий потенціал, і ця реалізація повинна заохочуватись. Ліберали критикують систему освіти за те, що вона акцентує увагу на академічній успішності та результатах екзаменів, замість того, щоб орієнтуватись на людський потенціал, що охоплює емоційні, творчі і соціальні аспекти.

Соціал-демократичну точку зору в соціології освіти демонструють А. Хелсі та Дж. У. Дуглас. Суть їхніх поглядів полягає в твердженні про необхідність обов'язкової середньої освіти для всіх. В рамках цього підходу вивчаються школи, класи, неформальні групи учнів, що існують тут соціометричні структури, соціально-психологічний клімат, групові процеси, джерела конфліктів, стиль викладання (У. Гордон, Дж. Гетцельс, Дж. Коллеман). З початку 70-х років вся більша увага приділяється аналізу впливу соціального становища тих, що вчаться на його успіхи в системі освіти, зв'язку освіти і соціальної стратифікації (Н. Гросс, У. Буновер, Р. Будон, Р. Коллінс), його взаємовідношення з процесами в економіці і політиці (М. Ханнан).

А. Турен

У 80-ті роки акцент в дослідженні освіти зміщується на соціальні проблеми безперервної освіти, ефективності різних форм перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників, становища випускників навчальних закладів різних типів на ринку праці. Аналізується також взаємодія навчальних закладів з їх соціокультурним середовищем, вплив суспільства на систему освіти (А. Турен, О. Альборнос). Наприклад, А. Турен вважав освіту як соціокультурний чинник, який був визначений в пост-індустріальному суспільстві. Студентство як соціальну групу він наділяв особливою роллю, що революціонізувала, в перетворенні суспільства.

Відомий внесок до розвитку сучасної західної соціології освіти внесли, К. Дженке (США), Дж. Коулмен (США), Дж. Флауд (Англія), Бр. Саймон (Англія) та інші. В цей час висувається пропозиція про виокремлення із соціології освіти соціології освітніх систем як самостійної галузі наукових знань, про дослідження особливостей виникнення, розвитку та функціонування освітніх систем в умовах різних систем (М. Арчер)¹³.

Наприкінці ХХ ст. проявляється помітний інтерес до загальних проблем освіти як соціального інституту. Об'єктами соціології освіти стали дослідження вивчення ціннісних орієнтацій, зокрема, дошкільних орієнтацій підростаючого

покоління. Зростає увага до соціальних проблем освіти, ефективності різних форм перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників. Аналізуються межі впливу суспільства на систему освіти і значення її автономії, що дозволяє нейтралізувати наслідки змін економічної кон'юнктури, зміни політичних режимів, ідеологічні чинники. Дослідження соціальних функцій освіти, його зв'язки з економічними і політичними процесами, соціологічний погляд на початкові заклади, навчальний процес, соціальні відносини в процесі освіти – ці і інші напрями послужили фундаментом для подальших досліджень як в західній, так і у вітчизняній соціології.

Зародки соціології освіти як навчальної дисципліни були закладені, коли у Стенфордському університеті в 1898 році Е. Росс вперше почав читати курс «Соціологія для вчителів», а з 1901 року там же Д. Снедден запропонував викладати курс «Освіта і суспільство». У Університеті Кларка в 1902 році Дж. С. Хол читав «Соціологію освіти», а в Колумбійському університеті Г. Сузалло ввів з 1907 року «Освітню соціологію». До 1914 року в 16 вузах США пропонувалися курси, які називалися «освітня соціологія», що дозволяло все більш чітко виділяти предмет соціології освіти і аналізувати її проблемне поле. Перший підручник по соціології освіти був написаний і виданий у 1917 р. У. Смітом і Д. Снедденом з позицій концепції «соціальної освіти», останній з яких в 1916 році створив відділення освітньої соціології Колумбійського Вчительського коледжу. До 1920-х років вже у 194 коледжах в США пропонували курси в цій галузі знань. У США створене Національне Товариство по вивченню освітньої соціології, яке вже в 1920-ті роки опублікувало три свої щорічники. Його перший лідер Е. Дж. Пейн був і головним редактором офіційного видання – «Журнал освітньої соціології».

Із зростанням числа вищих навчальних закладів особливо важливими здавалося теоретичне обґрунтування або, навпаки, критика їх старих і нових моделей, особливо таких, що сильно відрізнялися від університетських. Проблема залучала академічну спільноту в дискусію, яка проходила на рівні соціально-філософського і соціального аналізу і узагальнення. Для підтвердження своїх теорій і позицій учасники дискусій прагнули залучити соціологічні дані. Гострота соціальних питань розвитку освіти неминуче породжувала у деяких учених і управлінців прагнення поставити нову наукову галузь знання під «свій» вплив, встановити її завдання таким чином, щоб їх виконанням вона «допомагала» і не «заважала». Таке відношення було цілком з'ясовне тоді, воно ж нерідко зустрічається і сьогодні.

¹³ Зборовский Г.Е. Социология образования / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина. – М.: Гардарики, 2005. – 76 с.

2.2. Інституалізація вітчизняної соціології освіти

Вітчизняна соціологія освіти, перші кроки якої пов'язують з соціологічними дослідженнями культури і проходила своє становлення в рамках дослідження економічної, власне соціальної і культурно-ідеологічної функцій освіти в 20–30-х рр. Економічний аспект охоплював собою проблеми зростання ролі освіти в соціально-економічному розвитку тенденцій змін в освіті у зв'язку з вимогами науково-технічного прогресу, структурною перебудовою економіки, забезпечення за допомогою освіти зв'язку науки і виробництва. Соціальний аспект орієнтувався на виявлення ролі освіти в зародженні і розвитку соціальної структури суспільства, в здійсненні соціальної мобільності, професійного становлення молоді. А культурно-ідеологічний – охоплював дослідження проблем збереження і передачі культури, її цінностей, традицій, норм поведінки, проблем соціалізації індивіда в системі освіти. В рамках цього напрямку досліджувалася сукупність взаємодії соціальних підсистем освіти як соціального інституту¹⁴.

У вітчизняній соціології до 60-х років ХХ ст. вчені не виділяли соціологію освіти з загальносоціологічної теорії. Багато важливих соціологічних проблем освіти, особливо шкільної освіти, розроблялись лише в межах педагогіки. Розробкою цих питань займалися такі педагоги, як К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський і ін. Саме в цей час сформульовані важливі принципи навчання і виховання молоді.

У радянський період на початку 60-х років минулого століття праці з соціології освіти були практично відсутні. Але в наступні п'ять років їх чисельність різко збільшується. Однак, з 70-х до кінця 80-х років число праць стабілізується. Приблизно за кожні п'ять років у цей час з'являється від 180 до 200 публікацій, з проблем освіти захищаються десятки кандидатських і докторських дисертацій. У концепціях соціології освіти знайшло своє відображення розуміння цілей виховання, всебічного розвитку людини, єдності навчання і виховання в органічному зв'язку з національними та історичними традиціями; провідній ролі педагога в навчально-виховному процесі.

В сучасній вітчизняній соціології освіти виділяються два діалектично пов'язані напрямки: внутрішньо- і зовнішньо-інституціональний. Перший розглядає соціальні аспекти діяльності працівників системи освіти, педагогічних колективів, навчальних закладів, проблеми планування і управління освітніми процесами, закономірності соціалізації особистості, соціальне становище та роль викладачів, їхній соціальний статус.

Другий напрямок досліджує соціальні аспекти взаємодії освіти з іншими інститутами суспільства – виробництва, науки, культури, політики – зв'язок освітнього процесу з іншими соціальними процесами.

Дослідження в галузі соціології освіти дають можливість встановити залежність системи освіти від рівня розвитку продуктивних сил, економічних

та техніко – технологічних факторів, визначити оптимальне для конкретних умов співвідношення між прагматичною (професійною) і загальногуманітарною функціями освіти. З цією метою вивчається зв'язок загальної та професійної освіти, структури і завдань середніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів різних рівнів.

Розглядаючи взаємодію системи освіти як соціального інституту із духовною сферою суспільства, соціологія освіти виходить на проблеми процесу соціалізації особистості, місця освіти в системі її культурних цінностей та соціальних орієнтацій. В поле зору соціології освіти потрапляє аналіз процесів збереження і передачі знань, формування соціальних норм, засвоєння духовних цінностей, вплив рівня освіти на спосіб життя індивіда. Значне місце в соціології освіти займає проблема поведінки людини в системі освіти, її відношення до інститутів освіти, наміри, запити, мотиви та стимули освіти, орієнтації на одержання знань, вибір відповідних навчальних закладів.

Перелічені напрямки соціології освіти нерозривно пов'язані з дослідженням ролі освіти у відтворенні і розвитку соціальної структури суспільства. А це передбачає аналіз структури навчальних закладів, різниці між ними, спадковості між різними ланками системи освіти, наприклад, між загальноосвітньою, професійно – технічною школою з одного боку, та вищою – з іншого. В цьому випадку для аналізу процесів відтворення соціальної структури суспільства стає необхідною інформація про соціальний склад учнів та студентів, розподіл вихідців із різних соціальних груп по каналах і «поверхах» системи освіти, про шанси представників всіх соціальних груп на отримання вищої освіти.

Становлення соціології освіти в колишньому СРСР ускладнювалося негативним ставленням до соціології загалом, хоча поодинокі соціологічні дослідження проблем освіти ввійшли в практику, водночас досить поширеними були запевнення в неактуальності соціології освіти, оскільки проблеми освіти вивчає педагогіка.

Основні напрямки вітчизняної соціології освіти пов'язані з дослідницькою діяльністю ряду вчених, які досліджують освіту як фактор формування соціальної структури й соціальних сфер. В. Я. Нечасєв досліджує освіту як соціокультурний процес, М. Х. Тітма¹⁵ вивчає роль освіти в соціальному самовизначенні молоді, В.М. Турченко¹⁶ – зв'язок революцій в освіті з науково-технічною революцією¹⁷.

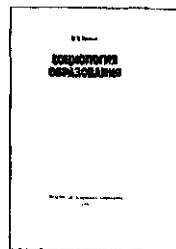
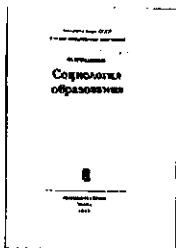
В.М. Турченко

15 Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема (на материалах конкретных социологических исследований) / Титма М.Х. – М.: Знание, 1975. – 198 с.

16 Турченко В.М. Научно-техническая революция и революция в образовании / Турченко В.М. – М.: Наука, 1973. – 118 с.

17 Гавриленко І.М. Соціологія освіти / І.М. Гавриленко, О.Л. Скідін. – К.; Запоріжжя: ЕТТА-ПРЕСС, 2001. – С. 113.

14 Добренков В. И. Общество и образование / В.И. Добренков, В.Я. Нечасев. – М.: Лань, 2003. – С. 129.

Особливо слід виділити перші спроби систематичного викладу соціології освіти як галузевої соціологічної науки Ф.Р. Філіпповим (Соціологія освіти. – М., 1980) і В.Л. Нечаєвим (Соціологія освіти. – М., 1992). Поява цих книг відкрила нові можливості як для подальшого розвитку соціології освіти, так і для затвердження її як навчальної дисципліни вищих навчальних закладів. Соціальна політика у сфері освіти і його соціальні функції знаходилися в центрі уваги Ф.Р. Філіппова. Соціологія освіти, на думку В. Нечаєва, може бути представлена у виді двох структур: теоретико-концептуального змісту та технологічної послідовності пізнавальної діяльності соціокультурного процесу.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. в процесі вироблення концепції реформи і демократизації освіти стало важливим вивчити і врахувати громадську думку викладачів і студентів про якість навчального процесу. У цей час замовляли регулярні опитування. Однак виявилось, що запропоновані анкети здебільшого не відповідали реальним індикаторам змісту навчально-педагогічного процесу: питання акцентували увагу на зовнішньому боці спілкування викладача і студента, не розкриваючи якості навчання. Соціологія не була готовою до проведення серйозних досліджень. Вона вивчала особливості взаємодії навчання і праці, навчання і дозвілля, освіти і соціальної структури, освіти і демократії тощо.

На початку 90-х років із розбудовою Української держави і необхідністю радикального реформування системи національної освіти зростає актуальність проектування і наукового прогнозування системи освіти та її складових. Відчутними були спроби побудови загальних концептуальних моделей соціології освіти, які б інтегрували різні напрямки досліджень. Розроблялися проектні моделі діяльності, кваліфікаційні характеристики спеціалістів. Однак в той час вітчизняні вчені майже не приділяли уваги прогнозуванню освіти як спеціальної наукової проблеми.

В.М. Шубкін

Ю.О. Чернецький

Становлення соціології освіти на пострадянському просторі протікало в напрямках дослідження: соціологічних проблем вищої школи (В.І. Астахова); вивчення проблем відчуження особи в процесі освіти (І.М. Гавриленко); місце освіти в потребах суспільства й молоді (Л.Я. Рубіна, М.Н. Руткевич); проблеми студентства як соціальної групи, освіта в життєвих планах і шляхах молоді (В.М. Шубкін, Ю.О. Чернецький, Д.Л. Константиновський); педагогічної освіти як підсистеми соціокультурної системи освіти (Л. Коган); система освіти як інституту соціалізації (М.П. Лукашевич); взаємодії соціальних інститутів вищої школи і виробництва

В.І. Астахова

І.М. Гавриленко

(О.О. Якуба) і ін. Основні напрями вітчизняної соціології освіти пов'язані з дослідницькою діяльністю ряду учених. Так, Н.А. Аїтов досліджував освіту як чинник формування соціальної структури і соціальних сфер.

Н.А. Аїтов

О.О. Якуба

Л.Я. Рубіна

Л.Н. Коган

Д.Л. Константиновський

М.М. Руткевич

С.А. Шуло

О.Л. Сидоренко

Принципового значення для інноваційного теоретико-соціологічного осмислення системи освіти, формування й розвитку методології її конкретно-соціологічного вивчення набув аналіз її концептуальних основ новою плеядою українських дослідників-соціологів. Вчені Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Харківського національного університету внутрішніх справ, Київського університету ім. Тараса Шевченка, Класичного приватного університету м. Запоріжжя, Гуманітарного університету «Запорізький інститут державного і муніципального управління», Дрогобицького державного педагогічного університету та інших, які працюють (працювали) у царині соціології освіти, звертались до осмислення різних аспектів соціологічної освітньої тематики. Освіта як соціальний інститут і соціальні аспекти вищої освіти постійно привертають увагу соціологічної професійної спільноти (М.В. Бірюкова, Я.В. Зоська, В.П. Кіпень, П.О. Куделя, В.М. Могілевська, І.С. Нечитайло, М.П. Очкасова, О.Л. Сидоренко, Н.Г. Чибісова, Н.О. Шанідзе, Н.В. Шевченко, О.М. Шиян)¹⁸.

В.В. Чепак

П.О. Куделя

Н.Г. Чибісова

¹⁸ Зоська Я. В. Суспільство споживачів та соціальні практики споживачів в Україні [Текст] : монографія / Я.В. Зоська ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2011. – 352 с.; Кіпень В.П. Викладачі вузів: соціологічний портрет /В.П. Кіпень, Г.О. Коржов – Донецьк: Ера, – 200 с.; Сидоренко О.Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі [Текст] : Монографія / О. Л. Сидоренко. – Х. : Основа, 2000. – 256 с. Чибісова Н.Г. Вищий навчальний заклад як середовище формування цінностей студентської молоді в соціокультурних умовах сучасної України /Нар. укр. академія – Х: Видавництво НУА ; 2004 – 256 с.

На особливу увагу, у вітчизняній соціології заслуговує сформований базис досліджень, присвячених аналізу якості освіти (С.А. Шудло, О.І. Назарко, С.В. Садришвілі)¹⁹ різноманітних аспектів інституціоналізації освіти в статистичній динаміці (О.Л. Скідін († 2011), Т.В. Топчий, В.В. Чепак, Д.Є. Швець)²⁰. Соціальний інститут освіти у сучасному глобалізованому світі потребує постійних трансформацій і модернізацій на що звертають у своїх дослідженнях С.В. Маркіян, О.А. Марущенко, О.І. Навроцький († 2008)²¹.

О.І. Навроцький
1958–2008

О.Л. Скідін
1957–2011

Отже, соціологія освіти в Україні розвивається в ракурсі інституціонального, діяльнісного підходу та культурологічно-орієнтованого позитивізму, що утворюють передумови ідейного синтезу для розвитку на цьому теоретико-пізнавальному підґрунті комплексного підходу в соціології освіти. Останній, однак, залишається справою майбутніх досліджень, а ця робота є лише першим кроком на означеному довготривалому шляху предметного галузевого зростання соціології освіти.

2.3. Розвиток соціології освіти на сучасному етапі

Освіта в її структурно оформленому вигляді розглядається як соціальний феномен в сукупності його соціальних характеристик – як вид соціальних відносин, як соціальний інститут, соціальна організація, соціальний процес і соціальна система. Будучи відкритою соціальною системою, освіта пов'язана з іншими соціальними системами, а процес освіти взаємодіє з іншими соціальними процесами, будучи одним з найважливіших механізмів соціалізації людини і продовжуючись все його життя. У такому розумінні освіта виступає як один з факторів трудової кар'єри.

У сучасній соціології освіти спостерігаються нормалізуючі концепції, що стверджують рівність в освіті, яка визначається моральними принципами, але

вона (рівність) принципово неможлива в сучасному суспільстві з його розподілом праці. Вивчення ролі системи освіти як однієї з умов соціального прогресу в сучасному світі, каналу соціальної мобільності, що визначає прогресивні зміни в соціальній структурі суспільства, є одним з головних напрямів дослідження соціології.

Таким чином, соціологія розглядає вплив освіти на всі сторони життя суспільства – економічну, соціальну, політичну і, звичайно, духовну. В той же час ця наука досліджує і власне «освітні проблеми», які функціонують і розвиває система освіти, чи відповідає вимогам суспільства, наскільки ефективна її організаційна будова. У дослідженнях, зокрема, зачіпаються наступні питання:

- відповідність структури освіти, її рівнів актуальними і перспективними соціальним цілям, довгостроковими програмам суспільства;
- пропорційність так званої морфологічної будови структури освіти;
- вплив результатів освітніх процесів на інші соціальні процеси – професійно-трудові, етичні, психологічні, організаційно-технічні та інші (мова йде про зворотній зв'язок системи освіти).

Кожен із дослідників в галузі соціології освіти зазвичай зrealізовує певний теоретичний підхід. Проте побудова схеми взаємозв'язку між цими дискурсами, парадигмами й підходами в рамках єдиного комплексного підходу залишається поки що науковою прогалиною. Незважаючи на досить ґрунтовний доробок українських соціологів освіти, а їхніх праць недостатньо уваги приділяється систематизації висловлених соціологами різного теоретичного спрямування в різні періоди концептуальних ідей з огляду на їхню значущість для інституціоналізації вітчизняної соціології освіти. Це спричиняє певні невідповідності між рівнем теоретизування й емпіричними дослідженнями, невизначеність щодо окремих категорій, теоретична залежність соціальних досліджень освіти від академічної педагогіки. Все окреслене вище дає підстави твердити про існування в науковій літературі із соціології невизначеності щодо парадигмальної домінанти соціологічної рефлексії функціонування інституту освіти в умовах теоретичного плюралізму і неінтегрованості поняттєвого апарату загальної соціологічної теорії із соціологією освіти як складовою системи галузевих соціологічних теорій²².

Соціологічна освіта в Україні – це порівняно нова галузь вищої професійної освіти як соціального інституту. Метою соціологічної освіти є створення, оновлення та поширення соціологічних знань і підготовка кваліфікованих фахівців. Тривалий період соціологічна освіта в Україні була відсутня через ідеологічні причини і лише в 80-х роках створюються перші кафедри соціології. А тому соціологія не має значний досвід такої системи підготовки фахівців, як історики, економісти, філософи та юристи. Але це не означає, що потреба суспільства у них менша, чи менш важливіша. Адже соціологія в останній чверті ХХ ст. в часи глобальної кризи освіти є і фундаментальною наукою, покликаною формувати світоглядну, методологічну та ідеологічну культуру

¹⁹ Шудло С. Вища освіта у пошуку якості : quo vadis : монографія / Світлана Шудло. – Х. – Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.

²⁰ Скідін О.Л. Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій / О. Л. Скідін. – Запоріжжя : ЗДУ, 2000. – 292 с.; Соціальні аспекти технологій управління в освіті / ред.: О. Л. Скідін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Одес. нац. ун-т ім. М.І. Мечникова, Запоріж. держ. ун-т. – К.; Запоріжжя; О., 2002. – 195 с.; Чепак В.В. Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку соціології освіти : монографія / В.В. Чепак ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Геопринт, 2011. – 304 с.; Швець Д.Є. Концептуалізація соціально-інституційних засад управління системою вищої освіти в Україні [Текст] : монографія / Д.Є. Швець ; Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя : ЗДА, 2012. – 313 с.

²¹ Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О.І. Навроцький. – Х. : Основа, 2000. – 240 с.

²² Чепак В.В. Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку соціології освіти / В.В. Чепак. – Монографія. – Вид-во «Геопринт», 2011. – С. 26.

людей. Соціологія є і прикладною наукою, покликаною давати конкретне наукове знання про суспільство, суспільні відносини, становище масової свідомості та суспільних настроїв. Не випадково, в країнах з розвинутою економікою та демократією соціологія, поряд з економічними та правовими науками, займає провідне місце в соціально-гуманітарному навчанні молоді в закладах освіти.

У сучасних умовах соціологічна освіта України має певну мережу навчальних та науково-дослідних закладів, що здійснюють соціальну політику держави в системі науки та освіти. Соціологів, готують в багатьох державних і муніципальних університетах, що мають соціологічні факультети або відділення на інших факультетах. Лише підготовку з соціологічних знань (переважно прикладних соціологічних предметів) розпочали деякі відомчі та комерційні приватні навчальні заклади. Створення соціологічних підрозділів у вищих технічних закладах є нормою для освітньої сучасності. Підготовку спеціалістів вищої кваліфікації через аспірантуру та докторантуру здійснюють Київський, Харківський університети, Інститут соціології Національної Академії наук України та інші ВУЗи України. На початку 90-х років Міністерство освіти надало соціології статус базового навчального предмету в державних закладах освіти.

Вивчення соціології має забезпечити молоді одержання системного знання про суспільство, його структуру та розвиток, причини кризового становища, тенденції в основних сферах суспільного життя і спонукати вести пошук нових соціально значущих цінностей, правильно і оцінювати пройдений, шлях та віднаходити нові шляхи оновлення суспільства, становлення її національної самосвідомості, наукового світогляду, бачення перспективи. Цим, насамперед, зумовлюється необхідність загальної соціологічної підготовки студентів у навчальних закладах України. Нормативна програма має виходити з того, що соціологія є і фундаментальною, і прикладною наукою, має і теоретичний, і емпіричний рівні пізнання. А тому, крім вивчення загальносоціологічної теорії суспільства, соціологія повинна орієнтувати і на те, як саме треба науково вивчати суспільство. Навчальний процес має відрізнитись не тільки організацією, але й змістом навчання, впровадженням прогресивних навчальних технологій, ефективних форм і методів організації самостійної роботи та контролю знань, умінь і навичок науково-дослідної роботи студентів. Освітньо-професійна програма підготовки фахівця передбачає крім нормативних гуманітарних, фундаментальних, соціально-економічних та спеціальних дисциплін вивчення близько 20 спецкурсів та курсів вільного вибору. Спеціалістами вивчається близько 80 навчальних курсів загальним обсягом понад 8 тис. годин. Кожний навчальний заклад, звичайно, має свої особливості і свій потенціал. Сукупність програм окремих навчальних курсів складає п'ять основних блоків приблизно по 300 годин кожний. Це – історія соціології, теорія соціології, методологія, та методика соціологічних досліджень, галузеві соціологічні теорії та спеціальні курси. Вирішення проблем соціології освіти як навчальної дисципліни сприятиме піднесенню загального рівня гуманітарної освіти, поглибить знання молоді про суспільні процеси, її світоглядну культуру.

Таким чином сучасна система освіти переживає період змін та реформ. Дані реформи охоплюють усі рівні освіти та узгоджуються зі світовими освітніми тенденціями. Особливої уваги в комплексі реформування освіти належить соціологічній освіті. Зокрема як підготовка професійних соціологів, так і проблема викладання соціології освіти в навчальних закладах різних рівнів.

Виходячи з наведеного історичного огляду, слід констатувати, що межі соціології освіти як галузі соціології не визначені достатньо чітко, її структура, зміст значною мірою дискусійні, але в цілому соціологія освіти виборолла право на існування.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ

1. Основні теоретико-методологічні положення соціології освіти були закладені ще в XVIII–XIX ст. у теоріях французьких і англійських просвітителів і соціалістів-утопістів, особливо у вченнях Р. Оуена і Ш. Фур'є. Саме вони пояснювали зв'язок навчання з виробничою працею і необхідність суспільного виховання підростаючого покоління.

2. Сучасний рівень соціології освіти спирається на соціологічні ідеї М. Вебера, Дж. Дьюї, Е. Дюркгейма, К. Маннгейма, Л. Уорда, що стояли у витоків виникнення цієї науки, і на пізніші концептуальні ідеї зарубіжних і вітчизняних вчених.

3. У соціології освіти з часом склалося два напрями, що досліджували соціоосвітні проблеми. Перший – освітня соціологія тяжіє по практичних потреб навчального закладу, поєднуючись з освітньою психологією та філософією освіти і другий – саме соціологія освіти досліджує цілісну соціологічну концепцію освіти.

4. В XX ст. в соціології освіти панували ідеї функціоналізму, структуралізму, неомарксизму, теорія репродукції, лібералізму, соціал-демократичного напрямку, теорія безперервної освіти.

5. Вітчизняна соціологія освіти перші кроки зробила в рамках дослідження економічної функції освіти в 20–30-х рр. З 60-х років XX ст. почали виділяти соціологію освіти з загальносоціологічної теорії.

6. Основні напрями вітчизняної соціології освіти пов'язані з дослідницькою діяльністю освіти як фактора формування соціальної структури й соціальних сфер.

7. Становлення соціології освіти на пострадянському просторі протікає в напрямках дослідження соціологічних проблем вищої школи, місця освіти в потребах суспільства, проблеми студентства як соціальної групи, системи освіти як інституту соціалізації.

8. Основні напрями вітчизняної соціології освіти пов'язані з дослідницькою діяльністю В.І. Астахової, І.М. Гавриленко, Л.Я. Рубіної, В.М. Шубкіна, Ю.О. Чернецького, М.П. Лукашевича, О.О. Якуби ті інших.

Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Як Ви вважаєте, чи пов'язані теоретичні традиції соціології освіти з соціальними і політичними інтересами груп населення?
2. Як впливав стан неоднозначності предмету соціології освіти в дослідженнях вчених на становлення та інституціоналізацію галузевої соціології?
3. На вашу думку, чи відповідають цілі освітньої соціології і соціології освіти?
4. Назвіть основних представників західної соціології освіти ХХ ст.?
5. Хто із українських соціологів вивчав проблеми соціології освіти у радянський та пострадянський період?

Контрольні тести

1. Визначити те, що випадає з логічного переліку.

- 1.1. У. Гордон, Дж. Гетцельс, Дж. Коллеман, Н. Гросс, Л.Альтюссер, У. Буновер, Р. Будон, Р. Коллінс.
 - 1.2. Соціологічні проблеми вищої школи, місце освіти в потребах суспільства, проблеми студентства як соціальної групи, система освіти як інституту соціалізації, педагогіка навчально-виховних закладів.
- 2. Вибрати правильну відповідь.*
- 2.1. До виокремлення в самостійну галузь соціології соціологія розвивалась в межах:
 - а) соціології культури;
 - б) соціальної педагогіки;
 - в) загальної соціологічної теорії;
 - г) соціальної філософії.
 - 2.2. Хто заклав теоретичні основи соціології освіти?
 - а) О. Конт;
 - б) Е. Дюркгейм;
 - в) К. Мангейм;
 - г) Дж. Дьюї.
 - 2.3. Коли сформувалась соціологія освіти?
 - а) кін. ХІХ ст.;
 - б) поч. ХХ ст.;
 - в) кін. ХХ ст.

Питання для самостійного опрацювання

1. Розкрийте погляди на освіту в теоретичних концепціях представників соціологічного знання.
2. Проаналізуйте розроблені продуктивні методологічні підходи до дослідження освіти в сучасній західній соціології.
3. Визначте залежність внутрішньоінституційних і зовнішньоінституційних досліджень у вітчизняній соціології освіти в ХХ ст.
4. Назвіть основні положення освітньої теорії Л. Уорда.

5. Які ідеї щодо реформування системи освіти обґрунтовував Дж. Дьюї?
6. Які основні ідеї щодо освіти та виховання обґрунтовує Е. Дюркгейм у роботі «Педагогіка і соціологія»?

Джерела та рекомендована література:

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Раймон Арон. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 556 с.
2. Астафьев Я.У. Социология образования в СССР и России / Я.У. Астафьев, В.Н. Шубкин. – под ред. В.А. Ядова // Социология в России / М. : Изд-во ИС РАН, 1998. – С. 314–333.
3. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Р. Будон. – М., 1998. – 523 с.
4. Бурдьё П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / Пьер Бурдьё, Жан-Клод Пассрон; [пер. Н.А. Шматко]. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с.
5. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Наука, 1990. – 656 с.
6. Гиддингс Ф. Основания социологии. Анализ явлений ассоциации и социальной организации; пер. с англ. /Ф. Гиддингс. – М.: КРАСАНДР, 2012. – 432 с.
7. Городяненко В.Г. Радянська соціологія у новітній історіографії / В.Г. Городяненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 211–216.
8. Гринив В.В. Философия небытия Карла Маркса. Критика философских, социологических и политологических доктрин / В.В. Гринив. – К. : Репринт, 1992. – 375 с.
9. Гумплович Л. Основания социологии / Л. Гумплович // Западно-европейская социология ХІХ – начало ХХ веков. – М. : Просвещение, 1996. – 665 с.
10. Дьюї Д. Демократія і освіта : пер. з англ. / Д. Дьюї. – Л.: Літопис, 2003. – 278 с.
11. Дюркгейм Э. Социология образования / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. Т.Г. Астаховой ; науч. ред. В.С Собкин, В.Я. Нечаев. – М.: ИН-ТОР, 1996. – 239 с.
12. Зборовский Г.Е. Образование: от ХХ к ХХІ веку / Г.Е. Зборовский. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 2000. – 301 с.
13. Константиновский Д.Л. Институт образования в меняющейся реальности / Д.Л. Константиновский // Россия реформирующаяся: Ежегодник – 2002 / под ред. Л.М. Дробижевой. – М.: Институт социологии РАН, 2002.
14. Мертон Р. Явные и латентные функции / Р. Мертон // Американская социологическая мысль: тексты / под ред. В.И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 328 с.
15. Начало пути: поколение со средним образованием / отв. ред. М.Х. Титма. – М.: Наука, 1989. – 298 с.
16. Нечаев В.Я. Социология образования / В.Л. Нечаев. – М: Изд-во МГУ, 1992. – 200 с.

17. Освітologia: хрестоматія: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Укладачі: Огнев'юк В.О., Сисоєва С.О. – К.: ВП «Едельвейс», 2013. – 728 с.
18. Парсонс Т. Человек в современном мире / Т. Парсонс. – М.: Прогресс, 1985. – 503 с.
19. Руткевич М.Н. Общественные потребности, система образования, молодежь / М.Н. Руткевич, Л.Я. Рубина. – М.: Политиздат, 1988. – 328 с.
20. Саймон Г.А. Менеджмент в организациях / Г.А. Саймон, Д.У. Смитбург, В.А. Томпсон. – М.: Экономика, 1995. – 352 с.
21. Скидин О.Л. Социологическое диагностирование в образовательном менеджменте: Очерк теории и практики / О.Л. Скидин, В.Н. Огаренко. – Запорожье: ЗГУ: ГУ «ЗИГМУ», 2002. – 382 с.
22. Филиппов Ф.Р. Социология образования / Ф.Р. Филиппов. – М.: Наука, 1980. – 176 с.
23. Сисоєва С.О. Освіта як об'єкт дослідження / С.О. Сисоєва // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – К.: Міністерство освіти і науки України, Національна академія педагогічних наук України, Асоціація працівників гімназій і ліцеїв України. – № 2, 2011. – 48 с. – С. 5–11.

Розділ 3

ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

- 3.1. Поняття освіти як соціального інституту.
- 3.2. Історичні етапи розвитку освіти як соціального інституту.
- 3.3. Освіта як механізм акумуляції і трансляції соціального досвіду. Соціальні аспекти освіти як соціального інституту. Інституціональний зміст освіти.
- 3.4. Основні концептуальні підходи соціологічного аналізу освіти.
- 3.5. Цілі, цінності, функції, принципи освіти.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначати поняття освіти;
- ☒ охарактеризувати характерні риси освіти як соціального інституту;
- ☒ знати головні концептуальні підходи соціологічного аналізу освіти;
- ☒ визначати цілі, функції та принципи освіти як соціального інституту.

Основні терміни: освіта, соціальний інститут, функціоналізм, конфліктологізм, цілі освіти, цінності освіти, функції освіти

3.1. Поняття освіти як соціального інституту

Соціологія розглядає вплив освіти на всі сторони життя суспільства – економічну, соціальну, політичну і, звичайно, духовну. В той же час ця наука досліджує і власне «освітні» проблеми які функціонує і розвиває система освіти, чи відповідає вимогам суспільства, наскільки ефективна її організаційна будова. У дослідженнях, зокрема, зосереджуються на наступних питаннях:

- відповідність структури освіти, її рівнів актуальним і перспективним соціальним цілям, довгостроковим програмам суспільства;
- пропорційність так званої морфологічної будови структури освіти;
- вплив результатів освітніх процесів на інші соціальні процеси – професійно-трудові відносини.

Освітла – один із основних соціальних інститутів суспільства, завданням якого є дослідження соціальних чинників освоєння знань та аналіз успішності функціонування соціальних організацій, що забезпечують соціалізацію особистості (шкіл, середніх навчальних закладів, вузів тощо).

Поняття соціальний інститут прийшло в соціологію з юридичних наук і означає зведення прав і норм, установок, регулюючих різні сфери людської діяльності і організуючих їх в систему ролей і статусів.

Складність самовизначення освіти полягає в тому, що, за визнанням більшості педагогів-класиків:

Освіта розглядається як соціальний феномен в сукупності його соціальних характеристик – як вид соціальних відносин, як соціальний інститут, соціальна організація, соціальний процес і соціальна система.

К.Д. Ушинський

... всяке мистецтво, звичайно, може мати свою теорію; але теорія мистецтва – не наука; теорія не висловлює законів явищ, що існують вже, і відносин, але наказує правила для практичної діяльності, вказуючи на підстави для цих правил в науці. (К.Д. Ушинський «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології»)

Будучи відкритою соціальною системою найважливіших механізмів соціалізації людини, освіта пов'язана і взаємодіє з іншими соціальними процесами, системами. У такому розумінні освіта виступає як один з чинників трудової кар'єри. Соціальний інститут освіти інтегрує своєрідність відносин всіх соціальних структур суспільства (класовою, демографічною, етнічною, професійною, територіальною і ін.). Соціальні відносини будуються на єдності поточних і перспективних інтересів його суб'єктів і суспільства в цілому.

Таблиця 3.1.

Автор	Визначення поняття освіти
Н. Сметзер	Освіта – формальний процес, на основі якого суспільство передає цінності, навички і знання від однієї людини чи групи іншим
К. Фромм	Освіта – механізм формування соціального характеру
О. Меллін	Освіта – процес культурогенезу особистості
С. Херн	Освіта – розумний спосіб розподілу людей у відповідності з їхніми перевагами
Д. Уотсон	Освіта – процес засвоєння досвіду
М. Антонова	Освіта – фактор формування соціальної структури і соціальних переміщень
М. Лукашевич, М. Туленков	Освіта як соціальний інститут є сукупністю певних установ, осіб, які забезпечені спеціальними матеріальними засобами і здійснюють конкретні функції
В. Піча	Освіта – соціокультурний елемент, частина культури відповідного суспільства, результат соціокультурної взаємодії людей, що проявляється у формі пізнання і його кінцевих результатів (знань, досвіду, вмінь і навичок)
Дж. Уорд	Освіта – засіб досягнення суспільної гармонії

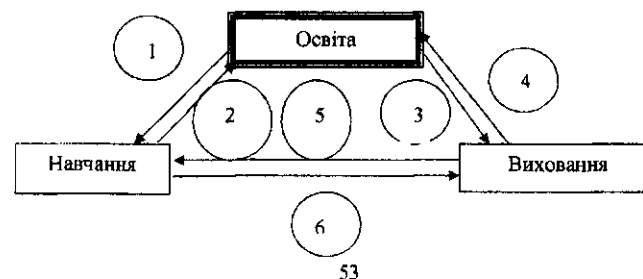

Саме поняття «освіта» було введено в науковий обіг в XIX столітті швейцарським педагогом І.Г. Песталоцці (1746–1827 рр.). Песталоцці вважав освіту одним із найважливіших чинників перетворення суспільства. Він вірив, що її засобами можна змінити життя всього народу на краще. А для цього потрібно було пробудити все істинно людське в кожній людині. "Будильником" покликане було стати виховання. Звідси, ціллю виховання став різнобічний і гармонійний розвиток всіх природних сил і здібностей людини. Головний принцип його – природо-відповідність у поєднанні з цілеспрямованим вихованням, без якого, стихійно розвиваючись, людина повільно звільняється від «чуттєво-тваринних якостей». Центр виховання – формування моральності людини – «діяльної любові до людей». Важливою складовою педагогічної системи Песталоцці є ідея саморозвитку сил, закладених у кожній людині, ідея про те, що кожній здібності людини властиве намагання вийти із стану безжиттєвості й стати розвинутою силою.

Основними змістовними аспектами поняття «освіта» є наступні:

- *освіта як цінність* – цінність освіти полягає в єдності особистої, державної і суспільної складових;
- *освіта як система (інститут)* – освіта як система включає різні по рівню і профілю державні і недержавні навчально-виховні організації і заклади, дошкільні і позашкільні установи, різні форми самоосвіти й інші ланки соціальної системи суспільства. Основними функціями суспільства як системи є: передача підростаючому поколінню накопичених людством знань; процес соціалізації особи, забезпечення спадкоємності соціального досвіду; засвоєння цінностей людської культури; вплив на соціальну мобільність і формування соціально-професійної структури суспільства;
- *освіта як процес* – освіта як процес передачі і засвоєння знань, умінь і навичок та формування різносторонньої особи виділяють два взаємозв'язаних структурних компоненти: процес навчання і процес виховання, який поетапно може бути розкритий у наступних взаємозв'язках;

Схема 3.1.

- *освіта як результат* – оцінюється на індивідуально-особовому і суспільно-державному рівнях. На індивідуально-особистому рівні його результат зумовлюється досягненням визначених державою освітніх рівнів²³.

Варто розглянути діяльність сукупного соціального інституту освіти. У вищих навчальних закладах соціальна ознака освіти представлена в трьох позиціях:

- освіта виступає як один з основних засобів соціальної мобільності;
- освіта є умовою відтворення конкретних видів соціальної структури: соціально-класової, економічної, релігійної і ін.;
- освіта здійснює соціалізацію молоді, забезпечує засвоєння нею потрібних суспільством правил.

Дослідники проблеми сходяться на тому, що генетичну основу соціального інституту можна представити двома групами чинників – об'єктивними і суб'єктивними²⁴.

1. Об'єктивні чинники:

- інтеграційні процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному виробництві.;
- розподіл суспільної праці по сферах виробництва і характеру;
- кооперація як свідоме об'єднання зусиль частини суспільства для виконання завдань, що зачіпають інтереси всього суспільства.

2. Суб'єктивні чинники: інстинкти – доісторичні регулятори людської діяльності, що підштовхують до інституалізації суспільства. (батьківський інстинкт, інстинкт майстерності, пізнання, відчуття, ідеї, звичаї, традиції).

Освіта перетворює і спрямовує життя суспільства, зберігаючи у ньому все те, що має цінність для людини; визначає стратегію і реалістичні умови розвитку суспільства, перетворюючи його із «суспільства сьогодні» на «суспільство завтра», формує нове мислення громадян, нове бачення змісту життя. У такому контексті освіта виступає як один із засобів управління розвитком суспільства.

3.2. Історичні етапи розвитку освіти як соціального інституту

Історія існування освіти як соціального інституту показала, що на кожному етапі його функціонування виявляються свої тенденції, викликані тими або іншими внутрішніми метаморфозами або зовнішніми умовами. Одні з них короткочасні, інші – триваліші, одні відображають життя конкретного навчального закладу, інші – підсистеми або навіть всю освітню систему, одні характерні для якої-небудь країни, інші – несуть регіонально-міжнародний або планетарний відбиток.

У первісному суспільстві освіта була складовою соціально-виробничих процесів. Не було ні шкіл, ні вчителів. Передачею знань, досвіду, культури займалися всі члени суспільства. Навчання дітей, залучення їх до трудового

процесу починалося з 4–5 років. Навчанням хлопчиків займалися чоловіки, а дівчаток – жінки. Підлітки нарівні з дорослими брали участь у випасанні худоби, риболовлі та ін. Коли діти дорослішали, вони проходили церемонію «ініціації», тобто своєрідного посвячення в дорослі, демонструючи свою силу й трудові навички.

Організована *освіта як соціальний інститут* склалася історично. З поглибленням поділу та спеціалізації праці, утворенням державності і появою соціальної нерівності починається поступова інституціоналізація освіти. Ознаки соціального інституту можна спостерігати в освіті вже в Стародавній Індії, Єгипті і інших державах Стародавнього Сходу. Першими закладами освіти були школи жерців у Месопотамії. У школах за певну плату вчителі навчали дітей з аристократичних родин граматики, філософії, музики, красномовству, юриспруденції, медицині тощо. Діти з інших родин, як правило, навчалися безпосередньо в процесі трудової діяльності. За таких умов визначальну роль у навчанні й вихованні дітей продовжувала відігравати сім'я.

Еллінський період розвитку школи створив таку педагогічну концепцію, як ідея гармонійного розвитку. Платон і Арістотель заклали принципи органічного поєднання розумового, фізичного і етичного виховання підростаючого покоління, зв'язки вікової періодизації із ступенями освіти – педагогічні концепції, які зробили глибокий вплив на подальший розвиток освіти. Платон побудував одну з перших ідеальну модель безперервної освіти людини аж до 35-річного віку. Арістотель розглядав освіту як основу розвитку людини і вважав, що не слід поспішати з ранньою професійною підготовкою.

Достовірно відомо, що вже в V–IV ст. до н.е., наприклад, в Стародавній Греції, була створена мережа навчальних закладів, що склалася з ряду гімназій, академій і ліцею. Про суспільне значення освіти як соціального інституту на початковому етапі його існування свідчить вислів філософа Ф. Меланхтона: «Правильно виховувати юнацтво, – говорив він, – має декілька більше значення, чим підкорити Трою».

В Стародавній Греції і Стародавньому Римі більшість населення, окрім рабів, здобувала початкову освіту. Швидкий розвиток науки, потреби державного управління зумовили розвиток середнього ступеню освіти який уособлював старогрецькі гімназії та староримські школи риторів. Саме ці навчальні заклади сприяли утвердженню ідеалу всебічного розвитку особи.

Навчання у школі Стародавнього Риму

У Стародавньому Римі утвердилася диференціація шкіл. Разом з елементарними школами виникають школи підвищеного рівня: граматичні і риторичні, де надавали широку гуманітарну освіту і готували до діяльності політика і ратора. Принципово важливим стало те, що закінчення школи риторів було необхідною умовою для заняття державних посад. Плата за навчання була достатньо високою, тому школи підвищеного рівня були доступні тільки спроможним римлянам.

Граматичні школи і школи риторів стали державними школами, викладачам яких – професорам, імператором, – встановлювалися оклади, пільги.

23 Освітнологія: хрестоматія: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Укладачі: Огден'юк В.О., Сисоєва С.О. – К.: ВП «Едельвейс», 2013. – С. 145.

24 Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції – К.: Школяр, 1997. – 148 с.

Слід відмітити, що в Стародавньому Римі вводилися норми, що визначали кількість вчителів на певну чисельність населення.

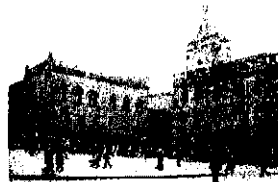
В період середньовіччя освіта і на Заході, і на Сході характеризувалася крайнім консерватизмом і догматизмом, безмежною вірою і поколінням церковним авторитетам. Система освіти діяла під заступництвом церкви, навчання проходило в монастирських і соборних школах. У монастирях організовували навчання у внутрішніх школах, де вчилися хлопчики, яких батьки віддавали в чернецтво, і зовнішні школи, де навчали дітей, жителів церковного приходу. При кафедрі єпископа створювалися соборні або кафедральні школи. Вони також ділилися на внутрішні, де готували священнослужителів, і зовнішні, де навчалися дворяни й імениті громадяни. Монастирські і соборні школи мали особливі приміщення, терміни навчання в них не встановлювалися. Навчання з залученням більшої частини дітей проводилося в приходських школах, де навчали молитвам на латині і церковному співу.

Курс навчання в монастирських і соборних школах складали дисципліни, що представляють «сім вільних мистецтв». Перший рівень (трьохступінний) – граматики, риторика і діалектика. Другий рівень (чотирьохступінний) – арифметика, геометрія, астрономія і музика. Вінцем наук вважалося богослів'я. Навчання в середньовічних школах будувалося переважно на запам'ятовуванні текстів Святого писання і коментарів до них а також деяких творів Арістотеля, єдиного мислителя давності, який був визнаний церквою.

Разом з монастирськими школами в середньовічних містах почали створюватися цехові школи, де діти ремісників навчалися читанню і писанню на рідній мові, арифметиці і релігії; навчання ремеслу велося в сімейній або цеховій майстерні. Купці відкривали свої гільдійські школи, приблизно з тією ж програмою, що і в цехових школах. Поступово ці школи перетворилися на початкові міські школи, що знаходилися на утриманні органів міського самоврядування.

Важливою віхою в розвитку освіти на рубежі XII століття стало виникнення університетів, що являли собою центри інтелектуального життя Європи як світські навчальні заклади, що об'єднували в корпорації викладачів і студентів. Університет – це єдиний інститут, що зберігся майже в незмінному вигляді за всю багатолітню історію свого існування. В той же час ні один із соціальних інститутів суспільства не завоював у світі такого визнання, яке випало на долю університету. Християнська церква в Європі першопочатково запровадила цілу систему спеціальних навчальних закладів для підготовки осіб духовного стану.

У Італії в 1119 році виник Болонський університет, потім Неапольський (1224 р.), Римський (1303 р.); у Англії – Оксфордський (1214 р.). Кембріджський (1226 р.); у Франції – Монпельє (1180 р.), Паризький (Сорбонна – 1257 р.); у Іспанії – Сиєнський (1240 р.). Пізніше виникають Краківський, Віденський, Гейдельберзький і ін. У 1188 році Болонському університету було подаровано Хартію, що і є формальною хронологічною точкою відліку для розвитку власне університетської освіти. До кінця XVI століття в Європі були вже 63 університети.

Болонський університет

Створення університетів стало переходом освіти в світську форму. У цьому була зацікавлена церква, вона прагнула розширювати свій вплив на світське життя і водночас збагатитися. Священнослужителі, які вели навчання в кафедральних школах, викладали спочатку і в університетах. Слід відзначити, що основний запит на вищу світську освіту виходив від знаті, багатих і знатних городян. Університети формувалися як одна з міських гільдій. Розвиток муніципального, міського життя, торгівлі, формування ринкових відносин зумовили необхідність підготовки висококваліфікованих юристів.

Структура університетів була майже однаковою: вони мали чотири факультети. Спочатку школяри навчалися на підготовчому (філософському) факультеті, де викладалися «сім вільних мистецтв». Цей факультет грав роль середньої школи; навчання на ньому велося 6–7 років. Ті, що закінчили отримували ступінь «магістра мистецтв». У ряді університетів той, хто пройшов курс навчання привласнювався проміжний (перший) ступінь бакалавра, і лише пройшовши курс квадривіума – ступінь магістра. Далі студентам надавалася можливість продовжити освіту на одному з трьох основних факультетів: богословському, медичному або юридичному, де навчання продовжувалося 5–6 років, і можливість отримати звання доктора наук. Факультети забезпечували спеціалізовану підготовку, не припиняючи викладання фундаментальних дисциплін. Студентам дано було право прослуховувати курс лекцій в інших університетах.

На стадії свого зародження університети отримували найменування *Studium generale*, і по своїх завданнях, і за змістом утворення протистояли *Studium particulare*. *Studium* – означала вказівка на школу, *generale* – на залучення студентів з будь-якої місцевості і держав, на відміну від *particulare* – навчання місцевих городян вузькоспеціалізованому знанню.

Для отримання статусу *Studium generale* необхідно було декілька умов:

- відповідні санкції церкви або монарха;
- наявність викладацької і студентської гільдії;
- можливість навчання семи вільним мистецтвам.

Спочатку студентами (*students* – що старанно працює, займається) називали всіх учнів, пізніше в університетах студентами почали називати старших факультетів. У університетах навчалися студенти з різних країн, а навчання велося на латинській мові.

На українських землях лише в першій половині XIX ст. відкриваються перші українські університети за розпорядженням Міністерства народної освіти Російської імперії (створене 1802 р.) як протидія польському впливу на «Малоросію». Це були Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.) та Новоросійський (1865 р.) університети. Правда ще у 1661 році починає свою діяльність університет у Львові. Навчання у ньому проводилося спочатку на латинській, а пізніше – на німецькій мові. Але навчалися в цьому закладі переважно вихідці із польської шляхти та діти айстро-німецької адміністрації, тому по-справжньому українським Львівський університет став тільки після воз'єднання Західноукраїнських земель з УРСР у 1939 році.

У XV–XVI століттях мережа середніх навчальних закладів розгортається в двох напрямках: як класична і реальна (професійна) освіта. Перша була представлена коледжами, граматичними привілейованими школами в Англії, рицарськими академіями і гімназіями в Німеччині, коледжами у Франції. Слід підкреслити, що реальна освіта спочатку розвивалася як форма боротьби за викладання на рідній мові, пізніше – стала рухом за викладання природних наук.

Я. Коменський

Протягом XVII–XVIII століть народна школа перетворилась в навчально-виховний заклад, призначеного для дітей нижчих верств суспільства. Ця школа обмежувалась навчанням дітей селян, міщан і буржуазії основам письма, читання і лічби. Основною її ціллю було релігійно-моральне виховання: за допомогою наук і мистецтв розвивались здібності; удосконалювались мови; розвивались моральні якості; широко шанувався Бог. Віддавали перевагу такій організації, яка прагнула до демократизації школи, захисту ідеї реальної, корисної для життя освіти, турботи про всебічний розвиток особистості дитини і т. д., завдяки якій за словами найвідомішого систематизатора світового педагогічного досвіду і винахідника класно-урочної системи:

... освіту повинно отримувати все юнацтво за винятком тих, кому Бог відмовив розуму; юнацтво навчалось б усьому тому, що може зробити людину мудрою, моральною; як підготовка до життя, ця освіта, повинна б закінчитися ще до настання зрілості; освіта повинна проходити досить легко і м'яко, ніби сама собою – без побоїв та суворості чи якогось іншого примусу; юнацтво повинно отримувати освіту не уяву, а істинну, неповерхневу, а базову, тобто, щоб розумна істота – людина привчалась керуватись не чужим розумом, а своїм власним; освіта не повинна вимагати великих зусиль, а повинна бути досить легкою (Я. А. Коменський «Велика дидактика»)

Для переважної більшості людей дорослішання в цей час означало засвоєння на прикладі старших суспільних звичаїв та робочих навичок. Діти, зазвичай, починали допомагати дорослим у домашній, сільськогосподарській діяльності змалку. Іншою причиною того, що так мало людей вміли читати, була необхідність власноруч переписувати книги, які через це були рідкісними і дорогими. Цю ситуацію змінило виникнення європейського книгодрукування (1454 р.) завдяки Йогану Гутенбергу. Завдяки друкованій книжці та документи стали широко доступними. Дедалі ширше використання друкованих матеріалів у найрізноманітніших сферах життя підвищило рівень писемності (елементарне вміння читати й писати) порівняно з минулими часами. Освіта в її сучасній формі, коли діти навчаються у спеціально відведених шкільних приміщеннях, поступово почала набирати силу, хоча більша частина населення взагалі не одержувала шкільної підготовки аж до перших десятиліть XX сторіччя, коли в європейських країнах та Сполучених Штатах почали створюватись мережі початкових шкіл.

Протягом XIX століття посилилась роль держави в керівництві шкільною освітою. У всіх європейських країнах з 70-х років XIX ст. управління шкільними справами переходить до держави, що було закріплено відповідними законодавчими актами. Процес індустріалізації та розвиток міст сприяв зростанню попиту на спеціалізовану освіту. У сучасному суспільстві учні повинні були мати базові навички, такі як читання, письмо, лічба, та знання про своє фізичне, соціальне та економічне середовище; важливе значення мало їхнє вміння вчитися, або опановувати іноді дуже технізовані форми інформації. Значні корективи в культурі, психології групових відносин суспільства по суті породили нову цивілізацію, сприяли появі стабільного соціального інституту – школи.

Вирішальним в появі сучасного інституту освіти було виникнення і розвиток науки. Могутній поштовх освіті був заданий першим промисловим переворотом. Епоха Освіти з'явилася відповіддю на потреби бурхливого зростання продуктивних сил суспільства. Науково-технічний прогрес все більш стимулював вимоги суспільства до наукових, технологічних, виробничих знань і досвіду. У XIX столітті виникала масова школа, що охопила величезні маси людей. У нас в країні на початку XX століття початкову освіту давали міністерські сільські однокласні (3–4 роки навчання) і двокласні (5–6 років) училища, міські (6 років) і вищі початкові (4 років) училища, церковно-приходські, земські і інші школи. Середню освіту давали чоловічі і жіночі гімназії (7–8 років), реальні (6–7 років) і комерційні (7–8 років) училища, а також духовні училища (4 років) і семінарії (6 років), кадетські корпуси і інші навчальні заклади.

Інститут освіти докорінно змінюється в індустріальному суспільстві XIX–XX ст. ці зміни були зумовлені потребами науки, науково-технічного прогресу, змінами в культурі й житті людей. Освіта поступово стає доступною широким масам населення. Поширюється мережа середніх спеціальних шкіл, значно збільшується кількість вищих навчальних закладів. Неповна, а потім і повна середня освіта стає запорукою отримання професії в основних галузях, докорінно змінюється і сутність освіти. Якщо в традиційному суспільстві освіта представлена збереженням і відтворенням культури, досвіду і знань попередніх, то в індустріальному суспільстві освіта стає активним елементом, ключовим чинником суспільного прогресу, культурних і соціальних змін. Освіта дає небачену раніше віддачу. Приріст капіталовкладень в освіту досягає до 50 %.

У сучасній системі освіти школа – основний, базисний соціальний інститут. Її власна функція – навчання. Організація школи закріплена у визначеннях взаємовідносин між учнями та вчителями. Кожній школі притаманний певний стандарт, стиль навчання. Основна ціль кожної школи – довести учня до певного ступеню дієздатності, до здійснення, реалізації конкретних обов'язків, функцій. Школі притаманні такі характерні ознаки: *аудиторність* – групове навчання; *дисциплінарність* – поділ загального потоку навчання на окремі складові частини. Держава і її соціальні інститути, владні структури піклуються про утримання школи, її фінансування, матеріально та фізично підтримуючи, і визначаючи її статус. Різні форми навчання здійснюють і інші соціальні

інститути: сім'я, культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації, виробничо-господарські та інші суспільні об'єднання і організації. В сукупності з школою вони складають систему освіти, де школа виступає її базисом²⁵.

До кінця XX століття темпи зростання загального числа осіб, що вчаться у багато разів перевершують темпи збільшення населення Землі. В середньому на двох зайнятих в народному господарстві доводиться один учень. Вища освіта поступово набуває масового характеру. У провідних індустріальних країнах світу студенти утворюють третину населення, і таким чином швидко зростає частка зайнятих розумовою працею. Відбулося це в першу чергу під впливом потреб і характеру суспільного виробництва, що постійно ускладнюється, вимагає більшу кількість працівників високого рівня професійної підготовки і компетенції. Про високий престиж освіти свідчить диференціація оплати осіб, що існує в індустріально розвинених країнах, з вищою освітою. Для порівняння можна привести сучасні дані про середній зарібок випускника вищої школи США, який значно більше, чим у фахівця з середньою освітою. Так, середньостатистичний річний зарібок магістра – 81 тис. доларів, бакалавр – 64 тис. доларів, молодший фахівець – 46 тис. доларів, а випускника середньої школи – 25 тис. доларів²⁶.

Система освіти за радянських часів була ґрунтовно продумана та значуща за результатами діяльності, оскільки була побудована на чотирьох важливих принципах: фундаментальність, систематичність, послідовність, наступність. На нашу думку, тільки взявши найкраще із попередніх освітніх моделей, те, що утворює фундамент і ніколи не застаріває, відмовившись від того, що не має цінності у сучасному світі, що докорінно змінилося, необхідно будувати нову сучасну систему освіти, яка буде спроможна забезпечити динамічний розвиток продуктивних сил нашої держави в умовах сучасної цивілізації.

Відмінною рисою кінця XX – початку XXI століття є зміни в характері освіти – її спрямованості, цілях, які все більш зорієнтовані на «вільний розвиток людини», на творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність, мобільність майбутніх фахівців. Набувають поширення гуманістичні освітні парадигми, які пропонують вченим і практикам не тільки план діяльності, але і вказують напрями реалізації плану.

Освіта постіндустріального світу, а тим паче інформаційного суспільства на відміну від педагогіки індустріального, спрямована на розвиток особистості в усіх багатоаспектних вимірах його прояву. Саме зрушення у динамічних характеристиках розвитку особистості повинні визначати ефективність педагогічного впливу. Така педагогіка значно більше ніж педагогіка індустріального суспільства має ґрунтуватися на законах вікової та педагогічної психології. Оскільки особистість виховується особистістю, ефективність педагогічного впливу педагога постіндустріального суспільства значною мірою визначається

моральними та духовними цінностями самого педагога, філософією його світогляду і погляду на світ. Негативним явищем, яке несе з собою глобальне, інформаційне суспільство може протистояти тільки особистість Вчителя – духовного й морального, філософія якого наповнена дитиноцентризмом, людяністю, захопленістю своєю справою.

3.3. Освіта як механізм акумуляції і трансляції соціального досвіду.

Соціальні аспекти освіти як соціального інституту.

Інституціональний зміст освіти

Інститут освіти, відносно самостійний за своїми соціальними функціями, характеризується спадкоємністю історичних систем освіти здатністю активно впливати на існування і розвиток суспільства. Стан цієї системи визначається пануючим у даному суспільстві способом виробництва та економічними відносинами, породженими структурою соціальних зв'язків і відносин, а у зв'язку з цим – і соціальною (насамперед, соціально-класовою) структурою, особливостями політичних та ідеологічних відносин. Водночас соціальні функції освіти визначаються загальнолюдськими потребами в соціальному відтворенні й передаванні нагромаджених людських знань і навичок від покоління до покоління, тенденцій переходу нових поколінь до більш високого рівня освіченості й культури²⁷.

Розуміння суті та специфіки освіти як соціального інституту можливо через окреслення її *специфічних рис*. До специфічних рис освіти належать:

- Соціально значущі функції навчання і виховання, підпорядковані суспільним потребам.
- Форми закладів освіти, їхня певна організація і становище в суспільстві.
- Певні групи осіб, які професійно здійснюють функціонування цього інституту, певний статус цих осіб у суспільстві.
- Регулятори функціонування закладів освіти і персональних суб'єктів освітньої діяльності (закони про освіту, постанови і нормативні акти, кваліфікаційні характеристики, контрольні установи ін.)
- Спеціальні методи освітньої діяльності – навчання, виховання.
- Свідомо поставлені цілі.
- Планомірний, систематичний характер реалізації процесу свідомої соціалізації.
- Певний зміст освіти, наявність навчальних програм і планів, певне дозування матеріалу.
- Особлива ефективність освітньої діяльності у формуванні багатьох психічних рис людини, у розвитку її мислення (прикладом може бути відмінність між однолітками, що пройшли через різні системи освіти).
- Використання освіти як механізму соціальним впливом.
- Зорієнтованість освітньої діяльності в майбутнє.

²⁵ Зборовский Г.Е. Образование: от XX к XXI веку / Г.Е. Зборовский. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 2000. – С. 49.

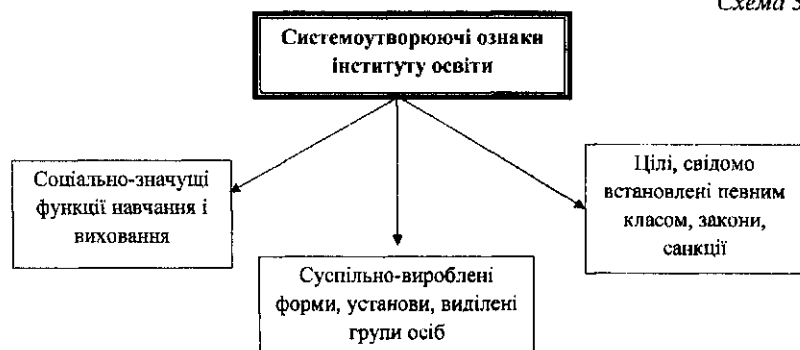
²⁶ Гаврик В. Бути чи не бути... магістром? – [Електронний ресурс] – /В. Гаврик – Дата доступу: 05.08. 2009. – Режим доступа: <http://newvv.net/economic/ukraine/199481.html>.

²⁷ Саймон Б. Общество и образование / Пер. с англ. / Б. Саймон. – М.: Прогресс, 1989. – С.37.

Зрозуміло, що інститут освіти має характеристики, загальні для різних епох, проте саме вони складають його якісну визначеність. Інститут освіти може трансформуватись, регресувати, прогресувати і т. д. Тому, будь-яке прогнозування, у даному випадку соціологічне, повинно виявити ці інваріанти, відокремити істотне від другорядного, а для цього необхідно здійснити генетичний і історичний підходи.

У методологічному плані дуже важливо досліджувати не окремі сторони і властивості педагогічного процесу, а вивчати освіту як цілісний соціальний організм із своєю специфікою і зв'язками в генезі і розвитку.

Схема 3.2.

В системі освіти виховання відіграє провідну роль. На думку педагогів, без підтримки виховання не може дати позитивних результатів і навчання. Сднання процесу навчання і виховання забезпечує набуття навиків самостійного мислення, оволодіння культурою мислення, можливість відображати зовнішній світ і власне «я» через власний потенціал. На основі цього формується світогляд особи, моральні норми і соціальна позиція оскільки, на думку І. Канта, людина може стати людиною лише через виховання.

Виховання передбачає засвоєння моральних зразків поведінки. Отож, навчання і виховання являють собою органічну єдність, оскільки в навчанні об'єктивно закладені елементи виховання, а виховання містить додаткові знання і навички. У сучасних умовах особливу роль в вихованні і навчанні відіграють суспільні і гуманітарні науки, що безпосередньо формують світогляд, інтелектуальну культуру, особистісні якості. Ефект виховання досягається за умов гуманітаризації навчального процесу. Навчання і виховання виходять за межі аудиторії, продовжуються за її межами, в різносторонній культурно-просвітній дослідницькій роботі, в суспільній діяльності.

Основоположник соціології освіти Е. Дюркгейм, аналізуючи освіту в контексті концепції солідарності, розглядає виховання як один з найважливіших соціальних інститутів, який сприяє досягненню солідарності, згуртованості, згоди. Дослідник трактує виховання дуже широко і освіта включає в нього. Проблема виховання, за Дюркгеймом, стає ядром наочного поля соціології освіти, доповнюється ідеями соціалізації молоді, оскільки він вважав, що цей процес реалізується саме через освіту. Пріоритет виховання в освітньому про-

цесі підтримують і вітчизняні дослідники і вважають особливістю національної культурно-педагогічної традиції.

...освіта без виховання є справа помилкова і небезпечна. Така освіта створює найчастіше людей напівосвічених, недовірливих і зарозумілих, пихатих сперечальників, напористих і безсоромних кар'єристів: вона розв'язує і заохочує в людині «вовка». (І.А. Ільїн «Про виховання в майбутній Росії»)

Отже, освіта, яка націлена на підготовку до життя, неможлива без виховання, що покликане формувати ціннісне ставлення до світу; фрагментів, діяльності, спілкування, тощо. Без виховання транснаукові дані перетворюються в марне нашарування, яке підлягає істотному переосмисленню його ролі в освіті.

У чому суть освіти як соціального інституту?

«...я переконаний, що школа перш за все соціальний інститут. Оскільки утворення – соціальний процес, то школа – це просто одна з форм життя суспільства, в якому всі чинники сконцентровані так, щоб найефективніше підготувати дитину до сприйняття всіх багатств його нації і використання своїх сил для суспільних цілей». (Дж. Дьюї «Демократія і освіта»)

Інститут освіти володіє виключною неповторністю, несхожістю з іншими суспільними інститутами. Феноменальність його наголошується в різних проявах. Виділимо деякі з них:

1. суспільний інститут задає тональність іншим інститутам суспільства;
2. у суспільстві з метою здобуття освіти, отримання досвіду і навичок зосереджені люди різного віку і навіть різних прошарків;
3. у навчальних закладах відбувається не механічна передача знань і досвіду, здобутих попередніми поколіннями, а стимулювання розвитку здібностей поколінь, направлених на вдосконалення життя суспільства у всіх його проявах;
4. це соціалізована сфера самовираження особи дитини, молоді людини як суб'єкта соціальної взаємодії;
5. це така форма організації людського життя, коли: а) індивіди, що представляють різні соціальні прошарки суспільства йдуть до єдиної мети, усвідомлено прагнучи не допустити між собою конфліктів; б) соціальна взаємодія індивідів відбувається за наявності величезної різниці в знаннях, досвіді, навичках.

Освіта – це цілісна самостійна система, що носить інституційний характер. Це особливим чином організована, неранжована, ролева діяльність. Цей інститут суспільства надає суспільним відносинам цілеспрямованість формування особи, стійкість і визначеність²⁸.

Соціальна організація інституту освіти будується з урахуванням горизонтальних і вертикальних переміщень його суб'єктів.

Горизонтальну організацію освіти доречно класифікувати відповідно до цілей, завдань і функцій кожного типу школи. Це відповідає принципам організації інституційної діяльності. А вони такі:

- принцип суспільної доцільності;

²⁸ Ерошин В.И. Экономика образования: проблемы и перспективы / В.И. Ерошин. – М.: Ин-т управления образованием, 1997. – С. 78.

- принцип статусно-функціональної окресленості;
- принцип надійності і стабільності дії.

Якщо бути гранично точним, то слід підкреслити, що «вертикальна» організація виражає перехід людини з одного стану розвиваючого навчання і виховання в інше, вище. Все це не просто організаційні структури інституту освіти, але і самостійні соціальні інститути як підсистеми загального. Причому, кожна з них має свою «типову горизонталь».

Суть вертикальної організації полягає в дотриманні ряду умов:

- впорядкування соціальної взаємодії між суб'єктами освіти;
- створення і постійне вдосконалення організаційного порядку, підвищення коефіцієнта корисної дії навчання і виховання;
- забезпечення раціональних, цілеспрямованих соціальних дій і соціальної взаємодії між різними типами школи з метою взаємозбагачення досвідом навчання і виховання з метою піднесення учнів по сходах знань, умінь, навиків і максимального розкриття здібностей викладацького складу.

Вертикальна організаційна структура освіти в кожній країні влаштована по-своєму. У Україні немає єдиного підходу в ранжуванні підсистем інституту освіти. Наприклад, дошкільна і загальноосвітня структури діють по чотирьох-валентній системі вертикальної організації, професійна і післядипломна – по 2–3-валентній.

Як об'єкт і предмет соціологічного аналізу освіта традиційно досліджується, в першу чергу, з погляду його інституційних характеристик і розуміється як «оволодіння перш за все інтелектуальними аналітичними знаннями». Сам освітній процес здійснюється як накопичення індивідом спеціальних знань з різних областей. Уся система освіти вважається базисним соціальним інститутом, який визначає рівень науково-технічного економічного і культурного прогресу суспільства. Щоб стимулювати цей прогрес, даний інститут повинен не тільки відповідати потребам часу, але і «володіти здібністю до випереджаючого розвитку»²⁹.

Інституційний аналіз, вживаний в рамках соціологічної науки до системи освіти, направлений на виявлення ролі і місця освіти в сукупній системі суспільних відносин. Він встановлює ступінь адекватності виконуваних ним функцій потребам соціальної системи в цілому, а також визначає характер взаємозв'язків між системою освіти і іншими соціальними інститутами. Крім того, здійснюється дослідження внутрішньої структури освіти, що включає властиві йому соціальні ролі і статуси, види діяльності в рамках формальних організацій.

Інституційна структурованість освіти неабиякою мірою зумовлена ще і тим, що вона виконує ряд фундаментальних соціальних функцій, серед яких, в першу чергу, слід виділити функцію соціалізації. Від характеру соціалізації залежить ступінь інтеграції індивідів в соціальне середовище.

3.4. Основні концептуальні підходи соціологічного аналізу освіти

Освіта є складним соціальним феноменом, який можна аналізувати у різних планах.

В культурологічному аспекті – освіта розглядається як визначальний компонент культури, що забезпечує спадкоємність і відтворення соціального досвіду. Дуже важливим при цьому є аналіз освіти як одного з чинників прогресу культури. *Діяльнісний аспект* аналізу освіти припускає вивчення цілей, змісту, мотивованої структури, організації діяльності. Самостійного значення набуває *інституціональний (технологічний) аспект* – аналіз методів, способів, процедур цієї діяльності.

Соціокультурний характер інституту освіти визначається не тільки її предметним змістом, а й соціальною зумовленістю. Суспільство, де панує соціальний гуманізм все більш підходить до змісту нової парадигми освіти, у якій головне місце посідає цілісно розвинена особа. Отже, посилюється і гуманістична компонента освітньої парадигми. Нова парадигма ставить завдання виробити нову культуру пізнання та творчості, а, отже, освіти. Тому освіту можна розглядати як інститут відтворення та розвитку культури, формування інтелектуального потенціалу суспільства³⁰.

Досліджуючи інститут освіти як соціокультурне явище, необхідно звертати увагу на такі моменти:

- визначення сутнісних характеристик інституту освіти,
- виявлення етапів його якісних змін,
- виділення ідеальних типів освітніх систем.

Освіту можна розглядати як процес усвідомленого і систематизованого відтворення накопичених у минулому знань і практичних навичок людського співтовариства; з одного боку, і як перетворення зовнішності майбутньої життєдіяльності, як окремої людини, так і всього суспільства в цілому, з іншою, освіта як процес включає і навчання, і виховання, взаємна зумовленість яких визначається тим, що навчання як форма виховання орієнтоване на розвиток конкретних культурних якостей особи в спеціально організованому середовищі. Виховання орієнтоване на формування цілісності особи. На основі єдності навчання і виховання формуються етичні норми особи.

У сучасній західній соціології виробилися наступні методологічні підходи до дослідження освіти:

²⁹ Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. - 2-е изд., перераб. / В.С. Леднев - М.: Высш. шк., 1991. - С. 127.

³⁰ Поголяева М.Н., Пахомова С.Е. Становление институтов сферы образования / М.Н. Поголяева, С.Е. Пахомова // Педагогика. - 1996. - № 2. - С. 4.

Таблиця 3.2

Основні концептуальні підходи до соціологічного аналізу освіти

№ п/п	Концептуальні підходи	Зміст
1	<u>Функціональний підхід</u> (Е. Дюркгейм, Дж. Девіс, В. Мур, Дж. Коулман, Я. Блау, О. Данкен, Е. Хопер, Т. Парсонс, Б. Кларк)	згідно даного підходу головна функція освіти – передавати цінності пануючої культури, але у зв'язку з тим, що культурні цілі та цінності різних суспільств (і навіть всередині одного суспільства) суттєво різняться, у змісті освіти також мають місце глибокі відмінності. У межах зазначеної теорії освіта постає як засіб соціального контролю. Функціоналізм розглядає проблему нерівності можливостей в доступі до отримання знань; при цьому враховує індивідуальні здібності учнів і відмінності між школами і однотипними навчальними закладами, засновані на обов'язку знань
2	<u>Теорія людського капіталу</u> (А. Хелсі, Е. Флауд, Б. Джастер, Б. Андерсон)	розглядає освіту не як продукт негайної віддачі, а як капіталовкладення у майбутнє людини. Виходячи з цього соціологами пояснюється рішення певного соціального статусу дорослих громадян, що зумовлене кількістю і типом капіталовкладень, витрачених у процесі їхньої освіти. Теорія людського капіталу стверджує, що витрачені у минулому зусилля обов'язково будуть нагороджені у майбутньому, що існує зв'язок між капіталовкладеннями і нагородами
3	<u>Теорія конфлікту (радикальна немарксистська теорія)</u> (Ф. Колінз, С. Боулз, Г. Гінтіс, І. Ільїн, Н. Пуланцас, Р. Гінтіс, Р. Коллінз, С. Аронович, Х. Жірокс, Л. Альтюссер, Дж. Аніон, М. Еппл, А. Грамши, П. Віліс, І. Шор, П. Фрасер)	визначає, що між різними соціальними угрупованнями виникають конфлікти з приводу змісту освіти. Саму освіту слід розглядати як втілення різних групових конфліктів, оскільки вона сприяє експлуатації та пригніченню верств, які знаходяться у менш сприятливих умовах. Теорія фокусує увагу на суперечностях інтересів різних елементів надбудови суспільства, на класових суперечностях на основі економіки, а також на суперечностях, заснованих на неекономічних соціальних інститутах (культура, політика, релігія і т. п.). На основі аналізу емпіричних даних робиться висновок про соціально-селективну роль освіти у всіх індустріально-розвинених країнах, оскільки освітні системи, що функціонують в них, по суті, стимулюють соціальну нерівність і зовсім не сприяють можливості переміщення представників нижчих соціальних страт у ВНЗ

4	<u>Структуралізм</u> (П. Бурд'є, Б. Бернстайн, Ш. Хиф, Ф. Казден, Р. Химс)	представники концептуального структуралістського підходу стверджують, що код знання виступає основоположним принципом, який формує відмінності в світоглядах, соціальній ідентифікації і різновиди знань; інституції освіти розглядаються як організації, які кодують культуру, а ці коди відтворюють соціальні категорії
5	<u>Нова соціологія освіти</u> (К. Манхайм, У. Горбунт, П. Карабел, К. Халси, Д. Браун, К. Векслер, В. Шарп)	обґрунтовує принцип критичного осмислення наукового знання. Соціологія знання розглядається як наукова орієнтація, яка виражає більш загальний науковий і культурний напрям. Освіта, на думку представників нової соціології освіти, – це не тільки маскування ідеології групових інтересів у вигляді об'єктивного знання або навчального плану, це також відтворення соціальних зразків нерівності, що виявляються у відмінностях індивідуальної успішності в школі
6	<u>Критична соціологія – концепція безперервної освіти</u> (М. Янг)	прихильники обґрунтовують ідею про те, що утворення особи – це складний соціокультурний процес, який не обмежується системою формальної освіти, виділяючи тенденції сучасної освіти у комерціалізації і акценті в контексті безперервної освіти на знаннях, необхідних базовій професії, і на навчанні, наближеному до життя, всі форми якого беруться інституціями формальної освіти ззовні

Сьогодні, коли криза сучасного духовного життя в Україні посилюється безконтрольним розповсюдженням сучасної західної масової культури, сприяючої впровадженню в масову свідомість культу насильства, порнографії, бездуховності, комерціалізацією багатьох художніх колективів, установ культури, видавництва, низькою якістю програм телебачення, першорядним завданням, яке повинна вирішити система освіти, стає формування моральності суспільства, відродження національної культури, запобігання соціальній деградації, перехід від суспільства споживання до суспільства творення³¹.

Освіту можна розглядати і як результат навчання. При цьому розмежується формальний результат, що фіксується такими формальними показниками, як диплом, атестат, посвідчення, що свідчать про закінчення певного навчального закладу і т. п. Особливо важливо виділити реальний результат засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок і розвитку особи через її рівень знань, якостей, що відповідає потребам суспільства.

Освіта – найбільша підсистема сучасних суспільств, тісно пов'язана зі всіма його інститутами, соціально-економічними шарами і численними професійними і культурними спільнотами. Будучи відкритою соціальною системою, освіта пов'язана з іншими соціальними системами. Американський учений

³¹ Нечаев В. Я. Социология образования. / В. Я. Нечаев – М.: Изд-во МГУ, 1992. – С. 143.

Д. Ньюман³² вважає, що освіта разом з сім'єю, політикою, економікою і релігією належить до ключових соціальних інститутів сучасного суспільства. Передумови для становлення освіти як спеціального суспільного інституту виникають після відділення розумової праці від фізичної, коли з'являється можливість виділити підготовку людей до праці в особливий вид діяльності. На інституціоналізацію утворення свій вплив зробили.

В ході накопичення знань в рамках наук про освіту поступово викристалізовувалися уявлення про освіту як про складний соціальний феномен в сукупності всіх його соціальних характеристик. Освіта, на яку вплинули релігійно-культурні, політичні інститути, професії є видом соціальних відносин, соціальним інститутом, соціальною організацією, соціальним процесом і соціальною системою. Його основними характеристиками є наступні:

- освіта – це *соціокультурний феномен*: цілі і завдання його визначаються суспільством і одночасно освіта виступає важливим чинником суспільного розвитку, є складним компонентом культури;
- освіта – це *відкрита, гнучка і цілісна система* наступних освітніх програм, державних стандартів, установ і органів управління;
- освіта – це *цільеспрямований безперервний процес і результат* розвитку особи шляхом науково організованого навчання, виховання і самоосвіти;
- освіта – це *досягнутий громадянином певний ценз*, який закріплюється відповідним документом.

3.5. Цінності, цілі, функції, та принципи освіти

Цінності

У кожній сфері людської кооперації є чинники, які виконують роль соціального цементу. Їх наявність окреслює місце соціального інституту в суспільному розподілі праці, диференціює грані їх діяльності, зумовлює організаційну структуру, закладає основи функціонування. Цементом такого порядку називають соціальні цінності.

Освіта, як і інші соціальні інститути, має свою систему цінностей, представлену сукупністю ідеалів, цілей і завдань. Як відомо, цінності не мають буття, у них є тільки значущість. Вони є свідомо сформульованими імперативами, зверненими до вольових потенцій індивідів, соціальних груп і всього суспільства.

В. Томас і Ф. Знанецький виводять поняття *цінностей* у зв'язку з психологічним поняттям установки на діяльність:

... до цінності варто віднести будь-який факт, що володіє, що піддається визначенню змістом і значенням для якої-небудь соціальної групи. Цінності – це більш менш ясні і формальні правила поведінки, за допомогою яких група прагне утримати, регулювати, а також зробити більш загальними і частішими відповідні види дій її членів (Ф. Знанецький «Науки про культуру»)

Які ж тенденції закріпилися, що постійно діють, «законні», властиві саме освіті, цінності? Умовно їх можна розподілити по соціальних ролях.

До першої групи входять ті, що характеризують внутрішній світ освіти, визначають сутнісну сторону і підтримують соціальну феноменальність інституту освіти. Це – закони і закономірності функціонування освіти. Вони тому і відносяться до розряду таких цінностей як закон, що без них освіта як соціальний інститут втратила б своє соціально-історичне призначення, своє місце в системі суспільних інститутів макросоціуму.

У другу групу включаються ті цінності, що є результатом дії на освіту з боку навколишнього соціального середовища у всіх її варіантах. Передбачається дія соціальних, економічних, політичних і інших чинників, що йдуть від всіх структур людської культури. До цієї ж групи відносяться закономірності, що є результатом розвитку внутрішніх зусиль освітньої системи.

Отже, найголовнішими закономірностями, які впливають на освіту як соціальний інститут є:

- визначальна дія економіки на життєстійкість соціального інституту освіти;
- залежність характеру і змісту освіти від змін в соціальній структурі суспільства;
- безпосередній вплив культури суспільства на перманентне підвищення якості освіти;
- зростання вимог суспільства до рівня і змісту знань і навичок у зв'язку з НТР;
- відповідність державної освітньої політики потребам соціуму.

Вказані закономірності ще в більшій мірі підкреслюють соціальний характер інституту освіти.

1. Закони функціонування відображають стійкість соціальної взаємодії суб'єктів освіти і різноманіття його проявів.

2. Закони розвитку свідчать про суб'єктно-об'єктний зміст взаємозв'язку інституту освіти з іншими соціальними формами існування людей, перспективу розвитку освіти і спонукальні мотиви діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу.

3. Соціальні функції освіти сприяють підготовці учнів до тієї ролі, яку вони згодом гратимуть в суспільстві.

4. Закони функціонування і розвитку освіти як соціального інституту – головний показник його значущості в людській кооперації.

Наприклад, проблема гуманності вирішується не тільки в освіті, але і в релігії з різними моральними акцентами. У релігії такою цінністю є віра, в освіті – впевненість. Віра виключає сумніви. Переконання особи, яких прагне сформувати освіта, проходять через сумнів, через пошук істини, через лабораторні експерименти і конкретний досвід. Крім того, соціальні цінності виступають засобом соціального контролю і попередження конфліктів, спонукачем в змаганні за пошук найкоротших шляхів до мети.

³² Ньюмен, Дж.Г. Идея Университета /Дж.Г. Ньюмен ; пер. с англ. С.Б. Бенедиктова ; под общ. ред. М.А. Гусаковского. – Минск : БГУ, 2006. – 208 с.

Цілі

Практична діяльність соціальною інститутом направлена на реалізацію його цілей і завдань, на ствердження і розвиток системи соціальних цінностей, іманентних даній сфері сумісної праці. Але ціннісно-нормативна класифікація побудована на різних підставах, варіантах, видах і підвидах цілей і завдань. Розуміння такого конфлікту веде до визнання особливостей в соціальній діяльності колективів різних типів шкіл і навчальної діяльності яка відбивається через:

Інтенсивність – широке і повне використання розвитку учнів для формування в них можливості вдосконалювати свої знання, розвивати свій творчий потенціал. Передбачає використання того, що людина знає для побудови чогось нового.

Екстенсивність полягає в процесі передачі найбільш повної, накопиченої системи знань, досягнень культури. Передбачає допомогу учням самовизначитись в культурному базисі та набувати навичок за діяння засвоєного культурного потенціалу.

Продуктивність полягає в підготовці до тих видів діяльності, якими їм у майбутньому доведеться займатися в тій структурі зайнятості, яка є в даному суспільстві. Ця ціль безпосередньо вже передбачає певну спеціалізацію.

Успіх функціонування освіти визначається досягненням системою освіти одночасно трьох проаналізованих цілей.

Соціальна вагомість освіти полягає в її масштабності. Її використовують як засоби і елементи в різних проявах соціального інституту. Вона виступає як установка на діяльність: доцільну, раціональну, ранжирувану за ієрархією цілей і завдань. Доктор психології, професор В. Козаков, аналізуючи установку на самостійну навчальну діяльність студентів, визначає значущість і вагомість цілей освіти, структурує її по тимчасових значеннях:

- *стратегічні цілі* – це довгостроковий бажаний результат,
- *тактичні цілі* досяжного майбутнього,
- *оперативні цілі* – бажаний результат на даний момент.

Функції

Якщо ж інститут освіти аналізувати як єдину соціальну сферу, об'єднуючу під одним «дахом» людей, що займаються однорідною суспільною працею, то можна побачити суть його соціальних результатів в цілому. Ця різноманітність і різнохарактерність освітньої інституції говорить про наявність соціальних функцій як окремого навчального (виховного, навчально-виховного) закладу або типових навчальних закладів, так і всієї освіти.

Освіта як інститут характеризується особливою системою функцій, орієнтованих на певні суспільні потреби. Виконання цих функцій сприяє, з одного боку, одержавлення цілісності і розвитку суспільства і, з іншого – відтворення самого інституту освіти.

Ці потреби, трансформуючись через соціальні інтереси суспільства реалізуються тим або іншим способом до становлення системи освіти і таким чином набувають форми соціальних замовлень. Наприклад, однією з функцій освіти є

виробництво професійно-освітнього складу населення. Соціальне замовлення сприймається системою освіти як більш менш виразне побажання соціального суб'єкта відносно особливостей підготовки.

В результаті ми отримуємо, що соціальні функції, результативна діяльність інституту освіти за культурною ознакою, зводиться до використання індивідами, соціальними спільнотами досягнень освіти як основи розвитку культури.

До *соціальних функцій освіти*, виявлених і описаних в західній соціології освіти, на думку І.В. Городняк³³, відносяться *репродуктивна, комунікативна; селективна; формуюча соціальний статус; соціально-блокуюча (навчальні заклади розглядаються як інструмент загального і непереборного відчуження особи); культурної реконверсії соціальної позиції (селекція за здібностями) функції*.

Освіта як соціальний інститут, за словами львівської проф. Городняк І.В., виконує цілий ряд функцій.

Серед них слід назвати перш за все *соціально-економічну* пов'язану з підготовкою до трудової діяльності нового покоління робітників, спеціалістів, представників різних професій, забезпечуючи культуру виробництва..

Соціальна функція зумовлює можливості впливу освіти на соціальну структуру суспільства, створює певні канали соціальної мобільності, рольових та статусних переміщень.

Виховна функція передбачає участь освіти у процесі гармонізації та вдосконалення людських якостей, стимулює саморефлексію особистості – глибоке усвідомлення людиною своєї суті та особистих можливостей.

Функція соціального захисту поширює потенційні соціальні можливості людини у професійному й особистому самовизначенні, особливо за ринкових умов.

Гуманістична функція підкреслює людиноцентричні аспекти у діяльності та суб'єктивно-об'єктивному змісті.

Урбаністична функція розкриває вплив освіти на міграційні процеси (найбільше вона проявляється у діяльності вищої школи).

Демографічна функція підкреслює вагомість культурно-освітніх чинників у демографічних процесах держави (склад населення, тривалість життя, шлюбність, народжуваність тощо).

Функція історичного спадкоємництва та наслідування соціального досвіду відтворює характер із зовнішнім світом та відбиває різноманіття соціально-родової структура суспільства.

Соціальні функції освіти ще більше підкреслюють її соціокультурну сутність. На думку, В. Пічі, О. Семашко³⁴ традиційно виділяють такі соціальні функції освіти:

- 1) трансляцію культури, знань і навичок;
- 2) наслідування соціального досвіду і в цілому духовну спадкоємність поколінь;

³³ Городняк І.В. Соціологія освіти. Навчальний посібник. – Львів: «Новий світ», 2010. – С. 76.

³⁴ Соціологія культури: навч. посібник. /О.М. Семашко, В.М. Піча, О.І. Погорілий та ін.; за заг. ред. О.М. Семашки, В.М. Пічі. – К.: «Каравела», Львів: «Новий світ», 2002. – С. 153.

- 3) соціалізацію особи та окремих соціальних груп;
- 4) регуляцію соціально-класового балансу суспільства;
- 5) інтеграцію з наукою та виробництвом;
- 6) опосередкований вплив на політичні та національні прониеси

Аналіз даної проблеми приводить до висновку, що соціальний інститут освіти, незалежно від суспільно-економічного і політичного устрою і інших особливостей тієї або іншої країни, виконує ряд загальних функцій:

- соціального відтворення (освіта репродукує різні сторони соціального життя; як різновид інтелектуальної праці вона відтворює представників розумової сфери, бере участь у відтворенні еліти суспільства; за рахунок освіти відбувається накопичення матеріального і духовного багатства суспільства);
- соціального переміщення (зміни соціального статусу як чинника «врівнювання шансів»; можливість здійснити всі три сторони соціальної орієнтації (1. ретроспективна (усвідомлення людиною свого соціального походження), 2. ситуативна (усвідомлення наявних соціальних позицій і шляхів їх досягнення), 3. перспективна (вибір майбутнього соціального положення і етапів руху до нього));
- культурно-репродуктивну (знання, уміння і навички, що набуваються під час навчання, не штампуються, а індивідуалізуються);
- комунікативну (цінності, якими збагачується особа в ході навчання, в абсолютній більшості, відтворюються іншими сферами життєдіяльності суспільства: економікою, політикою, наукою і т. д.);
- селективну (природний стан диференціації учнів за здібностями, наочним і професійним симпатіям; підтримка стандарту стабільності соціально-класових відносин);
- соціального регулювання і контролю (залежність освіти як непродуктивної сфери діяльності людей; формулювання відчуття подяки «замовнику послуг», громадянської позиції, місцевий патріотизм;
- інструментальну (розробка методів соціалізації школярів, пошуки найбільш ефективних засобів підготовки молоді, що вчиться, до функціонування в різних підсистемах суспільства; до праці на виробництві, навчанні, самостійному сімейному житті; передбачає керівництво діяльністю учнів поза школою).

Таким чином, соціальні функції виражають діяльнісний бік інституту освіти, а соціальні цінності – його спрямованість і цілеспрямованість. Методологія побудови освітянської системи та спрямованість змісту на головні соціальні функції визначає характер інституту освіти.

Принципи

Враховуючи зміст інституту освіти соціологія досліджує систему соціальних принципів, на яких побудовані освітянські системи сучасності.

- *Принцип загальності освіти* або демократизації школи визначає доступність освіти для будь-яких соціальних та етнічних верств населення.

- *Принцип безперервності освіти* демонструє наслідування, вертикальний та горизонтальний зв'язки між всіма рівнями освіти, стимулює процеси підвищення кваліфікації та відновлення освіти.
- *Принцип спадкоємності* освіти забезпечує тісний зв'язок між всіма його ступенями, завдяки якому особи, що вчаться можуть переходити без втрат часу від нижчих до вищих рівнів освіти (вертикальна спадкоємність), можуть також в певний час міняти вибрану навчальну спеціальність на ту, яка більш відповідає рівню їх здібностей і характеру інтересів (паралельна спадкоємність). Принципи безперервності і спадкоємності навчання не можуть обмежуватися тільки логічним взаємозв'язком державних освітніх структур, вони повинні доповнюватися інститутами утворення нетрадиційних форм. Така спадкоємність розширює можливості вибору в плані отримання вибраної професії, мобільний перекаліфікації, підсилює соціальні гарантії зайнятості.
- *Принцип освіти широкого профілю* тяжіє до гуманітарного змісту навчання, його фундаменталізації та багатопрофільності.
- *Принцип поєднання навчання з вихованням* посилює гуманістичну компоненту освіти, передбачає координацію дій школи, різних навчальних закладів, виховних, культурних, комунікаційних та інших, соціальних інститутів у їхньому впливі на особу.
- *Принцип інтенсифікації нагромадження знань* вимагає від сучасної системи освіти переробки наукової, економічної та соціально-політичної інформації, ретельного відбору відповідно до потреб навчання, певної структурної мобільності та механізмів внутрішнього самооновлення.
- *Принцип полікультурності освіти* відображає певні аспекти побудови плюралістично-інтегрованих освітніх систем у етнічно неоднорідних суспільствах.
- *Принцип інституцій рефлексії* означає здатність системи освіти до соціальної та змістової адаптації під впливом науково-технічного та соціального прогресу.
- *Принцип випереджуючого розвитку освіти* розглядається у порівнянні з динамікою соціального руху, визначається сучасною соціологією як провідний чинник соціогенезу освіти.
- *Принцип інноваційності в освіті* сучасна наука вважає за доцільне поєднувати з принципами зваженого консерватизму в освітянській політиці для збереження ціннісних надбань в освіті.
- *Принцип елітарності* набуває нового змісту, що пов'язаний як з якісним відбором учнів за рівнем їхніх здібностей, вмінь і таланту; так і з диверсифікацією формалізованих інститутів, що становлять структуру системи освіти.
- *Принцип формування «вільного освітнього середовища»*, передбачає поширення демократичних можливостей вибору форм, засобів, рівнів та напрямів у навчанні.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ:

1. Освіта – один із основних соціальних інститутів суспільства завданням, якого є дослідження соціальних чинників освоєння знань та аналіз успішності функціонування соціальних організацій, що забезпечують соціалізацію особистості (дошкільних закладів, середніх навчальних закладів, вузів тощо).
2. Зазвичай освіту аналізують у трьох аспектах: культурному, як визначальний компонент культури; діяльнісному, як особливий вид діяльності та інституційному, як соціальний інститут суспільства.
3. Розвиток системи освіти зумовлюється єдністю її структурних елементів: навчання та виховання. Навчання і виховання представляють собою діалектичну єдність, оскільки в навчанні об'єктивно закладені потенційні елементи виховання, а виховання містить додаткові знання і навички.
4. Визначають основні підходи до соціологічного аналізу освіти: функціональний, структуралістський, теорія людського капіталу, теорія конфлікту, критичний підхід.
5. Освіта виконує певні функції, серед яких визначальними є: соціально-економічна, виховна, гуманістична функція та ін. Сучасна система освіти побудована на системі соціальних принципів, зокрема загальності освіти, безперервності освіти, поєднання навчання та виховання тощо.
6. Також можна окреслити три основних цілі освіти: інтенсивну, екстенсивну та продуктивну.

📖 Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. В чому полягає зміст основних функцій освіти?
2. Що означає вираз «освіта як соціокультурний інститут»?
3. Які основні вимоги до освіти в умовах ринкової економіки?
4. Як співвідносяться поняття «освіта» і «навчання»?

✍ Контрольні тести

1. Викреслити те, що випадає з логічного переліку.

- 1.1. Освіта як діяльність, освіта як цінність, освіта як процес, освіта як результат.
- 1.2. Принцип всезагальності, принцип доступності, принцип наочності, принцип інтенсифікації знань, принцип полікультурності, принцип інноваційності.

2. Вибрати правильну відповідь.

- 2.1. Інституціоналізована освіта – це:
 - а) соціальний інститут освіти;
 - б) планове та цілеспрямоване навчання у навчальному закладі;
 - в) вища освіта, отримана в інституті.
- 2.2. Теорія «людського капіталу» виникає:
 - а) у 80-х роках у СРСР;
 - б) у 60-х роках у США;
 - в) у другій половині XIX століття у Франції;
 - г) на початку XXI століття в Україні.

2.3. Соціальна цінність освіти полягає у:

- а) підвищенні або отриманні бажаного соціального статусу завдяки освіті;
- б) можливості отримання високих прибутків;
- в) рівні освіченості населення країни.

✎ Питання для самостійного опрацювання

1. Проаналізуйте особливості трактування категорії знання філософією, педагогікою, психологією, соціологією тощо.
2. Як Ви розумієте знання як ціль та результат навчально-виховного процесу?
3. Окресліть роль знань в сучасному суспільстві.
4. Розкрийте концептуальні підходи аналізу освіти.
5. Визначте соціальні принципи освіти.

Джерела та рекомендована література:

1. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии. / В.И. Гинецинский. Л.: Изд. Ленинградского университета, 1989. – 114с.
2. Лукашевич Н.П., Солодков В.Т. Социология образования. Конспект лекций. / Н.П. Лукашевич, В.Т. Солодков – К.: МАУП, 1997. – 224 с.
3. Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти України. / В.М. Піча – К.: Каравела, 2000. – 248 с.
4. Руткевич М.И., Рубина Л.Я. Общественные потребности, система образования, молодежь. / М.И. Руткевич, Л.Я. Рубина – М.: Политиздат, 1988. – 351 с.
5. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посіб. / Пилипенко В.Є., Вишняк О.І., Куценко та ін. / за ред. В.Є. Пилипенка. – К.: Каравела, 2003. – 304 с.
6. Социальная потребность в образовании // Большой толковый социологический словарь. – Т.2 (П-Я) / Пер.с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999. – С. 236.
7. Якуба О.О. Освіта як соціальний інститут // Соціологія: Навч. посібник для студентів. / О.О. Якуба – Харків: Константа, 1996. – С. 142-157.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СИСТЕМИ ОСВІТИ. ЗМІСТ ОСВІТИ

4.1. Соціально-системний погляд на освіту.

4.2. Основні елементи системи освіти та їх структура.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначати ознаки системного підходу до поняття освіти;
- ☒ охарактеризувати елементи системи освіти;
- ☒ дослідити структуру системи освіти та її характерних рис.

✎ **Основні терміни:** освіта, структура, система, зміст освіти, елементи освіти.

4.1. Соціально-системний погляд на освіту

Системний підхід припускає вивчення освіти в плані її цілісності, внутрішньої структури, всього комплексу зовнішніх зв'язків в їх розвитку. Категорія «система» використовується для опису когнітивних і комунікативних процесів, соціальних відносин, для визначення більш широкого соціального контексту проблем освіти.

Ознаки системного підходу про освіту вбачаються вже в XIX столітті на прикладі ідей взаємозв'язку освітнього процесу і навколишнього освітнього середовища, «соціального виховання» (А. Дістервег). В різних країнах, і особливо в Німеччині, розвивалися нові напрями у дослідженні освіти – соціальна педагогіка і антропософія. З їх ідеями в Російській імперії познайомилися вже на початку XX ст.

Система освіти як соціальний інститут; з одного боку, є сукупністю певних установ та осіб, які забезпечені спеціальними матеріальними засобами і здійснюють конкретні соціальні функції, з іншого боку, системою ідей, правил, положень, стандартів, норм діяльності та поведінки людей у певних ситуаціях освітнього життя.

Система освіти – соціальний інститут, який специфічними методами реалізує процес соціалізації людей, передусім підростаючого покоління (підготовку і залучення до життя суспільства через навчання і виховання).

Система освіти як соціальний інститут має історичний характер. Вона є відносно стійкою формою соціальної практики, за допомогою якої функціонує суспільне життя, забезпечуються необхідні соціальні зв'язки та відносини, що

характеризують суспільство. Специфіка системи освіти завжди зумовлена типом суспільства, в якому вона функціонує, політичним, державним устроєм, характером соціально-класових та економічних відносин³⁵.

Система освіти задовольняє відповідні соціальні потреби та інтереси суспільства внаслідок цього стабілізуються соціальні відносини і узгоджується різноманітна діяльність членів суспільства. Функціонування системи освіти в межах даного соціального інституту певних ролей забезпечується соціальними нормами внутрішньої структури. Саме соціальні норми визначають обов'язковий порядок, визначають зразки поведінки, та спрямовують соціальну діяльність. Таким чином, система освіти інтегрована в систему соціальних інститутів суспільства.

Наведемо спрощене співставлення шести найбільш відомих у світі моделей школи (точніше – систем освіти).

Таблиця 4.1.

	Країна і характеристики моделей систем виховання і навчання					
	Пруссія	Франція	Англія	США	Японія	СРСР
Час формування	1742–1820	1791–1870	1820–1904	1840–1910	1868–1890	1917–1935
Ідеал	Лояльність до влади	Технічна еліта	Освічений джентельмен	Автономний розвиток особи	Компетентний внесок у групу	Перемога комунізму
Репрезентативна школа	Початкова школа	Ліцеї і Великі школи	Паблік-скулз (закрита приватна школа)	Відкриті школи, коледжі	Початкова школа	Загальноосвітня школа
Теорія навчання	Природний розвиток	Науковість і меритократизм	Спадкова досконалість	Розвиток з удосконаленням	Впертість і зусилля	Керована активність
Шкільна технологія	Уроки і домашні завдання	Уроки і екзамени	Тьютори, школи-інтернати	Індивідуальне навчання, консультації	Обожнювання вчителя, велика праця	Колективне навчання
Управління	Квазі-децентралізоване	Централізоване	Приватне	Децентралізоване	Квазі-децентралізоване	Централізоване

³⁵ Зимин А.И. Социология образования: вопросы остаются / А.И. Зимин // Социологические исследования. – 1994. – № 3. – С. 89–96.

Стиль управління	Автократичний	Авторитарний	Лідерство	Менеджмент	Кооперація	Повний контроль центру
Вартість навчання	Помірна	Помірна	Висока	Різноманітна	Помірна	Помірна чи висока
Джерело фінансування	Місцева влада (землі)	Держава (чи церква)	Плата за освіту	Місцеві податки	Держава	Держава

Система освіти виконує дві функції поточну та перспективну. Найважливішою ознакою системи освіти є здатність впливати на розвиток людини, готувати особистість до активної соціальної діяльності.

Система освіти виконує три найважливіших завдання:

1. *Загальне та професійне навчання молоді, здійснення підготовки спеціалістів, розвиток продуктивних сил суспільства;*

2. *Відтворення і розвиток соціальної структури суспільства.*

Завдяки системі освіти відбувається перехід людей з одних соціальних спільнот в інші. Система освіти в цьому аспекті є своєрідним «соціальним містком», виступає важливим каналом соціальної мобільності. П. Сорокін визначає інститут освіти і виховання засобами вертикальної соціальної циркуляції, а шкільну систему – соціальним ліфтом, що рухається у різних напрямках серед різних верств населення залежно від типу суспільства.

3. *Вплив на соціалізацію індивідів та духовне життя суспільства загалом.* Таким чином, освіта посідає певне місце в системі культурних цінностей людини. Вона визначає «якість людського матеріалу» в суспільстві. Система освіти здійснює передачу культури суспільства від одного покоління до наступного. Школа допомагає молодим людям набути навичок, потрібних для життя в суспільстві та вчить дітей різноманітних соціальних ролей, що покликані виконувати у цьому житті дорослі. Особливу увагу соціологія освіти повинна приділяти вивченню взаємодії системи освіти з виробництвом.

При цьому можливі наступні напрями дослідження:

1. аналіз виробничо-необхідного рівня загальної і професійної освіти для різних видів праці в суспільному виробництві;

2. вивчення протиріччя між освітою (її змістом і рівнем) і вимогами виробництва, та шляхів їхнього подолання;

3. аналіз ролі освіти як чинника, що сприяє доступу до різних видів праці, залучення молоді в професійну структуру суспільства;

4. дослідження освіти як чинника зростання продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва та якості продукції;

5. дослідження освіти як чинника підвищення трудової активності громадян, вивчення їхнього ставлення до праці, ідентифікації з трудовим колективом;

6. вивчення взаємозв'язку освіти і рівня задоволення працею;

7. аналіз ролі освіти як чинника професійної мобільності людей;
8. вивчення ролі освіти у професійно-кваліфікаційному зростанні працівників;
9. вивчення взаємодії загальної і професійної освіти, взаємозв'язку політехнізму і професіоналізму в навчанні, їхнього впливу на формування особи;
10. вивчення ціннісних орієнтацій учнівської та студентської молоді, механізмів формування професійної орієнтації та реалізації життєвих планів випускників навчальних закладів різних рівнів.

У сучасному суспільстві важливою проблемою постає освіта як соціальний інститут з соціальною структурою суспільства. З одного боку соціальна структура, що виражає суспільні відносини, визначає рівень змісту освіти. З іншого боку, розвиток професійної і спеціальної освіти має вирішальний вплив на соціальну структуру, зміну співвідношення між чисельністю соціальних груп³⁶. З врахуванням особливостей і її ролі в житті суспільства, можна визначити освіту як процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, розвиток, світосприйняття ідейно-політичних поглядів і моральності, а також творчих задатків і здібностей, внаслідок чого процес навчання набуває дуальної своєрідності. Іншими словами, освіта – це процес і результат формування особистості – індивіда, включеного в систему суспільних відносин.

4.2. Основні елементи системи освіти та їх структура

Сучасна система освіти настільки ускладнилася, що усвідомити її єдність, динамізм і взаємозумовленість можна тільки на шляху диференціації. Математична аксіома свідчить: «Частина – менше цілого. Ціле рівне сумі частин». Суспільствознавча аксіома виходить з іншої реальності: «Частина – менше загальною. Сукупність частин завжди більше загального». Насправді, немає того загального, за допомогою якого можна було б показати різноманіття значимостей його частин. Аналіз освіти як соціального інституту не може бути повним, якщо не будуть окремо представлені його підсистеми. Соціологи Свердловського інженерно-педагогічного інституту вважають, що освіта є вельми багатограним соціальним інститутом, а складові його підсистеми виявилися настільки самостійними і автономними, що кожна з них може претендувати на роль особливого соціального інституту. Проте, перш ніж перейти до розгляду кожної підсистеми окремо, слід звернути увагу на їх взаємозв'язок і взаємообумовленість.

Структура системи освіти відображає сукупність соціоосвітніх складових.

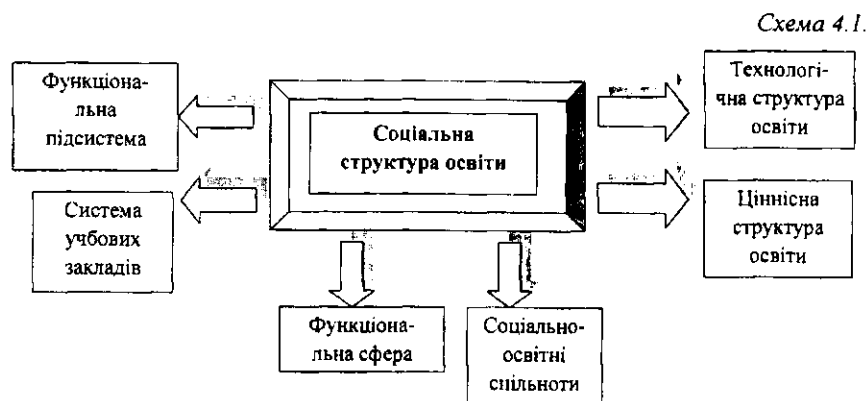
❶ **Структура елементів системи освіти** сукупність елементів, взаємодія яких забезпечує інституціональне функціонування освіти в суспільстві.

Структура цієї системи подає розгорнуте уявлення про освіту як об'єкт соціального дослідження. Для відтворення даної розгорнутої картини доцільно

визнати, що сфера освіти охоплює групи різномірних елементів. Їх присутність очевидна в більшості описаних освітніх ситуацій. Логічно кожна з цих груп створює своєрідну структуру, а разом вони формують цілісну систему утворення даного суспільства.

На початку структурного аналізу системи освіти зазвичай виділяють сукупність її установ, інституційну структуру. Але освітні установи складають одну з організаційних структур системи, і доречно розпочати аналіз не з них, а з сукупності таких підсистем, які є первинними по відношенню до його формальної організаційної структури.

Структура освіти має наступний вигляд:

Функціональна підсистема

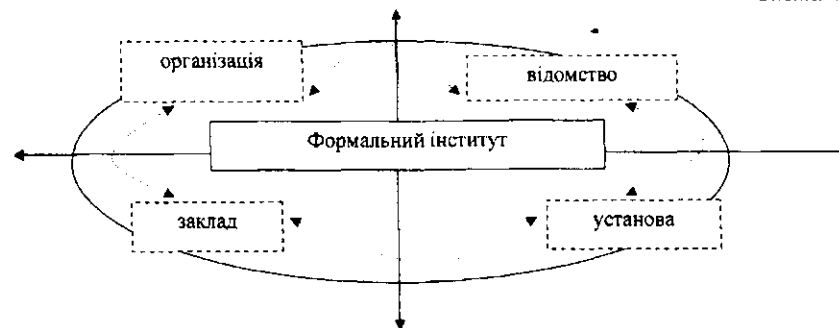
Існування і важлива роль функціональних підсистем у структурі інституту освіти є очевидною, оскільки крім суто навчальних підрозділів в окремій установі і системі освіти взагалі, присутні і інші підрозділи. Інколи вони мають більше значення, ніж сам навчальний процес.

Функціональні підсистеми в більшості носять характер формальних організацій. Вони мають внутрішні вертикальні і горизонтальні зв'язки, а в сукупності утворюють широку мережу організацій та установ.

Міністерство освіти і науки України

Схема 4.2.

У освіті можна виділити наступні функціональні підсистеми:

Таблиця 4.2.

Функціональні підсистеми	Форми
система управління і координації різних рівнів	дирекція, територіальні органи управління освіти, ректорат вузу, міністерство, тощо
система фінансового і матеріально-технічного забезпечення	капітальне будівництво, забезпечення навчальним обладнанням
система наукової діяльності	галузеві НДІ, кафедри, методичні об'єднання, тощо
система підготовки кадрів і підвищення їх кваліфікації	вузи, центри підвищення педагогічної майстерності, кваліфікації
система навчально-виховної діяльності	навчальні класи, бібліотеки, лабораторії
система соціально-побутового забезпечення, рекреації	внутрішні дворики, профілакторії, дитячі оздоровчі табори, тощо
система соціально-культурного розвитку	центри дитячої і юнацької творчості, студентські клуби, відомчі музеї, тощо
громадські об'єднання, які беруть участь у розвитку системи освіти	профспілки, органи студентського самоврядування, батьківські комітети

У цих підсистемах зазвичай виробляються норми освітньої діяльності і зосереджені функції контролю над останньою. Чимало названих підсистем своєрідно зв'язують навчальний процес з зовнішніми інститутами і сферами суспільства (економікою, техносферою, державною ідеологією, політичною культурою, домінантною культурою суспільства і його субкультурою і т. д.)³⁷,

³⁷ Мирошниченко Н.П. Контури нового содержания образования. / Н.П. Мирошниченко // Педагогика, 1996. - № 2. - С. 53-57.

забезпечують необхідне проникнення в освітні процеси цінностей і відносин зовнішніх інститутів. Тому і освітні процеси й відносини несуть на собі сильний відбиток зовнішніх сил і стереотипів, наприклад, стереотипів бюрократії, культури побуту, гігієни праці і відпочинку, технічної культури.

Система навчальних закладів

Відносно самостійну структуру в системі освіти представляють *освітні установи*. Вони, в свою чергу структуруються за деякими напрямками. Система навчальних закладів як соціальна система існує в Україні на *рівнях*:

- дошкільна освіта і виховання;
- загальна середня освіта;
- позашкільна освіта та виховання;
- професійно-технічна освіта;
- вища освіта;
- післядипломна підготовка;
- аспірантура і докторантура;
- самоосвіта.

Освіта в структурному відношенні являє собою складну та розгалужену систему, що включає різні підсистеми. Кожна з підсистем (чи то школа, чи то сукупність організацій, що забезпечують професійну освіту) вирішує свої завдання, має внутрішню структуру. Усі освітні підсистеми спрямовані на здобуття людиною певних знань і їх удосконалення, її особистісний розвиток, формування якостей громадянина певної держави та суспільства. Розглянемо характеристики основних освітніх підсистем.

У Законі України «Про освіту» виділено такі елементи освіти³⁸:

Дошкільна освіта і виховання – здійснюються разом з сім'єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їхній повноцінний розвиток, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, потрібних для навчання у школі. Основи виховання людини, її працелюбність, моральні якості закладаються ще в ранньому дитинстві. Дитячі садки потрібно розглядати не лише як місце догляду дітей, а як джерело їхнього морального і фізичного розвитку.

... якби було потрібно найбільш наочний, виразний для всіх доказ, що кожна малолітня дитина є найбільший розумовий трудівник планети, досить було б придивитися можливо уважніше до складної системи тих методів, за допомогою яких їй вдається в такий дивовижно короткий час оволодіти своєю рідною мовою, всіма відтінками її химерних форм, всіма тонкощами його суфіксів, приставок і зворотів (К. Чуковський «Від двох до п'яти»).

Соціальні взаємодії між вихователем і вихованцем відносяться до специфічних соціальних відносин. Провідною мотивацією дій дитини служити чистий інтерес до пізнання. Провідною мотивацією соціальних дій вихователя є

бажання і готовність допомогти дитині відчути, уявити, зрозуміти, зафіксувати в пам'яті наочний світ і адекватно розпорядитися своїми відкриттями і надбаннями. Прагнення фахівця до спілкування з дитиною визначається соціальним завданням і внутрішнім прагненням до безкорисливої допомоги. Один реалізує особисті потреби, інший – сукупність соціальних інтересів і бажань. Потреби такого роду у вихователя виявляються обов'язково, оскільки вони закладалися, розвивалися і закріплювалися в його дитячому віці за допомогою розумного серця і здорового глузду дорослих.

Важливою є організація діяльності підготовчих груп з метою успішної адаптації дитини до шкільного ритму життя, набуття навичок самообслуговування. З точки зору соціології освіти особливо важливим є аналіз орієнтованості суспільства на підтримку дошкільних форм освіти, на готовність батьків використовувати їхню допомогу в підготовці дітей до праці.

Загальна середня освіта – забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину і суспільство, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

На відміну від дошкільних закладів, які завжди охоплюють лише частину дітей (на бажання їхніх батьків), шкільне виховання є обов'язковим. Соціологічний аналіз середньої освіти полягає у вивченні цінності даного рівня освіти, сприйняття учнями та батьками впровадження нових форм освіти, оскільки закінчення загальноосвітньої школи є для молоді одночасно і моментом вибору життєвого шляху, професії, виду професійної діяльності.

... освіта дитини повинна бути направлена на: а) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в їх найповнішому об'ємі; б) виховання пошани до прав людини і основним свободам, а також принципам, проголошеним в Статуті ООН; в) виховання пошани до батьків дитини, його культурній самобутності, мові і цінностям, до національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни його походження і до цивілізацій, відмінних від його власної; г) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві у дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправ'я чоловіків і жінок і дружби між всіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з числа корінного населення; д) виховання пошани до навколишньої природи. (*Конвенція про права дитини*)

Позашкільна освіта та виховання – забезпечує творчу самоорганізацію дитини в системі позашкільних навчально-виховних закладів, орієнтується на динамізм розвитку потреб дитини та їхніх батьків у навчально-виховних послугах.

У цілому позашкільні навчально-виховні установи України – це навчальні заклади, які надають дітям і підліткам додаткову освіту, допомагають отримати знання та навички за їх інтересами, забезпечують організацію змістовного дозвілля. До них належать палаци, будинки, клуби й центри дитячої, юнацької

³⁸ Закон України «Про освіту» – Дата доступу: 10.04.2014. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/Laws/show/1060-12>.

творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, оздоровчі та інші установи. 98,6% об'єктів позашкільної освіти фінансується за рахунок бюджетних асигнувань та їх безкоштовно відвідують діти незалежно від пільгових категорій. На думку державних службовців, це робить систему позашкільної освіти в Україні унікальною.

Професійно-технічна освіта – забезпечує здобуття громадянами робітничої професії відповідно до покликання, інтересів, здібностей, підвищення їхньої виробничої кваліфікації, перепідготовку.

Для соціології важливим є вивчення соціального статусу цих видів навчання молоді, оцінка можливостей і ролі в майбутньому дорослому житті, відповідності суб'єктивних прагнень і об'єктивних потреб суспільства, якості і ефективності підготовки студентів на даних рівнях освіти. Особливо важливими є питання якості і рівня підготовки спеціалістів у відповідності до вимог сучасного ринку праці. Професійний ступінь освіти закладає базу для розвитку здібностей і талантів підростаючого покоління. Розвиненість і орієнтованість здібностей продовжують своє життя і вдосконалення в спеціальній підготовці.

Професійні освітні школи, незважаючи на значну різницю в їх суспільній значущості, об'єднані єдиною спрямованістю. Це знаходить своє відображення в чіткій орієнтації на всю структуру і інфраструктуру народного господарства, на всю сукупність матеріального і духовного виробництва й відтворення³⁹. Тут сприйняття навколишнього світу і логіка його розуміння знаходять свою справжню матеріалізацію. Людина в цій сфері освіти досягає значущість своєї праці, своє суспільне призначення. Не випадково російські дослідники рекомендують і педагогічний процес, здійснюваний на професійному рівні освіти, розглядати через структуру загального і особливого. Система народної освіти, на їх думку, створює велику педагогічну систему-підсистему. У неї включені всі вищі і середні спеціальні навчальні заклади, незалежно від їх засновників. Крім того, певною автономністю володіють середня підсистема (окремі вузи, технікуми і рівні їм учбові заклади) і мала підсистема (академічні групи, класи, курси, що входять в середню підсистему). Середня підсистема характеризується відмінностями територіального порядку, завданнями, провідними ідеями. Відмінності на рівні підсистем визначаються контингентом слухачів, кваліфікацією педагогічних кадрів, матеріальною базою, формами і методами навчання.

Вища освіта (формальна) забезпечує фундаментальну наукову та загальнокультурну, практичну підготовку, одержання громадянами спеціальності відповідно до покликання, інтересів, здібностей, підвищення о їхньої виробничої кваліфікації, вдосконалення професійної підготовки, перепідготовку наукових і науково-педагогічних кадрів.

Оскільки соціальна структура освіти є відображенням соціальної структури суспільства, то специфіка соціологічного підходу до вивчення освіти

полягає в тому, що її розглядають у контексті соціальної взаємодії, як одну з підсистем освітньої системи в якій формуються стійкі, стандартизовані взірці поведінки – ролі та статуси.

Післядипломна підготовка забезпечує систематичне поновлення в набутих у вузі знань, перепідготовку людей з вищою освітою з метою опанування нових спеціальностей та професій.

Інститути підготовки наукових кадрів і фахівців післядипломної освіти при всіх функціональних відмінностях близькі по характеру своїй соціальній діяльності. Сусідство визначається наявністю учнів, які володіючи таким рівнем знань і практичного досвіду, представляють вершину соціальної доцільності освіти. Зміст і організація занять з ними, звичайно, є вищою за рівень вузівської системи. У цій сфері освіти поки більше відкритих проблем, ніж продуктивних рішень. Головна причина цього полягає в непрацездатності методології функціонування даної підсистеми освіти.

... у цю систему освіти без істотної переробки перенесені форми і методи навчання студентів. А люди зрілого віку з великими зусиллями можуть терпіти маніпулювання і натаскування їх свідомістю. Вони відкидають той, що став звичним для викладачів повчальний тон, велику кількість монологічних лекційних занять, дріб'язковий контроль по формах атестації. Тому яким же повинен бути вчитель у таких учнів? Вчитель має бути «вищої проби», визнаним майстром своєї справи, чи стосується це питань загальної або спеціалізованої теорії, чи питань загальнонавчальної, загальнотехнологічної або конкретної професійної діяльності. (В.Я. Нечаєв «Соціологія освіти»)

Перекваліфікація. Система підвищення кваліфікації.

Перекваліфікація – набуття нової професії або кваліфікації працівниками, які звільняються від однієї роботи і переводяться на іншу з ряду причин (напр., скорочення або перепрофілювання виробництва). Перекваліфікація здійснюється за рахунок бюджетних коштів, коштів підприємств, організацій, установ тощо у спеціальних навчальних закладах, училищах, шляхом відповідного стажування та ін. У цих закладах працівник, який підлягає перекваліфікації, проходить теоретичне навчання і здобуває необхідні навички нової роботи (служби). Правила регулювання перекваліфікації здійснюється на основі норм законодавства України про працю, освіту, підготовку і перепідготовку кадрів та ін.

Перепідготовка, за чинним законодавством, поділяється на:

а) перепідготовку (перекваліфікацію) робітників – тобто професійно-технічне навчання, спрямоване на оволодіння іншої професії робітниками, які раніше мали первинну професійну підготовку;

б) перепідготовку (перекваліфікацію) фахівців – тобто одержання нової спеціальності, професії чи кваліфікації на основі раніше здобутої освіти і досвіду практичної роботи без підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, оволодіння новою технікою або технологією, у т. ч. шляхом стажування.

³⁹ Макаренко А.С. Длительность педагогического коллектива. – Соч., Т.1./ А.С. Макаренко. – М.: АПН РСФСР, 1958. – С. 428.

Підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів здійснюється, як правило, в інститутах та на курсах підвищення кваліфікації міністерств, відомств, підприємств, організацій, вищих навчальних закладів.

Питання про перекваліфікацію виникає зараз у багатьох українців. За попередніми даними опитування на сайті *rabota.ua*, майже дві третини респондентів змінювали свою спеціалізацію в минулому, незважаючи на те, що на даний момент вони працюють в своїй сфері досить довго. Більше половини з них готові перекваліфікуватися в найближчому майбутньому, якщо все буде складатися вдало, і ще 48%, можливо, зроблять це у віддаленому майбутньому. Серед них чимало фахівців, які вже пропрацювали якийсь час у своїй галузі, після чого зрозуміли, що шукали себе не зовсім там, де хотілося б. А також керівників середньої ланки, які не бачать подальшої можливості кар'єрного зростання і в своїй нинішній сфері діяльності навряд чи себе реалізують. Наприклад, начальник відділу компанії може вирішити, що як керівник підрозділу він досяг межі – якщо його компанія не росте і вільних посад вище практично немає і не буде в найближчому майбутньому. Але якщо він змістить свої інтереси в іншу сферу, то зможе просуватися по кар'єрних сходах далі. Судячи з опитування, українці готові до змін. Досить велика кількість респондентів хотіли б підзаробляти на умовах *фрілансу* або оновити свій старий досвід і зробити його більш затребуваним на ринку. Найпопулярнішою причиною, через яку люди хочуть перекваліфікуватися, є неможливість досягнення прийнятної заробітку на нинішньому місці роботи. Про це говорить майже половина респондентів. Для багатьох важлива комфортна обстановка на роботі і можливість розвитку. Якщо фахівці не затребувані, вони хочуть нових перспектив. Не секрет, що збільшення у зарплаті фахівця, який працює в компанії, може досягати у вдалий рік у середньому 10–20%, а зміна місця роботи може подвоїти цей відсоток.

Розвиток якості робочої сили з урахуванням вимог, що висувуються ринковим середовищем (підвищення мобільності та комп'ютерної грамотності кадрів, вироблення у них вміння прийняття самостійних оптимальних рішень, формування у працівників уявлень про світові стандарти професійного рівня і підготовки) передбачає формування системи безперервної освіти, включаючи внутрішньофірмове навчання, у тому числі на робочому місці, розвиток можливостей для самонавчання. Істотну роль може зіграти випереджаюче навчання робітників, що знаходяться під ризиком звільнення, з перспективою їх переведення на інші робочі місця. У цьому відношенні повчальним є досвід зарубіжних країн.

Аспірантура і докторантура забезпечують наукову та педагогічну підготовку кандидатів і докторів наук;

Самоосвіта система самостійного набуття і підвищення рівня знань та вмінь шляхом одержання професії і спеціальності. Самоосвіта набуває легітимності шляхом перевірки та оцінки знань за системою екстернату.

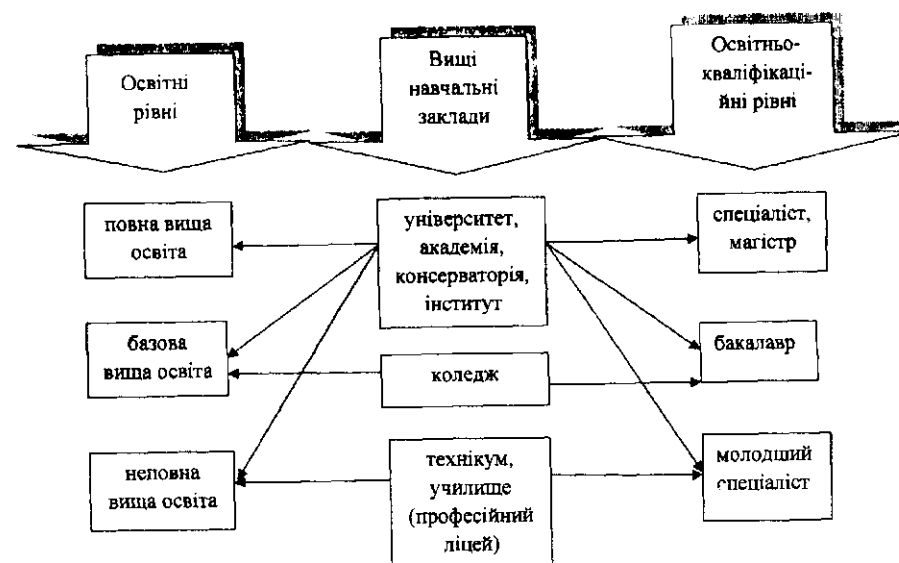
У освіті можна виділити наступні типи навчальних закладів:

Таблиця 4.3

Критерії типології навчальних закладів	Форми
за рівнем освітньої підготовки	дошкільні, початкові, середні, вищі, післядипломні
за характером стандартизації і документації освітніх досягнень	заклади для вільних слухачів, освіта з отриманням сертифікату
за формою власності	приватні, державні, муніципальні, громадських об'єднань
за характером громадської організації закладів	відкриті, закриті, змішаного типу
за провідними предметними напрямками навчальної підготовки	загальні, спеціалізовані, професійні
за формами організації навчального процесу	очні, заочні, дистанційні
за типом навчального розвитку	корекційні, для інвалідів з ЗПР, загальнодоступні, елітні, інтенсивні
традиційні і альтернативні	за характером ведучих культурних концепцій і педагогічних технологій

Схема 4.3.

Взаємозв'язок освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні

Багатоманіття типів освітніх установ не обмежується лише рівневим і галузевим поділом, які зазвичай враховується до уваги соціологам. Наведений вище перелік вказує на те, що типи установ істотним чином не тільки характеризують положення конкретних освітніх спільнот і їх представників в соціально-правовій і соціально-економічній системі суспільства, але і відбиваються на всій внутрішній соціальній організації освітнього процесу. Тому соціальна типологія установ об'єктивно є важливим елементом структури системи освіти.

Функціональна сфера

На відміну від двох приведених вище видів структур, представлених формальними організаціями або установами, в системі освіти існують особливі явища діяльнісного і процесуального характеру, які найчастіше спостерігаються в синтезі взаємовпливу один з одним. Саме тому їх можна, в робочому порядку, позначити як функціональні сфери.

Самостійність цих сфер часом відносна. Вони можуть не мати статусу установи або яких-небудь відособлених форм (наприклад, форми уроку). Але в ціленаправленій діяльності вони логічно виділяються і практично враховуються, використовуються, поєднуються один з одним залежно від умов або у відповідності з цілями здійснюваної освіти.

До основних функціональних сфер освіти можна віднести:

1. *Самоосвіта* (ініціюється і організовується переважно самим індивідом); *освіта* (організоване закладом, зовнішньою системою).
2. *Масова, групова, індивідуальна освіта*.
3. *Інтелектуальна, гуманітарна* (етична, естетична, політична); *політехнічна* (трудова, професійна), *природознавча, фізична освіта*.
4. *Фундаментально-наукова і прикладна освіта*.

Масова та елітарна освіта

Основною причиною «масофікації» «масовізації» освіти є об'єктивні фактори, якими є: по-перше, зростання кількості навчальних закладів у Європі та світі; по-друге, підвищення доступності вищої освіти для представників різних соціальних верств (бюджетні асигнування, безоплатне навчання у державних ВНЗ, доступні ціни у комунальних та приватних закладах освіти.); по-третє, зниження вимог до рівня підготовки учнів і студентів; по-четверте, деформована мотивація до навчання у ВНЗ, коли вплив батьків виступає основним мотивом доцільності навчання; по-п'яте, посилення наглядово-контролюючої та соціально-захисної функцій університетів (наглядово-контролюючий та виховний вплив адміністративних структур, можливість уникнення служби в армії, тимчасовий захист від безробіття та ін.).

У сформованій соціальній групі, яка вже має свій соціальний ранг, освіта як показник виділяє більш високостатусну підгрупу. Зростання потреби індустріального суспільства у фахівцях з середньою та вищою освітою призвів до масовізації освіти, спочатку середньої, а потім – вищої. Цей процес масовізації вищої освіти продовжується також в епоху інформаційного суспільства. Процес

масовізації вищої та середньої освіти об'єктивно неминучий у міру зростання функціонально диференційованих систем. Проблему розмивання визначеності показника освіти для інклюзії / ексклюзії починають вирішувати елітарні і елітні навчальні заклади.

Елітарною (елітною) освітою є лише та освіта, яка ставить на меті практичну реалізацію завдань, спрямованих на підготовку нової еліти України, людей, які виконуватимуть соціально значимі ролі в процесі розвитку нашої країни, демонструватимуть зразки, еталони поведінки. Суспільство це завжди динамічна єдність еліти і маси. Такий поділ визначається не класовими, а суто людськими критеріями. Людство ділиться на тих, хто не вимагає від себе нічого особливого, і тих, у кого є бажання рости, стати досконалішим. Іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет писав: «До маси належить кожен, хто собі не надає з певних причин особливого значення. Більшу частину людей називають масою не тому, що вона численна, а тому, що вона інертна».

Елітарність це насамперед висока мотивованість на найвищий результат. Благородних розпізнають за тими вимогами, які вони ставлять до самих себе, за обов'язками, а не за якимись особливими правами чи привілеями.

Найчастіше висуваються такі вимоги до елітарної школи:

1. Відкритість для всіх, у кого є відповідні здібності, недопущення дискримінації ні за територіальним, ні за майновим, ні за номенклатурним, ні за будь-якими іншими, окрім інтелектуального змагання, принципами відбору.
2. Орієнтація студентів на перспективи розвитку саме України як невід'ємної частки інтегрованого світу. Звідси особливий акцент як на плеканні української мови, пробудженні патріотизму, так і на поєднанні національного та глобального компонентів освіти з тим, щоб випускники були водночас українцями і громадянами світу. Тільки елітарні навчальні заклади спроможні створити вирішальні передумови для українізації всієї мовно-культурної сфери України.

3. Гуманітарна спрямованість усього освітнього процесу, яка повинна забезпечуватися за будь-якої спеціалізації.

4. Якісно вищий рівень освіти, ніж може запропонувати масова школа, спрямований на сприяння появи культури дій, яку можуть опанувати не всі.

Практична освіта, яку пропонує масова школа, має бути доступною всім, інтелектуально-творча діяльність, на яку орієнтується елітарна освіта, на жаль, може бути доступною лише небагатьом.

Технічна й гуманітарна освіта

Технічна освіта – підготовка інженерів і техніків для промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку, сільського і лісового господарства. Професійно-технічна освіта є складовою системи освіти України, це комплекс педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності⁴⁰.

⁴⁰ Аутов П.Р. Концепция политехнического образования в современных условиях / П.Р. Аутов // Педагогика. – 1999, – № 2. – С. 17-20.

Гуманітарна освіта – навчально-виховний процес викладання-освоєння гуманітарних дисциплін, головними серед яких є історичні, філософські, політологічні, культурологічні, філологічні, українознавчі, психолого-педагогічні, правознавчі дисципліни.

Загальною метою вивчення таким чином зорієнтованих предметів гуманітарного циклу має стати формування необхідного комплексу знань проблем розвитку людини, її взаємовідносини із соціальним і природним середовищем. Їх вивчення має допомагати молодій людині пізнати етапи суспільної історії, осмислити феномен культури, сенс власного буття та існування людства. Врешті решт соціогуманітарний цикл навчальних предметів має бути націлений на формування в учнів такої соціальної картини світу, яка б сприяла їх адаптації до сучасного суспільства.

Відбір гуманітарного компоненту змісту освіти і реалізація його у навчальних програмах є досить складною і вимагає серйозних досліджень. Безперечно, тут можливі різні варіанти. Але при цьому слід відмовитися від традиції, коли кожній галузі наукового знання має – відповідати окремий предмет навчального циклу. Гуманітарних наук багато. Основи кожної з них вивчити неможливо. Перспективним тут видається шлях інтеграції коректно відібраних найсуттєвіших відомостей з різних наук в одному чи декількох курсах.

Соціально-освітні спільноти

Диференційовані групи індивідів в системі освіти за наявністю комплексу соціальних (економічних, демографічних культурних і правових) відмінностей називаються *соціально-освітньою спільнотою*.

Види актуальних освітніх соціальних спільнот, які досліджуються сучасною соціологією освіти:

- випускники дитячих садочків, шкіл;
- студенти;
- вчителі;
- зацікавлені групи (лідери громадської думки, батьківський комітет, опікунська рада, бізнес-структури, ЗМІ).

Головним критерієм для формування і логічного виокремлення освітніх спільнот виступають види освітньої діяльності і відповідні їм соціальні статуси в системі освіти. З точки зору цього критерію загалом виділяють групи – ті хто навчає, і ті, хто навчається. Проте в сучасному інформаційному суспільстві ці ролі змінюються. Вчителі-професіонали перетворюються на «вічних» учнів, а учні завдяки ІКТ в навчальному процесі стають самі модераторами для молодших учнів⁴¹.

В освітніх процесах взаємодіють головним чином соціально-демографічні і соціально-професійні спільноти. Професійні групи створюють найбільш статусну структуру як формальну функціональну діяльність індивідів ієрархічної системи позицій. Професійні спільноти диференціюються за порядком взаємозалежних ознак:

Таблиця 4.4.

Критерії	Форми
за посадовими позиціями	керівники-підлегли основні-другорядні
за спеціальними професійними напрямками	фізики, гуманітарії, біологи, тощо
за рівнем кваліфікації	академіки, професори, доценти, асистенти
за становищем в галузевій і рівневій структурі системи освіти	- включені в навчальні заклади - не включені в навчальні заклади

Соціально-демографічні ознаки також слугують важливою основою формування освітніх спільнот. Серед багатьох варто відзначити:

- глобальна концентрація вищих рівнів формальної освіти в містах;
- всезагальне залучення молоді у формальну освіту;
- залежність професійно-посадового статусу в системі освіти від віку і статі;
- стійкі тенденції фемінізації педагогічних кадрів.

Ціннісна структура освіти

Реальний зміст інтелектуальних, професійних і соціальних цінностей які вводяться або розвиваються в системі освіти відображає ціннісно-змістовну структуру освіти.

⁴¹Clark D. Schools as Learning Communities: Transforming Education (Cassell Education) – Cassell, Outset Services, 1996 – 164 S.

Ціннісна структура простежується в реальному ціннісному змісті навчального процесу, який завдяки таланту викладача перетворюється на нестандартизований когнітивний навчальний процес. Аналіз ціннісної структури освіти ідентифікує соціально-культурні типи і їх діяльність в системі освіти. Вчені довели, що підготовка учнів і студентів в меншій мірі залежить від рівня фінансування навчальних закладів, аніж від спектру таланту і професійності викладача, культурного середовища навчального процесу.

Творча майстерність сучасного педагога

Педагогічна творчість вчителя – це педагогічна діяльність, спрямована на розвиток потенційних можливостей кожного учня у навчально-виховному процесі для якої притаманні:

В. О. Сухомлинський

- виникнення протиріччя, проблемної ситуації;
- наявність об'єктивних (соціальні, матеріальні) і суб'єктивних (знання, уміння, особистісні якості, мотивація, творчі здібності) умов для творчості;
- об'єктивна чи суб'єктивна новизна й оригінальність процесу та результату;
- соціальна та особиста вага і прогресивність (педагогічна творчість учителя робить певний внесок у розвиток суспільства та особистості).

... робота педагога – це творчість, а не буденне зштовхування в дітей знань. Справжній вчитель – майстер, який не може жити без творчості, повторюючи одне й те саме все своє життя. Тільки творчий педагог може розвинути творчі можливості, творчі здібності дітей (В. О. Сухомлинський «Сто порад учителям»)

Візьміть до уваги!

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури, стан вирішення цієї проблеми в практиці роботи загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, дозволили визначити такі основні педагогічні умови, які сприяють творчій діяльності, самореалізації особистості вчителя:

- ☞ створення творчої атмосфери, здорового морально-психологічного клімату в колективі;
- ☞ утвердження в колективі демократичного стилю спілкування, свободи критики, творчих дискусій;
- ☞ забезпечення можливості реалізації вчителем своїх здібностей у найважливішій сфері його життєдіяльності – трудовій, а саме: у навчально-виховному процесі, у пізнавальній роботі з учнями, у системі підвищення кваліфікації з метою самоутвердження вчителя, розвитку в нього почуття самоповаги;
- ☞ сприяння самовизначенню кожного вчителя в усіх сферах внутрішньошкільного життя через індивідуальний вибір;
- ☞ забезпечення вільного часу вчителя (реалізація у практичній діяльності ідей інтенсифікації праці, оптимізації навчально-виховного процесу, науко-

вої організації праці) з метою створення умов для самореалізації особистості вчителя на дозвіллі, підвищення його загальної культури;

- ☞ своєчасна позитивна оцінка діяльності вчителя для розвитку в нього почуття задоволення;
- ☞ уміння керівника помічати, розвивати й цінувати неповторну творчу індивідуальність кожного вчителя;
- ☞ забезпечення соціального захисту вчителя в умовах ринкової економіки, матеріальних умов його життя й праці (диференційована заробітна плата, обладнані методичний і навчальний кабінет, кімната емоційного розвантаження, домашня бібліотека тощо);
- ☞ забезпечення естетичних умов праці;
- ☞ детальне вивчення найбільш значущих для вчителів видів громадської діяльності і сприяння вияву особистості кожного вчителя у певному виді громадської діяльності для його самовизначення, самоутвердження й самореалізації через них.

Творчий учитель – це особистість, яка характеризується високим рівнем педагогічної креативності (креативні риси особистості й додатково сформовані мотиви, особистісні якості, здібності, які сприяють успішній творчій педагогічній діяльності), відповідним рівнем знань предмету, який викладає, набутими психолого-педагогічними знаннями, уміннями та навичками, які, за сприятливих для педагогічної творчості учителя умов, забезпечують його ефективну педагогічну діяльність із розвитку потенційних творчих можливостей учнів.

Найважливіші риси педагогічної креативності вчителя:

- високий рівень соціальної і моральної свідомості;
- пошуково-проблемний стиль мислення;
- пояснювати, виділяти головне тощо);
- проблемне бачення;
- творча фантазія, розвинена уява;
- специфічні особисті якості (сміливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, допитливість, самостійність, наполегливість, ентузіазм);
- специфічні ведучі мотиви (необхідність реалізувати своє «я», бажання бути визнаним, творчий інтерес, захопленість творчим процесом, прагнення досягти найбільшої результативності в конкретних умовах праці);
- комунікативні здібності;
- здатність до самоуправління;
- високий рівень загальної культури.

Сукупність психічних особливостей вчителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення, тобто:

- Толерантність, чутливість до людини, до особистості, яка формується. З нею тісно взаємодіють комунікативність (потреба у спілкуванні, здатність легко налагоджувати контакти, викликати позитивні емоції у співрозмовника й відчувати задоволення від спілкування);

- Перцептивні здібності (професійна проникливість, пильність, інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину, її психологічний стан за зовнішніми ознаками);
- Динамізм особистості (здатність активно впливати на іншу особистість);
- Емоційна стабільність (володіння собою, самоконтроль, саморегуляція);
- Оптимістичне прогнозування (передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній);
- Креативність (здатність до творчості, генерування нових ідей, уникнення традиційних схем, оперативного розв'язання проблемних ситуацій);
- Впливовість (здатність вплинути на психічний і моральний світ дітей в певному напрямі, зближуватися з ними, здобувати довіру, любов і повагу, глибоко проникати у їхній внутрішній світ, конструювати, проектувати його).

Педагогічна технологія – комплексом знань, умінь і навичок, необхідних учителю для вирішення стратегічних, тактичних, а також процедурних завдань під час навчально-виховного процесу. Йдеться про систему взаємодії вчителя з учнями, способи добору та впорядкування навчального матеріалу згідно з вимогами теорії пізнання. Іншими словами, педагогічна технологія є описом системи дій учителя та учнів, які слід виконати для оптимальної реалізації навчального процесу. Складовими педагогічної технології є володіння мистецтвом спілкування з дітьми, вміння керувати своєю увагою та увагою дітей, здатність за зовнішніми ознаками поведінки дитини визначати її душевний стан тощо. Уміння налагоджувати оптимальні взаємостосунки з дітьми, змінювати їх відповідно до розвитку учнів і їхніх вимог до вчителів є важливим компонентом педагогічної майстерності⁴².

Педагогічна техніка (мистецтво, майстерність, уміння) є сукупністю раціональних засобів, умінь та особливостей поведінки вчителя, спрямованих на ефективну реалізацію обраних ним методів і прийомів навчально-виховної роботи з учнем, учнівським колективом відповідно до мети виховання, об'єктивних та суб'єктивних їх передумов. Вона передбачає наявність специфічних засобів, умінь, особливостей поведінки педагога: високу культуру мовлення; здатність володіти мімікою, пантомімікою, жестами; уміння одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом; уміння керуватися основами психотехніки (розуміння педагогом власного психічного стану, уміння керувати собою); здатність до «бачення» внутрішнього стану вихованців і адекватного впливу на них⁴³.

З розвитком педагогіки та психології як науки і практичної діяльності поряд з поняттям «педагогічна техніка», яке відображає тільки суб'єктивні особливості навчально-виховного процесу (контроль педагога за своїми емоціями, настроєм, поведінкою, перцептивно-чуттєвим сприйняттям зовнішніх предметів, технікою мовлення) стали використовувати і термін «педагогічна технологія» (знання про майстерність), який стосується проблем планування та організації навчального процесу.

⁴² Гусак П.М. Підготовка учителя: технологічні аспекти. Монографія. / П.М. Гусак – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 278 с.

⁴³ Лутовий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / За заг. ред. акад. О.Г. Мороза. – К.: МАУП, 1994. – 196 с.

Технологічна структура освіти

Сукупність освітніх технологій, багатогранність конкретних методичних підходів, спеціальних методик, технічних засобів і соціально-організаційних технологій здійснення навчального процесу.

Аналіз цієї структури не заміняє дидактичну організацію освітнього процесу, яку вивчає педагогіка та освітня психологія, але виражає соціальний аспект цієї організації. Дана проблематика отримала досить ґрунтовний розвиток в зарубіжній соціології освіти у зв'язку з порівняльним вивченням ефективності різних типів установ (наприклад, масових в елітних) і форм освіти, їх диференціації в якості використовуваних освітніх технологій.

Соціальне структурування системи освіти дозволяє більш точно дослідити характер інновацій і соціальних рухів у сфері освіти. Наразі важливим є визначення питань природи та технології неформальної та інформальної освіти, канали реалізації соціального замовлення у сфері освіти, стандарти державного, регіонального, місцевого елемента змісту освіти, сприйняття соціально-освітніми спільнотами інновацій в освіті.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ:

1. Система освіти – соціальний інститут, який специфічними методами реалізує процес соціалізації людей, передусім підростаючого покоління, підготовку і залучення до життя суспільства через навчання і виховання.
2. Система освіти виконує три найважливіших завдання: загальне та професійне навчання молоді, здійснення підготовки спеціалістів, розвиток продуктивних сил суспільства; відтворення і розвиток соціальної структури суспільства; вплив на соціалізацію індивідів та духовне життя суспільства загалом.
3. Система освіти в цьому аспекті є своєрідним «соціальним містком», виступає важливим каналом соціальної мобільності.
4. Структура елементів системи освіти – сукупність елементів, взаємодія яких забезпечує інституціональне функціонування освіти в суспільстві.
5. Основними елементами системи освіти та її структури є функціональна підсистема, система навчальних закладів, функціональна сфера, соціально-освітні спільноти, ціннісна та технологічна структура освіти.
6. Згідно з ЗУ «Про освіту» визначають наступні елементи як дошкільна освіта і виховання; загальна середня освіта; позашкільна підготовка; вища освіта; післядипломна освіта та виховання; аспірантура і докторантура; професійно-технічна освіта; самоосвіта.

■ Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Що ви розумієте під системою освіти?
2. Назвіть риси освітньої системи.
3. Чи має освіта риси системи? Що надає їй системний характер?
4. В чому специфіка соціологічного аналізу системи освіти, в порівнянні з психологічним чи педагогічним аналізом?

Контрольні тести

1. Викреслити те, що випадає з логічного переліку.

- 1.1. Інтелектуальна, індивідуальна, гуманітарна, політехнічна, природознавча, фізична освіта.
- 1.2. Система навчальних закладів, функціональна сфера, соціально-освітні спільноти, технологічна цінність освіти, самоосвіта.

2. Вибрати правильну відповідь.

- 2.1. Соціально-освітні відносини – це:
 - а) відносини, в які вступають люди в процесі освіти;
 - б) процес передачі та засвоєння знань, вмінь та навичок;
 - в) відносини між суб'єктами навчального процесу, які регулюються Міністерством освіти та науки.
- 2.2. Знання з соціально-філософської точки зору – це:
 - а) кінцевий результат навчання;
 - б) результат пізнання, оброблена певним чином та усвідомлена інформація;
 - в) сукупність відомостей про навколишній світ.
- 2.3. Базова середня освіта передбачає закінчення:
 - а) 11 класів;
 - б) 9 класів;
 - в) 4 класів.

Питання для самостійного опрацювання

1. Розкрийте освіту як соціальну систему.
2. Визначте характерні риси соціальної типології освітніх закладів.
3. Яка роль освіти у розвитку соціально-освітніх спільнот?
4. В чому полягає ціннісна і технологічна структура освіти?

Джерела та рекомендована література:

1. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; под общ. ред. Е.К. Усик; (сост: В.И. Астахова и др.) – Х : Изд-во НУА, 2007. – 527 с.
2. Курс лекций по социологии образования / под ред. В.И. Астаховой. – Х.; Изд-во НУА, 2003. – 423 с.
3. Миронов В.В. Век образования / В.В. Миронов. – М.: Высш. шк., 1990. – 265 с.
4. Нечаев В.Я. Социология образования / В.Я. Нечаев – М.: Издательство МГУ, 1992. – 200 с.
5. Саймон Дж. Общество и образование / Дж. Саймон. – М.: Прогресс 1989. – 239 с.
6. Смелзер Н.Дж. Социология. Гл. 14. Образование / Н.Дж. Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – С. 156-187.
7. Современная социология образования: Учебное пособие / Серия Alma Mater. – Ростов н/Д: «Феникс», 2005. – 320 с.

8. Филиппов Ф.Р. Социология образования / Ф.Р. Филиппов. – М. : Наука 1980. – 189 с.
9. Филиппов В.М. Образование, XXI век: взгляд в будущее / В.М. Филиппов // Россия – XXI век: Вторая Всерос. науч. конф. / В.М. Филиппов – М., 2000. – С. 66-67.
10. Archer M.S. The Social Origins of Educational Systems. L.: Sage, 1985. – 258 p.
11. Ben-David, J., Zloczover A. Universities and Academic Systems in Modern Societies // European Journal of Sociology. 1962. № 3. – P. 37-45.

СУБ'ЄКТИ ОСВІТИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

- 5.1. Специфічні риси соціальних спільнот у галузі освіти.
- 5.2. Соціальні ролі в навчально-виховному закладі.
- 5.3. Соціальний портрет педагога. Основи стратифікації викладачів: фах, компетентність, кваліфікація, трудовий стаж.
- 5.4. Учні як соціально-освітня спільнота.
- 5.5. Основні характеристики студентства як соціальної спільноти.
- 5.6. Ринок праці дипломованих працівників.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначати поняття соціальної спільноти в освіті;
- ☒ охарактеризувати соціальні ролі суб'єктів в навчально-виховному закладі;
- ☒ дослідити соціальний портрет педагога загальної середньої школи, проаналізувати компетенції професорсько-викладацького складу ВНЗ;
- ☒ визначати взаємозв'язки в учнівському та студентському колективі.

Основні терміни: соціальна спільнота, навчальний заклад, педагог, вчитель, викладач, учень, студент

5.1. Специфічні риси соціальних спільнот у галузі освіти

Соціальні відносини будуються перш за все між великими соціальними спільнотами, оскільки вони більшою мірою автономізовані «своїми» ідеалами, цінностями, організацією і т. п. До них відносяться суспільні класи і соціальні прошарки. Останні не володіють ознаками класу, але є специфічними утвореннями всіх соціальних структур суспільства.

До стабільних соціальних прошарків системи освіти слід віднести:

- педагогічний склад (безпосередньо освітні фахівці);
- управлінські кадри;
- методичних працівників;
- наукові кадри;
- осіб, що вчаться (вихованців).

Використання категорії «соціальний прошарок» в даному випадку до певної міри умовний. Правомірність визначається наявністю доцільної внутрішньої структури, стійкої нормативної статусно-ролевої основи кожного з названих прошарків.

Ознаки, за якими стратифікують соціальний інститут освіти, по суті вказують на соціальне положення їх суверенів. Міжгрупові відносини з цієї точки зору можна назвати між-статусними. Цементуючою основою соціальних відносин між соціальними прошарками освіти є статі, апробовані норми взаємних очікувань. Вони забезпечують високопродуктивний, ритмічний навчально-виховний процес. До формування стійких історично сформованих норм як орієнтирів взаєморозуміння активно закликав відомий радянський педагог:

А.С. Макаренко

... у середній школі учительство було міцно організоване, зв'язане табелями про ранги, кар'єрою, чітким статусом в суспільстві і дуже твердою системою уявлень про учня, його обов'язки, його перспективи, і, звичайно, такою ж твердою шкалою норм, що стосуються учня, його успішності, поведінки і інше. Вважалася цілком прийнятною певна опозиційність міжродовими суб'єктами освіти. Партія вчителів і партія учнів в середній школі часто протистояли один одному, але навіть це протистояння... в деякій мірі визнавалося, як деяка додаткова норма, що зовсім не руйнує загальну систему (А.С. Макаренко «Педагогічна поема»)

Безпосередньо освітній склад фахівців поділяється за нормативними ознаками. Залежно від того, в якій підсистемі освіти працює фахівець, він може іменуватися:

- вихователем (дошкільні заклади);
- вчителем (у всіх підсистемах, окрім середньої і вищої спеціальної освіти);
- майстром виробничого навчання (підсистема профтехнічної освіти)
- викладачем (підсистема середньої і вищої спеціальної освіти);
- інструктором (позашкільні навчально-виховні заклади).

Вказане ранжирування нормативне жорстке, оскільки вихователю як фахівцю стоїть в штатному розкладі і інших підсистем, але в дошкільній він є основним суб'єктом, іманентним саме цій освітній структурі. Основними ознаками групової диференціації педагогічного складу також є:

- спеціалізація (залежно від навчальної дисципліни);
- тип закладу (загальноосвітня школа, школа нового типу і ін.);
- досвід професійної діяльності;
- дислокація школи (сіло, місто, селище).

Міжособові і міжгрупові відносини з урахуванням відмінностей в спеціалізації спонукають до пошуку найбільш ефективних прийомів навчання, наприклад, комбіновані уроки інтердисциплінарного порядку є відмінною педагогічною знахідкою. Вони вагомо беруть участь в реалізації стратегічної мети освіти: розвитку творчих здібностей особи. Формування соціально-освітніх груп відповідно до типу початкових закладів – об'єктивна реальність, яка не ставить під сумнів наявність відмінностей в діяльності викладацького складу загально-освітньої школи і ліцею, ПТУ чи позашкільного навчально-виховного закладу, технікуму і ВУЗу⁴⁴.

⁴⁴ Филиппов Ф.Р. Школа и социальное развитие общества / Ф.Р. Филиппов. – М.: Наука, 1990. – С. 174.

Школи села, селища, міста районного, обласного або центрального підпорядкування, обласного центру і тому подібне відрізняються не тільки особливостями культурно-історичних традицій, а скільки фактичними можливостями вирішення навчально-виховних завдань, змістом навчальних програм. Ці відмінності накладають істотний відбиток на соціальні відносини педагогічного колективу.

Соціальний педагогічний колектив поділяється і по другорядних ознаках. Заслужують безпосередньої уваги соціальні відносини, побудовані на династичному, демографічному, клубному (наприклад, клуб педагогів-новаторів) підході. По-своєму групуються і діють педагоги, що здійснюють класне керівництво, займаються гуртками з учнями, беруть участь в самоврядуванні навчально-виховними і навчальними закладами, ведучі активне суспільне життя поза школою.

Наприклад, управлінські кадри по суті виконують роль соціальних диригентів в складному, багатошаровому соціумі освіти. Всіх їх об'єднує знання законів, соціальної філософії, соціології, соціальної психології і політології, на основі яких здійснюється управління системою освіти. Безумовним загальним нормативно-ціннісним чинником є чітке з'ясування цілей і завдань державної освітньої політики і уміння виробити достатньо ефективні способи проходження у фарватері її стратегічної лінії. Уміння реагувати на барометр суспільних переваг в освіті, наявність навиків в науковому прогнозуванні соціальних ситуацій в школі, – все це доданки, що характеризують в цілому соціальний прошарок управлінських кадрів. Життя їх будується, звичайно, на основі загального, але при множинності конкретного⁴⁵.

Серед основних ознак диференціації соціального прошарку управлінських кадрів найважливішим є ієрархічний. Відповідно до нього можна виділити наступні соціальні групи: адміністративні кадри навчальних і навчально-виховних закладів (заступники директорів, проректори, декани і ін.):

- керівники всіх типів шкіл;
- управлінський персонал районних, міських, обласних і центральних органів системи освіти;
- керівники управлінських структур.

Відносини між вказаними соціальними групами будуються за принципом субординації. Остання в нашій країні припускає жорстку нормативність, яка залишає мало надій на творчу діяльність суб'єктів підлеглих структур.

5.2. Соціальні ролі в навчально-навчальному закладі

Функціональний ключ в системі соціальних відносин – це достовірно соціологічна міра дієвості будь-якого суб'єкта освіти, визначення соціальної значущості кожного навчально-виховного закладу. Звичайно, розуміння, усвідомлення соціальних функцій не рівнозначне ціннісною спрямованістю соціальних

відносин⁴⁶. Виконавцями останніх суб'єкти освіти виступають тільки в результаті практичних дій. У будь-якому випадку фактичний стан соціальних відносин прямо пропорціональний функціональній діяльності всіх педагогічних, кадрів.

■ *Соціальну роль* можна охарактеризувати як певний, нормативно заданий стандарт діяльності та поведінки працівника освітньої організації, що має реалізовуватися відповідно до соціальної позиції, тобто як певний набір соціальних функцій.

Аналізуючи соціальні ролі, які виконують працівники установ освіти, необхідно мати на увазі, що їх рольова поведінка – це функція двох змінних (об'єктивних та суб'єктивних) чинників та ці ролі можна об'єднати в дві основні групи:

- *професійно-функціональні* – ролі, які пов'язані з виконанням працівниками професійної діяльності в освітніх організаціях (навчальної, виховної, організаційної тощо);
- *інші соціальні ролі* (сімейні, побутові, громадські, спортивні тощо), визначені активністю працівників у інших сферах життєдіяльності і залежні від соціальної активності працівників, їх включення в різного роду соціальні зв'язки.

За ознакою наявного досвіду професійної діяльності соціальний прошарок педагогічного складу можна підрозділити на молодих педагогів, що не мають практичного досвіду, малодосвідчених (із стажем роботи від 1 року до 3 років) і досвідчених. Звичайно, така градація умовна тому, що інший обдарований педагог вже через рік по більшості формалізованих показників може наблизитися до розряду досвідчених, «перестрибнувши» планку малодосвідченості. Але і в цьому випадку критерій професійного досвіду залишається правомірним, оскільки за три роки роботи навіть самий високообдарований випускник педвузу буде неодноразово поставлений в обставини вибору рішень при виникненні нестандартних ситуацій у відносинах: вчитель – учень, вчитель – вчитель, вчитель – адміністрація. Особистий досвід незамінний. Перерісши з стану «в собі» в стан «для себе», він стає надбанням інших, проходить перевірку на ефективність через систему ціннісного сприйняття колегами. Шкала: досвідчений, малодосвідчений, достатньо досвідчений – не результат самооцінки («щоб там не говорили, а я достатньо досвідчений»), а результат суспільного висновку. При його формуванні бажано максимально виключити адміністративну упередженість і формальний підхід.

Необхідною умовою ефективної діяльності педагогічних працівників є узгодження соціальних ролей між собою, наявність відповідних ресурсів (фізичних, матеріальних, психологічних тощо) для їх виконання. Слід також зазначити, що професійно-функціональні та інші соціальні ролі можуть бути найрізноманітнішими:

- активними чи латентними (актуалізованими або актуалізованими в даний конкретний момент);

⁴⁵ Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витoki і сучасність. Посібник. / П.І. Дроб'язко – К.: Академія, 1997. – 131 с.

⁴⁶ Apple M.W. Official Knowledge Democratic Education in a Conservative Age /M.W. Apple. – N.Y. : Routledge, 1993 –S. 281.

- довготривалими чи ситуативними (такими, що виконуються впродовж усього життя або лише в конкретній ситуації);
- формальними чи неформальними (пов'язаними з належністю до формальних або неформальних структур);
- груповими чи індивідуальними (які виконуються групою або окремою особою).

Актуалізація даних соціальних ролей та специфіка їх виконання залежать від змісту тих видів діяльності, що виконуються, особливостей спрямування діяльності, рівня підготовки особистості (групи). Особливості виконання функціональних професійних ролей працівниками освітянських закладів залежать від дії двох взаємозалежних груп чинників:

- від чіткого визначення змісту ролей та їх адекватного відображення у відповідних документах (посадових інструкціях, положеннях тощо);
- від індивідуально-психологічних особливостей працівників, пов'язаних із виконанням певної соціальної ролі (їхніх потреб, інтересів, значущості самої ролі).

Виконання професійно-функціональної ролі залежить передусім від знання працівником її змісту. Тому, як уже зазначалося, приймаючи на роботу працівника, керівник закладу освіти мусить детально ознайомити його зі змістом тих функцій, що їх працівник виконуватиме обов'язками, правами, мірою відповідальності⁴⁷.

Обов'язковою умовою є засвоєння працівником необхідних знань і практичне оволодіння конкретними вміннями та навичками, необхідними для виконання педагогічної, організаторської й управлінської діяльності. Відтак керівникові треба встановити певний адаптаційний період для працівника. Під час адаптації новому працівнику треба надавати відповідну консультативну і практичну допомогу, сприяти безболісному входженню його в колектив.

Найважливішим фактором, що визначає ефективність виконання соціальної ролі, є її інтерналізація, тобто міра розуміння і прийняття своєї ролі працівником. Близьким за змістом до інтерналізації є явище включення в діяльність, що залежить від ступеню відповідності психічного стану, настрою особистості вимогам виконання певного виду діяльності. Вищим ступенем включення в діяльність є її персоніфікація, коли відбувається максимальна ідентифікація особистості з діяльністю, яка супроводжується її змінами під впливом творчого внеску особистості.

Важливе значення при цьому має міра усвідомлення специфічних цілей діяльності конкретного освітнього колективу; наскільки власні професійні та життєві цілі працівника сходяться з цілями колективу; рівень домагань працівника, міра адекватності самооцінки працівників; міра відповідальності працівників; референтність для працівника колективу освітнього закладу.

Ключовою характеристикою будь-якого освітнього колективу є психологічний клімат, що забезпечує ефективну взаємодію освітнього колективу в цілому і, зокрема, кожного його члена з оточенням. Стосовно такого безпосе-

реднього і провідного вияву психологічного клімату, яким є ставлення членів колективу до загальної справи, то слід зазначити, що зміст та спрямованість психологічного клімату значною мірою визначають ступінь залучення кожного члена колективу до спільної діяльності, міру його професійної та соціальної активності, працездатності. За сприятливого психологічного клімату спостерігається досить високий рівень такого залучення та активності, оскільки навколишній фон стимулює членів колективу до максимальної віддачі сил, пошуків нових, нетрадиційних підходів, які б сприяли досягненню колективом нових успіхів, а отже, збільшували б добробут і колективу, і кожного його члена. Прямі протилежними характеристиками (пасивністю, байдужістю) характеризуватиметься діяльність членів освітнього колективу нейтрального чи навіть, несприятливого психологічного клімату.

Стосовно опосередкованих виявів психологічного клімату, то варто насамперед відзначити роль психологічного клімату у формуванні відповідного ставлення членів колективу до світу в цілому. Це виявляється передусім у мірі задоволення членами освітніх колективів своїх потреб вищого порядку, а саме: потреба у належності (належність до «надійного» колективу); потреба у повазі (визнання компетентності, професійних та особистих досягнень, можливість здійснення кар'єри); потреба у самовираженні (наявність умов для реалізації творчого потенціалу, апробації та впровадження нових підходів у професійній діяльності)⁴⁸. Ці потреби успішно реалізуються працівниками, що працюють у колективах, де панує позитивний психологічний клімат.

У колективах з нейтральним або негативним психологічним кліматом такі потреби залишаються нереалізованими, а відтак там панують настрої невдоволення світом, песимізм, схильність до постійних стресових ситуацій, а отже, керівникові освітньої установи необхідно докласти чимало зусиль для того, щоб принаймні вивести своїх працівників з такого стану.

Деякі науковці описують внутрішній клімат шляхом переліку елементів, які його створюють. Шкільний клімат складається з двох елементів: культури навчального процесу і загального клімату. Кожен з цих двох елементів має особливі показники: культура навчального процесу, загальний клімат.

У педагогічних дослідженнях клімат трактують, передусім, як засіб для розкриття якості школи (quality of school), він посідає пріоритетне місце серед освітніх досліджень у США, Канаді, Швеції, Данії, Німеччині та ін. Дослідники клімату вивчають також зв'язки між якістю клімату і тим, що відбувається у школі. Насамперед досліджують зв'язок клімату школи з досягненнями учнів. Стиль керівництва школою розглядають як найважливіший чинник, що створює клімат. Вивчають зв'язок між кліматом школи і відчуттям ефективності через призму вчителів і їхнє професійне задоволення, вплив поведінки вчителя на клімат класу тощо. Дослідники також вивчають діагностику клімату в зв'язку з наявністю насильства у школі⁴⁹.

⁴⁸ Якупин В.А. Педагогическая психология: Учеб. пособие / 2-е изд. / В.А. Якупин – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – С. 269.

⁴⁹ Tatarowicz J. Klimat społeczny szkoły – zdrowy czy chory? / Zanim w szkole będzie źle... Profilaktyka zagrożeń. Ostrowska K., Tatarowicz J. (red.). Warszawa, 1996. – S. 26.

⁴⁷ Bernstein B. Class and Pedagogues: Visible and Invisible / A.H. Halsey, H. Lauder, Ph. Brown, Wells A.S. (eds.) // Education: Culture, Economy, Society. – N.Y.: Oxford University Press, 2002 (1997). – P. 59-79.

ЦІКАВО ЗНАТИ!

Для забезпеченості високої працездатності та оптимального морально-психологічного клімату в колективі важливе значення має вірний розподіл обов'язків, доручень, і ролей. У педагогічному колективі, умовно, можна визнати такі «ролі»:

«**Організатор**» – людина, яка має організаційні здібності, уміє проявити ініціативу, підняти на будь-яку справу, повести за собою.

«**Діловий лідер**» – професіонал, який добре знає свою справу, марно не витрачає час на непотрібні розмови, не втручається не в свою справу, цінує час оточуючих.

«**Генератори ідей**» – педагоги, які володіють нестандартним мисленням, мають здібності до творчості, пошуку та створення нового: методів та методик, форм організації виховного процесу.

«**Експерти**» – люди, схильні до прогнозування та передбачення, які можуть заздалегідь прорахувати та побачити, як буде «працювати» дана ідея, які наслідки буде мати та чи інша методика;

«**Виконавці**» – педагоги, які володіють репродуктивним складом розуму сумлінні та виконавчі схильності, які гарно реалізують та упроваджують апробовані ідеї та стійкі істини.

«**Критики**» – люди, з особливим критичним розумовим складом, які бачать всі недоліки та «вузькі» місця, дуже часто не здатні до продуктивної діяльності, але можуть виявити ті негативні моменти, котрі не помітні, зазвичай викликають неприязнь оточуючих.

«**Емоційний лідер**» – легка, контактна, не образлива людина, яка може підняти настрій у колективі, розрядити конфліктну ситуацію.

Вплив психологічного клімату на світобачення працівників виявляється також і в формуванні певних ціннісних орієнтацій. У колективах зі *сприятливим психологічним кліматом* великої значущості, крім матеріальних цінностей, набувають і такі, як «творча робота», «можливість реалізації себе як професіонала», «наявність друзів, колег в колективі». Використовуючи цю обставину, керівник може створити додаткові резерви для ефективного управління.

Школа є одним з базових контекстів розвитку молодої людини. Вона є такою суспільною системою, яка пронизує суспільний (економічна, соціальна, політична, культурна структура), інтеракційний (стосунки на рівні «вчитель – учень», навчання у школі, спілкування з ровесниками) та індивідуальний простір (досвід, позиція, знання, емоційні структури, пізнавальні здібності).

Вищезазначена концепція трактує школу як засіб соціалізації, тобто процесу активного засвоєння людиною умов середовища. Школа є суспільним оточенням для індивіда. З огляду на це клімат є ідеальною категорією для опису мікросистеми школи. «Мікросистема – це зразки активності, ролей, міжособистісних взаємин, які стають особистим досвідом індивіда, що роз-

вивається, з особливими фізичними, суспільними та символічними рисами, які стимулюють, сприяють або затримують залучення (особистості) до базової, поступово дедалі складнішої для неї взаємодії з найближчим оточенням, а також її активність у цьому оточенні». Вища школа є особливим різновидом школи. Учень у цій школі – це майже доросла людина, хоча вона ще підлягає процесу соціалізації. Вища школа як інституція є специфічним різновидом навчального закладу не тільки тому, що її учасником є доросла людина, але й тому, що вища школа більше від інших шкіл підлягає суспільному середовищу, задля якого вона функціонує⁵⁰.

Як визначити клімат вищого навчального закладу? Він є медіатором між фізичним середовищем, організаційними аспектами, викладачами вищої школи і студентами; формує взаємодію між академічним вчителем і студентами.

Можна виокремити ряд чинників, які визначають зміст та становлення соціально-психологічного клімату в освітніх організаціях.

Таблиця 5.1.

Чинники макросередовища	Чинники мікросередовища
Особливості розвитку суспільства в конкретний історичний період	Особливості матеріально-економічних, технологічних, санітарно-гігієнічних та організаційно-управлінських умов праці в освітньому колективі
Статус освіти в суспільстві	Особливості формальної структури у колективі та її співвідношення з неформальною структурою
Особливості діяльності та стилю керівництва керівних органів управління (обласних, міських, районних управлінь (відділів) освіти	Стиль керівництва керівника освітньої організації
Соціально-психологічні особливості територіального району, в якого функціонує освітня організація	Психологічна сумісність членів освітньої організації
Характер впливу вторинних колективів закладів освіти на первинні колективи	Психологічна культура керівників і працівників освітньої організації

Психологічний клімат не приносить ніхто ззовні. Він формується і підтримується в колективі кожним його членом. Приємний психологічний клімат в колективі створюється відносинами доброзичливості, відвертості, взаємодопомоги. Важливим фактором приємного психологічного клімату є відчуття естетичного задоволення від результатів своєї праці, від взаємин із колегами. Естетика взаємовідносин в колективі у великій мірі залежить від особистості керівника, його стилю роботи, доброзичливості, тактовності.

⁵⁰ Holtappels H.G., Meier U.G. Schulergewalt im sozialökologischen Kontext der Schule. //Empirische Pädagogik. 1997. – № 11(2). – S. 65.

Формування сприятливого психологічного мікроклімату у педагогічному колективі є одним із головних завдань навчального закладу. Це пояснюється його впливом як на професійну діяльність педагогів, так і ефективність навчально-виховного процесу в цілому. Психологічний клімат педагогічного колективу навчального закладу як складна інтегрована характеристика колективу емпірично виявляється в домінуючому відносно стійкому груповому настрої, що є результатом відображення педагогічними працівниками міжособистісних і ділових взаємин у колективі, які опосередковані цілями та змістом спільної професійно-педагогічної діяльності в специфічних умовах освітнього закладу.

5.3. Соціальний портрет педагога. Основи стратифікації викладачів: фах, компетентність, кваліфікація, трудовий стаж

Надзвичайно важливу суспільну місію виконує вчитель (викладач, вихователь). Унікальність його професійної праці полягає в тому, щоб спрямувати розвиток дитини. Ядро його діяльності полягає не в простій передачі знань, умінь і навичок. Вчитель – найтонший майстер своєї справи, що філігранно ограновує природні задатки підопічних. Педагогічна робота виділяється серед всіх інших видів трудової діяльності своєю єдиною, неповторною межею: об'єктом, предметом цієї роботи є людина. І людина особливого роду – дитина, особа в період формування її розуму, відчуттів, волі, характеру, поглядів, переконань. Вчитель виконує соціальні функції:

- будує процес навчання і виховання за системою суб'єктно-суб'єктних відносин;
- створює смислове поле між свідомістю учня і предметом його пізнання;
- передає дітям здобуті суспільством знання, уміння і навички;
- щепить дітям навички розумової праці, учить їх самостійно мислити;
- направляє саморозвиток і самовизначення індивіда;
- соціалізує учня як особа.

Всі ці функції щодня, безперервно виконує весь педагогічний склад і кожен вчитель окремо. Рівних йому немає по концентрації енергетичних зусиль, по точній адресності інтелектуальних і психофізіологічних витрат, по раціональності і цілеспрямованості дій.

Фах

З огляду на призначення педагогічна професія ставить дуже високі вимоги до особистості вчителя.

Сучасні вимоги до педагога висвітлено що:

...педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки у навчальних закладах середньої освіти (*Закон України «Про загальну середню освіту»*)

Однією з найважливіших вимог є чіткість соціальної і професійної позиції. Саме в ній учитель постає як суб'єкт педагогічної діяльності.

Позиція педагога (лат. – розміщую, ставлю) – система сформованих настанов і ціннісних орієнтацій, ставлень і оцінок світу, педагогічної діяльності, педагогічних явищ, які визначають характер діяльності, поведінки, спілкування вчителя, його місце та роль у професійній діяльності і повсякденному житті.

Професіограма особистості вчителя (лат. – спеціальність і грец. – написання) – ідеальний портрет учителя, зразок, еталон, у якому представлені якості особистості, якими він має володіти, а також знання, уміння, навички, необхідні для виконання педагогічних функцій. Вона є своєрідним реєстром, що охоплює сукупність особистісно-ділових рис, суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань. Професіограма дає повну кваліфікаційну характеристику педагога з погляду вимог до його компетенцій, особистості, здібностей, психофізіологічних можливостей і рівня підготовки.

Фах передбачає наявність професійних знань (суспільних, психолого-педагогічних, предметних, прикладних умінь та навичок), їх змістом є знання предмету, методики його викладання, знання педагогіки і психології. Особливостями професійних знань є їх комплексність, вміння синтезувати матеріал, аналізувати педагогічні ситуації, вибирати засоби взаємодії, натхненність (висловлення власного погляду, розуміння проблеми, своїх міркувань).

Всеукраїнський конкурс «Учитель року - 2014» у номінації «Директор школи»

Професіоналізм педагога – це сукупність психофізіологічних, психічних та особистісних змін, які відбуваються в людині у процесі оволодіння знаннями та довготривалої діяльності, що забезпечують якісно новий, вищий рівень вирішення складних професійних завдань.

Педагогічний професіоналізм – уміння вчителя мислити та діяти професійно. Охоплює набір професійних властивостей та якостей особистості педагога, що відповідають вимогам учительської професії; володіння необхідними засобами, що забезпечують не тільки педагогічний вплив на вихованця, але і взаємодію, співробітництво та співтворчість з ним. Для активного співробітництва з вихованцями вчителю необхідна мобілізація інтелекту, волі, моральних зусиль, організаторського хисту та вміння оперування засобами формування моральних, інтелектуальних та духовних засад у школярів. Він повинен володіти широким арсеналом інтелектуальних, моральних та духовних засобів, що забезпечують педагогічний вплив на учня.

Професійна компетентність педагога.

Професійна компетентність вчителя – це сукупність його особистісних якостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких в педагогічній діяльності дає оптимальний результат. Педагогічна компетентність інтегрує різні види компетенцій, які

розкривають загальні здатності педагога в різних сторонах педагогічного процесу. Мова йде про пізнавально-інтелектуальну, діагностичну, проектувальну, організаторську, прогностичну, інформаційну, стимулюючу, оцінно-контрольну, аналітичну, психологічну, соціальну, громадянську, комунікативну, рефлексивну, творчу, методичну, дослідницьку компетенцію та інші⁵¹.

Основними структурними елементами педагогічної компетентності є: теоретичні педагогічні знання, практичні вміння, особистісні якості педагога.

Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості учителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу. Для цього потрібно знати педагогічну теорію, уміти застосовувати її в практичній діяльності. Педагогічна компетентність учителя – це єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності⁵².

За аналізом праць науковців можна визначити такі ключові компоненти професійної компетентності.

1. Інформаційна компетентність, яка передбачає володіння інформаційними технологіями, уміння опрацьовувати різні види інформації. Серед них уміння й навички роботи з друкованими джерелами, уміння здобувати інформацію з інших джерел, переробляти її відповідно до цілей і завдань педагогічного процесу.

2. Комунікативна компетентність – це вміння вступати в комунікацію (спілкування), бути зрозумілим без обмежень. Ці вміння допомагають зрозуміти учнів, учителів, батьків.

3. Продуктивна компетентність – це вміння працювати, отримувати результат, ухвалювати рішення та відповідати за них. Більшість науковців серед ключових компетенцій учителя на перше місце ставить саме продуктивну компетентність.

4. Автономізація на компетентність – це здатність до саморозвитку, творчості, самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможність. Адже вчитель перш за все вчиться сам, це вічний учень.

5. Моральна компетентність – це готовність, спроможність і потреба жити за традиційними моральними нормами.

6. Психологічна компетентність – це здатність використовувати психологічні засоби навчання в організації взаємодії в освітній діяльності.

7. Предметна компетентність, до змісту якої входить володіння певними засобами навчання у сфері навчального процесу (спеціальність). Це сукупність умінь і навичок, необхідних для стимулювання активності як окремих учнів, так і колективу в цілому. До неї входять уміння вибирати правильний стиль і тон у спілкуванні, управляти їх увагою, темпом діяльності.

8. Соціальна компетентність – це вміння жити та працювати з оточуючими.

⁵¹ Борисова Л.Г. Социальное качество профессиональных групп (на примере российских педагогов 60–90-х гг.) – Дисс. д-ра социол. наук. / Л.Г. Борисова. – Новосибирск, 1993. – С. 194.

⁵² Deer C. Different Paths, Similar Effects: Persistent Inequalities and Their Sources in European Higher Education / C. Deer // Inequality in Education: Comparative and International Perspectives by: Donald B. Holsinger, W. James Jacob. – 2009. – P. 324-348.

9. Математична компетентність – це вміння працювати з числом, числовою інформацією.

10. Особисті якості вчителя – одна з найголовніших складових професійної компетентності – доброзичливість, чуйність, урівноваженість, толерантність, рефлексія, людяність.

Досвід педагогічного професіоналізму в США

Для США характерна модель професійної підготовки майбутніх учителів, у якій одержання диплому й ліцензії вчителя вимагає від випускника певного періоду роботи у школі як кандидата на посаду вчителя. Під терміном «молодий учитель» (new/novice teacher) або вчитель-початківець (beginning teacher) в американській моделі розуміють вчителя з досвідом роботи 1–3 роки, який здобув базову педагогічну освіту у ВНЗ, одержав умовний сертифікат, тимчасову ліцензію.

В американській педагогічній теорії та практиці наставництво розглядається насамперед у контексті «збереження» вчителів (teacher retention), тобто запобігання звільненню вчителів за власним бажанням протягом першого року роботи у школі внаслідок розчарування і неспроможності самотужки адаптуватися до шкільного середовища. Іншим завданням наставництва є підвищення професіоналізму молодого вчителя, його неперервний професійний розвиток. У системі середньої та вищої освіти США наставництво здійснюється у декількох напрямках:

1) практична професійна підготовка майбутніх вчителів (студентів-практикантів);

2) надання професійної допомоги молодим вчителям з досвідом роботи від 1 до 3 років;

3) допомога вчителям з більшим педагогічним стажем щодо освоєння ними нових інформаційних технологій у системі неперервної освіти.

Тобто, у підготовці педагогічних кадрів, американська модель вбачає тісну взаємну працю між вчителем-початківцем та вчителем-наставником.

Варто зазначити, що система наставництва (менторство і коучинг) є потужним механізмом підготовки висококваліфікованих фахівців і у бізнесі. У цьому контексті Е. Стокдейл визначає наставництво як робочі стосунки між старшими і молодшими членами організації. Наставник, який має досвід і владу в організації, є для молодого вчителя особистим радником, інструктором й тренером, і сприяє кар'єрному зростанню свого протеже.

Досвід країн Європейського союзу

Теоретична підготовка майбутніх педагогів у всіх країнах Євросоюзу закінчується першим державним іспитом. Тривалість практичної підготовки спеціалістів у країнах становить від 18 місяців до трьох років. При оцінюванні відповідей враховується якість наукової самостійної роботи. Характерною особливістю самостійної наукової діяльності педагогів є те, що вони здобувають знання шляхом активної дослідницької роботи. Підготовка закінчується другим державним іспитом, що дає право зараховувати на посаду. Іспит включає теоретичну (науково-практична робота, усна, письмова) і практичну

роботу. Під час іспиту необхідно показати не тільки педагогічні знання, вміння та навички, а й продемонструвати критичне розуміння своєї професійної практики. Розглянута двофазова модель підготовки неодноразово піддавалася серйозній критиці. Серед головних недоліків другої фази називають автономність і відмежованість від університету, внаслідок чого утворюється розрив між теоретичною та практичною професійною підготовкою. На процес професійної підготовки майбутніх педагогів істотно впливають форми і методи навчання, вибір яких зумовлюють уніфіковані навчальні плани і програми. Особливо ефективними є лекції (акцент, проблемне орієнтоване пояснення, наочнення), семінари (замаскована лекція, семінар-дискусія, проблемно зорієнтований і дослідницький семінари), а також практичні заняття. Такі форми організації навчального процесу спрямовані на формування педагога-професіонала і забезпечують високий теоретичний рівень його підготовки, глибокі практичні вміння та навички.

Внутрішні суперечності вчительської професії

Досить часто на шляху до самореалізації чи підвищення кваліфікаційного рівня вчителя стають саме внутрішні суперечності. Це можуть бути:

- професійні мотиви;
- етичні мотиви;
- розбіжності у поглядах подачі матеріалу та вибір методу;
- психофізіологічні складності;
- емоційна неготовність;
- комунікативна невідповідність та багато іншого.

На перших етапах свого розвитку вчитель здобуває необхідні навички для подолання комунікативного бар'єру, засвоєння необхідних методик викладання⁵³.

Для справжнього вчителя не мають існувати межі спілкування з приводу етнічної приналежності учня, політичних поглядів, індивідуальних вподобань чи емоційного сприйняття учня. Учитель має чітко бачити та формувати перед собою мету; долати суперечності та відповідати на питання, що можуть виникати в ході роботи; здійснювати пошуки та застосовувати новітні методології; слідкувати за НТП та багато інших чинників, що слугують рушієм для розвитку професіоналізму та подоланню внутрішніх суперечностей.

Кваліфікація викладача.

Кваліфікація – рівень і вид професійної підготовленості, що характеризує можливості спеціаліста у розв'язанні певного виду завдань. **Педагогічна кваліфікація** – ступінь професійної підготовки фахівця, його знань, умінь і навичок, необхідних для виконання педагогічної діяльності. Рівень кваліфікації присвоює працівнику спеціальна кваліфікаційна комісія певну категорію або тарифний розряд.

Випускники педагогічних навчальних закладів здобувають різні рівні педагогічної кваліфікації: молодші спеціалісти – випускники педучилищ та

інших навчальних закладів еквівалентного рівня акредитації; бакалаври – випускники коледжів, інститутів педагогічного профілю; спеціалісти – випускники інститутів, інших навчальних закладів еквівалентного рівня акредитації; маістри – фахівці, що закінчили інститут, університет, академію чи інший навчальний заклад, який має відповідний сертифікат і рівень акредитації.

Підвищення кваліфікації педагогічних працівників як основна форма професійного вдосконалення здійснюється в коледжах, академіях, інститутах післядипломної педагогічної освіти та на факультетах (інститутах) педагогічних академій, університетів.

Трудовий педагогічний стаж.

Педагогічний стаж являє собою сумарну тривалість трудової діяльності працівників в освітніх закладах на посадах, пов'язаних з навчальним процесом. Його правильний підрахунок набуває особливого значення у зв'язку з тим, що зарплата, яку педагогічні та науково-педагогічні працівники отримують за свою роботу, зростає пропорційно тривалості педагогічного стажу – адже для таких працівників чинним законодавством передбачені щомісячні надбавки за вислугу років. Отож, наразі з'ясуємо, кому саме та в якому розмірі встановлюються такі надбавки.

Порядок виплати надбавок за вислугу років педагогічним та науково-педагогічним працівникам навчальних закладів і установ освіти, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2001 р. № 78. Дія зазначеного Порядку поширюється на працівників, зазначених в Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963, і на яких поширюються умови оплати праці працівників навчальних закладів і установ освіти.

Відповідно до п. 1 Порядку № 78 педагогічним та науково-педагогічним працівникам навчальних закладів і установ освіти виплачуються щомісячні надбавки за вислугу років у відсотках до посадового окладу (ставки заробітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи в таких розмірах:

- понад 3 роки – 10 %;
- понад 10 років – 20 %;
- понад 20 років – 30 %.

У 2013/2014 навчальному році у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації працює 36,3 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників, у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації – 158,9 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників. Серед викладачів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації налічується понад 71,4 тис. кандидатів наук та майже 14,4 тис. докторів наук, 48 тис. доцентів та майже 12,7 тис. професорів.

Сьогоднішня модель педагогічного працівника передбачає готовність до застосування нових освітніх ідей, здатність постійно навчатись, бути в постійному творчому пошуку. Ці якості не видаються додатком до диплома про педагогічну освіту, а формуються в щоденній педагогічній практиці.

⁵³ Гусак П.М. Підготовка учителя: технологічні аспекти. Монографія. / П.М. Гусак – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – С. 169.

5.4. Учні як соціально-освітня спільнота

Короткий огляд соціальних відносин між професійними суб'єктами соціального інституту освіти мимоволі виводить на питання: які чинники впливають на відносини між суб'єктами навчально-виховного процесу? Ні, вся справа в «споживачі». Генетично саме він створив «ринку» освітніх відносин соціальної значущості. Таким є учень. Як об'єкт він незбагнений без диференціації, як суб'єкт він не однорідний ще в більшому ступені, чим інші соціальні прошарки освіти. Щоб зрозуміти його суть, певні сторони зміст, динаміку внутрішнього розвитку, суспільну вагомість, необхідно зробити кластеризацію (підрозділ на соціальні групи) на основі відомих, видимих ознак. Ознакою, що формально фіксується, є характер соціальної діяльності. Одних вчать, інші вивчають, треті удосконалюють знання, уміння і навички, четверті вивчають саму лабораторію педагогічного мистецтва. Отже, мова йде про структуру, що склалася: вихованці, що вчаться; студенти (курсанти військових учбових закладів); слухачі; аспіранти НДІ, вузів. Всіх їх об'єднує процес навчання. Але і тут вони різні по соціальних цілях, змісті і методах проведення занять⁵⁴.

Соціологію освіти, безумовно, цікавлять відносини між вказаними структурами. Але найпильніше вона вивчає різноманіття соціальних відносин усередині кожної з них. Будь-яка соціальна група перш за все залежить від:

- а) підсистеми освіти;
- б) типу школи;
- в) відомчої підлеглості.

По цих адресах діють самостійні соціальні групи-підгрупи. Наприклад, в дошкільних виховних закладах вони розрізняються за віком і ступенем соціальної адаптації, у вузі – по рівню самостійності в оволодінні спеціальністю і нерівноцінним творчим потенціалом, в профтехучилищі – різною спрямованістю до виробничої майстерності і різними можливостями його досягнення⁵⁵.

Важливим критерієм підрозділу що вчиться є ступені освіти. По суті вони виконують роль соціальної цеглини в побудові упевненості в собі, міцності становища в учнівському колективі, кінець кінцем, в суспільстві. Чим якісніше освіта, тим значніші знання і уміння, тим більше ґрунтовний досвід соціальних відносин, тим комфортніше існування. Соціальні відносини між учнями за цією ознакою мають ряд тенденцій. Дві з них виявляються найяскравіше, бо діаметрально протилежні по своєму соціальному вектору. Перша – потяг до елітарних знань, умінь і навичок, обожнювання їх. Друга – індиферентне або презирливе відношення до праці по добуванню знань, умінь і навичок. Обидві тенденції в максимальному ступені викликаються затребуваністю суспільного життя. Але перспектива у будь-якому випадку за першою тенденцією. Розуміння цього історичного чинника і безперервна боротьба за його життєзабезпечення – одна з соціальних цілей педагогів.

Багато проблем у відносинах між учнями породжує приналежність окремих з них до так званого активу класу, школи, факультету і тому подібне. Саме з такою категорією найчастіше у позашкільний час спілкується керівництво навчальних закладів, вважаючи її провідником своїх поглядів в учнівське (студентське) середовище. Спосіб спілкування достатньо поширений і апробований. Позитивним тут є оперативність у вирішенні термінових питань життя учнівського колективу. Але наскільки він продуктивний? Відношення з соціальною групою формальних лідерів не тотожно відношенню зі всіма учнями одночасно. Активісти часто погоджуються з безальтернативною думкою керівництва, особливо по гострих проблемах. Наслідки такої псевдозгоди, на жаль, можуть виражатися в «несподіваних» масових асоціальних проявах. Правильно поступають ті керівні кадри, які на летючки-наради такого роду або навіть на семінари з учнівським активом запрошують неформальних лідерів громадської думки, організації дозвілля і ін. Правда, для цього їх необхідно знати, визнавати їх нормативність, навчитися будувати з ними ділові взаємини.

Важливе місце в генеруванні позитивного характеру соціальних відносин грає чинник соціальної самоідентифікації учнів. Найголовніше для людини знати – до якої групи віднести себе. Варіантів соціальної самоідентифікації стільки, скільки можливо порівнянь між «Я» і «Ми», зокрема розглядаючи наступні варіанти:

- «Я» – «Вони» (однокласники) – «Ми» (відмінники навчання);
- «Я» – «Вони» (однокласники) – «Ми» (лідери класу, школи);
- «Я» – «Вони» (однокласники) – «Ми» (випускники школи) і тому подібне.

При цьому учень орієнтується на визначену, відому йому ціннісно-нормативну шкалу. Наприклад, він цілком усвідомлює, що може вважати себе відмінником навчання, якщо відповідає прийнятим вимогам: достатньо розвиненими природними здібностями; високою загальною ерудицією і самоорганізацією; зразковістю в культурі міжособистісного спілкування; умілим використанням знань в практичній діяльності; готовністю і здатністю захистити честь школи і надати допомогу однокласникам в навчанні і ін.

При виявленні характеру і змісту соціальних відносин в учнівських колективах слід мати на увазі і зовнішні обставини. Загальновідомо, що на складання і розвиток міжособистісних, особово-групових і міжгрупових відносин в школі накладає відбиток сім'я (найбільшою мірою в порівнянні з іншими соціальними інститутами). Кожна дитина приносить в свою соціальну групу батьківські погляди на виховні цінності. І це здійснюється постійно. Постійність виростає на ґрунті безпосередньої зацікавленості сім'ї в розвитку своїх суб'єктів. Проте її дія на функціонування соціальних груп, що вчаться і в цілому відбивається нерівномірно і неритмічно. Під даним процесом розуміється періодичне підвищення соціальної активності будь-якої соціальної спільноти шляхом одноактного напрямку зусиль інших зацікавлених соціальних інститутів на ту або іншу сферу її діяльності. Періодичність дії сім'ї на активізацію позитивних відносин в учнівських соціальних групах залежить від різних чинників.

⁵⁴ Чабан Л. Навчальна діяльність учнів: структура, види / Л. Чабан // Рідна школа. – 2000. – №3. – С. 45-47.

⁵⁵ Филиппов Ф.Р. Школа и социальное развитие общества. / Ф.Р. Филиппов. – М.: Педагогика, 1990. – С. 91.

У соціологічній, та і в педагогічній літературі увага громадськості недостатньо концентрується навколо соціально-рольових функцій учнів. Їм найчастіше пропонують для виконання, і обов'язкового, різні правила поведінки, дотримання техніки безпеки і тому подібне. Словом, нав'язують умови їх шкільного існування. При цьому професійні діячі системи освіти припускають, що таким чином виховують особу. Хоча відомо, що «натаскування» школяра по предмету не забезпечує стійких знань, а нав'язування будь-яких вимог від імені Міністерства освіти і науки, директора школи автоматично не формує у нього необхідних суспільству особових якостей, особливо самостійності. Характерними суспільними проблемами сучасної середньої школи вважають:

- освітня система не достатньо навчає школярів приймати рішення, вирішувати конфлікти;
- використовувати інформаційні та комунікаційні технології, критично мислити; орієнтуватись на ринок праці.

Суспільству, соціальному інституту освіти доводиться постійно шукати динамічний механізм, що забезпечує учнівську безперервну психофізіологічну роботу по підтримці внутрішніх мотивацій на навчання, на самоорганізацію і саморозвиток. З цієї точки зору їм можуть бути запропоновані для того, що органічного уживається в канву їх організації і самосвідомості наступними соціальні функції:

- спрямування на набуття необхідних життєвих компетентностей;
- формування ключових компетентностей, які мають стати основою процесу оцінювання навчальних досягнень; перехід освітньої системи на новий тип гуманістичної інноваційної освіти;
- застосування нових педагогічних підходів до навчання;
- адаптація до світової зміни основної парадигми освіти;
- впровадження інформаційних та комунікаційних технологій;
- збагачення існуючих знань і досвіду власною працею;
- самоформування життєвих ідеалів і ціннісних орієнтацій;
- оволодіння навиками співпраці.

5.5. Основні характеристики студентства як соціальної спільноти

Студентство як соціальна спільнота в Україні посідає вагоме місце у суспільній структурі. У 2013/2014 навчальному році контингент студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та форм власності становив понад 2 млн. 052,7 тис. осіб (у 2012/2013 навчальному році – 2 млн. 170 тис.). У вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації всього навчається 1 млн. 723,7 тис. осіб, за кошти державного бюджету навчається, відповідно, 750,4 тис. осіб, за кошти місцевих бюджетів – 188,2 тис. осіб, за кошти фізичних та юридичних осіб – 946,6 тис. осіб.

В останні 3 роки спостерігається стійка тенденція щодо збільшення контингенту іноземних студентів, які здобувають вищу освіту в Україні. Вперше у

2013/2014 навчальному році у вищих навчальних закладах України навчається понад 69 тис. іноземних студентів зі 146 країн світу. Сьогодні Україна входить до 20 держав-лідерів у галузі міжнародної освіти⁵⁶.

Чисельність студентів у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації на кожні 10 тис. населення складає 72 особи, у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації – 380 осіб. У 2013 році вищими навчальними закладами I–II рівнів акредитації випущено 91,2 тис. осіб, вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації – 485,1 тис. осіб, що перевищує в кілька разів показники будь-якої європейської країни.

Соціокультурний підхід розглядає студентство як сукупність носіїв значень, символів і правил, що розподілені між групами і колективами і впливають на дії людей.

● *Студентська молодь* – це суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей.

Студентство як і молодь в цілому тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, знаходяться в стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності⁵⁷.

У студентському віці залучені всі основні механізми соціалізації:

- прийняття та засвоєння нових соціальних ролей – роль студента, майбутнього фахівця, молодіжного лідера та ін.;
- професійно-рольова ідентифікація («Я – студент», «Я – майбутній спеціаліст», «Я – перспективний майбутній фахівець» тощо);
- наслідування як відтворення професійного досвіду авторитетних викладачів, стилю їхньої науково-педагогічної діяльності або манер поведінки членів референтної групи;
- інтеріоризація оцінних ставлень викладачів і однокурсників у навчально-професійній діяльності;
- орієнтація на соціальні очікування викладачів і однокурсників, щоб досягнути бажаного соціального статусу в групі;
- порівняння себе з іншими студентами та професіоналами;
- навіюваність і конформізм.

Результатом соціалізації студента є:

- вироблення власної системи поглядів на життя, трансформація системи ціннісних орієнтацій, формування професійного ідеалу;
- засвоєння культури людських взаємин і соціально-професійних функцій;

⁵⁶ Випа освіта України //Офіційний веб-сайт МОН України. – Дата доступу: 12.12.2013. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/activity/education/58/>.

⁵⁷ Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. В.Я.Луядис.- М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – С. 148.

- формування індивідуального стилю навчально-професійної діяльності та власної моделі моральної поведінки;
- опанування професійною діяльністю та формами професійно-ділового спілкування.

Розуміння студентської молоді як субсоціальної спільноти, гетерогенної (тобто складної та багатовимірної) за характером, дозволяє виділити в її складі ряд внутрішніх гомогенних (тобто досить однорідних) груп, що об'єктивно займають в структурі суспільства відмінне положення, відрізняються широтою і змістом сфер діяльності, специфікою духовного світу і, відповідно, відіграють у процесі розвитку суспільства неоднакову роль. Такий підхід дає змогу більш адекватно і диференційовано проаналізувати окремі контингенти молоді в ході конкретно-соціологічних досліджень⁵⁸.

Студентський вік – це період становлення і стабілізації характеру, найбільш активного розвитку етичних і естетичних відчуттів, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадянських, професійно-трудових та ін⁵⁹. Саме у цей період виявляється «економічна активність», під якою демографи розуміють включення людини у самостійну виробничу діяльність, початок трудової біографії. Студентські роки також відрізняються інтенсивними перетвореннями мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, формуванням спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією, тому саме цей вік стає центральним періодом становлення характеру та інтелекту. Взагалі, студентський вік характеризується досягненням найвищих, «пікових» результатів, що базуються на всіх попередніх процесах біологічного, психологічного, соціального розвитку⁶⁰.

Студентство є для суспільства перманентною структурною формою або категорією, яка ніколи не зникає, при цьому її якісні та кількісні характеристики постійно змінюються, зберігаючи все ж наступність і вихідні типи (сутнісні) риси. У зв'язку з цим студентство являє собою соціальний ресурс і соціальний капітал, що зумовлює суспільну перспективу.

Характерною межею морального розвитку в цьому віці є посилення свідомих мотивів поведінки. Помітно зміцнюються ті якості, яких не вистачало повною мірою у старших класах загальноосвітньої школи, – цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (мети, способу життя, обов'язку, любові, вірності тощо). Разом з тим фахівці в галузі вікової психології і фізіології вказують, що здатність людини до свідомої регуляції своєї поведінки у 17–19 років розвинена не повною мірою. Трапляються невмотивований ризик, невміння передбачити наслідки своїх вчинків, в основі яких можуть бути не завжди гідні мотиви. Це вік безкорисливих жертв і повної самовіддачі, разом з тим у поведінці молоді спостерігаються і негативні прояви. Тільки 11,4%

дипломованих студентів серед якостей, що необхідні людині, визначили скромність та помірність у запитах, а готовність поступитися своїм благополуччям заради суспільного блага – 6,6%. Високу моральність у сучасному житті вважають необхідною тільки 12,4%.

Під впливом постійних трансформацій, в умовах постмодерністської ситуації у соціокультурному середовищі у сучасних студентів виробляється нове ставлення до освіти: вони вимагають навчання у дусі «plug-and-play», часто не мають звички і бажання вчитися системно, слідуючи підручникам. Вони швидше схильні до навчання у формі участі й експериментування. Необхідно зазначити в цьому контексті, що одна з особливостей віку полягає в усвідомленні своєї індивідуальності, у становленні самосвідомості. На питання «Ким ви відчуваєте себе в першу чергу?» 63,6% відповіли «особистістю», 36,2% – «студентом», 24,0% – громадянином України, 19,0% – представником молоді, 3,6% – європейцем. Основним змістом кризи цього віку є криза ідентичності⁶¹.

Еволюція ціннісних уявлень студентства відображає тенденцію постматеріалістичних і прагматичних орієнтацій. На зміну романтизму приходить жорсткий прагматизм створене «суспільством споживачів». Однак будучи орієнтованими на матеріальне благополуччя і високий зарібок, вони прагнуть не тільки до достатку як такого, скільки до потрібної професії, до гарної і цікавої роботи. Нове покоління цінує гроші, машини, дачі незрівнянно більше, ніж студентство радянської епохи, але аж ніяк не прагне до отримання грошей будь-яку ціну.

Дійсно, сучасне покоління студентів, що виросло у специфічних умовах постмодерністської епохи, приходить у вищий навчальний заклад зі своїми особливостями і запитами. Для того, щоб ця молодь змогла набути необхідних компенсацій, оволодіти інтелектуальними і соціальними навичками, затребуваними на ринку праці і в сучасному суспільстві, необхідно усвідомити ці характерні особливості і переглянути методи і зміст вищої освіти, змінити саму атмосферу навчання, з тим щоб якомога більше сприяти успіху студентів.

5.6. Ринок праці дипломованих працівників

Подальший соціально-економічний розвиток та інформатизація суспільства залежатимуть від того, якою мірою будуть задіяні інтелектуальні та творчі можливості суспільства, здібності кожної людини. В цих умовах важливого значення набуває проблема підвищення якості освітніх послуг, яка б базувалась на фундаментальності вищої освіти, її цільовій спеціалізації, врахуванні наявності творчих навичок і здібностей молоді до генерації нових ідей.

Водночас підвищення рівня знань і умінь має стати не лише основою піднесення інтелектуального та культурного рівня нації, а й виміром того, наскільки ці знання і вміння можуть бути затребувані економікою на кожному

⁵⁸ Бірюкова М.В. Вища школа регіону як об'єкт соціального прогнозу. Автореф. дис... канд. соціолог. наук. – Харків, 1999. – С. 12.

⁵⁹ Бакіров В.С. Університети в пошуках нової стратегії / В.С. Бакіров // Університети. Наука і просвіта. – 2003. – № 1. – С. 27.

⁶⁰ Смелзер Н.Дж. Социология. Гл. 14. Образование / Н.Дж. Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – С. 254.

⁶¹ Прес-реліз та звіт результатів всеукраїнського опитування громадської думки щодо ідентичності громадян України Київського міжнародного інституту соціології / Дата доступу: 13.04.2013. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=88&page=3&t=7>.

конкретному етапі її розвитку, як швидко працевлаштовуються і наскільки ефективно працюють фахівці з вищою освітою. Не зважаючи на те, що останні роки в Україні спостерігаються процеси зростання зайнятості дипломованих працівників, значна їх частина працює не за спеціальністю, в більшості випадків після отримання диплома про вищу освіту людині потрібно додатково витратитися на перенавчання⁶².

Молоді спеціалісти оцінюючи роль роботи у своєму житті поділяються на три типи. Перший тип поведінки полягає у ставленні молоді до роботи як до джерела матеріальних благ (87%). Інший тип поведінки молоді (31%) полягає в тому, що робота є цінністю у плані розкриття особистісних здібностей, професійного зростання, прояви ініціативи й творчості. Для носіїв третього типу поведінки, які становлять 7%, робота не відіграє ніякого значення і не є цінністю.

За даними Міжнародної організації праці, нині у світі не мають роботи понад 75 мільйонів молодих людей віком від 15 до 24 років. Це майже на 4 мільйони більше, ніж було на початку економічної кризи у 2007 році. Понад 6 мільйонів із цього числа вже й перестали шукати роботу. У Європі при запобіжних урядових заходах скорочується чисельність молоді, яка має постійну роботу⁶³. У більшості країн половина найманих працівників молодших 30 років має лише короткотерміновий (на три-чотири місяці) контракт з роботодавцем. Половина цих молодих людей, які шукають роботу має освіту.

Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) опублікувала доповідь «Огляд освіти 2012», де розраховала частку людей з вищою освітою в 34 країнах-членах організації і рівнем безробіття. На основі цієї доповіді 24/7 Wall St. визначив 10 країн з найбільшою кількістю дорослих з вищою освітою.

Таблиця 5.2.

Місце	Країна	Частка населення з вищою освітою	Видатки на освіту від ВВП в 2012 році
1	Канада	51%	6,3%
2	Ізраїль	46%	7,2%
3	Японія	45%	5,2%
4	Сполучені Штати Америки	42%	7,3%
5	Нова Зеландія	41%	7,6%
6	Південна Корея	40%	8%
7	Велика Британія	38%	6,5%
8	Фінляндія	38%	6,4%
9	Австралія	38%	7%
10	Ірландія	37%	6,3%

⁶² Кушерев В.І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В.І. Кушерев. – К: Знання України, 2002. – С.177.

⁶³ <http://www.ilo.org/ua/Pages/default.aspx>.

Аналіз проведеного дослідження показав більш високий рівень освіти дипломованим людям у всьому світі залишатися зайнятим і під час економічного упадку. І з 2008 по 2012 рік рівень безробіття серед розвинених країн зріс з 8,8% до 12,9% для людей без вищої освіти, і з 4,9% до 7,6% для людей тільки з початковою вищою освітою. Для власників ступеня бакалавра або вище, рівень безробіття піднявся всього лише з 3,3% до 4,7%⁶⁴.

У більшості оголошень про вакансії чи пошук працівників одним із перших пунктів стоїть «досвід роботи». Саме його вчорашнім студентам часто бракує. Під час навчання мало хто знаходить або й не шукає роботу чи приріток за майбутнім фахом. Та й виробнича практика нині перетворилася на формальність. Існує й інша проблема, яка нерідко характерна для випускників – відсутність необхідної кваліфікації. Вищі навчальні заклади не мають достатньо коштів, аби осучаснювати свої матеріально-технічні бази, купувати нові обладнання, облаштовувати лабораторії. Тож і студентам не можуть дати потрібних знань, не кажучи вже про практичні навички. Тому й маємо ситуацію, коли молоді спеціалісти виходять у світ зі своїми вишів відірваними від реальності життя. Цю думку поділяють і в обласних центрах зайнятості. Кажуть, у вишах готують спеціалістів із «модних» професій, а тих, хто справді потрібен, на ринку праці – немає.

При цьому вчені Київського економічного інституту підраховали, що дипломовані фахівці в Україні заробляють лише на 20% більше тих, хто університетів та інститутів не закінчував. Праця дипломованих фахівців знецінюється, тому що існує дисбаланс між попитом і пропозицією. На сьогодні в Україні існує дефіцит людей робочих спеціальностей, але випускники шкіл рвуться до вишів. Хоча вже зараз людям з профільною освітою пропонують зарплати такі ж, а іноді навіть вищі, ніж дипломованим фахівцям. Випускникам же вишів, які не змогли знайти роботу за фахом, доводиться влаштовуватися туди, де їх вища освіта нікому не потрібна: 11% українців взагалі працюють не за фахом, у 20% рівень освіти вище займаної посади, а близько 6% виконують роботу, для якої потрібен більш високий рівень освіти. Останні тенденції взагалі диктують роботодавцям автоматизувати своє виробництво і таким чином не мати потреби і в кваліфікованих, і некваліфікованих кадрах⁶⁵.

Ще одна причина такої низької віддачі від вищої освіти – тарифна сітка. Хоч вона й існує формально тільки у державному секторі, але спричиняє значний тиск на ринок праці. Наприклад, на державному підприємстві не можуть поставити зарплату слюсареві більшу, ніж, скажімо, інженеру. Навіть якщо слюсарів катастрофічно не вистачає, а інженерів – у надлишку.

⁶⁴ Країни із найвищим рівнем освіти // RATE 1. Перша рейтингова система. Дослідження. – Дата доступу: 23.09.2012. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/osvita/2342/>.

⁶⁵ Щодо надання достовірної інформації з працевлаштування випускників ВНЗ. Лист МОНУ від 24.12.2012, № 1/9-926/ Всеукраїнська асоціація кадровиків / Дата доступу: 27.12.2012. – Режим доступу: <http://www.kadrovik.ua/content/shchodo-nadannya-dostovirno-nformats-z-pratsevlashuvannya-vipusknik-v-vnz>

Вивченню проблем працевлаштування випускників ВНЗ було присвячене пілотажне опитування студентської молоді (емпірична основа даного дослідження), яке було організоване Київським університетом імені Бориса Грінченка в рамках підготовки соціального проекту «З Києвом і для Києва», який створює умови для індивідуальної самореалізації студентів та їх активної участі у громадському житті, оскільки дана проблема стоїть дуже гостро не тільки в столиці, але і в країні в цілому. Під час роботи над проектом було опитано (загальна вибірка) 98 представників студентської молоді провідних столичних ВУЗів країни, з урахуванням результатів дослідження якої планувалося удосконалити і оптимізувати діяльність структурних відділів і центрів університету. Середній вік учасників анкетування становив 20–22 роки, більшість осіб жіночої статі.

За результатами проведеного дослідження було зроблено аналіз шляхів подолання безробіття серед молоді м. Києва. Станом на грудень 2013 року проблема працевлаштування була актуальною для 75% молодих людей, тоді як через півроку показники збільшилися на 4%. Значний відсоток вини у відсутності роботи респонденти покладають на бездіяльність ВУЗів (85%), вчинені правопорушення з боку роботодавців (64%) і держави (93%). При цьому опитані зазначили, що лише 38% активно шукали роботу. 48% знають про існування центрів зайнятості, тоді як 27% – з них навіть не чули про діяльність подібної організації. Студентська молодь виявилася чесною у відповіді (35%) про найбільш часту відмову роботодавців у прийомі на роботу через завищені вимоги молодого спеціаліста до зарплати. ¾ молоді бажають бачити свою першу заробітну плату у розмірі 600 \$ (~5 тис. грн.), тоді як середня зарплата на сьогоднішній день становить 3398 грн. А показники у 22% опитаних, які хотіли покинути Україну при будь-яких умовах у пошуках роботи, говорять самі за себе⁶⁶.

Для здійснення профілактичних заходів вирішення проблем працевлаштування молоді необхідна координація дій державних органів влади, роботодавців, ВНЗ і молодих спеціалістів. Це потребує інформації про ціннісні орієнтації молоді, мотиваційні чинники, підтримку держави і громадських організацій. Для вирішення проблеми працевлаштування випускників вузів варто законодавчо закріпити квоти (і не 5% як вказано в законі «Про зайнятість», і не 10% – як пропонують народні депутати України Олександр Момот та Віктор Остапчук, а – від 15 до 20%, що відповідає частці від загальної кількості працездатних) для молодих спеціалістів на всіх підприємствах і організаціях

⁶⁶ Результати опитування студентів щодо майбутнього працевлаштування // Київський університет імені Бориса Грінченка. Науково-дослідна лабораторія соціології. – Дата доступу: 24.05.2013. – Режим доступу: http://apps.knpu.edu.ua/is/index.php?option=com_content&view=article&id=2194:-c&catid=421:2013-02-13-08-15-29&Itemid=144.

незалежно від форми власності. Надати можливість працювати погодинно студентам денної форми власності»⁶⁷.

Потрібно організовувати зустрічі з роботодавцями та з колишніми безробітними, які успішно знайшли роботу чи заснували власний бізнес⁶⁸. Запровадити в програмах навчальних закладів курси з техніки пошуку роботи та факультативні заняття з організації власної справи. Водночас, сьогодні проводиться активна робота над створенням нового покоління державних стандартів вищої освіти, зорієнтованих на формування нової системи діагностичних засобів з переходом від оцінки знань випускника до оцінки його компетенції і визначенню рівня компетентності в цілому. Наразі реалізується пілотний проект освітніх стандартів з низки напрямів і спеціальностей вищої та професійно-технічної освіти в рамках спільного проекту Міністерства, групи підприємців і Федерації роботодавців. Зокрема, впродовж 2013 року за участі роботодавців розроблено 18 нових галузевих стандартів вищої освіти.

«Правознавство, економіка та фінанси, туризм, IT-напрямок, іноземні мови, комп'ютерна інженерія, маркетинг, дизайн» – саме такі спеціальності обирали абітурієнти вступної кампанії – 2013»⁶⁹. Хоча в останній час спостерігається збільшення напливу студентів на технічні спеціальності, все ж таки найпопулярнішими спеціальностями залишаються фінанси, правознавство, менеджмент, за якими спостерігається надлишок випускників, і тому Міністерство освіти та науки України щорічно зменшує державне замовлення на них. Фахівці цих спеціальностей вже давно не користуються попитом на ринку праці. Серед абітурієнтів, за результатами останньої вступної кампанії, найнепопулярнішими напрямками залишаються рибацтво, фотомистецтво, лісозаготівля, військово-управління, естрадно-циркове мистецтво, богослів'я⁷⁰.

На думку роботодавців, найважливіші якості молодих працівників – практично-професійні навички, уміння вирішувати проблемні ситуації та досвід роботи з клієнтами, і саме цього останнім найчастіше не вистачає. На брак у нинішніх випускників практичних навичок скаржилися 61% усіх роботодавців, на невміння вирішувати проблемні ситуації вказали 38%, 32% опитаних відповіли, що молодим спеціалістам бракує навичок роботи з клієнтами. Окрім

⁶⁷ Закон про зайнятість населення N 5067-VI (5067-17) від 05.07.2012 // [Електронний ресурс] – Електронні дані. / Закон України «Про зайнятість населення» – Дата доступу: 01.01.2013 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-12>; Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» N 2999-XII (2999-12) від 05.02.93, ВВР, 1993, N 16, ст.168 // [Електронний ресурс] – Електронні дані. / Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» – Дата доступу: 01.01.2013 – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>; Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року // [Електронний ресурс] – Електронні дані. / Постанова Кабінету Міністрів від 15 жовтня 2012 р. № 1008 – Дата доступу: 01.04.2013 – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF>.

⁶⁸ Про затвердження Порядку надання роботодавцями територіальним органам Державної служби зайнятості інформації про зайнятість та працевлаштування громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню № 271 // [Електронний ресурс] – Електронні дані. / Наказ Міністерства соціальної політики України – Дата доступу: 16.05.2013 – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0841-13>.

⁶⁹ Інформаційна система «Конкурс». Вступна кампанія 2013. // [Електронний ресурс]. – Дата доступу: 29.08.2013. – Режим доступу: <http://www.vstup.info/>.

⁷⁰ Як змінилася освіта в Україні за 20 років незалежності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/home/aktual/22193/>.

цього, на думку чверті роботодавців, у молодих фахівців недостатній рівень знання іноземних мов, досвіду письмового та усного спілкування, менеджерських і аналітичних навичок, а також теоретичних знань за фахом. Причому недостатню компетентність молодих спеціалістів найгостріше відчувають великі підприємства. Близько чверті роботодавців (26%) вказали, що за останні п'ять років якість підготовки випускників в українських вузах погіршилася. 30% вважають, що не змінилася, і 20% відзначили поліпшення якості їх підготовки.

Експерти поцікавилися думкою фахівців з підбору персоналу 29 компаній, які відповіли на запитання, випускників яких вузів вони воліють наймати на роботу, тобто які університети навчають краще інших⁷¹. У результаті з'ясувалося, що найбільш креативні – випускники Києво-Могилянської академії, а ті, хто навчався в Національному університеті ім. Тараса Шевченка, отримали чудову освіту. Максимальна кількість балів визначалася 100 балами.

Таблиця 5.3.

Збірний рейтинг лідерів вищої освіти, складений на основі оцінок найкращих роботодавців країни:

Місце	Вищий навчальний заклад	Бали	Рік заснування	Кількість студентів
1	Київський національний університет ім. Тараса Шевченка	89	1834	26 тис.
2	Києво-Могилянська академія	60	1632	3,5 тис.
3	Київський політехнічний інститут	51	1898	35,8 тис.
4	Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана	49	1906	38 тис.
5	Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого	21	1804	23 тис.
6	Львівська політехніка	15	1844	31,5 тис.
7	Національний авіаційний університет	12	1933	50 тис.
8	Львівський національний університет ім. Івана Франка	11	1661	11,6 тис.
9	Харківський політехнічний інститут	11	1885	22 тис.
10	Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова	7	1834	19 тис.

Роботодавці закордоном також беруть до уваги престижність навчального закладу і його конкурентоздатність на ринку праці. Переваги надають випускникам Гарварду, Стентфорду, Оксфорду, Кембріджу та іншим молодим спеціалістам західних країн.

Таблиця 5.4.

Кількість університетів у топ-500 ARWU 2012 за країнами

Країна	Кількість університетів у топ-500 (ARWU 2012)	№ в рейтингу	Країна	Кількість університетів у топ-500 (ARWU 2012)
США	150	24	Норвегія	4
Велика Британія	38	25	Саудівська Аравія	3
Німеччина	37	26	ПАР	3
Китай	28	27	Португалія	3
Канада	22	28	Ірландія	3
Японія	21	29	Сингапур	2
Франція	20	30	Греція	2
Італія	20	31	Чилі	2
Австралія	19	32	Росія	2
Нідерланди	13	33	Польща	2
Швеція	11	34	Угорщина	2
Іспанія	11	35	Мексика	1
Південна Корея	10	36	Аргентина	1
Тайвань	9	37	Чехія	1
Швейцарія	7	38	Індія	1
Бельгія	7	39	Іран	1
Австрія	7	40	Єгипет	1
Ізраїль	6	41	Туреччина	1
Бразилія	6	42	Сербія	1
Фінляндія	5	43	Словенія	1
Гонконг	5	44	Малайзія	1
Нова Зеландія	5	45	Хорватія	1
Данія	4			

Характерно, що самі випускники не завжди адекватно оцінюють, яких навичок їм бракує. Так, найбільша кількість (46%) випускників вважають, що їм бракує знання іноземних мов. Чверть (25%) відчувають брак практичних професійних навичок, 13% – менеджерських навичок і досвіду роботи з клієнтами, 9% – аналітичних навичок. Тільки 8% випускників визнають, що їм не вистачає вміння вирішувати проблемні ситуації (хоча брак таких навичок у випускників відзначили 38% роботодавців). Ще менше випускників усвідомлюють, що їм бракує теоретичних знань, досвіду писемного та усного спілкування, хоча кожен п'ятий роботодавець відзначає дефіцит цих якостей у випускників. Водночас випускники мають свою думку про те, які найважливіші навички потрібні роботодавцям. Їх три: практичні професійні навички (їх відзначив 51%

⁷¹ Топ-10 вузів України на думку роботодавців // Українська правда життя. – Дата доступу: 05.04.2013 – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2013/04/5/125807/>

опитаних), роботи з комп'ютером (39%), роботи з клієнтами (35%) і знання іноземних мов (33%). Тим часом роботодавці демонструють інші пріоритети: від молодих фахівців вони насамперед вимагають, окрім важливих для 60% опитаних професійних навичок, уміння вирішувати проблемні ситуації (39%) і навичок роботи з людьми (28%). При прийомі на роботу роботодавці насамперед звертають увагу на креативність молодого спеціаліста, його здатність аналізувати інформацію, системність мислення, здатність до самоосвіти (54%), стресостійкість, гнучкість, ініціативність, відповідальність (51%), рівень розвитку практичних навичок за фахом (47%) і рівень розвитку комунікативних навичок (37%)⁷².

В процеси становлення та розвитку молодого людини тісно пов'язані з віковими етапами життя і відповідними професійними орієнтаціями, мріями про майбутню кар'єру. В умовах українських реалій ринкових відносин, як справедливо зауважує М. Лукашевич, уявлення про бажане та реальне не завжди орієнтують молодого людину на соціально-доцільні види активності⁷³. Саме тому для батьків, особливо в останні два десятиліття, значущими є намагання морально і практично підтримати молодого людину в ситуації соціальної невизначеності, «озброїти» її уявленнями про конструктивність певних життєвих перспектив, пов'язаних з мінімальними екзистенціальними ризиками працевлаштування.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ:

1. Соціальноосвітні прошарки (групи, спільноти) – стратифікована, внутрішньо структурована частина суспільства, яка забезпечує високопродуктивний, ритмічний навчально-виховний процес. Цементуючою основою соціальних відносин між соціальними прошарками освіти є сталі, апробовані норми статусно-ролевої основи кожного з прошарків. Спільнота виконує три найважливіших завдання: загальне та професійне навчання молоді, здійснення підготовки спеціалістів, розвиток продуктивних сил суспільства; відтворення і розвиток соціальної структури суспільства; вплив на соціалізацію індивідів та духовне життя суспільства загалом.

2. Соціальну роль, яка притаманна соціоосвітній спільноті, можна охарактеризувати як певний, нормативно заданий стандарт діяльності та поведінки працівника освітньої організації, що має реалізовуватися відповідно до соціальної позиції, тобто як певний набір соціальних функцій.

3. Обов'язковою умовою ефективної діяльності педагогічних працівників є узгодження соціальних ролей між собою, наявність відповідних ресурсів (фізичних, матеріальних, психологічних тощо) для їх виконання. Найважливішим фактором, що визначає ефективність виконання соціальної ролі, є її інтерналізація, тобто міра розуміння і прийняття своєї ролі працівником.

⁷² Прес-реліз та звіт результатів всеукраїнського опитування громадської думки щодо «Битва за професіоналізм» Київського міжнародного інституту соціології / Дата доступу: 27.10.2012. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=news&id=96&page=16>

⁷³ Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс. Навчальний посібник. / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков – К.: Каравела, 2006. – 408 с.

4. Ключовою характеристикою будь-якого освітнього колективу є позитивний психологічний клімат, що забезпечує ефективну взаємодію освітнього колективу в цілому і зокрема кожного його члена з оточенням.

5. Основи стратифікації викладача відповідають його фаху, професійній компетентності, кваліфікації, трудовому стажу.

6. Професійними суб'єктами соціального інституту освіти є також учні і студенти. Учень – це особа, яка вчиться в загальноосвітній або спеціалізованій школі, що дає початкову й середню освіту. Студентська молодь – це суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні тощо властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей.

■ Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Особливості і критерії виділення соціальних груп у галузі освіти.
2. Статусно-рольові характеристики вчителя ЗОШ.
3. Соціально-рольові позиції учнів.
4. Тенденції зміни соціальної структури галузі освіти.
5. Яку роль відіграє освітня діяльність у соціалізації особи?
6. Яке місце займає освіта в системі людських цінностей?

✍ Контрольні тести

1. *Викреслити те, що випадає з логічного переліку.*

- 1.1. Вихователь, вчитель, майстер, викладач, керівник навчального закладу.
- 1.2. Стиль керівництва навчального закладу, стиль керівних органів освіти, психологія сумісності членів педколективу.

2. *Вибрати правильну відповідь.*

- 2.1. Освіченість визначається як:
 - а) наявність вищої освіти;
 - б) грамотність, яка доведена до особистісно та суспільно необхідного максимуму;
 - в) високий інтелект та широкий кругозір.
- 2.2. Закріпленість у психіці людини функцій, завдяки чому вона може виконувати певну дію раціонально, називається:
 - а) досвідом;
 - б) навичкою;
 - в) знаннями;
 - г) інтуїцією.
- 2.3. Професійна компетентність визначається:
 - а) заробітною платою;
 - б) рівнем професійної освіти та досвідом;
 - в) швидкістю кар'єрного зростання;
 - г) входження у систему соціально-трудових відносин.

ІІ Питання для самостійного опрацювання

1. Охарактеризуйте професійну діяльність викладача за допомогою методу аналізу роботи.
2. Розкрийте соціологічні методи вивчення особистості студента.
3. Визначте внутрішні суперечності вчительської професії.
4. Дослідіть історичну еволюцію професії педагога.

Джерела та рекомендована література:

1. Губер А.О. Выпускник вуза XXI века критерии построения адаптационной модели // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Харків. / А.О. Губер – 2000. – С. 236-237.
2. Пачковський Ю.Ф., Городняк І.В. Соціальне розуміння економічних процесів у контексті соціології знання // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 36. наук. пр. / Ю.Ф. Пачковський, І.В. Городняк – Харків: Видавничий центр Харківського і національного університету імені В.Н.Каразіна. – 2004. – С. 123-125.
3. Дюркгейм Э. Социология образования. Пер с фр. / Под ред. В.С. Собкина и В.Я. Нечаева. – М.: ИНТОР, 1996 – 312 с.
4. Реан А.А. Психология и педагогика / А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. – СПб.: Питер, 2004. – 432 с.
5. Лукашевич Н.П., Солодков В.Т. Социология образования: Конспект лекций / Под ред. Н.П.Лукашевича. – К.: МАУП, 1997. – 224 с.
6. Нечаев В.Я. Социология образования. / В.Я. Нечаев – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 200 с.
7. Anyon J. Social Class and the Hidden Curriculum of Work / J. Anyon // Journal of Education. – 1980. – № 162. – P. 67-92.

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

- 6.1. Ефективність і якість системи освіти.
- 6.2. Ліцензування діяльності з надання освітніх послуг. Акредитация, атестація навчальних закладів.
- 6.3. Державні стандарти освіти в Україні. Фінансування освіти.
- 6.4. Освітні індикатори. Рівень грамотності як інтегральний показник ефективності освіти. Проблеми нерівності доступу до освіти. Освіта і соціальна мобільність.
- 6.5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Сучасна освітня парадигма.
- 6.6. Соціальний механізм мотивації навчальної діяльності. Типи мотивацій навчальної діяльності.
- 6.7. Соціальна потреба та попит на освіту: формальний, неформальний та інформальний сектори системи освіти. Криза освіти. Суспільна селекція в освіті.
- 6.8. Взаємозв'язок освіти і суспільства, школи та громадськості.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначати характерні ознаки освітнього процесу в сучасному світі;
- ☒ охарактеризувати нормативно-законодавчу базу і трансформацію освітньої системи України;
- ☒ досліджувати соціальний механізм мотивації навчальної діяльності;
- ☒ розкривати соціальну потребу суспільства на освітні послуги;
- ☒ окреслювати взаємозв'язок освіти з іншими соціальними інститутами.

Основні терміни: освіта, ефективність, якість освіти, ліцензування, акредитація, ліцензування, атестація, стратегія, доктрина, мотивація, попит.

6.1. Ефективність і якість системи освіти

В умовах глобалізації світової економіки, постіндустріального, інформаційного етапу розвитку цивілізації, впровадження інформаційних технологій в усіх країнах Європи проводяться різні за змістом реформи національних систем освіти. Освіта і наука сьогодні стають пріоритетними факторами розвитку соціально-економічного, духовного та політичного життя будь-якої країни. Сьогодні визначальним фактором багатства країни є знання⁷⁴.

⁷⁴ Кац А.М. Качество образования: подлинный смысл и бессмысленные процедуры / А. Кац // Директор школы. – 2001 – № 3. – С. 39-50.

У час становлення й розвитку системи національної освіти особливо актуальним є питання якості освіти в країні загалом та у світі. Україна нарешті зробила свій геостратегічний вибір – європейський: ринковість економіки, демократичні свободи, відповідальність. Цей вибір був зумовлений сучасними євроінтеграційними процесами. Але на сьогодні в Україні ще існують непереборні проблеми, які впливають на рівень якості та доступності освіти.

Очевидно, що для того, щоб виявити ефективність, дієвість освіти з погляду соціології, необхідна оцінка даного соціального інституту:

- по-перше, з позицій тих осіб, що вчаться чи підвищують свій рівень загальноосвітніх і професійних знань;
- по-друге, дуже важливо оцінити соціальну позицію, мету, установки й орієнтації тих, хто навчає, тобто всіх тих, хто в силу свого професійного положення забезпечує відтворення, трансляцію і засвоєння знань;
- по-третє, це оцінка тих, хто є споживачем продукції загальної і професійної школи, хто одержує у вигляді випускників навчальних закладів молодих людей, що претендують на відповідність потребам національного господарства;
- і, нарешті, це нормативна база, на яку спирається суспільство при ефективності освіти, коли порівнюються реальні і заявлені показники його функціонування.

Вивчення ключових показників визначає якість будь-якої системи.

Таблиця 6.1.⁷⁵

Підходи до визначення якості освіти

Інтуїтивно-емпіричний	Досвід та інтуїція особи
Формально-звітний	Рівень успішності тих, хто навчається
Психологічний	Рівень розвитку пізнавальних процесів та ступінь прояву психічних новоутворень особистості
Процесуальний	Оцінка стану освітнього процесу
Педагогічний	Рівень виховності та навченості
Результативний	Оцінка результату педагогічної діяльності освітньої установи
Комплексний	Зовнішня експертиза (матеріальна база, кадровий склад, програми, форми та методи роботи)
Багатопараметричний	Оцінка діяльності освітніх закладів на основі внутрісистемних параметрів
Методологічний	Співвідношення результату з операційно заданими цілями

⁷⁵ Шматков Р.Н. Качество высшего профессионального образования: социально-философский анализ / Р.Н. Шматков; Федеральное агентство по образованию, ГОУ ВПО «Новосибирский государственный педагогический университет». – Новосибирск: Новосибирский государственный педагогический университет, 2009. – С. 57.

Інтегрований	Введення категорій, які носять інтегрований характер (компетентність, грамотність, освіченість)
Особистісно-орієнтований	Особистісний розвиток
Соціальний	Ступінь задоволеності індивідуального та суспільного споживача

Ефективність освіти багато в чому залежить від того, які цілі ставлять перед собою учасники цього процесу, і в першу чергу учні і студенти, що вони хочуть реалізувати у своєму житті за допомогою освіти. У цьому зв'язку, дуже важливо установити залежність між соціальною і професійною орієнтацією. Соціальна орієнтація – це визначення людиною свого місця в системі суспільних відносин, вибір бажаного соціального стану і шляхів його досягнення. Соціальна і професійна орієнтації взаємозалежні, оскільки соціальний стан людини в суспільстві визначається характером і змістом його праці.

Соціологічні дослідження соціоосвітніх процесів Ф.Р. Філіппова дозволили, зокрема, установити, що ще в минулому столітті вибір виду професійної освіти лише частково зумовлений вибором майбутньої професії – у більшій мірі, чим професію, люди вибирали майбутнє. При цьому соціальна орієнтація складала в школах для учнів значно раніше, ніж професійна. Більшість опитаних учнів мало були поінформовані про конкретний зміст обраного ними виду майбутньої трудової діяльності, про умови праці, його оплаті. Вибір, зроблений напередодні закінчення школи, нерідко був продиктований випадковими мотивами (близькістю професійного навчального закладу до місця проживання, прикладом однолітків і друзів, порадами знайомих). Рекомендації школи, профорієнтації називали як фактори вибору професії лише 4–5% опитаних молодих людей⁷⁶. Сьогодні проффорієнтаційної роботи погоджується з вказаними даними і, навіть, констатує ще більше зниження даних показників. В абсолютній більшості за учнів вирішують їх батьки.

З проблемами цілей дуже тісно пов'язані проблеми мотивів навчання й особливо підвищення освіти і кваліфікації. Тому якщо в загальноосвітній школі інтерес до навчання в значній мірі пригнічений і діє установка «так треба», «батьки вимагають», «усі вчаться», тому в середньоспеціальних і особливо вищих навчальних закладах інтерес яскраво виражений: бажання «одержати цікаву професію», «підвищити свій авторитет», «прилучитися до інтелектуальної сфери життя», «стати керівником». В умовах ринкових відносин зріс мотив, зв'язаний з можливістю одержання високої оплати праці, з бажанням придбати економічну самостійність і навіть економічну незалежність не тільки від батьків, але й у визначеному обсязі від суспільства.

Інший фактор, який треба враховувати в оцінці ефективності освіти це *поняття продукту освітньої діяльності – це рівень загальноосвітньої підготовки учнів та професійної компетентності випускників вищої школи. А*

⁷⁶ Филиппов Ф.Р. Школа и социальное развитие общества. / Ф.Р. Филиппов. – М.: Педагогика, 1990. – С. 112.

якість його підготовки дозволяє йому мати певну соціальну цінність та відповідати потребам і можливостям ринку праці. Контроль за рівнем підготовки абітурієнтів та професійної компетентності випускників (із застосуванням сучасних методів вимірювання та оцінювання), управління навчальним процесом (із застосуванням сучасної системи тотального менеджменту якості) та система державних стандартів як засіб управління якістю освіти є лише компонентами системи, яка формує, впливає та забезпечує якість вищої освіти в країні. Держава, суспільство і особистість є основними дійовими особами, які впливають на рівень освітньої продукції, а ринок праці є арбітром. З іншого боку всі вони потребують наявності чіткої системи управління якістю освіти для управління потенціалом людських ресурсів країни, що в свою чергу потребує дієздатної системи оцінки та моніторингу якості освіти.

Не менше значення при оцінці ефективності і якості освіти має задоволеність процесом одержання знань, самими знаннями, методами і формами їхньої подачі і засвоєння, а також тим, наскільки знання допоможуть молодим людям у їхньому майбутньому житті. Особливо не задоволені освітою робітники, що можна розглядати як обмеження їхніх можливостей у соціальному стані і соціальному статусі, а також констатацію того факту, що школа і батьки мала великі очікування від учнів⁷⁷.

У цілому існуюча система освіти, її різноманітні ланки основний наголос роблять на змісті освіти, на активні способи введення дитини у світ як єдине ціле. В основу ставляться не окремі шкільні предмети, не кількість годин на ті чи інші дисципліни і навіть не обсяг інформації, а пошук нових способів організації освіти, при яких у свідомості дитини установилося б якнайбільше прямих, особистісних зв'язків зі світом. Саме в цьому справжнє багатство, цілісність і єдність особистості, запорука її широкій волі.

Навчально-виховні зусилля школи можуть дати значний випереджальний ефект, якщо в пропаганді професій, їхньої суспільної значимості соціальний ідеал органічно погоджується з інтересами особистостей, соціальних і демографічних груп населення, якщо школа працює в цьому напрямку в тісному контакті з батьками, із громадськими організаціями⁷⁸.

Розглядаючи систему показників продуктивності, ми можемо поділити їх на кількісні і якісні. Кількісними показниками є часто базові дані (кількість студентів, викладачів, селекція), але вони не повідомляють про якість виконання; вони дають тільки основну інформацію. Хоч показники продуктивності піднімають питання, вони ніколи не дають відповіді. Так звані якісні показники продуктивності можуть розглядатися як елементи, що впливають на якість і сприйняті до уваги при оцінці якості. У тих випадках, де вони є об'єктивними, вони повинні розглядатися не як показники продуктивності, а як статистичні дані.

⁷⁷Гершунський Б.С. Философия образования для XXI в. (в поисках практико-ориентированной образовательной концепции). / Б.С. Гершунский. — М.: Совершенство, 1998. — С. 304.

⁷⁸ Корсак К.В. В XXI век — с новой парадигмой национального образования // Персонал. — 2000. — №1. — С. 69.

Оцінювання якості освіти

В даний час якість освіти знаходиться в центрі уваги в усьому світі. Це не означає, що вона є винаходом останнього десятиліття і, що ніхто не приділяв їй уваги раніше. З цілого ряду причин турбота про якість завжди була частиною людської традиції. Суспільство вимагає відповідальності і гарантій якості. Держава обіцяє надавати більшу автономію, якщо буде забезпечена якість. Тому у багатьох країнах ведуться дискусії щодо якості, встановлення якості, гарантій якості і оцінки якості.

Оцінювання якості освіти має здійснюватися шляхом як внутрішньої, так і зовнішньої експертизи.

Існують різні підходи до зовнішньої оцінки якості (EQA). Якість може вимірюватися, наприклад, при акредитації навчального закладу. В інших випадках (для ранжирування) потребується порівняльна якість коли, наприклад, уряд хоче чинити, або перерозподілити кошти. EQA може також використовуватися для виявлення слабких і сильних сторін з метою поліпшення освітніх послуг, що надаються.

Проблемою будь-яких управлінських структур світових держав визначено доведення, що всякий раз, коли зміни у граничних умовах торкаються якості, приймаються правильні рішення. Показники продуктивності, таким чином, є дуже корисними при оцінюванні результатів політики уряду і різних установ. Хоча ціль — покращення якості скрізь де це можливо, головне питання — як гарантувати, що навчання пристосовано до зміни граничних умов.

Як між собою корелюють результати внутрішньої та зовнішньої оцінки якості.

В таблиці 6.2. представлено різні погляди на EQA. Зосереджуючись більше на констатуючому підході до EQA зі сторони уряду, ми бачимо більш формуючий підхід з боку університетів.

Таблиця 6.2.

EQA функція	Уряд	Університети
	Констатуюча	Формуюча
Цілі	➢ Акредитація (гранична якість) ➢ Відповідальність перед Парламентом (за кошти) ➢ Регулювання/планування вищої освіти (Чи досягнута мета Уряду по відношенню до вищої освіти?) ➢ Конституційна «гарантія якості» ➢ Порівняння/ранжування за рівними показниками якості ➢ Ефективність ➢ Інформація для студентів і підприємців	➢ Підвищення якості ➢ Відповідальність ➢ Саморегулювання ➢ Гарантія якості ➢ Ранжування / порівняння за різними показниками якості

Метод оцінювання	Зовнішня оцінка	Внутрішня оцінка
Інструмент	➤ Експертна оцінка ➤ Національний тест	➤ Самооцінка ➤ Експертна оцінка ➤ Національний тест

Констатуючі і формуючі оцінки вимагають різних підходів. Якщо перший обмежується вимірюванням лише результативних показників, то формуючі оцінки базуються як на результативних, так і на процесуальних. Таким чином, EQA може одночасно задовольнити обох споживачів, на відміну від тільки внутрішнього.

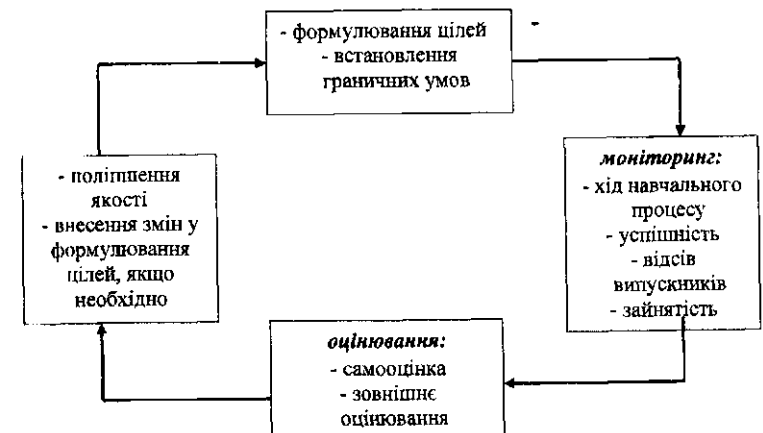
Необхідна якість результату діяльності освітньої системи відображається в системі вимог, щодо яких дійшли згоди учасники освітнього процесу. У випадку відповідності отриманого результату цій системі вимог формується потенційна якість результату, тобто особи та фахівці з певними здібностями до виконання професійної діяльності відповідно до моделей «випускника», які відображені в програмах та кваліфікаціях за спеціальностями вищої освіти.

Схема 6.1⁷⁹

Встановлення якості і гарантія якості не може базувати лише на вимірюванні якості, порівняльних оцінках або управлінні якістю з боку уряду чи інших зовнішніх споживачів освітнього продукту. *Якість повинна бути гарантованою, у першу чергу, шляхом постійної уваги до якості з боку навчальних закладів, що цей продукт продукують.* Система внутрішньої оцінки якості має наступні елементи:

Схема 6.2.

Цілі навчального закладу встановлюють структуру рекомендацій до гарантій якості. Вони повинні бути чітко сформульовані і відповідати науковим, соціальним та державним вимогам. Не можна забувати про граничні умови, адже якість залежить від них (граничні умови для закладів вищої освіти встановлює уряд). Кожен рівень якості має свою ціну, тому важливими є, також, фінансові умови.

Гарантування якості забезпечується результативною системою моніторингу. Ця система внутрішнього моніторингу повинна надавати звіти про хід навчального процесу, дані щодо успішності, відсіву, випускників, їх працевлаштування. Використовуючи ці дані, можна прослідкувати за всім процесом підготовки починаючи від прийому і закінчуючи випуском. Реалізація поставлених цілей може бути виміряна у будь-який час.

У соціології моніторинг включає встановлення таких показників, які відображають стан соціального середовища. **Освітній моніторинг** – це система організації збору, збереження, обробки і розповсюдження інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує безперервне відстеження за її станом і прогнозом її розвитку.

Соціальна сутність освітнього моніторингу визначається тим, що саме він є головним засобом контролю і передачею соціального досвіду (змісту освіти) новому поколінню. Освітній моніторинг – категорія як педагогічна, так і управлінська, оскільки він поєднує принципи управління системою з загальнопедагогічними принципами функціонування освітньої системи. Необхідно зауважити, що система освітнього моніторингу функціонує в динамічних умовах освітньої діяльності, що накладає додаткові вимоги на об'єкт моніторингу та

⁷⁹ Щудло С.А. Якість освіти як соціологічна проблема / С.А. Щудло // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Вип. 133. – Т. 146. Соціологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 73.

висновки, які з цього робляться. Ця особливість пояснювалася раніше при розгляді моделі системи вищої освіти та процесів, які в ній відбуваються. Обстеження та визначення реального стану системи освіти можливе лише при формуванні певних рівнів моніторингу, які представлені нижче відповідно до їхньої ієрархії:

1. Локальний (навчального закладу) рівень. На цьому рівні освітній моніторинг фіксується в вигляді системного узагальнення діяльності навчального закладу щодо досягнення поставленої перед ним мети, а також діяльності та успішності кожного студента, формується прогностична інформація в її психолого-педагогічній інтерпретації.

2. Муніципальний рівень. На цьому рівні узагальнюється діяльність муніципальної системи освіти в цілому та її елементів, які порівнюються один з одним, з урахуванням специфіки функціонування кожного суб'єкту освітньої системи (школи, ліцею, гімназії, коледжі, вищі навчальні заклади); розробляється прогноз розвитку навчальних закладів.

3. Регіональний рівень. На цьому рівні освітній моніторинг фіксує стан діяльності регіональної системи освіти в цілому та її елементів, визначає регіональну специфіку та її завдання щодо інтегрування регіональної освіти відповідно до державної політики.

4. Державний рівень. На цьому рівні узагальнюється діяльність державної системи освіти, визначається її стан, формується державна політика розвитку освіти в цілому.

5. Міжнародний рівень. Освітній моніторинг цього рівня забезпечує визначення рівня освітньої системи країни в контексті міжнародних стандартів і сприяє створенню освітньої політики узгодженої із загально світовими тенденціями розвитку.

Нові умови призвели до змін у підходах до оцінювання ефективності діяльності освітньої системи на всіх рівнях. Ці більші вимоги до якості освітнього продукту обумовили необхідність побудови системи моніторингу, яка полягала в обстеженні об'єкта освітньої діяльності шляхом оцінки певних показників впродовж декількох років та проведення детального аналізу результатів щодо визначення стану освітньої системи, здійснення обґрунтованого, а отже керованого прогнозу розвитку.

Запровадження системи моніторингу ініціює зміни, які відбуваються у формах та методах контролю, який починає виконувати крім адміністративної функції управляючу, корегуючу та інформативну, іншими словами крім констатуючої ще і формуючу. Це ініціює необхідність застосування сучасних форм стандартизованого, або структурованого вимірювання успішності навчання та запровадження адекватних багатобальних шкал оцінювання, створення системи освітніх стандартів та розробки критеріїв оцінки досягнення мети⁸⁰.

⁸⁰ Velden R. How much does education matter and why? The effects of education on socio-economic outcomes / R. Velden, M. Wolbers // European Sociological Review. – 2007. – Volume 23. – № 1. – P. 65-80.

Таким чином, можна сказати, що якість професійної підготовки – це сукупність властивостей, які здобуваються в системі освіти суб'єктом діяльності і які визначають його професійну компетентність і дозволяють йому нести певну соціальну цінність та відповідати потребам і можливостям ринку праці. Забезпечення якості – це сукупність заходів необхідних для створення якості, що освітній продукт або послуга задовольняють вимогам до якості, які сформульовані у освітніх державних стандартах⁸¹. Забезпечення якості ґрунтується на об'єктивні показники отримані при контролі та моніторингу освітньої системи.

Зрозуміло, що пошук найбільш раціональних шляхів відновлення всіх елементів державної освіти зажадає від соціології ще великих зусиль по всебічному аналізі реального положення, визначення тенденцій його розвитку, а також участі в рішенні назрілих проблем формування інтелектуального потенціалу країни.

6.2. Ліцензування діяльності з надання освітніх послуг. Акредитація, атестація навчальних закладів

Підставами створення навчально-виховних закладів може бути наявність соціально-економічних, національних і культурно-освітніх потреб; наявність необхідної матеріально-технічної, науково-методичної бази, педагогічних кадрів і статутного фонду.

Засновниками навчально-виховних закладів можуть виступати:

- державні органи;
- кооперативні, громадські організації;
- підприємства та установи;
- приватні особи.

Рішення про створення навчального закладу приймається:

- Кабінетом Міністрів України – державні ВНЗ III – IV рівнів акредитації;
- МОН – державні ВНЗ I–II рівнів акредитації (за погодженням з Міністерством економіки України та Міністерством фінансів України), державні професійно-технічні заклади (за поданням місцевих органів державної влади, інших міністерств);
- Урядом АРК, обласними, Київською і Севастопольською МДА – комунальні ВНЗ I–II рівнів акредитації, професійно-технічні училища, навчально-виховних закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (за погодженням з МОН та галузевими міністерствами);
- виконкомом місцевих Рад – ліцеї, гімназії та інші загальноосвітні навчально-виховні заклади (за погодженням з відповідними управліннями освіти).

⁸¹ Кремень В.Г. Суспільство знань і якісна освіта / В.Г. Кремень // Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик «Освіта», – № 13 – 14 (21–27 березня 2007 р.) – С.3

Ліцензія на право освітньої діяльності

Ліцензований обсяг освітньої послуги – максимальна кількість осіб на кожному курсі навчання, який може надаватися освітня послуга виходячи з можливостей НЗ відповідно до встановлених нормативів.

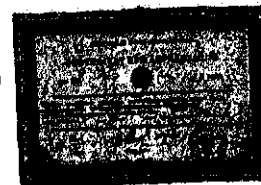
Ліцензування освітньої діяльності – процедура видання документа державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження освітньої діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Таблиця 6.3

Види освітньої діяльності, які підлягають ліцензуванню	
Сфера діяльності	Опис
Дошкільна освіта	Виховання та навчання дітей дошкільного віку, корекція їх психологічного і фізичного розвитку, догляд за дітьми дошкільного віку.
Загальна середня освіта	Забезпечення здобуття початкової загальної освіти, базової загальної середньої освіти, повної загальної середньої освіти.
Позашкільна освіта	Освітня діяльність за художньо-естетичним, туристично-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним або спортивним, військово-патріотичним, бібліотечно-бібліографічним, соціально-реабілітаційним, оздоровчим і гуманітарним напрямками.
Професійно-технічна освіта	Первинна професійна підготовка; перепідготовка робітників, підвищення їх кваліфікації, професійно-технічне навчання; підготовка (зокрема первинна професійна), перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців, що прибули в Україну для навчання.
Вища освіта	Підготовка фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів за напрямками (спеціальностями); військова підготовка студентів ВНЗ за програмою офіцерів запасу; перепідготовка за спеціальностями; розширення профілю (підвищення кваліфікації), спеціалізація; підготовка іноземців, що прибули в Україну для навчання, до вступу у ВНЗ; підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації іноземців, що прибули в Україну для навчання; підготовка до вступу у ВНЗ.

Ліцензія оформлюється на бланку єдиного зразка; термін дії ліцензії – 3-12 років з можливістю подовження на строк дії ліцензії про атестацію НЗ або сертифіката про акредитацію спеціальності (напрямку підготовки)⁸².

Акредитація ВНЗ – це державне визнання статусу (рівня акредитації).

Сертифікат про визнання акредитації за статусом вищого навчального закладу освіти

Види акредитації:

- ВНЗ;
- спеціальності у НЗ за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем.

Акредитація спеціальності у НЗ з певного напрямку за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем – це державне визнання відповідності рівня підготовки (перепідготовки) фахівців з цієї спеціальності державним вимогам.

Акредитації підлягають:

- ВНЗ;
- спеціальності (напрямки підготовки) НЗ;
- вищі професійні училища.

Державна акредитаційна комісія (далі – ДАК)

ДАК є постійно діючим органом, який забезпечує додержання вимог до ліцензування, атестації та акредитації вищих, професійно-технічних навчальних закладів і закладів післядипломної освіти, підприємств, установ та організацій за напрямками (спеціальностями) та професіями підготовки і перепідготовки фахівців післядипломної освіти.

Завдання ДАК:

- формування і забезпечення додержання вимог до вищої та професійно-технічної освіти;
- участь в організації ліцензування, атестації та акредитації НЗ, професій і напрямів (спеціальностей) підготовки фахівців;
- розгляд і прийняття рішень з питань ліцензування, атестації та акредитації НЗ відповідно до законодавства;
- подання МОН пропозицій щодо внесення змін до актів законодавства з питань ліцензування, атестації та акредитації НЗ;
- координування роботи з нагляду за виконанням НЗ ліцензійних умов надання освітніх послуг, на яку видано ліцензії;

⁸² Стороженко О.М. Правові основи управління освітньою діяльністю: навч. посіб. / О.М.Стороженко, О.Б. Німко – К.: Видавничий дім «Плетей», 2010. – 45 с.

- участь в організаційному забезпеченні визнання в Україні іноземних документів про освіту (нострифікація);
- участь у розробленні нормативів матеріально-технічного, навчально-методичного, інформаційного та кадрового забезпечення НЗ, внесення МОН пропозицій щодо їх зміни.

Строк дії сертифіката про акредитацію:

- 10 років – для НЗ, які мають статус національний;
- 5 років – для всіх інших НЗ⁸³.

Акредитація проводиться з ініціативи ВНЗ за його заявою. Навчальний заклад, який заявив про акредитацію спеціальності, подає в МОН *акредитаційну справу (установчі документи)*, яка містить:

- заяву на проведення акредитації спеціальності;
- Статут навчального закладу;
- копію ліцензії на надання освітніх послуг із спеціальності, що акредитується;
- довідку про включення ВНЗ до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України;
- звіт про діяльність за заявленою до акредитації спеціальністю;
- освітньо-кваліфікаційну характеристику (ОКХ) фахівця;
- освітньо-професійну програму (ОПП) підготовки фахівця;
- навчальний план;
- таблицю відповідності показників освітньої діяльності критеріям акредитації⁸⁴.

Джерела інформації, на підставі яких складається звіт про діяльність за заявленою до акредитації спеціальністю:

- Статут навчального закладу;
- ліцензія на право провадження освітньої діяльності, сертифікат про акредитацію спеціальностей університету;
- акти перевірок діяльності державними контролюючими органами;
- Положення про організацію навчального процесу вузу;
- наказ ректора про закріплення спеціальностей і спеціалізацій за кафедрами;
- штатний формуляр науково-педагогічних працівників;
- статистичні звіти за формою 2–3 НК;
- статистичні звіти за формою 1–НК;
- звіти приймальної комісії;
- звіти ДЕК про результати державної атестації випускників;
- результати сесій;
- результати контрольних вимірювань при самоаналізі діяльності кафедр;
- щорічні звіти кафедр.

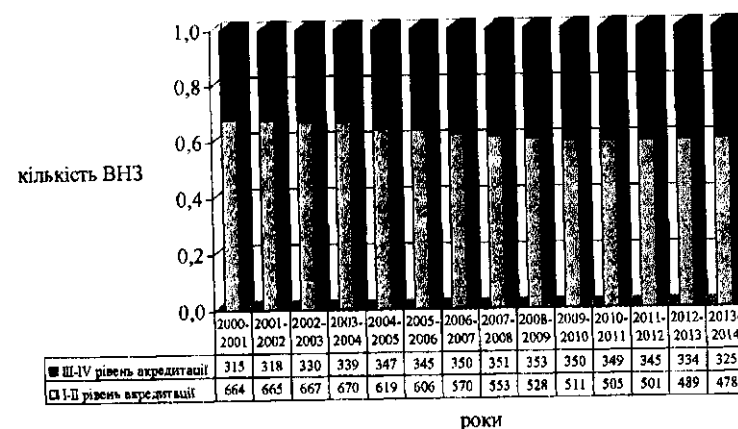
⁸³ Байталюк О.М. Основи освітнього права та правове регулювання діяльності навчальних закладів в Україні: навч. посіб. / О.М. Байталюк, О.Б. Німко. – К.: Видавничий дім «Площини», 2010. – 47 с.

⁸⁴ Акредитація від А до Я. Глосарій з акредитації. Навчально-методичний посібник – Автори: М.Ф. Гончаренко, С.А. Свіжковська. – Д.: Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», 2011. – С. 8.

Аналізуючи стан ринку вищої освіти в Україні за 2000–2013 роки, спостерігаємо, що динаміка мережі вищих навчальних закладів характеризується вищеподібними тенденціями, коли їх мережа почала розширюватись з 2000 року від 979 закладів до найбільшого показника – до 1009 закладів, який і ознаменував пік розвитку, що припав на 2003/2004 навчальний рік. При цьому кількість студентів за цей період збільшилася з 1930,9 тис. осіб до 2436,7 тис. осіб. Протягом наступних 10 років кількість ВНЗ в Україні скоротилася на 18 % (з 1009 ВНЗ – у 2003/2004 н.р. до 823 – у 2012/2013 н.р.). Цьому сприяє можливість ефективного функціонування навчальних закладів, їхня відповідність вимогам професійної підготовки спеціалістів за європейськими та міжнародними стандартами.

Діаграма 6.1.

Динаміка кількості вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації в Україні за 2000–2013 рр.

Тенденція до поступового скорочення кількості ВНЗ протягом останніх років пояснюється переважно реорганізацією ВНЗ I–II рівнів акредитації у структурні підрозділи ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Зниженню кількості ВНЗ сприяють як політика міністерства, що має намір об'єднувати державні ВНЗ, так і сам ринок. Наприклад, 2013 навчального року у 20 приватних ВНЗ абітурієнти подали менше 10 заявок, а вісім з них не отримали жодної заявки. Зазначена ситуація дає змогу зробити висновок про неминуче подальше скорочення кількості ВНЗ у наступні роки. Проте, незважаючи на зменшення кількості вищих навчальних закладів, в Україні, порівняно з відповідними за кількістю населення європейськими країнами, вищих навчальних закладів значно більше.

Таблиця 6.4
Чисельність населення та кількість вищих навчальних закладів у деяких країнах світу (станом на 2014 рік)

Країна	Чисельність населення млн. чол.	Кількість вищих навчальних закладів (університети)
Австралія	22,32	40
Велика Британія	62,74	42
Іспанія	47,27	74
Італія	60,72	83
Франція	65,43	80
Німеччина	83	84
Україна	45,5	325 (III-IV рівень)

Атестація НЗ

Атестація – основна форма державного контролю за діяльністю НЗ незалежно від підпорядкування; спрямована безпосередньо на визначення спроможності НЗ здійснювати освітню діяльність на рівні державних вимог (стандартів).

Правова регламентація проведення атестації НЗ закріплена Постановою КМУ «Про затвердження Порядку державної атестації загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів».

Завданням атестації є оцінка:

- реального стану організації та здійснення навчально-виховного процесу, позаурочної виховної, корекційно-відновної, реабілітаційної та лікувальної роботи з урахуванням заявленого статусу та специфіки НЗ;
- відповідності навчально-виховних досягнень учнів (вихованців) вимогам навчальних програм, підготовки до продовження навчання або подальшої трудової діяльності;
- умов роботи НЗ;
- матеріально-технічної, науково-методичної, навчально-виробничої культурно-спортивної, корекційно-відновної, лікувально-оздоровчої бази;
- санітарно-гігієнічних норм;
- можливостей здійснення загальної середньої освіти, дошкільної та позашкільної освіти;
- реалізації навчально-виховних програм закладу і перспектив його розвитку;
- забезпечення використання та навчання українською мовою, задоволення освітніх потреб у вивченні російської та інших мов національних меншин України;
- якісного складу та професійної майстерності керівних і педагогічних працівників;
- ефективності управління НЗ.

Важливо до уваги!

У складі експертної комісії не можуть перебувати працівники НЗ, що створюються, або особи, які мають пряме відношення до діяльності цього НЗ.

Суб'єкти атестації – ліцензовані НЗ.

Види атестації НЗ: планова (раз в 10 років) та позачергова.

Форма проведення атестації – атестаційна експертиза.

Правова основа роботи експертної комісії – робоча програма, яка подається керівникові НЗ за 15 днів до проведення атестації.

Таблиця 6.5.

Наслідки проведення атестації

Вид НЗ	Наслідки
Атестованому НЗ	Видається свідоцтво про атестацію встановленого зразка.
Атестованому НЗ, що здійснює підготовку за рівнем освіти державного зразка повної або базової загальної середньої освіти	Підтверджується право видачі документа про освіту
Атестовані з відзнакою НЗ	Можуть застосовуватись заходи щодо матеріального і морального стимулювання праці педагогічних колективів та їх керівників.
Атестовані умовно НЗ	Визначені конкретні заходи щодо вдосконалення діяльності, виконання яких у встановлений термін є обов'язковим для збереження права видачі документів про освіту державного зразка.
Неатестовані НЗ	Установлюються причини незадовільної роботи і, у залежності від можливості їх ліквідації, у встановленому порядку приймаються рішення щодо виправлення недоліків і повторної атестації закладу через 1–2 роки або зміни типу, реорганізації, ліквідації закладу відповідно до чинного законодавства

6.3. Державні стандарти освіти в Україні. Фінансування освіти

Пануюча в сучасному суспільстві система освіти підкоряється певному офіційно запропонованому зразку, як такому, що «задає» обсяг одержуваних знань, навчання певним навичкам і діям, які повинні відповідати: нормативному канону особистості (громадянина), прийнятому в даному суспільстві; нормативним вимогам виконання розповсюджених у даному суспільстві соціальних ролей.

Стандарти освіти є істотним елементом будь-якої національної системи освіти, тип якої визначається політичними, соціально – економічними умовами, традиціями певної країни тощо. У свою чергу, тип системи освіти впливає на

функції, вид та структуру освітніх стандартів. Національні стандарти за освітніми компетенціями розробляються та затверджуються на рівні держави, галузі або організації.

Державний стандарт освіти (ДСО) – це сукупність норм, що визначають зміст освіти, обсяг навчального навантаження, засоби діагностики якості освіти та рівня підготовки школярів та студентів, а також нормативний термін навчання. ДСО визначає обов'язковий мінімум змісту навчальних програм, обсяг навчального навантаження, вимоги до рівня підготовки випускників навчальних закладів і є основою нормативних документів (навчальних планів, навчальних програм тощо).

ДСО встановлюється та регулюється рядом нормативних актів, зокрема, Конституцією України, Законом України «Про освіту», державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), Національною стратегією розвитку освіти, Законом України «Про вищу освіту», іншими рішеннями та наказами Міністерства освіти і науки України.

ДСО є змістовним ядром освіти, який містить у собі матеріал, необхідний і достатній для забезпечення завдань освіти. На його основі створюються варіативні програми і підручники для різних навчальних закладів (загальноосвітніх шкіл, шкіл з поглибленим вивченням різних предметів, гімназій, коледжів, різних авторських шкіл, технікумів, училищ та ін.). Призначення положень ДСО полягає у виявленні того кола знань і умінь з кожного предмета, який свідчить про компетенцію випускника навчального закладу, необхідного для самоосвіти, подальшої освіти і потреб професійної підготовки.

У цих програмах у відповідності з конкретною метою даного навчального закладу, зміст освіти, у порівнянні з стандартом, може бути розширено, поглиблено, але не може бути скорочено. ДСО відображає мінімум змісту освіти, він є еталоном для співставлень результатів в різних галузях та різних типах шкіл, на його основі визначаються рівні оволодіння навчальним матеріалом на всіх ступенях отримання освіти.

Науково-методичне забезпечення навчального процесу передбачає: державні стандарти освіти, навчальні плани, навчальні програми з усіх нормативних і вибіркових навчальних дисциплін; програми навчальної, виробничої та інших видів практик; підручники і навчальні посібники; інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять; індивідуальні навчально-дослідні завдання; контрольні роботи; текстові та електронні варіанти тестів для поточного і підсумкового контролю; методичні матеріали для організації самостійної роботи студентів, виконання індивідуальних завдань, курсових і дипломних робіт.

Державні стандарти освіти розробляються окремо для кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не менше як один раз на 10 років.

Існують такі державні стандарти (ДС):

- державний стандарт початкової загальної освіти;
- державний стандарт базової і повної середньої освіти;
- державний стандарт вищої освіти.

Державний стандарт початкової загальної освіти

ДС (розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням можливостей і потреб учнів початкових класів, визначає зміст загальної освіти, який ґрунтується на загальнолюдських цінностях: науковості, полікультурності, світського характеру освіти, систематичності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в межах людини, родини, суспільства, держави.

ДС ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентісного підходу, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння початкової загальної освіти. Протягом навчання у початковій школі учні оволодіють ключовими компетентностями, які передбачають їх особистісно-інтелектуальний розвиток, формуються на міжпредметній основі інтегрованим результатом предметних і міжпредметних компетенцій.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти

ДС охоплює базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантної і варіативної складових змісту базової та повної середньої освіти, встановлює вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Виконання вимог є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

Зміст базової і повної середньої освіти створює передумови:

- для всебічного розвитку особистості і визначається на засадах загальнолюдських та національних цінностей, науковості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи;
- для надання навчання українськомовної спрямованості, що безпосередньо забезпечується вивченням української мови, української літератури, історії України, географії України, українського мистецтва тощо;
- для індивідуалізації та диференціації навчання, його профільності у старшій школі, запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної та інших видів компетентності учнів.

Особлива увага приділяється практичній і творчій складовим навчальної діяльності. У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зростає роль вміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. Між ступенями шкільної освіти забезпечується наступність і перспективність змісту та вимог щодо його засвоєння учнями.

Зміст освіти на цьому ступені є єдиним для всіх учнів; особистісно орієнтований підхід здійснюється через варіативність методик організації навчання залежно від пізнавальних здібностей, а також через факультативні курси⁸⁵.

Держава залишає за собою позиції в культурній сфері. Разом з тим затверджені державні освітні стандарти середньої освіти, які передбачають єдину

⁸⁵ Державний стандарт повної загальної середньої освіти. Державні стандарти. Міністерство освіти і науки України. – Дата доступу: 01.09.2013. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards>.

систему контролю за якістю наданих освітніх послуг і сприяють реалізації інтегруючої функції інститутом загальноосвітньої школи. Тут закладені єдині культурні цінності, призначені для трансляції в учнівські маси. Однак варто наголосити, що досі не склалося чітких морально-культурних орієнтирів у системі освіти, тому частіше учителі діють інтуїтивно, орієнтуючись на традиційні українські цінності і дотримуються однакових моральних оцінок.

Державний стандарт вищої освіти включає в себе:

- перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями (містить перелік назв кваліфікацій, які визначаються через професійні назви робіт, які мають виконувати фахівці певного освітньо-кваліфікаційного рівня на первинних посадах);
- перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями (містить перелік назв напрямів, що відображають споріднений зміст вищої освіти і професійної підготовки, та перелік назв спеціальностей, що відображають неповторювані узагальнені об'єкти діяльності або виробничі функції та предмети діяльності);
- вимоги до освітніх рівнів вищої освіти (містять вимоги до рівня сформованості в особи соціальних і громадянських якостей з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності, а також вимоги до формування у неї патріотизму до України та до знання української мови);
- вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти (містять вимоги до професійної підготовки фахівців з урахуванням суспільного поділу праці);
- перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, (містять вимоги до освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти, які затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки, погодженим із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі праці та соціальної політики);
- перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки.

Стандарт столичної освіти

У департаменті освіти науки молоді та спорту Київської міської державної адміністрації у травні 2013 року було прийняте рішення про впровадження «Стандарту столичної освіти», розробленого з метою визначення на рівні Києва Стандарту столичної освіти, спрямованого на формування життєвих компетентностей молодого покоління киян, розвиток гармонійної й успішної особистості, її самореалізації шляхом виявлення природних здібностей, розкриття потенціалу в межах єдиного освітнього простору столиці⁸⁶.

⁸⁶ Про затвердження освітнього проекту «Стандарт столичної освіти». Рішення Київської міської ради від 22 травня 2013 року N 314/9371. – Дата доступу: 24.05.2013. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/_docki2.nsf/2cb81f66e918119e422569b20056482e/db7d4d2650d8R0fac2257bb20068735a?OpenDocument.

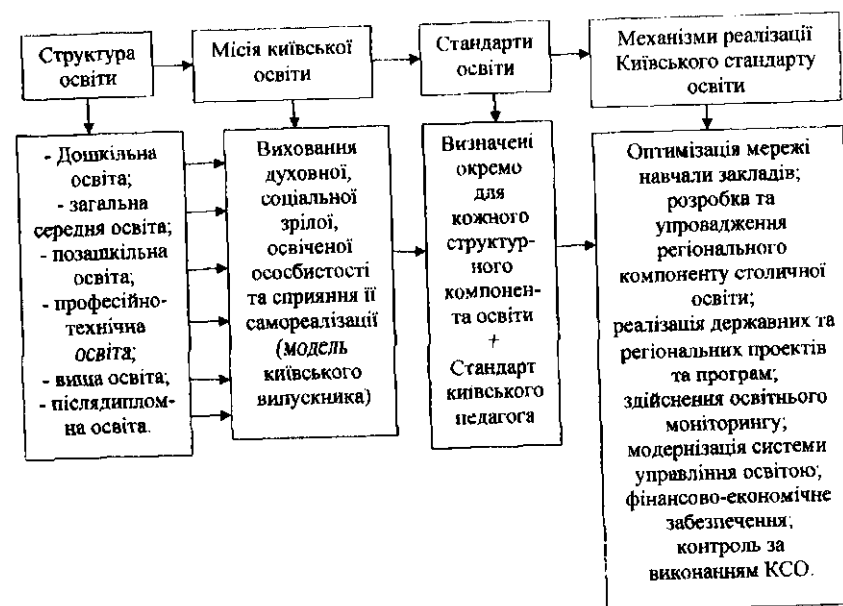
Київський стандарт освіти – це система забезпечення якості дошкільної, загальної середньої, позашкільної та вищої освіти, формування компетентнісного освітнього відповідно до європейських освітніх стандартів у навчальних закладах комунальної форми власності, що реалізується за рахунок бюджету м. Києва.

Київський стандарт освіти діє в контексті державних освітніх стандартів, регулюючи регіональну компоненту відносин, пов'язаних з конституційним правом громадян на загальнодоступну, безкоштовну, якісну освіту, визначає умови надання освітніх послуг громадянам в у навчальних закладах комунальної форми власності м. Києва та засоби контролю за якістю надання освітніх послуг.

Таким чином, в столиці України – місті Києві реалізується принцип рівного доступу до якісної освіти, організації належного рівня навчально-виховного процесу, матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів незалежно від форми власності та неперервного професійного розвитку педагогічних і науково-педагогічних працівників столичного регіону.

Впровадження Стандарту здійснюватиметься поетапно до 2025 року з урахуванням можливостей столичного бюджету та залученням позабюджетних коштів, інвестицій. Так, перший етап реалізовуватимуть у 2013–2015 роках, другий – у 2016–2020 роках і третій етап – у 2021–2025 роках. Протягом 12 років здійснюватиметься реалізація напрямів Стандарту, зокрема: розвиток інфраструктури навчальних закладів, зміст та організація освітнього процесу, створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору, професіоналізація управління, професійний розвиток та соціальний захист працівників освіти.

Схема 6.3.

Київський стандарт освіти діє відповідно до Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту» «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», актів Президента України, Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Державного стандарту початкової загальної освіти, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, Державного стандарту вищої освіти, рішень Київської міської ради та органів місцевого самоврядування, програми «Освіта Києва. 2011–2015 рр.», інших законодавчих та нормативно-правових документів, що регулюють освітню діяльність.

Київський стандарт освіти ґрунтується на засадах *особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного* підходів в освіті і відображено в результативних складниках структурних компонентів освіти.

Особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток різнобічних здібностей учнів (академічних, соціокультурних, фізичних).

Компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових (уміння вчитися; спілкування державною, рідною й іноземними мовами; математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки; інформаційно-комунікаційна; соціальна і громадянська; загальнокультурна; підприємницька; здоров'яформувальна) і предметних компетентностей (комунікативна; літературна, мистецька і міжпредметна естетична; природничонаукова і математична, проектно-технологічна та інформативна, суспільствознавча, історична і здоров'яформувальна).

Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок життєдіяльності особистості, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції із соціокультурним середовищем, природним довкіллям тощо.

Фінансування освіти

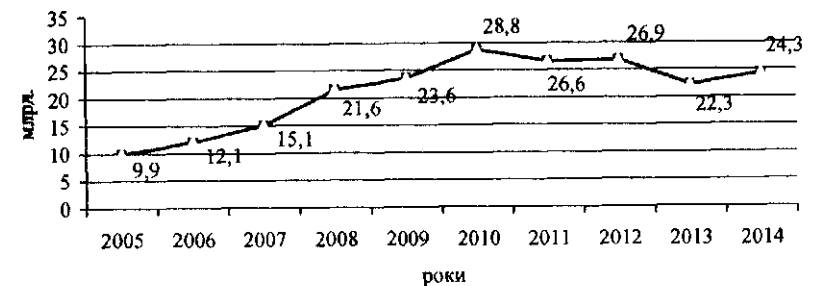
Стаття 61 Закону України «Про освіту» визначає необхідний обсяг бюджетних асигнувань на сферу освіти у розмірі не менш 10% від валового внутрішнього продукту (ВВП). Однак жодного разу з моменту набуття незалежності Україні не вдалося вийти на такий рівень фінансування освіти. Варто відмітити, що за даними Всесвітньої доповіді з освіти Інституту статистики ЮНЕСКО та Всесвітнього банку «Індикатори всесвітнього розвитку» за 2012 рік частка державних витрат на освіту в Україні в останні роки підтримується на рівні близькому 5-6% (у 2012 р. показник був 5,3 % ВВП, а в 2007 році він становив – 6,4%), що можна порівнювати з показниками розвинутих країн Західної Європи та Північної Америки (найвищі показники у Молдови – 9,1% і Данії – 8,7%)⁸⁷. Крім того, за цим показником Україна є

лідером у Східній Європі позаду залишивши Польщу (5,1%), Чехію (4,5%), Румунію (4,3%), Росію (4,1 %), Грузію (3,2%), Туреччину (2,9%)⁸⁸.

Основними витратними статтями бюджету України є асигнування на середню освіту (42% всіх витрат), вищу освіту (30%), дошкільну освіту (12%) та професійно-технічне навчання (6%). Близько 4% витрачається на позашкільну освіту й роботу з дітьми, ще 1% – на післядипломну освіту. Лише по 0,1% річних бюджетних асигнувань витрачається на матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, дослідження і розробки у галузі освіти. При цьому понад 90% державних інвестицій в галузь освіти спрямовується на утримання – заробітну плату, сплату комунальних послуг, харчування та ін.⁸⁹.

Графік 6.2.

Витрати державного бюджету України на освіту (млрд. грн.)

Джерела фінансування закладів вищої освіти

Державне фінансування вищої освіти:

- ... держава забезпечує доступність і безкоштовність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти у державних і комунальних учбових закладах; ... Громадяни мають право безкоштовно отримувати вищу освіту в державних і комунальних закладах на конкурсній основі (53 ст. Конституції України).
- прямого фінансування (з одного або декількох рівнів державного управління) на основі кошторисів або нормативів;
- додаткових асигнувань за окремими категоріальними програмами, заходами тощо (наприклад програма підтримки кращих студентів);
- дотацій або субвенцій для вирівнювання диспропорцій між регіонами;
- фінансування специфічних програм (кредитування навчання, ваучерна освіта, харчування малозабезпечених дітей);

⁸⁷ Доклад о человеческом развитии 2013. // Центр гуманитарных технологий. [Електронний ресурс]. – Дата доступу: 31.01.2014. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_RU.pdf.

⁸⁸ Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование – информация об исследовании – информация об исследовании. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/expenditure-on-education/info>.

⁸⁹ Витрати на освіту. R&B Group. [Електронний ресурс]. – Дата доступу: 23.01.2014. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/>.

- виділення матеріальних ресурсів, надання пільг;
- за формулою, яка враховує певні кількісні та якісні показники діяльності навчального закладу;
- за конкурсом;
- «блокові» гранти.

Недержавне фінансування вищої освіти:

- кошти одержані на навчання, підготовку підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів;
- плата за надання додаткових освітніх послуг;
- кошти одержані за науково – дослідні роботи та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян;
- доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, дільниць і господарств від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання;
- дотації з місцевих бюджетів;
- кредити і позички банків, дивіденди від ЦП та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів;
- добровільні грошові внески, матеріальні цінності одержані від підприємств, установ, організацій, громадян.

На жаль, останніми роками ситуація з доступністю освіти в Україні демонструє тенденцію до погіршення. За даними Держкомстату України в період з 1991 по 2013 роки кількість дошкільних закладів в країні скоротилася з 24,5 тис. до 16,6 тис. Станом на 2013 рік дитячі садки відвідувало 1,5 млн. дітей. Майже в 50% дитячих садків кількість дітей перевищує кількість місць. Вперше за роки незалежності кількість загальноосвітніх навчальних закладів зменшилася до 19 тис. 900. Про це свідчать статистичні дані Державного комітету статистики (<http://www.ukrstat.gov.ua>). У порівнянні з аналогічним показником минулого року кількість шкіл зменшилася на чотириста одиниць. За словами Голови Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації М. Томенка діти мають бути забезпечені транспортом, вчителі працевлаштовані, а звільнене приміщення школи має стати, наприклад, закладом позаурочної роботи, а не кафе чи баром. У Міністерстві освіти закриття шкіл пояснюють демографічною ситуацією: «за останні 20 років кількість учнів у системі загальної середньої освіти зменшилась майже на 40%, а кількість шкіл лише на 7%»⁹⁰.

В період з 2005 року по 2013 рік в Україні скоротилася загальна кількість вищих навчальних закладів, яка і так перевищувала у 8 разів потреби ринку,

⁹⁰ Відбулися парламентські слухання на тему: «Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи [Електронний ресурс]». Дата доступу: 14.03.2014. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/news/archive-news/88/vidbulisya-parlamentski-slukhannya-na-temu-osvita-v-silskij-mistsevosti-krizovi-tendentsiji-ta-shlyakhi-jikh-podolannya/>.

на рівні акредитації – з 966 до 803. При цьому також неухильно скорочується кількість бюджетних місць в них. За цей же період-державне замовлення на підготовку спеціалістів у вишах скоротилося з 351 тис. до 182 тис. (на 42%). Внаслідок цього все більша кількість громадян вимушені користатися платною формою навчання.

Відно з даними дослідження, яке було проведене компанією Research & Branding Group у 2011 році, 63,8% громадян протягом останніх 12 місяців не користувалися ніякими освітніми послугами на платній основі. Серед респондентів, які користувалися платними послугами системи освіти найбільший відсоток складають ті, хто сплачував послуги середньої школи – 11,3%. Також велика кількість опитаних громадян витрачали свої кошти на послуги, пов'язані з отриманням вищої освіти. Так, 8,4% респондентів протягом останнього року сплачували отримання першої вищої освіти, ще 2,8% витратилися на підготовку до вступу до вишу і пов'язані з цим послуги репетитора. Крім того, 1,1% сплачували послуги по отриманню другої вищої освіти, вченого ступня або ступені MBA⁹¹. У 20013/2014 навчальному році за кошти державного та місцевих бюджетів у ВНЗ навчаються 51% студентів, за кошти фізичних та юридичних осіб – 49%.

⁹¹ Витрати на освіту 2 березня 2012 //REB Group/ Research & Branding. Маркетингові дослідження. – Дата доступу 12.03.2012. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/>

Таблиця 6.6
Основні показники рівня фінансування освіти в різних країнах (станом на 2012 рік)⁹²

Показники	Україна	Росія	США	Німеччина	Франція	Японія	Півд. Корея	Китай	Індія	Польща
ВВП на душу населення, дол. США	3 870	19 833	46 588	37 430	34 256	33 785	28 797	7 519	3 339	19 908
Загальні витрати на освіту, % ВВП	5,3	4,1	5,4	4,6	5,9	3,8	5	4	3,2	5,1
Державні витрати на освіту, % ВВП	2,3	1,2	1,0	1,1	1,3	0,5	0,7	-	1,3	1,1
Загальні витрати на освіту на душу населення, дол. США	205,1	813,1	2515,7	1721,8	2021,1	1283,8	1439,8	300,8	106,8	1015,3
Витрати на одного студента за рік, дол. США	3 121	7 749	29 201	15 711	14 642	15 957	9 513	-	-	19 269
Кількість ВНЗ в країні, од.	854	689	3301	250	586	721	394	1135	579	286
Чисельність населення, осіб	46,6млн.	142млн.	316млн.	80 млн.	65млн.	127млн.	49млн.	1,3млрд.	1,2млрд.	38млн.
Кількість університетів у топ-500, од. (ARWU 2012)	0	2	150	37	20	21	10	28	1	2
Персональні комп'ютери на 100 осіб, од.	4,5	13,3	80,6	63,6	63,1	40,7	57,6	5,7	3,2	16,9
Користувачі Інтернету на 100 осіб, од.	44,6	43,4	74,2	82,5	77,5	77,6	82,5	34,4	7,5	49,1

⁹² OECD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>.

Функціональні індикатори. Рівень грамотності як інтегральний показник ефективності освіти. Проблеми нерівності доступу до освіти. Освіта і соціальна мобільність

Отже, якість освіти може при певних обмеженнях бути вимірювана та оцінювана. Також здійснено порівняння при умові чітко вибраної системи індикаторів. Велику роль у цьому відіграють показники діяльності системи освіти, підтримані, зокрема, Центром наукових досліджень і нововведень в галузі освіти (NIES) і Організацією економічного співробітництва і розвитку (OECD).

Індикатори програми «Погляд на освіту» OECD представляють повну систему індикаторів, що можуть порівнюватися. Індикатори з результатом консенсусу у професійному обговоренні щодо способів інтернаціонального порівняння поточного стану освіти. Вони забезпечують інформацією щодо: людських і фінансових ресурсів вкладених в освіту, функціонування і розвитку системи освіти і навчання, повернення інвестицій в освіту.

Зростаюча кількість країн OECD забезпечує зараз дані для багатьох з індикаторів. Крім того, через Світову програму *Індикаторів Освіти (WEI)*, що координується OECD в співробітництві з ЮНЕСКО, 18 країн не члени OECD також внесли внесок у цю програму, розширюючи охоплення деяких з індикаторів до більше ніж двох третин світового населення. Це країни: Аргентина, Бразилія, Чилі, Китай, Єгипет, Індія, Індонезія, Йорданія, Малайзія, Парагвай, Перу, Філіппіни, Російська Федерація, Шрі-Ланка, Таїланд, Туніс, Уругвай і Зімбабве. Дані для цих країн базуються визначеннях і методиках OECD щоб гарантувати порівнянність з індикаторами OECD.

Індикатори згруповані в шістьох розділах.

Розділ А представляє індикатори, що характеризують оточення у якому функціонує система освіти. Вони зосереджуються на характеристиках демографічного базису освіти і на існуючому запасі людського ресурсів. Розділ А також прагне оцінити вплив на зміни у рості сукупного продукту на душу населення змінами у показниках рівня розвитку людських ресурсів.

Розділ В має справу з фінансовими і людськими ресурсами, які країни вкладають в освіту, порівнюючи витрати на освіту відносно кількості студентів, національного доходу, і розміру суспільного гаманця; шляхи, якими системи освіти фінансуються і джерела фінансування; та як фонди витрачені.

Розділ С представляє індикатори доступності освіти, участі, прогресу і завершення. Представлені тенденції в наборі і завершенні на різних рівнях освіти і у різних типах закладів освіти.

Розділ D має справу з оточуючим освітнім середовищем і різними шляхами, якими організовані шкільні системи. Він включає дані щодо компенсації викладачів; даних щодо демографії викладачів; вимог до рівня підготовки нових викладачів; кількості годин, протягом яких викладачі спілкуються зі студентами і повинні знаходитися в класній кімнаті; дисциплін у навчальному плані; прийняття рішень щодо навчального плану; доступності і використанню комп'ютерів у школах.

Розділ Е представляє широку картину індивідуальних та соціальних результатів освіти і результатів щодо ринку праці. Він має справу з даними щодо використання робочої сили за рівнем освітніх досягнень; освіти і праці серед молоді; а також даними щодо заробітної плати і освітніх досягнень.

Розділ F представляє індикатори щодо тенденцій у рівні студентської успішності з математики і науки і, розподілі грамотності серед дорослих.

Ці індикатори охоплюють широкий діапазон освітніх галузей, а представлені дані супроводжуються детальними поясненнями, що можуть допомогти зробити вірні висновки і інтерпретувати розходження між країнами.

Освітні індикатори ЮНЕСКО.

Аналогічний підхід використовується ЮНЕСКО при складанні освітніх звітів.

Розділ освіти у Статистичному звіті ЮНЕСКО щодо освіти включає п'ять підсумкових регіональних таблиць і двадцять таблиць за країнами, які згруповані у шість розділів за темами: національні системи освіти, доросла письменність і освітні досягнення, викладацький склад і набір за рівнем освіти, показники рівня освіти, статистичні дані щодо після середньої освіти та суспільні витрати на освіту.

Освітні індикатори Міжнародного Консультативного Форуму з Освіти для Всіх (EFA).

Інший підхід до проблеми розробки освітніх індикаторів був використаний у програмі Міжнародного Консультативного Форуму з Освіти для Всіх (EFA), що є відповідальним за глобальну координацію програми Освітня ЕФА 2000. Останній забезпечив загальні керівні принципи для всіх країн. Технічна консультативна група Форуму EFA, включаючи фахівців від UNDP, ЮНЕСКО, Фонду ООН для діяльності в області народонаселення, УНІСЕФ ООН і Світового банку, підготувала Технічні керівні принципи, щоб допомогти національним технічним підгрупам у їхній роботі.

Необхідно відзначити, що EFA Індикатори не стосуються вищої освіти і спрямовані, в основному, на оцінку програм розвитку раннього дитинства і початкової освіти і тому можуть бути застосовані до країн із загальним низьким освітнім рівнем, до яких Україна не відноситься⁹³.

Індикатори ООН стосовно стану рівню людського розвитку.

Індикатори ООН, такі як *індекс людського розвитку (ІЛР) (HRD)* є узагальненим показником, який часто називається рівнем життя і розвитку держави. Згідно з методикою ООН ІЛР є простим середнім індексом тривалості життя, досягнутого рівня освіти та скоригованого реального валового внутрішнього продукту на душу населення.

Індекс досягнутого рівня освіти вивчається на підставі статистичних даних стосовно 2-х аргументів (індикаторів): *показник грамотності дорослого населення та сукупна частка учнів*.

Рівень грамотності дорослих (literacy rate, adult) – відсоток осіб віком від 15 років і вище, які можуть свідомо прочитати та написати стислий нескладний текст стосовно їх повсякденного життя.

Сукупна частка учнів (enrolment ratio) – відсоток осіб на всіх рівнях освіти відносно загальної кількості осіб даної вікової категорії.

Очевидно, що індекс досягнутого рівня освіти використовується як певна соціальна характеристика регіону або держави в цілому. Для використання в технології виміру рівня якості освіти такий індекс більш ілюстративний ніж інформативний.

Звітність щодо вищої освіти в Україні здійснюється Державним Комітетом статистики України, враховуючи у графі освіти:

- рівнями акредитації вищих навчальних закладів;
- регіонами їх розташування;
- підпорядкуванням до відповідних міністерств або відомств.

Серед не багатьох міжнародних моніторингових систем Україна бере участь у програмі *Світового Банку Індикатори Світового Розвитку (WDI)*, але її участь у цій програмі щодо освіти дуже обмежена. Так, у таблиці Баз даних Індикаторів Світової Розвитку налічується первинні індикатори, які стосуються освіти:

Таблиця 6.7.

Індикатор
Витрати на студента (% ВВП на душу)
Відношення учень-викладач
Набір до шкіл (% від загального)
Набір до шкіл, жінки (% від загального)
Набір до шкіл, чоловіки (% від загального)
Рівень неграмотності для дорослих, загальний (% осіб віком 15 і вище)
Довчилися до 5 класу, загальна кількість (% класу)

Щодо нашої країни, то незважаючи на відносний ріст індексів у 2009–2012 роках, динаміка рейтингу навпаки погіршилася. У 2010 році Україні належала 69-та позиція, у 2011 р. – 76-та з показником 0.737, а в минулому році 78-ма з показником 0.740.

За критеріями досліджуваного індексу в нашої країни найкращий стан справ з освітою та грамотністю – 0.860 (29 місце у світі), помітно гірші зі здоров'ям та довголіттям – 0.760, а найгірший стан з рівнем життя (економічним розвитком) – 0.615.

На момент набуття Україною незалежності, індекс людського розвитку був вищий, а ніж європейський та центральноазійський (0.714 проти 0.701), а на даний час він нижчий на 0.31 (0.740 проти 0.771).

Найвищий наш показник – рівень освіти завжди позитивно впливав на імідж країни, адже за світовим рейтингом грамотності ми знаходимося на 29 місці, проте економічні показники, які визначають рівень життя населення (0.615 – Україна, для порівняння в нашої сусідки Білорусії – 0.723), негативно

⁹³ Зайчук В.О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики / В.О. Зайчук // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1. – С. 61.

позначаються на індексі розвитку людського потенціалу, відкидаючи нашу державу в рейтингу до середньостатистичних показників латиноамериканських держав.

Зважаючи на негативну динаміку рейтингу серед країн світу за досліджуваним індексом (2010 – 69 місце, 2013 – 78 місце), стає зрозумілим, що за умови погіршення якості освіти (доступності), збереження сучасного стану економіки та медицини – наша країна географічно знаходячись в Європі надалі поступатиметься у світових рейтингах країнам з менш розвинених частин світу⁹⁴.

Рівень грамотності як інтегральний показник ефективності освіти. Проблеми нерівності доступу до освіти.

Окреслюючи поняття освітньої нерівності, слід зауважити, що вона постає однією із форм соціальної нерівності, існуючої в кожному суспільстві. Дані свідчать, що менше третини з 800 мільйонів дітей у віці молодшого шестироків охоплені тією чи іншою формою освіти для малолітніх; майже 113 мільйонів дітей, 60% з яких – дівчатка, не мають доступу до початкової шкільної освіти; не менш як 880 мільйонів дорослих – неграмотні, більшість з них – жінки. Міра доступу до освіти вихідців з різних соціальних прошарків залежить від ряду чинників:

- економічних,
- політичних,
- культурних,
- соціальних.

Окрім провідної ролі чинників, значної уваги потребує модель освітньої системи країни, яка визначається показниками стратифікації та стандартизації.

Стратифікація освітньої системи визначається характером та кількістю можливих освітніх траєкторій на рівні середньої освіти, а стандартизація – мірою подібності якості освіти в навчальних закладах різних типів одного й того самого освітнього рівня.

Нерівність доступу до освіти найбільше простежується серед осіб з малозабезпечених прошарків і дітей із сільської місцевості, найбільш уразливих соціальних груп в українському суспільстві. Вища освіта для даного роду індивідів є практично малодоступною, внаслідок неможливості відвідувати підготовчі курси, нести витрати на навчання, транспорт, проживання і т. д. Конкуренція між вузами за студентів в існуючих умовах не сприяє вирівнюванню шансів представників різних соціальних груп отримати вищу освіту і вступити до ВУЗів у відповідності з їх знаннями, а не доходами і соціальним становищем. Таким чином, простежується тенденція впливу «економічного капіталу», сприяючого поглибленню соціальної нерівності.

Варто передбачити, що освітня нерівність полягає в: нерівному доступі до продукту освіти, нерівних можливостях при отриманні якісного навчання, нерівному доступу до знань, неідентичних правах при вступі. Втім, рівень підготовки сільських шкіл окрім додаткових занять не дає можливості здати ЗНО на рівні підготовки елітних гімназій та ліцеїв (хоча ЗНО в своїй суті передбачає наявність рівних можливостей вступу до ВУЗів). Зовнішнє незалежне оцінювання фактично закріплює нерівність початкових можливостей, спричиненої не тільки здібностями, а й соціальним походженням.

Тож варто відзначити те, що така функція освіти як гуманізація суспільства сприяє з одного боку тому, що освіта підвищує культурний рівень суспільства, вдосконалює його, а з іншого – відтворює нерівність (що спостерігається не тільки в умовах сьогодення, а й тисячоліттями). Соціальний інститут освіти не виконував і досі не виконує функції усунення нерівності, а лише сприяє її відтворенню, виступаючи одним з основних механізмів.

Існування освітньої нерівності в сучасному суспільстві є цілком законним явищем, адже різниця соціальних статусів, способу життя індивідів сприяє її поширенню серед соціальних груп, що в свою чергу, певною мірою стабілізує суспільство та породжує суспільний безлад. Існування індивіда у суспільстві, породженому та спричиненому соціальною нерівністю, створює своєрідні умови для існування, способу життя, свідомості та наявності споживацьких цінностей. Незадоволеність щодо займаної соціальної позиції створює заперечення існуючого порядку, а також певною мірою мотивує суб'єкта на соціальну активність щодо зміни існуючого стану справ, що загалом віддзеркалюється на діяльності соціальних інститутів.

Наразі вітчизняна освітня система визначається такими процесами як:

- елітизація (збільшення вихідців із сімей інтелігенції, натомість скорочення частки студентів вихідців із робітничих родин);
- децентралізація (збільшується самостійність ВУЗів, створюються власні навчальні програми, робочі плани, відбувається пошук джерел фінансування);
- регіоналізація (значне місце займають регіональні та обласні ВУЗи);
- комерціалізація (розширення системи платного навчання, можливість отримати дві і три вищі освіти за власний кошт).

Освіта розглядається як стратегічний фактор виживання людства та його подальшого стійкого і безпечного розвитку. Адже «в сучасному технологізованому суспільстві тільки добре освічена людина може почувати себе більш-менш соціально захищеною». Сучасні дослідники констатують факт зниження якості масової загальнодоступної освіти, а також її фінансово-технічної підтримки в багатьох регіонах світу. Освіта набуває більш елітарного характеру і стає менш доступною для широких мас населення. Можливість отримати якісну освіту у своїй країні стримує процеси еміграції соціально активної частини населення. Тому система освіти є важливим стабілізуючим фактором і з демографічного погляду. Доступність системи освіти для широких мас населення в багатьох країнах світового співтовариства, як стверджує вче-

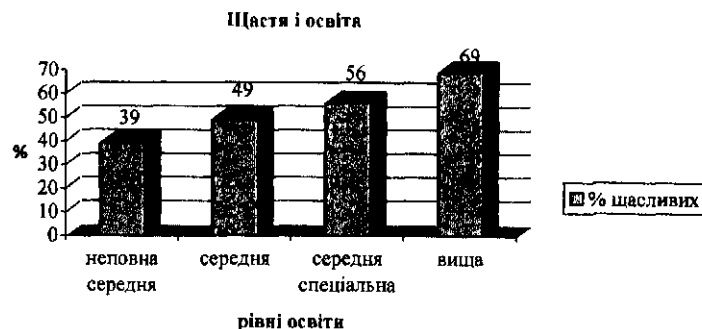
⁹⁴ Україна посіла 78 позицію в Індексі людського розвитку. – Дата доступу: 15.03.2013. – Режим доступу: <http://health.unian.ua/country/763309-ukrajina-posila-78-pozitsiyu-v-indeksi-lyudskogo-rozvitku.html>.

ний В. Кушерець⁹⁵, є не тільки гальмом для подальшого соціально-економічного розвитку, а й однією із причин підвищення соціальної напруженості внаслідок соціального розшарування, яке зростає. Створюються нові типи освітніх потреб, зокрема запити на елітні кваліфікації і компетенції, нові зразки особистості, стилі споживання. Для розуміння суспільних процесів потрібно враховувати накладання на це диференційованих орієнтацій, вкорінених в етнічній культурі, релігії та світогляді місцевості.

Сьогодні відбувається зниження освітніх прагнень молоді з менш вигідним соціальним положенням. Далі посилюються нерівності у сфері навчальних шансів, тобто збільшується дистанція між тими, хто знаходиться у вигідній ситуації, і тими, виховання яких (початкова соціалізація) здійснюється у несприятливих умовах розвитку. У виборі подальшого шляху навчання постійно більшого значення набувають основні чинники суспільного диференціювання (найвищий рівень бажань у молоді з інтелігенції, найнижчий – у селянської). У процесі навчання настає процес «охолодження» рівня навчальних прагнень молоді. Доступність освіти блокує і психологічний бар'єр. Сільські діти і діти із сімей з низьким соціальним статусом мають занижену самооцінку, що є реальною силою і чинником селекції, що елімінує дітей із цих середовищ із шкіл окресленого типу.

Протягом 21–30 травня 2013 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів всеукраїнське опитування громадської думки на тему: «Динаміка відчуття щастя в Україні». Прямо пропорційно 2030 респонденти від 18 років висловилися за взаємозв'язок рівня освіти і особистого щастя. Один із чинників, що впливає на рівень щастя – освіта. Чим вище освіта – тим вище рівень щастя. Так, серед людей з неповною середньою освітою кількість щасливих 39%, з середньою – 49%, середньою спеціальною – 56% та вищою – 69%⁹⁶.

Діаграма 6.2

⁹⁵ Кушерець, В. Система освіти в ноосферному вимірі: Потреба світоглядної та методологічної переорієнтації / В. Кушерець // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 39.

⁹⁶ Прес-реліз та звіт результатів всеукраїнського опитування громадської думки щодо «Динаміки відчуття щастя в Україні» Київського міжнародного інституту соціології / Дата доступу: 03.07.2013. – Режим доступу: <http://kiiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=182&t=7&page=1>.

Але, незважаючи на законодавче оформлення рівності доступу до освіти, соціальна і культурно-диференціююча функція інституту освіти починають реалізовуватися, дуже чітко відтворюючи соціокультурну нерівність, яка існує в суспільстві. «Сучасна система освіти занадто прямолінійно враховує ознаку «матеріальне становище» соціальних груп і прошарків, повторюючи усі вигини (і перегини) майнової стратифікації суспільства»⁹⁷. Комерціалізація освіти середнього рівня призвела до її дисфункціональності в культурно-історичному змісті, оскільки в нас усі школи займалися не тільки трансляцією знань, але і вихованням. Комерційний варіант освіти існує як самостійно, так і в межах державної структури. Надалі можна прогнозувати зростання впливу фактора економічної нерівності на систему освіти і посилення соціально-диференціюючої функції інституту освіти. У школі відбувається відсів, причому в основному представників нижчих класів. У вищу школу потрапляють, як правило, діти із забезпечених родин, які зуміли пристосуватися до нових соціально-економічних умов. І виходить, що при формальній рівності, освіта стратифікувалась на елітарну, а також підвищеного, середнього і низького рівня. Дана ситуація – аж ніяк не нове явище для українського суспільства, але, як правило, соціально-диференціююча функція інституту освіти була більшою мірою латентна, сьогодні ж вона стає очевидною.

Для подолання нерівності необхідний однаковий доступ до освіти представників будь-яких соціальних груп. Рівність доступу до освіти – це надання індивідові таких умов освіти, які найбільшою мірою відповідають його здібностям і нахилам, розвивають їх, тобто тут передбачається індивідуальний підхід, про який говорять функціоналісти. Однак, оскільки суспільство стратифіковане, а школа повинна виконувати функцію підготовки дитини до життя у певних соціально-економічних і культурних умовах, то, природно, що, незважаючи на всі зусилля, вона змушена відтворювати принцип ієрархічності суспільства в своїх проявах.

Освіта і соціальна мобільність

Важливим фактором соціальної мобільності, особливо у сучасному суспільстві, виступає освіта. Прибічники структурного функціоналізму вказують, що освіта є меритократичною стратегією розвитку талантів і здібностей людей, тобто від освітніх здібностей людей залежить їх становище в суспільстві і кожна людина має шанс реалізувати свої здібності. Водночас аналіз освіти з позиції теорії конфлікту суперечить цьому. Прибічники цієї парадигми вважають, що здавна освіта відповідає соціальному статусу учнів, завдяки чому і відтворює соціальну нерівність. Також вони стверджують, що освіта – це засіб соціального контролю з боку суспільства, яка завуальованими способами відтворює соціальну ієрархію певного суспільства. Отже, освіта – це шлях до соціальної мобільності, але для подолання існуючої соціальної нерівності, її недостатньо.

⁹⁷ Карнаух В.К. Образование и вызовы времени / В.К. Карнаух // Образование и гражданское общество : круглый стол, 15 нояб. 2002 г.; под ред. Ю.Н. Солонина; вып. 1. – СПб., 2002. – С. 88-93. – (Серия: Непрерывное гуманитарное образование : научные исследования).

Проблематика соціальних нерівностей проходить крізь всю історію суспільної практики. Це свідчить про те, що люди завжди, незалежно від існуючого суспільного ладу та умов, господарської ситуації чи домінуючої ідеології, цікавились основними проблемами рівності і справедливості. Проблема соціальних нерівностей в освіті (тобто зв'язків між характеристиками суспільного і середовищного походження за рівнем освіти, здобутим у формальній шкільній системі), що виникають в системі освіти в процесах суспільних селекцій є важливим чинником проблематики суспільного егалітаризму. Хоча селекційні процеси в освіті можна розглядати також у вужчому обсязі, у зв'язку з цілями школи і вчителя, більш цінним у пізнавальному плані і більш практично значимим здається широкий аспект, який дозволяє аналізувати селекційні явища в освіті як один з суттєвих проявів функціонування цілого суспільства.

Проблема суспільних нерівностей в освіті стосується життєвих інтересів великих суспільних груп.

...безперечно, потрібно високий рівень інтелекту для успішного виконання «громадсько-суспільної праці», освітньою вона носить чисто інтелектуальний характер. Безперечно, що успішне здійснення цих функцій важливе для суспільства цілому. І за виключенням періоду занепаду, внесок лідерів перед суспільством неосяжний (П. Сорокін «Соціальна стратифікація і мобільність»)

В освітній системі тестованими якостями виявляються переважно знання і навички, яким навчають індивіда. Втім, особистісні якості також проходять корекцію системи освіти. Так, кращі англійські університети прищеплюють своїм вихованцям певні цінності та установки, аж до манер поведінки, за якими їх випускників можна впевнено відрізнити. Жорна освітньої системи – це іспити і тестування, які відсіюють неефективних учнів. При цьому, перевіряються не тільки знання, але й здатності⁹⁸.

Фундаментальна соціальна функція освіти полягає, по-перше, далеко не тільки в тому, щоб з'ясувати, засвоїв чи ні учень навчальну програму, а насамперед у тому, щоб за допомогою іспитів і спостережень визначити, хто талановитий, а хто ні, які у кого здібності, якою мірою вони виявляються, які з них соціально і морально значущі. По-друге, ця функція полягає в тому, щоб усунути тих, у кого немає очікуваних інтелектуальних і моральних якостей. По-третє, забезпечити просування здатних учнів в напрямку тих соціальних позицій, які відповідають їхнім спільним і специфічним властивостям. Крім цього, в освітній системі є ще одна важлива функція – регулювати чисельність верхніх шарів суспільства по відношенню до його нижніх шарів. Загальне збільшення верхніх шарів призводить до посилення їх тиску на інші верстви суспільства і робить всю конструкцію стратифікації нестійкою і важкою. А перевиробництво фахівців призводить до посилення конкуренції між ними і також робить суспільство нестабільним.

... той факт, що всупереч загальноприйнятій думці загальна освіта не усуває розумових і соціальних відмінностей, а лише підсилює їх. Школа, навіть найдемократичніша, відкрита кожному, якщо вона правильно виконує своє завдання, є механізмом «аристократизації» і стратифікації суспільства, а не вирівнювання та демократизації (П. Сорокін «Соціальна стратифікація і мобільність»)

Щодо впливу диплома на просування людини в сучасних суспільствах багато говорити не потрібно, тому що без нього вхід в деякі професії і на деякі посади взагалі неможливий. У сучасному світі поширена теза про те, що освіта має стати основним «соціальним ліфтом», а держава має забезпечити рівні «стартові можливості» для усіх своїх громадян. Приблизником такої думки був відомий промисловець А. Нобель, який заповів свої кошти фонду, що виплачує найпрестижніші у науковому світі премії⁹⁹.

Цілком зрозуміло, що, чим більше років ми вчимося, тим вище наші шанси домогтися високого доходу і висхідної соціальної мобільності. Принаймні освіта дає нам атестати або дипломи, необхідні для занять багатьма видами діяльності. Простежування життєвого шляху учнів середніх шкіл Великої Британії, вибраних навмання, виявило високу взаємозалежність між рівнем освіти, або кількістю років, проведених у навчальному закладі, і успіхом у роботі. Однак поряд з цим виявилось, що на досягнення в роботі впливають і інші фактори, наприклад розумові здібності людини, соціально-економічний статус його батьків і вплив інших людей. Коли вихідці з робітничого класу засвоюють цінності середнього класу, вони починають набувати те, що символізує вищий статус: односімейні житлові будинки, нові автомобілі, мебелі гарнітури, модний одяг і вищу освіту для своїх дітей.

6.5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021р. Сучасна освітня парадигма

Розбудова сучасної структури системи освіти повинна забезпечити створення оптимальних умов для функціонування і розвитку освіти та всіх її підсистем, реалізації різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг.

Удосконалення структури системи освіти передбачає:

- розроблення наукових підходів до ефективної оптимізації мережі навчальних закладів усіх освітніх підсистем;
- удосконалення мережі дошкільних навчальних закладів різних форм власності для задоволення потреб громадян у здобутті обов'язкової дошкільної освіти дітьми, які досягли п'ятирічного віку;
- урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для дітей, які проживають у сільській місцевості, шляхом створення освітніх округів, регіональних центрів дистанційного навчання, філій базових шкіл, дошкільних навчальних закладів сімейного типу;

⁹⁸ Ganszboom H.B.G., Treiman D.J., Ultee W.C. Comparative Intergenerational Stratification Research: Three Generations and Beyond // Annual Reviews of Sociology. – 1991. – № 17. – P. 277-302.

⁹⁹ Goldthorpe J. H. Social Mobility and Class Structure in Modern Britain. – Oxford: Clarendon Press, 2nd ed., 1987. – P.143.

- створення умов для здобуття вихователями дошкільних навчальних закладів вищої фахової освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче бакалавра;
- диференціацію та оптимізацію мережі професійно-технічних, вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти в контексті потреб розвитку національної економіки та запитів роботодавців;
- удосконалення організаційно-правових засад функціонування підготовчих відділень вищих навчальних закладів;
- запровадження у професійно-технічних навчальних закладах дворівневої підготовки: перший рівень – кваліфікований робітник, другий рівень – молодший спеціаліст (майстер, технік);
- розвиток мережі позашкільних навчальних закладів, у тому числі в сільській місцевості.

З 10 вересня 2012 року Уряд України розглянув та схвалив Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затвердивши відповідним Указом Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 року. Документ розроблено з метою вдосконалення правових та організаційних засад розвитку освіти в Україні. До розробки стратегії долучилися практично всі освітянські колективи, громадськість, від яких надійшло майже 6 тисяч пропозицій, зауважень, звернень, які були проаналізовані та враховані в проєкті Національної стратегії розвитку освіти.

Національна стратегія розвитку освіти визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування структури та змісту освіти.

Стратегічними напрямками державної політики у сфері освіти варто виділити:

- реформування системи освіти, в основу якої покладатиметься принцип пріоритетності людини;
- оновлення згідно з вимогами часу нормативної бази системи освіти;
- забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя;
- формування безпечного освітнього середовища, екологізації освіти;
- інформатизація освіти, вдосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки;
- забезпечення проведення національного моніторингу системи освіти;
- створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти¹⁰⁰.

Головним завданням стратегії є забезпечення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного, сталого, демократичного розвитку суспільства, економіки, науки, культури.

Зміни в освіті повинні забезпечити створення умов для особистісного розвитку людини відповідно до її індивідуальних задатків, здібностей, потреб у навчанні впродовж життя.

Основні завдання Національної стратегії закладені органами управління освітою, науково-методичними службами за підтримки всього суспільства та держави¹⁰¹, зосереджені на реалізації стратегічних інноваційних напрямів розвитку освіти, подоланні наявних проблем, виконанні перспективних завдань, серед яких:

- оновлення цілей і змісту освіти на основі компетентнісного підходу та особистісної орієнтації, урахування світового досвіду та принципів сталого розвитку;
- перебудова навчально-виховного процесу на засадах розвивальної педагогіки, спрямованої на раннє виявлення та найбільш повне розкриття потенціалу (здібностей) у дітей, з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей;
- забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної, задоволення мовно-освітніх потреб національних меншин, створення умов для вивчення іноземних мов;
- забезпечення системного підвищення якості освіти на інноваційній основі, сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводження навчально-виховного процесу;
- забезпечення функціонування ефективної системи інклюзивної освіти;
- підвищення відповідальності сім'ї за освіту і виховання дітей;
- забезпечення створення умов для розвитку індустрії сучасних засобів навчання (навчально-методичних, електронних, технічних, інформаційно-комунікаційних тощо);
- розвиток взаємодії органів управління освітою та органів громадського самоврядування навчальних закладів, забезпечення об'єктивного оцінювання якості освіти.

У Проєкті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки закладено розробку та підтримку державних програм в освіті. На думку авторів Проєкту розробка та виконання державних, галузевих, регіональних програм, комплексних планів дій за підтримки органів виконавчої влади, суспільства та громадськості має стати дійовим інструментом реалізації мети та пріоритетних завдань Національної стратегії розвитку освіти. Для цієї мети передбачено:

- забезпечення виконання завдань та заходів державних цільових соціальних програм, зокрема:
 - підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року;
 - розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки;

¹⁰⁰ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року – Дата доступу: 25.06.2013. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

¹⁰¹ Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року /Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 4 вересня 2013 р. N 686-р – Дата доступу: 25.06.2013. – Режим доступу: <http://pon.org.ua/novyny/2658-zatverdzheno-plan-zahodiv-z-realizaciyi.html>

- «Шкільний автобус» на 2011–2015 роки;
- впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків»;
- відновлення дії державної програми «Вчитель»;
- розробка та затвердження нових державних програм, зокрема:
 - розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки;
 - «Наука в університетах» та інших.

Сучасна освітня парадигма

Майбутнє освіти сьогодні пов'язують із формуванням основних засад нової освітньої парадигми. Вона покликана вирішити ті проблеми, які склалися в освітній діяльності, та нести в собі резерви для її успішного розвитку. Питання щодо нової освітньої парадигми – реалізованого явища чи перспективи – викликало в спільноті вітчизняних науковців та педагогічних працівників дискусію, досі ще не вичерпану. В науковій літературі використовуються як поняття «педагогічна парадигма», так і «освітня парадигма».

При збереженні загального значення терміну *«парадигма»* – системи взірців, методів, прийомів та способів пояснення – зміст поняття «освітня парадигма» знаходить своє висвітлення у контексті існування освітньо-історичного процесу як синтезу онтологічних і індивідуальних аспектів педагогічного мислення і поведінки.

При формуванні парадигмальних моделей освіти використовуються наступні підходи:

- *синергетичний*, такий, що є науковим напрямом теорії самоорганізації. Ця парадигма об'єднує знання про природу і людину, функціонування складних систем; новій картині світу;
- *компетентністний* підхід, що визначає спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і наочних компетентностей особи;
- *акмеологічний* підхід, що визначає спрямованість особи на розкриття всіх її потенційних можливостей і досягнення вершин професійної майстерності. Об'єктом акмеології виступає зріла особа, яка прогресивно розвивається і самореалізується в основному в професійних досягненнях. Предметом акмеології виступають процеси, психологічні механізми, умови і чинники, сприяючи прогресивному розвитку зрілої особи і її високим професійним досягненням;
- *інтерактивний* підхід, який ґрунтується на принципах гуманізації, демократизації, диференціації і індивідуалізації. Інтерактивним навчанням є соціально мотивоване партнерство, центром уваги якого є не процес викладання, а організована творча співпраця рівноправних партнерів.

В умовах інноваційних змін у різних сферах суспільного життя особливої актуальності, з нашої точки зору, набуває нова парадигма ХХІ століття – інноваційна. Вітчизняні науковці виділяють п'ять моделей сучасної парадигми, які постають у якості інновацій в освіті:

- перша модель сучасної інноваційної парадигми – освіта як формування наукової картини світу;
- друга модель сучасної парадигми – освіта як професіоналізація; освіта заради самої освіти, заради задоволення пізнання, у результаті промислово-технологічних революцій і розвитку промисловості виявилася недозвальною розкішшю;
- третя модель сучасної парадигми – освіта як формування культури розумової діяльності;
- четверта модель сучасної парадигми – освіта як підготовка до життя;
- п'ята модель сучасної парадигми: концепція безперервної освіти. В сучасній освіті проблеми безперервної освіти надається безумовно позитивний зміст як реалізації і забезпеченню людині можливості задоволення її потреби у знаннях на протязі всього життя¹⁰².

Головне завдання освіти полягає не лише в тому, щоб дати знання про існуючий світ, а і в тому, щоб озброїти особистість методологією інноваційної діяльності, зваженого впровадження нововведень в практику, в готовності діяти у нетиповій ситуації, орієнтуватися у процесах динамічного оновлення суспільства¹⁰³.

Якщо стара парадигма передбачала, головним чином, розроблення нових програм та курсів і трансляцію їх від викладача до студентів, то нова – передбачає створення атмосфери відповідальності, середовища, що стимулює самопідготовку, оцінювання знань на початку, в середині та наприкінці навчального курсу (модульні заліки), роботу з кожним студентом. За новою парадигмою, викладачі, звичайно створюють активне навчальне середовище для студентів, але самі не обов'язково мають бути залученими до окремих форм навчальної активності. Головне – сформувати потяг і творче ставлення до навчання, створити для цього відповідні умови. Саме тому західні університети переходять на цілодобовий доступ до бібліотек, Інтернету та іншої інфраструктури навчання для забезпечення самостійної роботи студентів¹⁰⁴.

На думку дослідників освіти, на зміну пануючому в межах класичної парадигми освіти ідеалу «природничонаукового розуму» приходить ідеал «гуманітарного розуму», який втілює низку духовно-світоглядних орієнтирів, що передбачають принципово нове розуміння людської особистості, котра відповідальна не лише за власне життя, а й за буття людства як такого. Перед освітою ХХІ століття ставиться завдання – забезпечити збереження культури та людства. Новим освітнім ідеалом має стати «людина відповідальна», її ядром стає спрямованість не на кінцевий результат – знання, а на сам пошук цього знання, процес його отримання та пізнання істини. Враховуючи дискусійний

¹⁰² Ильинский И.М. Образовательная революция / И.М. Ильинский. – М.: Изд-во Моск. гуманит.-соц. акад., 2002. – С. 69.

¹⁰³ Шубелка Н.В. Сучасна освіта в контексті парадигмальних зрушень / Н.В. Шубелка // Філософські дослідження: збірник наукових праць. – Вип. № 12 – Ч.1 – 2010. – С. 47.

¹⁰⁴ Калин В.И. Парадигмы образования в современной мировой педагогической практике / В.И. Калин // II Міжнародна наукова конференція: Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи, м. Харків, ХДАДМ, 15-16 квітня 2010. / збірник матеріалів. – Харків: ХДАДМ, 2010. – С.44-46.

статус «парадигмального питання», можна виділити деякі ознаки нової освітньої моделі:

- надання особливого значення індивідуалізації, суб'єктивізації знання;
- врахування ціннісного і етичного виміру знань;
- суб'єкт-суб'єктна форма навчального процесу – педагогічний процес має вибудовуватися за принципом діалогу;
- невизнання існування нормативної істини, що припускає демократичність обміну духовними цінностями, свободу вибору форм і критеріїв оцінки навчальної діяльності.

Народження нової парадигми освіти, яке супроводжується розробкою нових цілей, ціннісних орієнтацій, перебудовою методологічних, теоретичних, світоглядних і технологічних основ з урахуванням нових фактів, що не вкладаються в стару теорію (парадигму), за твердженням Т. Куна, становить дійсно наукову революцію. Інноваційна освіта, яка стає в наші дні домінуючою тенденцією у всьому світі, є альтернативою традиційній, знаннєвій парадигмі освіти, яка авторами Римського клубу називається «підтримуючою» освітою.

У сучасних умовах не менш широкого застосування набули продуктивні педагогічні технології, які сприймаються певною частиною педагогічної спільноти з захопленням, зокрема – комп'ютеризація навчального процесу, тестування, створення так званих опорних конспектів тощо. Дані технології дозволяють зробити процес навчання більш динамічним і ефективним, забезпечують масовість навчання, проте мають суттєву ваду – формалізоване ставлення як до того, хто навчається, так і до оцінювання його знань. Незважаючи на відкритість «технологічного питання», нові освітні технології мають сприяти модернізації системи освіти у відповідності до потреб сучасного суспільства і культури¹⁰⁵.

Незважаючи на невирішеність технологічного питання в освіті, ми можемо окреслити напрямки, в руслі якого мають формуватися конкретні навчальні технології. По-перше, це нові навчальні технології, в яких акцент зроблено не на змісті освіти, а на комунікативних аспектах педагогічної діяльності, а саме – увага зосереджена на людській особистості, формуванні міжособистісних відносин. Цей тип технологій націлений на розвиток творчого мислення, саморозвиток власних пізнавальних можливостей людини. Нові методи ґрунтуються на інноваційній діяльності, атрибутами якої є оцінка, пошук, діалог, проєктування, здатність пов'язати теорію і практику; вони закладають імпульси для подальшої інтелектуальної діяльності. При цьому в навчальний процес включається не лише раціональна, а й особистісно-почуттєва сфера людини. У процесі освіти людина повинна отримати умови для самовираження та самореалізації, тобто необхідна демократизація освітнього процесу, перехід від монологічної до діалогічної форми навчання.

¹⁰⁵ Сидоров Н.Р. Философия образования. Введение. Серия: «Учебное пособие» / Н.Р. Сидоров. – СПб.: Питер, 2007. – С. 139.

6.6. Соціальний механізм мотивації навчальної діяльності.

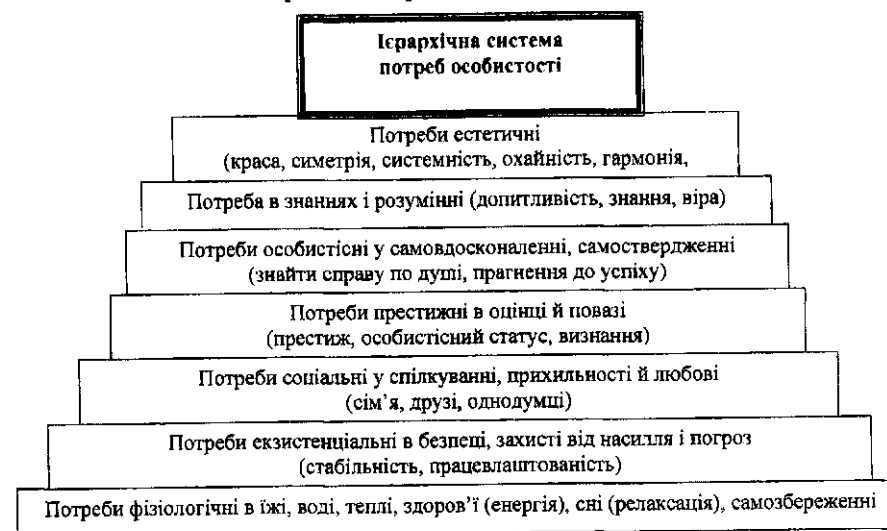
Типи мотивації навчальної діяльності

Перед освітою сьогодні постають все нові завдання, пов'язані із новими умовами соціалізації, у тому числі виховання компетентної особистості людини, із розвитком таких її якостей, як високий професіоналізм, активність, ініціативність, мобільність, почуття відповідальності, вміння працювати, швидко орієнтуватися в ситуації, приймати самостійні рішення, поважати працю, формувати потребу в постійному оновленні знань і самовдосконаленні, розвивати культуру міжособистісного спілкування тощо. Очевидно, що важливу роль у формуванні такої особистості відіграє позитивна мотивація учнів та студентів до навчання.

Мотивація є однією з фундаментальних проблем багатьох наук. Її значимість для розробки сучасної освіти пов'язана з аналізом джерел активності людини, спонукальних сил його діяльності, поведінки, у специфіці її впливів на певну сферу діяльності¹⁰⁶. Мотивація у широкому розумінні – це процес усвідомлення того, що спонукає людину до праці, до досягнення цілей. Психологія і психологія розглядають спонукування як поведінкове виявлення потреб, сконцентрованих на досягненні цілей. Потреба – це особливий стан психіки індивіда, усвідомлена ним незадоволеність, відчуття нестачі (браку) чогось, відображення невідповідності між внутрішнім станом і зовнішніми умовами. Отже, спонукування – це потреба, усвідомлена з точки зору необхідності здійснення конкретних цілеспрямованих дій. При цьому конкретні дії людини розглядаються як засіб задоволення потреби.

Схема 6.4.

Піраміда потреб В.Г. Подморкова

¹⁰⁶ Психологія особистості: словник-довідник / під ред. Горностаєв П., Титаренко Т. – К.: Рута, 2001 – С. 112.

Ступінь задоволення потреби впливає на спонукання (чи мотиви) поведінки людини в майбутньому. Потреби викликають у людини бажання (прагнення) до їх задоволення. Тому сутність мотивації у освіті зводиться до створення умов, що дозволяють майбутнім фахівцям відчувати, що вони можуть задовольнити свої потреби такою поведінкою, яка забезпечує досягнення поставлених цілей.

Питання про *мотиви* – це по суті питання про якість навчальної діяльності. Переважання зовнішніх мотивів веде до того, що навчання набуває формальний характер. *Навчальна мотивація* представляє собою окремий вид мотивації, включеної у діяльність навчання, навчальну діяльність. Мотивація навчальної діяльності визначається цілим рядом специфічних факторів:

- по-перше, самою освітньою системою, освітнім закладом, де здійснюється навчальна діяльність;
- по-друге, – організацією освітнього процесу;
- по-третє, – суб'єктними особливостями студентів (віком, статтю, інтелектуальним розвитком, здібностями, рівнем домагань, самооцінкою, взаємодією з іншими студентами тощо);
- по-четверте, – суб'єктними особливостями педагога і, перш за все, системою його відносин до студента, до справи; по-п'яте, – специфікою навчального предмета.

Навчальна мотивація визначається як приватний вид мотивації, включений в певну діяльність, у даному випадку – навчальна діяльність.

Освітня мотивація характеризується спрямованістю, системністю, стійкістю і динамічністю. Так, в роботах Л.І. Божович наголошувалося, що дана мотивація виводить ієрархію мотивів, в якій домінуючими можуть бути або внутрішні мотиви, пов'язані із змістом цієї діяльності і її виконанням, або широкі соціальні мотиви, пов'язані з потребою підростаючого покоління зайняти певну позицію в системі суспільних відносин. При цьому з віком відбувається розвиток співвідношення взаємодіючих потреб і мотивів та відбувається зміна провідних домінуючих потреб відповідно до їх ієрархізації¹⁰⁷.

На основі системного аналізу були сформульовані основні чинники, які сприяють цікавому навчанню¹⁰⁸. Згідно з даними цього аналізу, найважливішою передумовою створення інтересу до навчання є виховання широких соціальних мотивів діяльності, розуміння її сенсу, усвідомлення важливості процесів, що визначаються для власної діяльності. Необхідна умова для створення у студентів інтересу до змісту навчання і до самої навчальної діяльності – можливість проявити в навчанні творчу самостійність і ініціативність. Чим активніше методи навчання, тим легше зацікавити ними молодь. Основний засіб виховання стійкого інтересу до навчання – використання таких питань і завдань, вирішення яких вимагає від студентів активної пошукової діяльності.

¹⁰⁷ Божович Л.І. Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Л.И. Божович и Л.В. Благонадежной. – М.: Педагогика, 1972. – С. 256.

¹⁰⁸ Климчук В.О. Ситуаційні аспекти розвитку внутрішньої мотивації обдарованої особистості / В.О. Климчук // Матеріали III Міжрегіонального семінару з впровадження у навчальний процес програми ціннісної підтримки розвитку здібностей та обдарованості (22 квітня 2010 р.). – Житомир: Вид. ЖДУ, 2010. – С. 38-40.

Велику роль у формуванні інтересу до навчання відіграє створення проблемної ситуації, зіткнення тих, хто вчиться з труднощами, яку вони не можуть вирішити за допомогою наявного у них запасу знань. Стикаючись з труднощами, молодь переконується в необхідності отримання нових знань або відтиснуванні старих в новій ситуації. Цікава тільки та робота, яка вимагає постійної напруги. Подолання труднощів у навчальній діяльності – найважливіша умова виникнення інтересу до неї. Проте, складність навчального матеріалу і завдань приводить до підвищення інтересу лише тоді, коли ці труднощі посилені, переборні і різноманітні. В іншому випадку інтерес швидко зникає.

Навчальна діяльність мотивується, перш за все, внутрішніми чинниками, коли пізнавальна потреба «зустрічається» з предметом діяльності – виробленням узагальненого способу дії – в той же час самими різними зовнішніми мотивами – самоствердження, престижності, обов'язку, необхідності, досягнення та ін. Задоволеність навчанням залежить від ступеня задоволеності цієї потреби. Ця потреба примушує учнів та студентів більше концентруватися на навчанні і в той же час підвищує їх соціальну активність¹⁰⁹.

Істотний, але неоднозначний вплив на навчання надає потреба в спілкуванні і домінуванні. Однак для самої діяльності особливо важливі мотиви інтелектуально-пізнавального плану. Мотиви інтелектуального плану усвідомлюються людиною як бажання знань, необхідність в їх привласненні, прагненні до розширення кругозору, поглиблення, систематизації знань. Це саме та група мотивів, яка співвідноситься із специфічно людською діяльністю, пізнавальною, інтелектуальною потребою, що характеризується, С.С. Занюк позитивним емоційним тоном і психологічною ненасиченістю¹¹⁰.

Попри безумовну цінність власне пізнавальних мотивів у навчанні не можна відмовитись від зовнішньої соціальної мотивації. Мотиви навчальної діяльності студентів поділяють на внутрішні і зовнішні.

До внутрішніх належать:

- суспільна значущість навчання;
- професійні мотиви, що відображають значення навчальної діяльності для оволодіння майбутньою професією;
- пізнавальні, пов'язані з проблемою в нових знаннях.

Зовнішні мотиви зорієнтовані на цінності, що лежать поза навчальною діяльністю:

- мотиви матеріального заохочення;
- особисті інтереси, пов'язані з одержанням диплома;
- побоювання стягнень через неуспішність;
- мотиви спілкування, престижу серед студентів тощо.

¹⁰⁹ Орлов Ю.М. Потребность – мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов ВУЗа: автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Ю.М. Орлов – М. Московский медицинский институт имени И.М. Сеченова, 1984. – С. 17.

¹¹⁰ Малінка О.О. Психологічні проблеми мотивації навчально-професійної діяльності студентів у сучасних умовах / О.О. Малінка. – [Електронний ресурс]. Дата доступу: 16.01.2012 – Режим доступу: www.psyh.kiev.ua.

У навчанні процес мотивації є безперервним, оскільки вивчення будь-якого навчального матеріалу закладає основу для викладання нового. Мотивація не повинна завершуватись при проходженні чергового відрізка навчання, вона має зберігатися і підсилюватися для подальшого навчання. Процес мотивації у навчанні має характер певного циклу, він повторюється на кожному навчальному відрізку на вищому рівні. Саме тому, забезпечення викладачем кожного етапу мотиваційного циклу у навчанні має здійснюватись за допомогою спеціальних прийомів і методів. Керуючись подібними мотивами, не рахуючись з втомою, часом, протистоячи іншим збудникам і іншим відволікаючим чинникам, учень наполегливо і захоплено працює над навчальним матеріалом¹¹¹.

Мотивація визначає змістовну вибірковість у навчальній діяльності, впливає на вибір преференційних факторів, тому що справжні мотиви краще виявляються до ситуації вибору. Селективна функція мотивації забезпечує узгодження розумів і засобів, які необхідні для її підтримки. Розробка методики вивчення потреб, інтересів, цілей, деструктивних, стимулюючих факторів як основних компонентів мотиваційної сфери суб'єкта є найважливішою складовою навчання. Для підсилення в учнів мотивації навчання, викладач має працювати щонайменше у трьох напрямках: задіяти якомога більшу кількість мотивів; збільшити активізацію найбільш значущих мотивів; забезпечити необхідні ситуативні фактори.

Для визначення мотиваційної сфери та її особливостей у студентів старших курсів київських вищих навчальних закладів було проведене соціологічне дослідження у 2013 р. Учасниками опитування стали студенти IV–V курсів за напрямом підготовки «Гуманітарні науки» КУ ім. Б. Грінченка, КНУ ім. Т. Шевченка НПУ ім. М. Драгоманова, НТУ КПП та КІБІТ. З метою з'ясування внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на мотиваційну сферу навчально-виховного процесу було залучено інструментарій на виявлення професійної мотивації майбутніх фахівців та визначення мотивації студентів до навчання. Анкетування відбувалося за такими позиціями:

- визначення рівня професійної мотивації майбутнього фахівця;
- визначення основних мотиваторів та демотиваторів у навчально-виховному процесі ВНЗ;
- вплив змін у вищій освіті (Болонський процес) на посилення чи послаблення мотивації до навчання.

З проаналізованих даних визначено, що провідними факторами, які сприяють плідній роботі студентів є чинники, визначені як показники внутрішньої мотивації. Це варіант усвідомлення навчання як вибору свого майбутнього. Зовнішню позитивну мотивацію відображає пізнання невідомих, цікавих фактів. Проте, достатньо не очікувано на одному з перших місць виявився варіант, що нами був визначений як фактор позитивної чи негативної мотивації –

особистість викладача. В цей же час кредитно-модульна система, інноваційні технології та нові методи навчання не є провідними чинниками плідної роботи на заняттях для студентів гуманітарного циклу навчання ВНЗ м. Києва.

Тож, провідними для студентів виявляються зовнішня позитивна та внутрішня мотивація. Шляхи становлення і особливості мотивації для кожного студента індивідуальні і неповторні. Завдання дослідження полягало в тому, щоб, спираючись на загальний підхід, виявити, якими складними, іноді суперечливими шляхами відбувається становлення професійної мотивації студента.

На основі результатів аналізу, можна констатувати, що стан професійної мотивації залежить від того, чи співставляє студент навчальну діяльність з його власними, реальними можливостями і рівнем прагнень, а також вплив на професійну мотивацію думок ровесників з тим або іншим рівнем здібностей. Послання виділених вище параметрів мотивів доцільно вивчати і діагностувати в різноманітних ситуаціях реального вибору. Вибір є не тільки усвідомленим, але й реально мотивованим. Важливо в цій ситуації надати студенту розуміння про відповідальність вибору не в словах, а в діях.

6.7. Соціальна потреба та попит на освіту: формальний, неформальний та інформальний сектори системи освіти. Криза освіти. Суспільна селекція в освіті

Поняття формальної, неформальної та інформальної освіти як підходів до освітньої політики, вперше з'явилися у документах з освітньої політики Світового банку і ЮНЕСКО, пізніше – Ради Європи і Європейського Союзу. Це було відповіддю на політичні виклики для освіти кінця 60-их років та визнання, що традиційна модель освіти не задовольняє необхідних потреб. Це поклало початок розвитку концепцій навчання впродовж життя, яке мало стати каркасом для системи освіти, та бачення суспільства, як «суспільства, що навчається». У звіті ЮНЕСКО 1972 року «Вчитися – бути: світ освіти сьогодні і завтра» році було визнано, що теза «освіта – це школа» не відповідає викликам часу, і освіту потрібно реформувати. Основою для освітньої політики стала концепція навчання протягом життя, якою важливе місце відводилося і освіті поза формальними структурами, і реагуванню освіти в цілому на виклики соціального прогресу: «оскільки освіта сама не в змозі виправляти недоліки, то слід прагнути до посилення здатності народів здійснювати контроль над власною долею. Треба допомагати кожній людині розвивати свої особисті здібності і вивільняти творчу енергію мас, а зважаючи на побоювання щодо довгострокових наслідків технологічного прогресу – запобігати прогресуючій дегуманізації людського існування і посилювати гуманістичні завдання освіти»¹¹².

¹¹¹ Learning to Be: The World of Education Today and Tomorrow: Prepared by Faure, E. et al, International Commission on Development of Education. – Paris: Unesco 1972, P. 82.

¹¹² Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен – СПб.: Питер, 2003. – С. 641.

Формальна освіта (Formal Education) означає структуровану систему освіти і навчання (тренінгів), які відбуваються на рівні початкових, середніх шкіл та університетів (вищих шкіл) та підвищення кваліфікації фахівців, що має затверджені програми та терміни навчання. Ця освіта відбувається зазвичай у загальних чи спеціальних освітніх закладах і завершується сертифікацією (посвідчення, атестати, сертифікати, дипломи, титули, що засвідчують здобуття певного рівня знань, умінь, навичок, підтверджене оцінкою, що присуджується за загальноприйнятими критеріями). Формальна освіта найбільше пов'язана з правовими та політичними системами країн, тому узгодженим твердженням є саме інституційний критерій (освіта у відповідних закладах) та визнання результату.

Незважаючи на виклики реформування і відповідність систем освіти спільним викликам, формальна освіта має характерні риси, які відрізняють її від інших форм освіти:

- структурована система має не лише інституційне оформлення, а й чітку адміністративну ієрархію;
- визначена хронологічно, починається з початкової шкільної освіти і закінчується вищою освітою;
- вища освіта включає дослідницький компонент та різноманітні програми з професійного навчання, підвищення кваліфікації і перепідготовки;
- шкільна освіта традиційно є «освітою в класі», яка відбувається у сформованій групі учнів протягом визначеного періоду;
- для формальної освіти існують єдині освітні стандарти та професійні стандарти для вчителів/викладачів, причому у позашкільній/позакласній освіті ці стандарти є більш гнучкими¹¹³.

Неформальна освіта (Non-formal Education) означає заплановану освітню програму, спрямовану на покращення навичок і компетенцій і відбувається поза формальними освітніми системами на добровільній основі. До сфери неформальної освіти належать індивідуальні заняття під керівництвом тренерів чи репетиторів, тренінги та короткотермінові курси, що переслідують практичні короткострокові цілі. Неформальна освіта не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень щодо учасників, нерідко не обмежується часовими рамками. Заклади чи організації, що займаються неформальною освітою, зазвичай, не присуджують кваліфікацій і не провадять формального оцінювання навчальних досягнень учасників. У цьому секторі найчастіше застосовують інноваційні підходи, апробують новаторські методики та технології навчання.

Неформальна освіта стала частиною міжнародного дискурсу з освітньої політики наприкінці 60-их – на початку 70-их років. Вона розглядалася у зв'язку з концепціями «навчання впродовж життя» та стосувалася підтвердження важливості освіти, навчання і тренінгу, які відбуваються поза визнаними ос-

вітніми установами. У політичному значенні йшлося про здатність освітньої системи відповідати потребам груп з меншими можливостями, орієнтацію навчального процесу на чітко визначену мету та завдання, зважання на конкретні індивідуальні особливості аудиторії та гнучкість у формах і методах.

Для ідентифікації неформальної освіти також застосовуються критерії:

- організації навчального простору: неформальна освіта як відповідна система соціальних відносин в процесі навчання, де немає чіткої ієрархії і збережений рівний статус тих, хто навчає і тих, хто навчається; є гнучкою і мобільною;
- системи оцінювання: неформальна освіта як процес навчання, в якому немає єдиних стандартів оцінювання, а оцінка індивідуальних навчальних результатів побудована на рефлексії і зворотному зв'язку;
- визначення змісту програми: програма у неформальній освіті формується відповідно до очікувань і можливостей учасників, може переглядатися та змінюватися з точки зору і методу впровадження, і змістовного наповнення;
- форми участі: неформальна освіта є навчальним процесом, участь у якому є добровільною і доступною, але відбувається згідно з визначеними правилами (до узгодження правил залучаються і організатори, і учасники);
- методів та підходів: неформальна освіта є навчанням через експериментування і моделювання з дотриманням принципу «навчання на практиці»;
- співвідношення процесу і результату: процес навчання є важливим, в неформальній освіті ціниться атмосфера, навчальний простір і взаємозв'язки, які вибудовуються між учасниками, тому цим не варто жертвувати заради запланованого результату;
- способу пізнання: неформальна освіта у більшій мірі базується на процесах інтуїтивного, емоційного, інстинктивного, митецького та підсвідомого пізнання дійсності як індивіда, так і групи;
- професійності: неформальною освітою займаються спеціально підготовлені фахівці (тренери, аніматори, фасилітатори), які організовують навчальний процес, але необов'язково повинні підтверджувати свою кваліфікацію зовнішнім сертифікатом. Окрім цього, доданої вартості неформальній освіті надають такі фактори як багатогранність та динамічність освітньої та навчальної практики, здатність компенсувати недоліки формальної освіти, специфічна педагогічна методика, і те, що неформальна освіта може розглядатися як процес особистісної та соціальної трансформації, що ґрунтується на соціальних та гуманістичних цінностях, а це, у свою чергу, співвідноситься з завданнями освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини.

Відвідування закладів неформальної освіти чи участь в організованих ними заходах не було обов'язковими, але на нижчих її рівнях не бракувало прикладів охоплення комплексними виховними заходами чи заняттями практично всіх дітей і підлітків. Майже 30% дітей в Україні наприкінці 80-х років

¹¹³ Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. RecommendationCM/Rec(2010)7 and Explanatory Memorandum: Council of Europe Publishing, Council of Europe, – October 2010, Section 1, Art. 2 c.

Таблиця 7.1.

Порівняльний аналіз неформальної освіти з формальною та професійною освітою/підвищенням професійної кваліфікації

	Формальна освіта: Академічне навчання	Професійна освіта / Підвищення професійного рівня	Неформальна освіта
Навчальні методи	Вертикальна модель навчання, в якій знання передаються від вчителя (викладача) до учня (студента).	Вертикальна модель, схожа відповідно в академічному навчанні. Навчання поєднується з практичними заняттями, які можуть проводитися під керівництвом викладача.	Інтерактивні відносини між тими, хто навчається та їхнім середовищем – «навчання у практиці». Достатньо часто використовуються методи формальної освіти.
Зміст	Зазвичай загальний. Визначається відповідними структурами.	Кінцевою метою є практичні навички. Визначається відповідними структурами.	Визначається тим, хто вчиться. Жодного визначення, окрім набутого досвіду та його визнання.
Визнання	Сертифікат про здобуті знання видається зазвичай в кінці курсу навчання. Оцінювання – спосіб визначення рівня знань. Визначається завдяки критеріям опрацьованих у відповідних освітніх структурах.	Сертифікат про здобуті знання та практичні навички видається після навчання. Оцінювання – спосіб визначення рівня здобутих знань та навичок. Визначається завдяки критеріям опрацьованих у відповідних освітніх структурах.	Жодної зовнішньої сертифікації, оцінка ґрунтується на рефлексії, проте може враховуватися/приці нюватися до навчального плану.
Трива- лість	Зазвичай: від 6 до 18 років – початкова та середня освіта; після 18 років – здобуття вищої освіти (до 10 років).	Зазвичай короткотривала: в деяких країнах розпочинається від віку 14 р. впродовж отримання середньої освіти; 2–3 роки після здобуття вищої освіти.	Постійне підвищення кваліфікації у визначені терміни. Довготривале навчання, навчання протягом життя, короткотермінові заходи (тренінги, курси, творчі майстерні...)

навчалися в тих чи інших позашкільних закладах. Указом Президента України від 28 грудня 2012 року № 756/2012 «Про проведення у 2013 році в Україні Року дитячої творчості» з метою сприяння забезпеченню освітньо-культурних потреб дітей, створення умов для їх творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку, виявлення і підтримки талановитих та обдарованих дітей, організації змістовного дозвілля, вдосконалення виховної роботи та розбудови системи позашкільної освіти» оголошено було у 2013 році в Україні Роком дитячої творчості. На кінець минулого року у клуби, секції, гуртки, музичні та спортивні школи залучено в різних областях від 45% до 60% дітей дошкільного і шкільного віку, що значно якісно впливає на соціалізацію підростаючого покоління¹¹⁴. За прогнозами ці показники мають зрости до 70% від загальної кількості дітей і підлітків.

В Україні існування неформальної освіти охоплює наступні галузі: поза-шкільна освіта; післядипломна освіта та освіта дорослих; громадянська освіта (різнопланова діяльність громадських організацій); шкільне та студентське самоврядування (через можливість набуття управлінських, організаторських, комунікативних та ін. умінь); освітні ініціативи, спрямовані на розвиток додаткових умінь та навичок (комп'ютерні та мовні курси, гуртки за інтересами тощо). Останнім часом розпочали роботу кілька університетів третього віку, що надають освітні послуги людям середнього віку¹¹⁵.

Розширення застосування неформальної освіти може бути корисним:

- для суспільства в цілому (сприяння демократизації, розвитку громадянського суспільства, громадської активності та лідерства; вирішення проблеми дозвілля молоді та осіб похилого віку);
- для формальної освіти (можливість гнучко та швидко реагувати на потреби ринку праці та послуг, задовольняючи вимоги учнів, робітників та роботодавців і доповнюючи освітні пропозиції; зростання мотивації учасників навчально-виховного процесу, їх особистісної зацікавленості);
- для учасників (можливість самовдосконалення та виховання самооцінки; розвиток громадянських навичок; виховання почуття причетності, солідарності; оптимальне поєднання свободи і відповідальності; можливість самостійного вибору часу, місця, тривалості навчання).

Загальноосвітня тенденція сьогодення – рух до зближення та взаємодоповнення формальної та неформальної освіти замість конкуренції між ними. Неформальна освіта може бути полігоном для випробування методик та інструментів, котрі згодом може взяти на озброєння формалізована освіта. Але не слід забувати, що, на відміну від формальної освіти, неформальна освіта є необов'язковою та добровільною, а значить – не може замінити чи витіснити існуючу освітню інфраструктуру.

¹¹⁴ Позашкільна освіта. Департамент освіти і науки Київської обласної державної адміністрації. – Дата доступу: 19.11.2013. – Режим доступу: iska-news.info/...ta.../2013-11-19-6962.

¹¹⁵ Гусейнова Е.І., Лук'янова Ю.М. Неформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти / Е.І. Гусейнова, Ю.М. Лук'янова // Педагогіка. Стратегічні напрями реформування системи освіти. Дата доступу: 15.04.2012. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Pedagogica/4_106261.doc.htm.

Сильні сторони	Обов'язковість для усіх (зазвичай до 16 років), з метою отримання загальних знань. В державному секторі. Сертифікація шляхом надання часто майже безкоштовна. Сертифікація шляхом надання офіційних дипломів.	Короткотривала. Надає необхідні практичні навички, які одразу можуть бути використані на ринку праці, офіційних дипломів.	Можливість доступу у будь-який період життя. «Другий шанс» для молодих людей з меншими можливостями.
Слабкі сторони	Академічні дипломи можуть мати загальний характер і спонукати їх власників до набуття додаткових знань та навичок. Неадаптовані для усіх категорій населення. Широке поширення у Європі (труднощі з визнанням дипломів за кордоном).	Часто не є вибором молодих людей, натомість «невдачею» під час навчання у школі. Ринок праці вимагає постійного підвищення кваліфікацій.	Широке поширення у Європі (труднощі з визнанням дипломів за кордоном). Відсутність офіційного визнання.

У 2000 році результати дискусій ефективності будь-якого формату освіти вилилися у концепцію «навчання протягом життя», яка знайшла відображення в стратегії Європейської Комісії і була презентована в Меморандумі про навчання протягом життя:

... досі при формуванні політики в галузі освіти враховувалася лише формальна освіта, а іншим двом категоріям не надавалося практично жодної уваги. Континіум неперервної освіти робить неформальну та формальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання (Меморандум неперервної освіти Європейського Союзу)

Меморандум відображає однакову згоду з тим, що освіта в цілому, і шкільна освіта зокрема, не здатні відповідати всім освітнім викликам, спричиненим різноманітними соціальними, культурними та економічними факторами,

як отже співпраця між різними акторами в сфері освіти, так само як і взаємодія між неформальною та формальною освітою, є дуже необхідною. На даний час на рівні Ради Європи та Європейського Союзу відбуваються процеси формування підходів до визнання неформальної освіти. Основні дебати стосуються сертифікації навчальних результатів та можливої втрати «неформальності» у самій неформальній освіті. Сучасні тенденції фокусуються на створенні інструментів сертифікації, базованих на самооцінці та саморефлексії, коли учасник неформального освітнього процесу сам оцінює результати навчання, які він/вона планує використовувати у майбутньому професійному, приватному житті чи громадсько-політичній діяльності.

Прикладом можна навести проекти Програм «Молодь для Європи», «Молодь», «Молодь в дії», котрі є основним інструментом міжкультурного діалогу запровадження неформальної освіти в рамках молодіжної політики ЄС і доступна для країн-сусідів ЄС в рамках Європейської політики сусідства. Самооцінка та рефлексія навчальних результатів у неформальній освіті визначається поняттям «ключова компетенція», яка є комбінацією отриманих знань, навичок та ціннісного ставлення. У результаті досліджень та роботи наукових груп визначено вісім ключових компетенцій, які сформувалися в рамках освіти протягом життя і викладені у відповідній Рекомендації Європейського Парламенту та Ради ЄС (2006/962/EC)¹¹⁶:

- комунікація рідною мовою;
- комунікація іноземною мовою;
- математична та базова науково-технологічна компетенція;
- вміння використовувати цифрові технології;
- соціальна та громадянська компетенція;
- вміння вчитися;
- ініціативність та підприємливість;
- культурна свідомість і самовираження.

Одночасно з уніфікацією навчальних результатів у вигляді ключових компетенцій виникають додаткові онлайн-інструменти для підтвердження кваліфікацій молодіжних працівників та професійних кваліфікацій при працевлаштуванні («Європейський паспорт»). Країни-члени ЄС розвивають законодавчу базу, яка забезпечує освітню діяльність громадських організацій, оскільки неформальна освіта є одним з індикаторів ефективної європейської молодіжної політики. Країни-члени Ради Європи, які не є членами ЄС, запроваджують стандарти європейської молодіжної політики дещо повільніше. У країнах Східної Європи і Кавказу піонерами визнання неформальної освіти є Молдова і Вірменія, розробка нових стандартів національної молодіжної політики відбувається у Грузії.

¹¹⁶ Recommendation 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on keycompetences for lifelong learning [Official Journal L 394 of 30.12.2006]. – http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm.

Інформальна освіта (In-formal Education) означає життєвий процес, в якому людина формує свої цінності, ставлення, вміння та знання під впливом освіти та ресурсів з власного оточення, щоденного досвіду (сім'я, ровесники, сусіди, знайомі, бібліотеки, засоби масової інформації, робота, ігри тощо). Неорганізований, не завжди усвідомлений та цілеспрямований процес, що триває протягом усього життя людини. Фактично це здобуття необхідних знань, умінь, навичок у формі життєвого досвіду.

Основною рисою інформальної освіти є те, що вона відбувається в реальних життєвих процесах. У цьому випадку йдеться не стільки про визнання, скільки про створення шансів і наявність умов до навчання. Інформальна освіта не має чітких планів, організацій і освітніх завдань, тим не менше, вона доповнює формальну та неформальну освіту і є підставою для всебічного розвитку особистості. Критично радикальне бачення інформальної освіти можна знайти у критичній теорії суспільства і встановлення ієрархії між тим, хто навчається, і тим, хто вчиться¹¹⁷.

Підхід «культурної інвазії», взятий на озброєння концепціями освіти як засобу революції або відповіді на освітні потреби, залучається в ситуації політичного пригноблення. Європейським прикладом тут можуть бути польські «Літаючі університети», а спробами наслідувати в Україні – «Вільні школи» студентської профспілки «Пряма дія» та ініціатива «Окунай-Абай» в Росії. Революційні практики освіти закономірно розвиваються в країнах, де формальна освіта не відповідає викликам сучасності і потребам учнів/студентів, а неформальна освіта, яка б могла цю прогалину заповнити, не існує, або існує некоординовано, або ж не в тому об'ємі і не в тій якості, щоб задовольнити спектр потреб і суспільних запитів. Протилежним, більш ліберальним баченням інформальності в освіті є забезпечення ресурсів для самостійного навчання і надання виключного права тому, хто вчиться, визначати зміст, форму, місце і час навчання. До таких ресурсів належать музеї та виставкові зали, засоби масової інформації, доступна художня, наукова, популярна чи навчальна література, наукові конкурси та змагання, публічні лекції та конференції, наукові чи дидактичні ігри, експерименти, обговорення книжок та інше. Таке навчання допомагає почуватися визнаним у своїх намірах і потребах, а також здійснювати повний контроль над власним навчанням. Інформальна освіта дозволяє випробувати на собі нові речі, прийняти ризики, розширити досвід поза окресленим навчальним середовищем і вийти за межі повсякденності¹¹⁸.

За роки незалежності Україна в десятки (для деяких показників – у тисячі) разів зменшила освітнє значення інформального сектора: майже припинили друкувати науково-популярні журнали, книги, брошури, до мінімуму скоротили навчальне телебачення. Для повноцінного вступу в європейський

освітній простір нам необхідно одночасно розвивати всі рівні освіти, акцентуючи увагу насамперед на проблемі формування у представників молодих генерацій виробничої компетентності – реалізаційних знань, умінь і навичок, необхідних для успішної життєдіяльності в умовах глобалізованого світу і ствердження суспільства знань (чи «інформаційного суспільства»).

Системна криза освіти в Україні

Заперечувати існування глибокої кризи в українській освіті наважаться сьогодні, мабуть, лише ті з керівників освітянської галузі, які ще з часів т. зв. «перебудови» розповідають, що «не все так погано» і «відбувається поступове покращення ситуації». Зазвичай ця позиція аргументується цифровими показниками «охоплення» української молоді освітою та її успіхами на різноманітних учнівських та студентських міжнародних олімпіадах, конкурсах тощо. Проте слід враховувати, що масовість не є критерієм якості, а переможці міжнародних олімпіад – це переважно вихованці елітарних освітніх установ, у яких навчається менше 3% від загальної кількості українських школярів. Увага керівництва освіти зосереджена головним чином на нормотворчості (продукти якої головним чином так і залишаються на папері, бо їх виконання практично не контролюється), а також на вирішенні поточних проблем, загальна кількість яких аж ніяк не зменшується впродовж останніх років.

Суперечність між безперервно триваючим розширенням обсягів інформації, яка має бути засвоєна за період навчання, потребою набуття навичок адаптації до неперервного засвоєння і застосування нових знань впродовж життя – з одного боку, та обмеженою у часі протяжністю періоду навчання – з другого є джерелом світової кризи освіти. Альтернативою «підтримуючому навчанню» має стати інноваційне навчання, яке повинне формувати у суб'єктів навчання здатність до проєктивного передбачення потреб майбутнього¹¹⁹.

Проявами цієї кризи є, зокрема: відставання освіти від науки; зростання розриву між освітою і культурою; криза соціалізації, що полягає у проблемі безболісного входження освіченої молоді у соціум дорослого життя; «функціональна неосвіченість», за якої окремі особи не спроможні виконувати функції, що відповідають рівню їхньої освіти; проблема «пригнічення людського у людини», що полягає у підготовці освітою не суб'єктів соціальної дії, а об'єктів соціальної маніпуляції тощо¹²⁰.

Людина в наш час все частіше діє за умов, коли готові рішення відсутні. Тому застосування знань перетворюється на різновид творчості, дію, яка щоразу відбувається у неповторній ситуації. Отже, школа має виховувати самостійно мислячу, творчу особистість¹²¹.

1. По-перше, слід усвідомлювати, що з постанням незалежної української держави система освіти, що існувала перед тим, автоматично набула анти-

¹¹⁷ Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. RecommendationCM/Rec(2010)7 and Explanatory Memorandum: : – Strasbourg: Council of Europe Publishing, October 2010 – Section 1, Art.2 e).

¹¹⁸ Корсак К. Первинна, диференційована. Термін – 20 років / К. Корсак // Дзеркало тижня. Україна №28, 25 липня 2003. – С. 5.

¹¹⁹ Шукашунів В.Е., Взятыхшев В.Ф., Романкова Л.И. Инновационное образование: идеи, принципы, модели. – М.: Наука, 1996. – С. 29.

¹²⁰ Зоська Я.В. Новый институциональный кризис высшего образования / Я.В. Зоська // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 508-510.

¹²¹ Тхагалсоев Х.Г. О новой парадигме образования / Х.Г. Тхагалсоев // Педагогика. -1999. – № 1. С. 12.

державного і антинаціонального характеру, оскільки вона була вкорінена в Україні комуністичним режимом з метою формування «людини нового типу» – зденационалізованого «будівника комунізму», тобто створювалася задля вдоволення потреб зовсім іншої держави. Зауважимо, що і зараз основну масу освітян складають представники старшого покоління – і якщо певна їх частина знайшла у собі сили для оновлення світогляду і перейшла на державницькі позиції, то більшість просто прилаштувалася до нових умов. Наслідком цього є насамперед відверте ігнорування «Закону про мови», типово для переважної маси міських, а подекуди – і сільських шкіл, а також і вищих навчальних закладів у більшості регіонів України. Таким чином, найпершим джерелом кризового стану освіти в Україні був спадок радянської системи освіти, рудименти якого і досі зберігають свою актуальність.

2. По-друге, як одна із складових структури українського суспільства, система освіти не могла не зазнавати руйнівного впливу суспільної кризи, котрий багатогранно виявляв себе: від вкрай недостатнього фінансування освіти – і до девальвації морально-етичних цінностей. Отже, другим джерелом кризового стану освіти є суспільна криза. Зауважимо, що послідовна, відповідальна державна політика в галузі освіти давала можливість суттєво пом'якшити вплив обох цих витоків освітньої кризи – але реалії були такими, що за минулі роки вона поглиблювалася.

3. Можемо вказати і на масове падіння якості знань, розвиненості, вихованості випускників шкіл на тлі поширення моральної розбещеності, звуження кола інтересів молоді та відсутності у неї потягу до навчання; і на низький рівень професійної підготовки педагогічних кадрів, наслідком чого є неперервне падіння освітнього рівня випускників шкіл; і на корумпованість, поширення хабарництва та «блату» у освітянському середовищі; і на систематично не вирішувані проблеми науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення навчання; і на поширення наркоманії та злочинності серед молоді.

Із здобуттям незалежності виникла природна потреба створення по суті нової системи освіти, збудованої на національних засадах з використанням кращих досягнень світового досвіду. І тому у цитованій першій державницькій програмі «Освіта» («Україна XXI століття») знаходимо наступне формулювання: «Стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі: відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків;...», що абсолютно адекватно відображає завдання реформи освіти у тій її частині, яка стосується безпосередньо суб'єктів освіти.

Безперечно, національна програма «Освіта» для свого часу була прогресивним документом, виконання якого бодай у загальних рисах дозволило б усунути значну частину наявних проблем:

- по-перше, державна влада та керівництво освіти не виявляли необхідної політичної волі до її реалізації, і реальні механізми впровадження програми «Освіта» та контролю її виконання так і не були створені;
- по-друге, після ухвалення програми відбувалося головним чином формування нормативно-правового поля, яке не було підкріплене необхідним науково-методичним, організаційним, кадровим, фінансовим, матеріально-технічним забезпеченням;
- по-третє з середини 90-х рр. сфера перебувала у стані стагнації: головну увагу освітян було переключено на штучно створену проблему невиплати зарплат, згодом – на перехід до 12-річного навчання, 12-бальну систему оцінювання знань, державні стандарти освіти. Як наслідок, до розбудови національної системи освіти справа так і не дійшла.

Існуюча в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу. Це виявляється передусім у невідповідності освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти; бюрократизації всіх ланок освітньої системи. Державна національна програма «Національна стратегія розвитку освіти України 2012–2021 рр.», далеко не вичерпує перелік проблем як таких, що існували десятиліттями, так і тих, які виокремилися за перші роки незалежності. «Національна стратегія...» не є концептуально цілісним і послідовним документом. Вона не стала кроком уперед в розвитку української освіти. По суті, доктрина відображає погляди Міносвіти на дальший розвиток галузі; її положення не містять необхідної конкретики і не мають зобов'язуючого характеру. Це означає, що освіта у різних регіонах і далі розвиватиметься відповідно до уявлень місцевого керівництва і адміністрації навчальних закладів.

Таким, є витоки і зміст складових кризи, в якій перебуває українська освіта. Визначивши їх, маємо основу для визначення шляхів подолання кризових явищ. Якість роботи системи освіти в цілому залишається вкрай низькою, і для сподівань на позитивні зміни за такого стану немає підстав. Про подолання кризи не може бути й мови, доки державна влада не усвідомить вирішальної ролі освіти для суспільного розвитку і не виявить належної політичної волі щодо її трансформації.

Виведення освіти в Україні на рівень освіти розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад; подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів; глибокої демократизації традиційних навчально-виховних закладів; формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти. Ось це коло проблем постійно перебувало у полі зору освітянського чиновництва; але результати законодавчої нормотворчої діяльності поки що не виявили позитивних наслідків, отримавши переважно негативні відгуки з боку освітньої громадськості.

Суспільна селекція в освіті

У суспільній свідомості утвердилось переконання, що освіта належить до найважливіших цінностей, і жодна частина суспільства не погодиться з відчуттям скривдження в доступі до повноцінної освіти. У зв'язку з цим проблема вирівнювання освітніх шансів повинна бути однією з центральних проблем освітньої політики, насамперед тому, що рівні освітні шанси дітей з різних середовищ є основою будь-яких форм демократії. Без її здійснення будь-які міркування про демократичне суспільство не мають сенсу.

Нерівність освітніх шансів має сьогодні не тільки суспільний вимір, пов'язаний з неоднаковою дистрибуцією суспільно цінних багатств, вона є результатом несправедливого поділу матеріальних цінностей в образі засобів, необхідних для отримання відповідних знань і умінь.

Теорії суспільного диференціювання завжди були і є пов'язані з проблемою рівності і суспільної справедливості. Радикальні теорії, стратифікації (пов'язані з конфліктними і інтерпретативними парадигмами) окреслюють суспільні розшарування як несправедливі, а функціональні теорії, в свою чергу, зазвичай підтверджують справедливості стратифікаційних укладів. Говорячи про освітні шанси, концентруємо увагу на процесах чи явищах, які будуть мати місце або ще не закінчилися. Шанси отримання освіти можна трактувати як основу для визначення напрямків потенційних змін між поколіннями, що відбуваються в суспільній структурі, як потенційні явища освітнього руху (і суспільного), які є визначеними і можуть відбутися. З рівними шансами маємо справу тоді, коли особи з такими самими здібностями і мотивацією, що походять з різних класів, верств, суспільних і місцевих середовищ, мають однакову можливість отримання освіти і здобуття відповідної позиції в суспільній і професійній структурі.

Нерівність шансів і нерівність участі є вимірами кількісного аналізу, а якісний аналіз опирається на вимірах нерівності старту, умов і результатів навчання. Зацікавлення освітнім стартом вимагає аналізу вступу до закладу загального і обов'язкового навчання, бо тільки тут маємо справу з повною шкільною популяцією (контингентом) і егалітарною суспільною структурою учнів. Досить довго рівний старт ототожнювався з потребою вирівнювання розвиткових дефіцитів дітей, що виходять з середовищ, які не забезпечують їх умовами повного, всебічного розвитку. Немає сумніву, що ситуація дітей дошкільного віку є дуже диференційованою. Фундаментальну роль відіграє тут рівень функціонування сім'ї та підтримка її зусиль через установи цільового виховання¹²².

Вища освіта в Україні, де найяскравіше проводиться соціальна селекція, вже у багатьох не викликає сумніву: доступність безкоштовної (за бюджетні кошти) освіти стає все більш обмеженою. Нововведення при прийомі до ВНЗ – підвищення «ваги» середнього балу атестата, нарахування балів за підготовчі курси, зарахування сертифікатів різних років – ставлять абітурієнтів у нерівні

умови. Крім того, навчальні заклади отримали право проводити додаткові випробування, творчі конкурси, за які нараховуються бали. Коли єдиним критерієм при вступі у ВУЗ служили результати незалежного зовнішнього оцінювання, нім було зрозуміло, скільки потрібно балів для зарахування.

Таблиця 6.8.

	2011 р.	2012 р.	2013р.
Кількість поданих електронних заяв до вступу до ВНЗ	400 тис.	1 млн. 901 тис. 503	2 млн. 200 тис. 100
Кількість абітурієнтів	195 тис. чол.	620 тис. 040 чол.	703 тис. 800 чол.

Кількість студентів у ВНЗ безпосередньо пов'язана з демографічною ситуацією в Україні. Так, у зв'язку з демографічним спадом 90-х років минулого сторіччя у найближчі роки кількість випускників шкіл буде поступово зменшуватися. Наведена інформація дає змогу зробити припущення, що в наступні роки на покращення ситуації очікувати не слід. Переломним роком для народжуваності в Україні був 2002, тобто лише через 10–15 років років кількість потенційних абітурієнтів буде зростати. В найближчі декілька років відбудеться майже на 20% зменшення кількості випускників шкіл і, відповідно, – абітурієнтів вищих навчальних закладів. Таким чином, лише через 5–6 років кількість потенційних абітурієнтів зросте. За прогнозами до 2017 року кількість як абітурієнтів, так і студентів зменшиться на 8–10%.

Кількісні тенденції відображає і співвідношення контингенту студентів у навчальних закладах I–II та III–IV рівня акредитації, що підтверджують поступове зниження кількості студентів у закладах професійно-технічної освіти та значне збільшення контингенту студентів інститутів та університетів.

Стрімким збільшенням відносно попередніх років відзначився 2007/2008 навчальний рік, коли Україна досягла рекордної кількості студентів – більше 2,8 млн. осіб навчалася в навчальних закладах I–IV рівнів акредитації. У 2012 році до вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації всього було зараховано 99,8 тис. осіб, у тому числі до державних вищих навчальних закладів – 52,3 тис. осіб, комунальних – 36,9 тис. осіб, приватних – 10,5 тис. осіб. Відповідно до вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації всього було зараховано 341,3 тис. осіб, у тому числі до державних вищих навчальних закладів – 309,7 тис. осіб, комунальних – 7,3 тис. осіб, приватних – 24,4 тис. осіб. Таким чином, найпопулярнішими серед абітурієнтів є державні навчальні заклади: тут здобуває освіту майже 82% студентів, у приватних – 8%, а в комунальних – 10%¹²³.

¹²² Гофрон Б. Процеси суспільних селекцій в системі освіти. / Б. Гофрон – К.: Вища школа, 2003. – С. 126.

¹²³ У МОН підраховували кількість ВНЗ [Електронний ресурс]. – Дата доступу: 23.08.2012. – Режим доступу: <http://www.lovi-moment.com.ua/novyny-vnz/zagalni/21903-2013-05-15-20-36-08.html>.

Таблиця 6.9.

Динаміка кількості студентів в Україні за 2000–2013 рр.

Навчальний рік	Кількість студентів у закладах, тис. осіб		Прийнято студентів, тис. осіб	
	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації
2000–2001	528	1402,9	190,1	346,4
2001–2002	561,3	1548	201,2	387,1
2002–2003	528,9	1686,9	203,7	408,6
2003–2004	592,9	1843,8	202,5	432,5
2004–2005	548,5	2026,7	182,2	475,2
2005–2006	505,3	2203,8	169,2	503
2006–2007	468	2318,6	151,2	507,7
2007–2008	441,3	2372,5	142,5	491,2
2008–2009	399,3	2364,5	114,4	425,2
2009–2010	354,2	2245,4	93,4	370,5
2010–2011	361,5	2129,8	129,1	392
2011–2012	356,8	1954,8	105,1	314,5
2012–2013	345,2	1824,9	99,8	341,3
2013–2014	329	1723,7	105,8	362,3

Нині ринок освітніх послуг в Україні характеризується високим рівнем попиту як серед українських, так й іноземних абітурієнтів. В цілому, рівень попиту досить стабільний і не залежить від економічних циклів, адже скорочення попиту протягом останніх років, в основному, як зазначалось вище, пов'язано з демографічною ситуацією в країні. Станом на 1 січня 2014 року в Україні навчаються 60,3 тис. іноземних студентів, з яких понад 4 тис. – студенти з Європи і Північної Америки¹²⁴. Нагадаємо, що за останніми даними ЮНЕСКО (за 2010 рік), близько 35 тис. українських студентів отримали освіту за кордоном. При цьому найбільше українців навчаються у Росії, Німеччині та Польщі.

У 2012 році кількість дипломованих фахівців із вищою освітою, які отримали освіту у вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації склала рекордний показник за роки незалежності – 543,7 тис. осіб, що в чотири рази більше ніж 1991 року.

Є таке поняття – негативна селекція. У науці це означає, що вчений відбирає найслабкіші особини рослин або тварин, схрещує їх, потім серед плодів знову відбирає найслабкіші, й так триває доти, доки вид не стає недітоздатним. Мета цього процесу – вивчення слабких сторін видів і порід. В освіті ж негативна селекція призводить до «вимивання», нівелювання інтелекту. Суспільство інтелектуально й культурно розвинених людей, які творчо мислять, перетворюється

на спільноту малоосвічених недоучок, якими легко можна керувати, маніпулювати. Позбавленням здібних дітей із бідних родин шансів отримати якісну освіту поглиблюється процес негативної селекції суспільного інтелекту. Цей процес уже призвів до непоправних інтелектуальних втрат. Кілька хвиль «витікання інтелекту», трудова міграція освіченої молоді... Показовий факт: за період 1997–2009 рр. Україна у світовому рейтингу наукової продукції опустилася з 27-ї на 43-тню позицію. На сьогодні ситуація тільки погіршилася. Нам наразі потрібні високоосвічені спеціалісти, щоб створювати сучасні виробництва, випускати вітчизняну високоякісну продукцію, будувати розвинену державу.

Аналіз селекційних процесів та освітніх нерівностей, що спостерігається в українській освітній системі, здійснюється за великим рахунком не з метою освітньої потреби суспільства у кадрах, які регулює ринок, а скоріше як соціально-державним замовленням, яке контролює українська політична кон'юнктура.

6.8. Взаємозв'язок освіти і суспільства, школи та громадськості

Особливо важливими в розвитку суспільного життя є взаємозв'язки між школою, сім'єю та громадськістю, які мають безпосередні або опосередковані стосунки. Це виявляється на міжособистісному та суспільному рівнях і здійснюється за рахунок взаємовпливу, пристосування дій одного до дій іншого, солідарності та згоди між ними.

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передавання культурних цінностей від покоління до покоління. Оскільки метою виховання підростаючого покоління є формування всебічно розвинутої особистості, сім'я, як і школа, здійснює моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання¹²⁵.

Видатний представник російської педагогіки кінця XIX – поч. XX ст. П.Ф. Лесгафт у праці «Сімейне виховання дитини та його значення» зазначив, що сім'я є одним із найголовніших чинників у вихованні дитини¹²⁶. Сімейне середовище визнане одним із головних факторів формування особистості дитини тому що:

... батьки або особи, які їх замінюють, мають право: вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей; приймати рішення щодо участі дитини в інноваційній діяльності загальноосвітнього навчального закладу; обирати і бути обраними до органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей; звертатися до відповідних органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей; захищати законні інтереси дітей.

¹²⁵ Захаренко С., Орлова Н. Роль сім'ї у формуванні особистості (підґрунтя формування педагогічних поглядів О. Захаренка) / 36. наук. пр. «Психолого-педагогічні проблеми сільської школи». – К.: Міленіум, 2006. – Випуск № 15. – С. 190.

¹²⁶ Бойченко, К.В. Взаємодія школи та громади в управлінні школою: європейський досвід та українські перспективи / К.В. Бойченко / Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки : збірник наукових праць. Вип. 8. Ч. 1 / Полтавський нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка ; [голов. ред. М.І. Степаненко]. – Полтава: Фортуна, 2011. – 346 с. – С. 64.

¹²⁴ Іноземні студенти щорічно залишають в Україні понад 4 млрд грн. [Електронний ресурс]. – Дата доступу: 21.12.2013. – Режим доступу: <http://di.ua/UKRAINE/inozemni-studenti-schorichno-zalishayut-v-ukrayini-ponad-4-mldr-gm.html>.

... батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані: забезпечувати умови для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти за будь-якою формою навчання; дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до сім'ї, старших за віком, державної і рідної мови, до народних традицій і звичаїв; виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського народу, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до України (ст. 29 Закону України «Про загальну середню освіту»)

Справжнім авторитетом користуються батьки, які сумлінно ставляться до праці, сімейних обов'язків, активні в громадському житті. Такі батьки уважні до дітей, люблять їх, цікавляться їхніми шкільними та позанавчальними справами, поважають їх людську гідність, виявляючи до них і належну вимогливість. Надто важливою є роль дідуся і бабусь у сімейному вихованні. Однак батьки не повинні перекладати на них свої обов'язки. Сімейне виховання повноцінне лише за розумного поєднання виховного впливу першовихователів – батьків і збагачених життєвим досвідом дідуся і бабусь.

Однак, значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей. У праці «Про батьківський авторитет» А. Макаренко наводить такі приклади негативного авторитету батьків:

- «авторитет придушення», який ґрунтується на примусі, залякуванні, спричинюючи формування у дітей брехливості, жорстокості агресивності;
- «авторитет віддалення» – батьки намагаються тримати дітей на відстані від себе, розмовляють з ними зверхньо, холодно;
- «авторитет чванства», коли батьки вихваляються своєю винятковістю, принижуючи при цьому своїх колег чи опонентів;
- «авторитет педантизму» – батьки вимагають кожне мовлене ними слово вважати наказом, карають за найменшу провину;
- «авторитет резонерства» – батьки вдаються до моралізування з будь-якого приводу;
- «авторитет любові» – усепрошення, надмірні пестощі;
- «авторитет доброти» – батьки в усьому поступаються дітям, готові на будь-які жертви, аби їм було добре;
- «авторитет дружби» – відповідна поведінка дитини чи дії оплачуються подарунками, обіцянками.

Педагогічна освіта батьків. З метою запобігання шкідливих наслідків родинного виховання дитини, школа має дбати про постійний *розвиток педагогічних знань батьків*, вдаючись до різних методів роботи, найпоширенішими з яких є: відвідування батьків удома; запрошення батьків до школи, день відчинених дверей, класні батьківські збори, педагогічний лекторій, листування, позакласний педагогічний всеобуч, тематичні вечори запитань і відповідей, консультації батькам, Університет педагогічних знань, ознайомлення батьків з психолого-педагогічною літературою.

Педагогічні колективи шкіл повинні знати умови і специфіку свого мікрорайону, виховні можливості підприємств і установ, продумувати форми участі громадськості в організації виховної роботи з дітьми протягом року, організовувати педагогічне навчання представників громадськості, які залучаються до безпосередньої виховної роботи зі школярами та їх батьками, реалізуючи тим самим пріоритетні завдання виховання у сучасному суспільстві. Виховання дітей – не тільки особиста справа батьків чи навчально-виховна робота вчителя, в ньому зацікавлене все суспільство. Тому необхідно залучати до виховання підростаючого покоління і громадськість.

Вирішувати такі складні проблеми можна лише спільними зусиллями сім'ї і дитячих дошкільних закладів за участю школи. Реальність свідчить, що сім'я як первинна соціальна спільнота в масовому порядку не готова справитися з цим завданням. По-перше, через відсутність достатньої педагогічної підготовки батьків і інших опікунів дитини. По-друге, через професійну і інших видів творчо орієнтованої зайнятості батьків. По-третє, через відсутність середовища для всестороннього самовираження дитини, де відбувається його соціальна ідентифікація, де він може претендувати на об'єктивне розуміння з боку ширшої соціальної спільноти. Таким середовищем є дитячий колектив. Суспільство вже давно усвідомило, що в сім'ї створюється клімат для відпочинку переможних сил людини. Але становлення особи, процес її соціалізації відбувається, як правило, поза сім'єю.

Громадська виховна робота з дітьми розширює коло особистих інтересів дітей. Тому для успішного виховання підростаючого покоління важливо, щоб його оточувала атмосфера поваги до моральних норм поведінки, щоб діти бачили нестерпне ставлення до порушників цих норм. Цього досягають за умови, що у виховному процесі в школі, крім педагогів, беруть участь батьки, громадські організації, правоохоронні органи та інші державні установи.

Школи повинні підтримувати тісні зв'язки з підприємствами, які надають їм допомогу в зміцненні матеріальної бази, оснащенні навчальних кабінетів обладнанням, комп'ютерною технікою. Їх працівники керують гуртками в школі, організовують екскурсії учнів. Виховна роль взаємозв'язків школи і трудового колективу підприємства полягає ще й у тому, що учні залучаються до стосунків, характерні в дорослому колективі.

Значну виховну роботу з учнівською молоддю проводить служба у справах неповнолітніх, до складу якої входять народні депутати, педагоги, представники громадських організацій, органів міліції, юстиції. Вона спрямовує свою діяльність на профілактику правопорушень неповнолітніх, забезпечення нормальних умов для їх виховання.

Єдність виховної діяльності школи, родини і громадськості створюється цілеспрямованою систематичною роботою школи, яка відповідає сучасним вимогам, пропонує новітні методи освіти, наукова обґрунтованість, творчий пошук, відповідальність і зацікавленість у результатах сімейного виховання, цілеспрямованість і систематичність формування педагогічної культури батьків. Школа розширює і розвиває виховні можливості родини, здійснюючи педагогічну освіту, контролює і наставляє сімейне виховання, організує і наставляє діяльність суспільних і позашкільних організацій на активну участь,

допомогу родині і школі, координує їхні дії. Виховання підростаючої особистості потребує від сім'ї і школи, громадськості взаємного координування всіх виховних впливів.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ:

1. Якість освіти в соціологічному контексті доцільно розглядати як конвенційний феномен, тобто як результат узгодження між усіма учасниками освітнього процесу і співвіднесення їх потреб із нормативними вимогами, прийнятими в системі освіти, та соціокультурними потребами, особливостями функціонування освітньої системи у суспільстві.

2. Наявність соціально-економічних і культурно-нормативних потреб суспільства в сфері освіти забезпечують процедури ліцензування діяльності з надання освітніх послуг; акредитації, атестації навчальних закладів.

3. Пануюча в сучасному суспільстві система освіти підкоряється певному офіційно запропонованому зразку (Державний стандарт освіти), як такому, що «задає» обсяг одержуваних знань, навчання певним навичкам і діям, які повинні відповідати: нормативному канону особистості (громадянина), прийнятому в даному суспільстві; нормативним вимогам виконання розповсюджених у даному суспільстві соціальних ролей. Державний стандарт освіти (ДСО) – це сукупність норм, що визначають зміст освіти, обсяг навчального навантаження, засоби діагностики якості освіти та рівня підготовки школярів та студентів, а також нормативний термін навчання. ДСО визначає обов'язковий мінімум змісту навчальних програм, обсяг навчального навантаження, вимоги до рівня підготовки випускників навчальних закладів і є основою нормативних документів (навчальних планів, навчальних програм).

4. Якість освіти може при певних обмеженнях бути вимірною та оцінена, а також здійснено порівняння при умові чітко вибраної системи індикаторів серед яких варто вказати на показники грамотності, показники освіченості, підвищення кваліфікації, якісний склад навчально-виховних закладів.

5. Національна стратегія розвитку освіти як головний документ перспектив розвитку освіти на найближчі 15 років визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування структури та змісту освіти.

6. Метою нової парадигми освіти є формування і розвиток інноваційної здатності особистості, яка розкривається в готовності діяти у нетиповій ситуації, орієнтуватися у процесах динамічного оновлення суспільства. Тут головне завдання освіти полягає не лише в тому, щоб дати знання про існуючий світ, а і в тому, щоб озброїти особистість методологією інноваційної діяльності, важливого впровадження нововведень в практику.

7. Пануюча в суспільстві система освіти підкоряється визначеному офіційному зразку, який якби визначає об'єм отримуваних знань, орієнтує на вироблення навиків і дій, які повинні формальній освіті. Проте, з розвитком інноваційних процесів в освіті з кожним роком набуває соціального попиту саме неформальна та інформальна освіта.

Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Індикатори, які застосовуються при діагностуванні та прогнозуванні освіти.
2. Фрагментаризація знання як принцип організації освітнього процесу.
3. Діагностика мотивації навчальної діяльності.
4. Акредитація закладів освіти. Ліцензування спеціальностей.
5. Діагностика й оцінка якості освіти на регіональному рівні.
6. Оцінка пролонгованих результатів освіти.

Контрольні тести

1. *Викреслити те, що випадає з логічного переліку.*

- 1.1. Ліцензування, перекваліфікація, акредитація, атестація.
- 1.2. Державна програма «Освіта», «Національна доктрина розвитку освіти України», «Інноваційний розвиток освіти України», «Національна стратегія розвитку освіти України».

2. *Вибрати правильну відповідь.*

- 2.1. Освіта, яка здобувається в системі регулярної освіти, передбачає наявність планів і документа про її завершення, називається:

- а) середньою;
- б) формальною;
- в) неформальною;
- г) закінченою.

- 2.2. Освіченість визначається як:

- а) наявність вищої освіти;
- б) грамотність, яка доведена до особистісно та суспільно необхідного максимуму;
- в) високий інтелект та широкий кругозір.

- 2.3. Знання (з соціальної точки зору) поділяють на:

- а) первинні та вторинні;
- б) теоретичні та прикладні;
- в) обов'язкові та необов'язкові;
- г) формальні та неформальні.

Питання для самостійного опрацювання

1. Порівняйте питання освітніх стандартів в освітній політиці держав.
2. Здійсніть інтерпретацію та операціоналізацію понять «ефективність системи освіти», «стандарт освіти».
3. Розкрийте проблему ефективності системи освіти. Комплексне оцінювання стандартів освіти.
4. Визначте зміст єдиного освітнього простору.

Джерела та рекомендована література:

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – № 44-46. – С. 3-6.

2. Джури́нский А.Н. Право на образование в современном мире / А.Н. Джури́нский // Педагогика. – 1998. – № 3. – С. 93-96.

3. Корсак К.В. В XXI век – с новой парадигмой национального образования / К.В. Корсак // Персонал. – 2000. – № 1 – С. 66-72.

4. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / За заг. ред. акад. О.Г. Мороза. – К.: МАУП, 1994. – 196 с.

5. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации / Б.М. Бим-Бад, А.В. Петровский // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 3-8.

6. Гуманізація національної освіти України: здобутки, проблеми, пошуки: Матеріали наукової конференції. – Луцьк, 1993. – 230 с.

7. Марти́нюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія: Метод, посібник. / І.В. Марти́нюк – К.: ІСДО, 1995. – 160 с.

8. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресе, 1996. – 416 с.

9. Радченко І.П. Диагностика качества профессионально-педагогической деятельности преподавателя педагогического вуза. / И.П. Радченко – Пятигорск: КПК, 1990. – 49 с.

10. Исканов Б., Мешалкин В., Прокофьев В. Аттестация вуза: критерии оценки потенциала // Вестн. высш. Шк. – 1990. – № 11. – С. 19-24.

11. Колесников Л.Ф. и др. Эффективность образования. / Л.Ф. Колесников – М.: Педагогика, 1991. – 269 с.

12. Корсак К. Уровень образованности граждан Украины / К. Корсак // Персонал. – 1999. – № 5. – С.60-69.

13. Положення про атестацію професійно-технічних закладів освіти // Галицькі контракти. – 1997. – № 12. – 51-56 с.

14. Положення про ліцензування закладів освіти // Дошкільне виховання. – 1996. – № 8. – С. 5-6.

15. Типове положення про атестацію середніх, загальноосвітніх, позашкільних, дошкільних закладів освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації // Дошкільне виховання. – 1996. – №8. – С. 7-8.

СТАН СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЗАХОДУ ТА В УКРАЇНІ

- 7.1. Інноваційні процеси сучасної освіти. Розвиток приватної, дистанційної освіти. Безперервна освіта: соціологічний аналіз.
- 7.2. Реформування освіти в Україні: проблеми та перспективи.
- 7.3. Навчальний заклад в системі освіти. Школа як об'єкт соціологічного аналізу. Інновації у ВНЗ.
- 7.4. Болонський процес – реформа вищої освіти – глобалізація.
- 7.5. Системи освіти в сучасному світі.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначати складові інноваційних процесів сучасної освіти;
- ☒ охарактеризувати напрями реформаційної освітньої діяльності: передумови, рівень, заходи, наслідки;
- ☒ знати головні аспекти функціонування навчального закладу в Україні;
- ☒ порівнювати позитивні і негативні сторони освітніх систем країн світу.

Основні терміни: освіта, інновація, дистанційна освіта, безперервна освіта, реформа, Болонська система, інформатизація.

7.1. Інноваційні процеси сучасної освіти. Інформатизація освіти. Розвиток приватної, дистанційної освіти. Безперервна освіта: соціологічний аналіз

Інновацію варто розглядати як реалізоване нововведення в освіті – у змісті, методах, прийомах і формах навчальної діяльності та виховання особистості (методиках, технологіях), у змісті та формах організації управління освітньою системою, а також в організаційній структурі закладів освіти, у засобах навчання і виховання та у підходах до соціальних послуг в освіті, що суттєво підвищує якість, ефективність та результативність навчально-виховного процесу.

Наука про педагогічні нововведення своїм об'єктом визначає процеси розвитку освітніх систем на основі продукування, розповсюдження та освоєння новаций, дослідження ефективності інноваційних змін. У межах педагогічної інноватики формується відповідний термінологічний апарат, до складу якого входять поняття «інноваційний процес», «інноваційна діяльність», «інноваційна політика», «інноваційний потенціал», «інноваційне середовище» тощо.

Хоча на пріоритет формування освітнього простору вказують всі сучасні законодавчі та нормативні документи, найбільш регламентують здійснення інноваційної діяльності Закони України «Про інноваційну діяльність» (від

04.07.02 р. № 40- IV), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (від 16.01.03 р. № 433-IV), накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (від 07.11.00 р. № 522), «Про затвердження Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад» (від 20.02.02 р. № 114), «Про затвердження Положення про здійснення моніторингу виконання інноваційних проектів за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків» (від 17.04.03 р. № 245) та інші.

В умовах глобалізації світової економіки, постіндустріального, інформаційного етапу розвитку цивілізації, впровадження інформаційних технологій в усіх країнах Європи проводяться різні за змістом реформи національних систем освіти. Освіта і наука сьогодні стають пріоритетними факторами розвитку соціально-економічного, духовного та політичного життя будь-якої країни. Інноваційні методи забезпечують підняття освіти, її багатогранних секторів на якісно новий рівень. В умовах державотворення в Україні, демократизації, відкритості та гуманістичних орієнтацій, поряд з питаннями про суспільний устрій, ключовими стають проблеми пошуку національної ідеї, ціннісних орієнтирів, виховного ідеалу, нових тенденцій в освіті.

Як стверджують сучасні політики і науковці, перший етап трансформацій в країні завершено завдяки інноваційному імпульсу, що надала «інформаційна хвиля» науково-технічного прогресу суспільства; прискорився темп цивілізаційного розвитку. Подальша логіка розвитку суспільства є логікою інноваційних реформ, серед яких значну роль відіграватимуть реформи освіти. Нові цілі модернізації освітньої галузі спрямовані на розвиток національної системи освіти, що має відповідати викликам часу і потребам особистості, яка здатна реалізувати себе в суспільстві, що постійно змінюється.

Основу інноваційних процесів в освіті складають дві важливі проблеми педагогіки – проблема вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду та проблема впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику. Результатом інноваційних процесів слугує використання теоретичних і практичних нововведень, а також таких, що утворюються на межі теорії і практики і затверджена рядом важливих державних документів серед яких є Стратегія інноваційного розвитку України 2009 р.:

... стратегія систематизує і конкретизує законодавчі, нормативні та інші засади організації наукової, науково-технічної, інноваційної та підприємницької діяльності, що містяться в сучасному законодавстві України, нормативних та програмних документах органів державної влади і разом з іншими державними стратегічними документами є стрижневою основою для подальшого розвитку законодавчої і нормативної бази в цій сфері, для формування державних, регіональних і галузевих програм інноваційного розвитку, забезпечення скоординованої діяльності влади, суспільства, підприємництва, науки та освіти – всіх головних учасників національної інноваційної системи.

... результатом реалізації Стратегії має стати утвердження в Україні інноваційної моделі її економічного і соціального розвитку, підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу країни, всіх її людських і природних ресурсів, забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення стабільного сталого розвитку і підвищення добробуту громадян. Реалізація Стратегії створить можливості для успішного просування України по шляху розбудови економіки і суспільства, заснованих на знаннях (*Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів*)

Інформаційні процеси у навчанні

З позицій ергономіки навчальну діяльність, як трудову, розглядають як процес перетворення інформації та енергії, який відбувається в системі «учитель – учень – засоби навчання – навчальне середовище».

Інформація – знання, відомості, дані про предмети та явища, що є змістом обміну між людьми, людиною та машиною, а також між машинами.

З інформацією переважно пов'язане уявлення про все нове, що міститься в повідомленні або сигналі. Спілкування між людьми полягає в обміні інформацією як у процесі особистих стосунків, так і трудових відносин. Під час сприйняття та засвоєння інформації людина пізнає навколишній світ¹²⁷.

Педагогічна і навчально-пізнавальна діяльність полягає у обміні інформації між учителем (джерелом інформації) та учнями (одержувачами інформації) і ґрунтується на зовнішніх та внутрішніх інформаційних процесах. Зовнішні процеси формуються взаємозв'язками учителя та учнів, або викладача та студентів із джерелом інформації, в т. ч. з технічним. *Внутрішні інформаційні процеси* характеризують психофізіологічну складову навчання – механізми сприйняття, аналізу, трансформації та зберігання інформації учнем чи студентом та енергетичне забезпечення в організмі цих інформаційних процесів. Об'єктивна сторона стосунків «вчитель-учень» залежить від фізичних характеристик джерел інформації, а суб'єктивна – від властивостей аналізаторів, за допомогою яких учні сприймають навчальну інформацію¹²⁸.

Основою навчання є зовнішні інформаційні процеси, що характеризують саму сутність взаємовідношень учителя та учня, і внутрішні, які стосуються психофізіологічного та енергетичного аспектів цього процесу в організмі учня. Створення ефективної системи інформатизації освіти потребує дослідження системи освіти як об'єкта інформатизації. Необхідно розробити методику досліджень, застосування якої забезпечувало б одержання параметрів об'єкта інформатизації, які необхідні для визначення оптимальних параметрів системи інформатизації. Слід зауважити, що під системою інформатизації системи

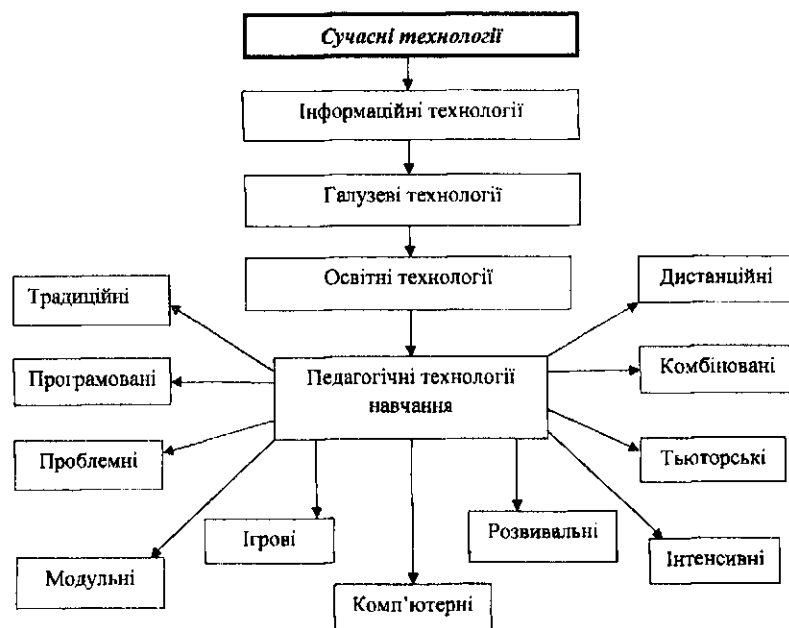
¹²⁷ Козяр М.М. Віртуальний університет : навч.-метод. посіб. / [М.М. Козяр, О.Б. Завчко, Т.Є. Рак]. – Львів: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2009. – С. 127.

¹²⁸ Коваль Т.І. Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності : навч.-метод. посіб. / Т.І. Коваль. – К.: Вид. центр НЛУ, 2009. – С. 223.

освіти розуміється сукупність систем інформатизації всіх об'єктів освіти всіх рівнів ієрархії¹²⁹.

Пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

Схема 7.1.

Заходи, спрямовані на забезпечення інформатизації освіти, задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу, передбачають:

- формування та впровадження інформаційного освітнього середовища в системі загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти, застосування в навчально-виховному процесі та бібліотечній справі поряд із традиційними засобами інформаційно-комунікаційних технологій;
- розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб;

- повне забезпечення дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладів навчальними комп'ютерними комплексами, а також опорних навчальних закладів освітніх округів мультимедійним обладнанням;
- створення електронних підручників та енциклопедій навчального призначення;
- поступове забезпечення спеціальних навчальних закладів (груп, класів) корекційними комп'ютерними програмами;
- створення системи дистанційного навчання, у тому числі для осіб з особливими освітніми потребами та дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні;
- створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері управління навчальними закладами, інформаційно-технологічного забезпечення проведення моніторингу освіти¹³⁰.

Основною сутністю інформатизації освіти є використання інформаційних технологій у різних видах діяльності, які здійснюються в системі освіти. Тому, досліджуючи систему освіти як об'єкт інформатизації, основну увагу необхідно приділити дослідженню цих видів діяльності, визначити критерії їх класифікації, виходячи з психолого-педагогічних та інформаційних характеристик і класифікувати їх за визначеними критеріями. Для всіх кваліфікаційних груп видів діяльності в освіті необхідно визначити основні вимоги до засобів ІКТ для їх інформатизації.

Здійснення інформатизації освіти України на належному сучасному рівні з максимальною вигодою, зокрема, соціальною, потребує також:

- дослідити сучасний стан застосування засобів ІКТ в освіті;
- дослідити фактори, що впливають на ефективність використання засобів ІКТ;
- дослідити відповідність існуючих засобів ІКТ визначеним основним вимогам та можливість їх ефективного використання для інформатизації усіх видів діяльності в освіті;
- сформулювати (можливо, у вигляді проекту нормативного документу) основні вимоги до перспективних засобів ІКТ;
- проаналізувати існуючі способи організації розробки і виробництва засобів ІКТ та забезпечення ними закладів і установ освіти в Україні і за кордоном;
- проаналізувати науково-технічний і промисловий потенціал України щодо розробки і тиражування засобів ІКТ для інформатизації освіти;
- розробити рекомендації щодо найбільш доцільних способів організації розробки і тиражування засобів ІКТ та забезпечення ними закладів і установ освіти;
- розробити рекомендації щодо підвищення ефективності використання засобів ІКТ в закладах і установах освіти України;

¹²⁹ Глобальные проблемы человечества как фактор трансформации образовательных систем / Нар. укр. акад.: под общ. ред. В.И. Астаховой. – Х.: Изд-во НУА, 2008. – С.95.

¹³⁰ Ахмадзінова О.М. Інформаційні технології як навчальний засіб // Проблеми освіти: Наук. 36. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – № 52. – С. 16–21.

- дослідити існуючі способи моніторингу стану інформатизації установ і закладів освіти і ефективності використання засобів ІКТ.

Візьміть до уваги!

Подальше вдосконалення загальнодоступної мережі Інтернет багато хто пов'язує з впровадженням концепції *семантичної павутини*, що дозволило б людям і комп'ютерам більш ефективно взаємодіяти в процесі створення, класифікації та обробки інформації.

«Абілін» (англ. *Abilene Network*) – високошвидкісна експериментальна мережа, створена та підтримувана американським консорціумом [[Інтернет2 | «Інтернет2»]. Сам консорціум є некомерційною організацією і займається розробкою передових додатків і мережевих технологій. Його мережа Абілін вже об'єднує більше 230 американських університетів, наукових центрів та інших установ. Особливістю мережі Абілін є висока швидкість передачі даних, теоретично вона може досягати 10 Гбіт/с, реально швидкість складає близько 6–8 Гбіт/с.

Вперше трактування слова *комп'ютер* з'явилося в 1897 році в Оксфордському англійському словнику. Його укладачі тоді розуміли комп'ютер як механічний обчислювальний пристрій. В 1946 році словник поповнився доповненнями, що дозволяють розділити поняття цифрового, аналогового і електронного комп'ютерів.

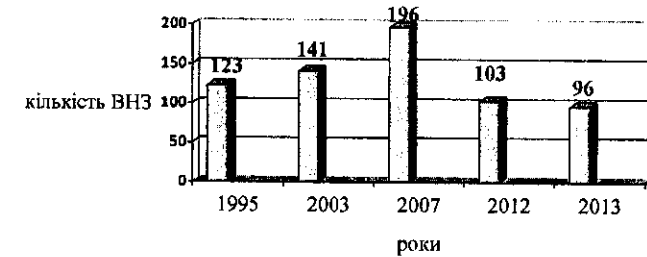
Латиною слово *computo* означає «вираховую».

Аналіз напрямків реформування освіти і можливостей застосування інформаційних технологій під час їх здійснення, дає підстави стверджувати, що вирішальним чинником досягнення основних цілей реформування освіти є її інформатизація. *Ефективні системи інформатизації освіти можуть бути створені*, якщо вони базуються на дослідженні видів діяльності, що здійснюються в системі освіти, і враховують як сучасний стан, так і можливі трансформації освіти у процесі її реформування, сучасний стан і перспективи розвитку галузі інформаційних технологій, останні досягнення педагогіки, психології та інформаційних технологій навчання.

Розвиток приватної, дистанційної освіти

Наприкінці ХХ століття українське суспільство стало на шлях демократизації та розвитку ринкової економіки, що спричинило інформаційний бум в усіх ланках суспільного життя, в якому вища освіта стала головним генератором соціального розвитку, ресурсом подолання кризових процесів та поліпшення добробуту громадян. Саме в цей період посіли своє належне місце вищі навчальні заклади недержавної форми власності, які сьогодні отримали державне та суспільне визнання. Їх виникнення зумовлене «об'єктивними факторами», з боку держави – це стало визнанням неспроможності монопольної системи освіти оперативно відповідати на виклики часу.

Динаміка кількості приватних вищих навчальних закладів України (станом на 2013 р.)

Приватна освіта суттєво відрізняється за своїм змістом та наповненням від державної, саме тому потребує особливого підходу, який повинен здійснюватися на ґрунтовно розроблених та інтегрованих у межах єдиної парадигми світоглядних, концептуальних та методологічних засадах. Недержавні вищі навчальні заклади стали однією з провідних ланок в реалізації методологічно-концептуального рівня нової парадигми освіти хоча станом на 2013-2014 н. р. у приватних ВНЗ навчаються 109 тис. студентів, що складає біля 8% від загальної кількості, що ґрунтується на визнанні пріоритетності й самодостатності суб'єкта навчання¹³¹.

Основними факторами, які зумовили створення в Україні численних приватних учбових закладів у першій половині 90-х років, були:

1. Надання особистості можливості вибору шляхів одержання освіти та кваліфікації у відповідності з власними нахилами, інтересами та можливостями, в тому числі матеріальними.
2. Обмеженість бюджетних джерел фінансування вищої освіти, неспроможність державних вузів повністю задовольнити зростаючі потреби населення в освітніх послугах.
3. Зміни ринкового попиту на окремі спеціальності, види освітніх послуг, напрями освіти.
4. Поширення на заклади освіти ринкових відносин, освітні перетворення послуг в товар на ринку праці.
5. Необхідність надання науково-педагогічному персоналу вузів матеріальної підтримки для скорочення відтоку кадрів за межі системи освіти.

Основними соціальними функціями приватної вищої освіти виступають: заповнення в освітній системі вільних ніш, утворених у результаті переходу до ринкової економіки, і задоволення нових освітніх потреб населення.

¹³¹ Добрянський І. Приватна вища освіта: філософсько-практичний аспект // Педагогіка толерантності. 2002. – № 3. – С. 28–30.

Поява платної освіти в Україні, зокрема приватних вузів, викликало неоднозначну оцінку громадськості, дискусії з цього приводу. Деякі їх учасники вважають, що залучення комерційних засад у систему освіти призводить до її руйнування та зниження інтелектуального та духовного потенціалу суспільства, бо це загрожує виключенням з освітнього процесу значної маси його потенційних учасників. З іншого боку, прибічники пріоритетного розвитку небюджетних форм освіти вважають, що в найближчій перспективі держава буде не в змозі забезпечувати необхідні фінансові затрати, а це, в свою чергу, не дозволить задовольнити зростаючий попит на освітні послуги, призведе до зниження освітнього потенціалу нації¹³².

У більшості розвинених країн світу вища освіта переважно фінансується державою. Згідно з даними ОЕСР (Організації економічної співпраці та розвитку) частка приватного фінансування становить не більше ніж 15–20%. У скандинавських країнах приватне фінансування не перевищує 5%. З іншого боку є держави, де приватне фінансування становить більше як 50%: США (62%), Південна Корея (73%), Японія (67%), Австралія (56%), Великобританія (54%). Приватне фінансування, у першу чергу, – це плата за навчання студентами, спонсорами. В Україні приватна освіта не відстає від світового рівня, становлячи 0,7% ВВП. З урахуванням державного фінансування в розмірі 2% ВВП, загальний обсяг фінансування досягає 2,7% ВВП. Частка приватних витрат, таким чином, в Україні становить близько 25% від усього обсягу фінансування.

У розвинених країнах університети також підтримує бізнес. Якщо раніше бізнес в основному підтримував дослідження, які становили взаємний інтерес для бізнесу і для дослідників, то зараз фінансова підтримка усе більше спрямовується на освітні послуги університетів. Найчастіше таким донорами є великі корпорації, які жертвують університету 15–20 мільйонів доларів. Щоправда, зі збільшенням сум бізнес хоче не лише диктувати, на що повинні бути витрачені суми пожертв, але й впливати на менеджмент, на відбір співробітників на профінансовані освітні програми. В Україні приклади підтримки університетів бізнесом поодинокі. Програми співпраці з університетами мають СКМ, DF Group, гірничодобувні підприємства Дніпропетровської області. Частка фінансування юридичними особами, тобто бізнесом, у загальному обсязі фінансування з приватних джерел мізерна – 0,74% або 0,01% ВВП.

До переваг навчальних закладів недержавної форми власності належать:

- можливість швидкого реагування на попит ринку праці;
- оперативне впровадження до навчального процесу нових дисциплін;
- залучення до роботи найбільш кваліфікованих викладачів за рахунок запровадження диференційованої оплати праці;
- оперативна апробація нових педагогічних технологій тощо.

Щодо недоліків і труднощів у роботі приватних вузів України, то вони, на наш погляд, зумовлені наступними причинами.

По-перше, це наявність у державних органах та створених ними документах подвійних стандартів у підході до державних закладів і вузів недержавної форми власності, а саме: неоднозначні підходи до умов ліцензування та акредитації; різний рівень соціального захисту студентів та викладачів; відсутність матеріальної підтримки державою вузів недержавної форми власності. По-друге, це слабкість правової бази діяльності приватних навчальних закладів, ототожнювання їх із звичайними комерційними структурами, відсутність можливості залучати спонсорські надходження для розвитку та діяльності вузу, відсутність законів та підзаконних актів, які б регулювали роботу недержавних закладів освіти як специфічних суб'єктів підприємницької діяльності.

Існує багато проблем щодо правового поля діяльності вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Заклади освіти, засновані на недержавній формі власності, керуються в своїй діяльності Законом України «Про освіту», «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні» та «Положенням про державний вищий навчальний заклад».

Сьогодні в Україні складається парадоксальна ситуація: після закінчення школи значна частина молоді бажає продовжити навчання у вузі, сім'ї згодні упродовж цього часу не тільки утримувати молодих людей, але й сплачувати за їх навчання. Але, незважаючи на це, їм не вдається реалізувати свої прагнення, оскільки кількість планових місць у державних вузах дозволяє прийняти приблизно 1/3 випускників середньої школи, в той час як у країнах Західної Європи студентами стають до 70–80% молодих людей, що мають середню освіту.

За умови відсутності державного замовлення контингент студентів із року в рік скорочується. Це і ставить їх засновників перед необхідністю домовлятися про концентрацію власних ресурсів і різноманітних зусиль у тій чи іншій формі.

Наприклад, тільки в Києві за останні роки Міжнародний науково-технічний університет ім. Ю. Бугая приєднав Український інститут лінгвістики і менеджменту, Міжрегіональна академія управління персоналом поглинула Київський інститут інвестиційного менеджменту, а до Університету «КРОК» приєднався Київський коледж нерухомості тощо¹³³.

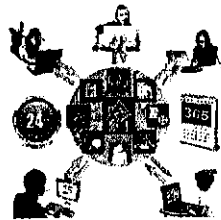
Інноваційні підходи до організації приватних вищих навчальних закладів дадуть змогу відповідати сучасним запитам ринку праці, впроваджувати нові спеціальності, забезпечуючи якісний навчально-виховний процес у контексті нової освітньої парадигми.

Отже, сьогодні для вищих навчальних закладів недержавної форми власності надзвичайно актуальним є вдосконалення та розвиток самого змісту в контексті нової філософсько-освітньої парадигми, що дасть змогу бути конкурентоспроможними з державними вищими навчальними закладами освіти та досягнути певного самовизначення.

¹³² Матюх С.А. Формування концептуальних засад ефективності діяльності вищих навчальних закладів / С.А. Матюх // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 5/6. – С. 82–84.

¹³³ Приватна вища школа в об'єктивне время: украинский вариант: Монография / Под общ. ред. В. И. Астаховой. – Харьков: ХНУ, 2000. – С. 139

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА

Однією з нових моделей також є *дистанційне навчання*, що розвивається досить швидко та має свої позитивні сторони в навчальному процесі. Проте, не слід забувати, що при такій формі роботи, вплив вчителя мінімізується, а тому робота викладача *тьютора* при такій моделі змінює пріоритети та форму, з'являються нові потреби та завдання, звідси змінюється модель учительської професії та функції. Акценти робляться саме на технічну базу та результат, вплив педагога стає абстрагованою ланкою в системі, робота зводиться до вирішення потреб, проблем студента в тих ланках навчання, у яких він є недостатньо підготовлений.

Розвиток інформаційних технологій звернув увагу людей на проблему модернізації системи освіти. У зв'язку з цим у суспільстві з'явилась ідея дистанційної освіти. Актуальність такої освітньої концепції пов'язана з появою такого глобального явища як Інтернет, що охоплює широкі шари суспільства і стає одним з найпотужніших і важливіших факторів його розвитку. Така модернізація системи освіти набуває особливого значення в Україні.

Дистанційна освіта – це варіант заочної форми навчання, який передбачає використання освітніх технологій із найсучаснішими методиками навчання, технічними засобами зв'язку та передачі інформації.

Студенти дистанційної форми навчання мають змогу:

- навчатися в зручний час, в зручному місці;
- навчатися незалежно від місця проживання, стану здоров'я;
- одночасно навчатися та працювати, не залишаючи основне місце роботи;
- дешевше платити за навчання, ніж на інших формах.

Недоліки дистанційної форми навчання в Україні:

- низька пропускна спроможність електронної мережі для проведення навчальних чи екзаменаційних телеконференцій;
- недостатній безпосередній контакт між викладачем та студентом через надзвичайну професійну завантаженість наших педагогів;
- відсутня науково обгрунтованої та чітко сформульованої стратегії дистанційної освіти;
- невисокий рівень комп'ютеризації суспільства та системи навчальних закладів;
- відсутність підготовки педагогічних кадрів до застосування у навчанні студентів телекомунікаційних мереж та інформаційних технологій.

Г.Л. Ільїн наводить такі дані про розвиток дистанційної освіти: «Сьогодні існує 11 так званих мегауніверситетів – усесвітніх, до яких щорічно зараховується понад 100 тис. студентів. Більша їх частина була створена в останній чверті ХХ ст., за подобою Відкритого університету Великобританії. Це –

віртуальний університет, що використовує супутниковий зв'язок та Інтернет для передачі курсових матеріалів, що дає людям, які живуть у різних регіонах, можливість користуватися тими самими ресурсами. Віртуальний університет технологічного інституту в мексиканському місті Монтерей являє собою консорціум університетів, у тому числі 13 зарубіжних. Він був заснований у 1989 р. Щороку до нього вступає 9 тис. студентів для одержання диплома й 35 тис. студентів для прослуховування курсу лекцій без одержання диплома. Навчання проводиться шляхом освоєння друкованих текстів і телевізійних передач як у попередньому записі, так і в прямому ефірі. Спілкування між студентами й освітніми центрами відбувається за допомогою Інтернет¹³⁴.

Згідно з деякими дослідженнями, в Україні близько 30% навчальних закладів заявили про те, що вже мають або планують організувати навчання в режимі ДО. Однак найчастіше за цим стоїть звичайна заочна форма навчання. На даному етапі дистанційна освіта в Україні успадкувала майже всі ознаки заочної форми навчання. Тому поки що вона не виконує покладених на неї функцій.

Чим же відрізняється дистанційна освіта від інших видів отримання знань і професії? Насамперед, ДО – це відкрита система навчання, що передбачає активне спілкування між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій та мультимедіа. Така форма навчання дає свободу вибору місця, часу та темпу навчання¹³⁵. Особи з високою кваліфікацією краще пристосовані до можливих змін профілю роботи, менше вразливі у випадках її втрати, спроможні оновлювати і підвищувати рівень своїх знань і вмінь. Розвиток високих технологій у все більших масштабах підвищує попит на інтелектуальність в освіті широких мас населення будь-якої країни. Це кардинально змінює стан системи освіти в суспільстві, її інституційний статус. Освіта стає не лише інструментом взаємопроникнення знань і технологій у глобальному масштабі, а й капіталу, засобом боротьби за ринок, розв'язання геополітичних завдань.

Питання «бути чи не бути» дистанційній освіті вже не є актуальним. У всьому світі дистанційна освіта існує, займає своє соціально-значуще місце в освітній сфері. У кінці 1997 року в 107 країнах діяло близько 1000 навчальних закладів дистанційного типу. Кількість тих, хто здобув вищу освіту в системі дистанційної освіти, в 1997 р. становила близько 50 млн. чоловік, у 2000 р. – 90 млн., за прогнозами у 2023 р. становитиме 120 млн. чоловік¹³⁶.

Сучасному суспільству потрібна масова якісна освіта, яка спроможна забезпечити зрості вимоги до споживача та виробника матеріальних і духовних благ. Виконати соціальне замовлення суспільства через збільшення асигнувань на освіту, збільшення кількості навчальних закладів та іншими традиційними способами не в змозі навіть заможні країни. Тому поява дистанційної освіти не випадкова, це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до сучасних умов.

¹³⁴ Соціологія освіти: навч. носіб. / за ред. О.Л. Скідина, І.М. Гавриленка. – Київ; Запоріжжя : ГУ «ЗДМУ», 2009. – Кн. 2. – С. 185.

¹³⁵ Тринідаде А.Р. Информационные и коммуникационные технологии и развитие человеческих ресурсов / А.Р. Тринідаде // Дистанционное образование. – 2000. – № 2. – С. 5–9.

¹³⁶ Татарчук Г.М. Институционализация дистанционного обучения: социологический аспект / Г.М. Татарчук // Образование. – 2000. – № 1. – С. 63–72.

Безперервна освіта – закон життя суспільства

Система освіти знаходиться в постійному розвитку від простого до складного. Вона залучає до своєї сфери представників всіх соціальних структур суспільства. Її суб'єктами в один і той же час є всі – діти, юнацтво, все самодіяльне населення. Правильно було б сказати, що освітою в тій або іншій формі систематично охоплені і малий, і старий. У цьому суть закону безперервності освіти, який витікає із з'єднання двох суспільних чинників. По-перше, з навколишньої дійсності, що постійно змінюється (від природної, виробничої, технологічної до соціальної). По-друге, з постійного прагнення людини до істини, до якнайкращого самовизначення в суспільстві, мотивації на краще життя, на проходження у фарватері всезростаючих потреб. Вихід на ці цінності вимагає постійного вдосконалення знань, умінь, навиків¹³⁷.

Проблематику безперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери. Перша пов'язана з побудовою системи безперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект безперервної освіти), друга – із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду. Саме тому в другій половині 90-х років ХХ століття у сфері освіти дорослих було проголошено сполучення принципу безперервності освіти із принципом навчання протягом життя і формуванням суспільства знань. Тим самим зроблена спроба закріпити в суспільній свідомості розуміння взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів.

Цей принцип закладений в основу типів і рівнів освіти та виховання. Перехід від дошкільної (домашньої) освіти до шкільної, а від неї до професійної – реальність, що усвідомлюється століттями. Ж.-А. Кондорсе, один з виразників інтересів великої буржуазії, в доповіді Законодавчим зборам Французької республіки у квітні 1792 р. говорив:

... освіта не повинна залишати людину у момент закінчення школи... З такого віку, в якому не було б корисно і можливо вчитися, і це подальша освіта особливо необхідна в тих випадках, коли освіта в дитячому віці була поставлена в певні межі.... Освітня система Франції повинна розвиватися за п'ятьма ступенями: первинна школа; школа другого ступеня; інститути; ліцеї; Національне суспільство наук і мистецтва. (Ж.-А. Кондорсе «Доповідь про суспільні організації народної освіти»)

Дослідження закону безперервності через послідовність і зростання соціальної значущості кожним із ступенів освіти припускає окреслення їх граней. Структура освіти за своїм змістом настільки багатовимірною, що вимагає розробки самостійної методики його аналізу. Разом з тим з метою практичного вирішення проблем освіти є її класифікація. У розвинених суспільствах позначився підрозділ освіти на такі самостійні підсистеми, як дошкільна, шкільна, професійна, післядипломна. Така логіка і організація найважливіших підсистем

прийняті також в Україні і закладені в Законі «Про освіту», в Державній Національній Програмі «Освіта» (Україна ХХІ сторіччя), в Національній стратегії розвитку освіти України в нормативних актах Міністерства освіти України.

Соціологічний закон безперервності освіти найрезультативніше проявляє себе в тих країнах, де він отримує розуміння і підтримку політичної системи. Наочним прикладом служить Закон України «Про освіту», прийнятий в 1991 році. Для переконливості досить послатися на принципи утворення, закріплені в ньому:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, які забезпечуються державою;
- рівні умови кожній людині для повної реалізації її здібностей, таланту, всестороннього розвитку;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогнозованість системи освіти;
- єдність і спадкоємність системи освіти;
- єдність державного управління і суспільного самоврядування в системі освіти.

Вказані принципи в рівній мірі розповсюджуються на всі структурні підрозділи соціального інституту освіти і цим закріплюють взаємозв'язок всіх підсистем. Зміст закону безперервності найкращим чином виражається шляхом виявлення суті і змісту кожному із ступенів освіти, кожній з підсистем.

7.2 .Реформування освіти в Україні: проблеми та перспективи

У контексті нової освітньої парадигми перед українською школою поставили завдання: внести зміни до структури, змісту, стандартів, форм національної вищої освіти, забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні європейських стандартів, адаптації навчальних планів, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес, розвиток системи неперервної освіти в використанні ІКТ. Інноваційні методи забезпечують зростання освіти, її багатогранних секторів на якісно новий рівень через набуття важливих компетентностей.

Україна потребує створення умов для здобуття якісної освіти у селах, інтернатах та дитячих будинках. Забезпечення доступності і безоплатності різних форм здобуття високоякісної освіти у дошкільних і позашкільних навчальних закладах. Передачі відомчих навчальних закладів до сфери управління Міносвіти та вдосконалення механізму ліцензування, атестації та акредитації освітніх установ.

Окрім реформування середньої освіти, особливої уваги потребує також і вища освіта. Загальноновизнаним є той факт, що від якості вищої освіти в країні залежить її майбутнє, оскільки система вищої освіти формує найважливіше багатство держави – людський потенціал. Тому цілком справедливим є твер-

¹³⁷ Михайлова Е.Г. Непрерывное образование как фактор развития интеллектуального потенциала украинского общества / Е.Г. Михайлова – Х : Вид-во НУА, 2005 – 141 с.

дження, що підвищення якості вищої освіти і його вплив на розвиток економіки повинно стати стратегічним національним пріоритетом України. Освіта не є чимось зовнішнім стосовно інших сфер життєдіяльності людини. Процеси, що відбуваються в освіті, мають розглядатися лише в комплексі проблем людства. На думку вітчизняних і зарубіжних фахівців, система освіти є реальним засобом розв'язання даних проблем.

Розв'язання зазначених проблем потребує скоординованих на державному рівні дій центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Реформування освіти в Україні є частиною процесів оновлення освітніх систем, що відбуваються останні двадцять років у європейських країнах і пов'язані з визнанням значимості знань як рушія суспільного добробуту та прогресу. Ці зміни стосуються створення нових освітніх стандартів, оновлення та перегляду навчальних програм, змісту навчально-дидактичних матеріалів, підручників, форм і методів навчання.

Модернізація змісту освіти

Паралельно процесу впровадження нових освітніх технологій відбуваються суттєві зміни у змістовному наповненні освіти. У другій половині ХХ ст. з'явилися тенденції, які свідчать на користь подолання міждисциплінарного розмежування. Так, виникли галузі науки, в яких синтезовано знання з фізики і хімії, лінгвістики і математики тощо. Це коло значно розширилось завдяки екологічній ситуації, вирішення якої потребує комплексного підходу, зусиль представників різних дисциплін як природничого, так гуманітарного напрямків. Міждисциплінарність та інтеграція стали атрибутами сучасного наукового знання.

Є спроби здійснити модернізацію змісту освіти за рахунок розширення міждисциплінарних зв'язків та розробки нових інтегральних курсів. Інтеграція сьогодні розглядається як пріоритетна форма організації змісту освіти. Її сутність полягає у взаємопроникненні елементів одного предмету в структуру іншого, внаслідок чого не додавання, не поліпшення якості обох предметів, а повністю новий предмет зі своїми характерними рисами. З формуванням нових інтегральних курсів і міждисциплінарних зв'язків пов'язані надії на вирішення цілого ряду проблем, що виникли навколо змісту освіти. Найбільш важливими серед них можна вважати такі: змістовне переповнення; суперечність між зростаючим обсягом «суми знань» та часовим обмеженням навчального процесу; формування та відтворення картини світу в її цілісності та взаємозв'язках.

Розвиток міждисциплінарних зв'язків, окрім вирішення означених проблем, передбачає таку організацію інформаційного простору знань, яка б дозволила відійти від вузької спеціалізації та забезпечила поєднання аналітичного мислення і бачення предмету в цілому. Модернізація змісту освіти в такому аспекті ще не завершена¹³⁸.

Нові тенденції в освіті – це не тільки ідеї, підходи, методи та технології, які ще не використовувались, це і комплекс елементів педагогічного процесу, в основі яких – прогресивний початок, що дозволяє ефективно вирішувати завдання освіти та виховання. Сучасна система освіти знаходиться в процесі пошуку нового сенсу педагогічної діяльності. Сьогодні на рівні змісту та методології в освітньо-педагогічній діяльності відбуваються істотні зрушення, які сприяють модернізації сучасної системи освіти.

Зміст освіти відіграє провідну роль у розбудові національної системи освіти, забезпеченні її інноваційного розвитку, приведенні у відповідність з європейськими та світовими стандартами. Модернізація змісту освіти передбачає:

- впровадження оновленого Базового компонента дошкільної освіти, нових державних стандартів загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти на основі Національної рамки кваліфікацій та компетентісно орієнтованого підходу в освіті, необхідності підготовки фахівців для сталого розвитку з новим екологічним мисленням; узгодження освітньо-кваліфікаційних характеристик та навчальних програм із професійними кваліфікаційними вимогами;
- забезпечення оптимального співвідношення інваріантної і варіативної частин, суспільно-гуманітарної, природничо-математичної, технологічної і здоров'язбережуваної складових змісту загальної середньої освіти;
- забезпечення в загальноосвітніх навчальних закладах більш раннього вивчення основ інформатики;
- розвантаження навчальних планів і програм за рахунок диференціації та інтеграції їх змісту, розширення міжпредметних зв'язків, скорочення кількості обов'язкових предметів і профілів у старшій школі, вилучення другорядного і надмірно ускладненого матеріалу;
- розроблення на основі проведення моніторингу ринку праці Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах;
- розширення практики підготовки педагогічних працівників за інтегрованими програмами (у тому числі за поєднаними спеціальностями на рівні магістра).

Пріоритетом державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності.

Широкого розповсюдження повинен набути порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів на умовах тристоронньої угоди «випускник – вищий навчальний заклад – роботодавець». Вирішенню питання працевлаштування випускників-педагогів та їх закріплення на педагогічній роботі сприятиме продовження практики виплати адресної грошової допомоги випускникам вищих навчальних закладів, які здобули освіту за напрямками і спеціальностями педагогічного профілю та уклали угоду про роботу в загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах.

¹³⁸ Сисоєва С.О. Сфера освіти як об'єкт дослідження. Освітнологія. //Польсько-Український Журнал. – Ч. 1. Варшава – Київ – 2012р. – С. 22–25.

Розроблення та виконання державних, галузевих, регіональних програм, комплексних планів дій за підтримки органів виконавчої влади, суспільства та громадськості має стати дієвим інструментом реалізації мети та пріоритетних завдань Національної стратегії.

Сучасна філософія освіти, оновлена стратегія її реформування вимагають принципово нових наукових досліджень, обґрунтованого та послідовного запровадження передових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до *організації наукової та інноваційної діяльності у сфері освіти*. Розвиток системи освіти в зазначеному напрямі ґрунтується на:

- рекомендаціях Нової стратегічної програми європейського співробітництва в галузі освіти і навчання «Освіта і навчання 2021», спрямованої на розбудову інформаційно зорієнтованих європейських суспільств та перетворення навчання протягом життя на реальність;
- забезпеченні пріоритетності розвитку науки та науково-технічного потенціалу вищих навчальних закладів шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти і скорочення кількості розпорядників бюджетних коштів у сфері науки;
- створенні ефективної системи методологічного, науково-методичного супроводження модернізації національної освіти, прогнозуванні тенденцій інноваційного розвитку системи освіти з використанням результатів моніторингових досліджень;
- осучасненні тематики основних напрямів наукових досліджень у вищих навчальних закладах та наукових установах освітньої галузі, у системі післядипломної педагогічної освіти, виконанні та відборі на конкурсних засадах проектів комплексних наукових досліджень і розробок, що здійснюються за кошти державного бюджету та залучених інвестицій;
- проведенні практико-орієнтованих психолого-педагогічних досліджень з актуальних проблем розвитку освіти, застосуванні нових концептуально-методологічних підходів до розроблення державних стандартів освіти;
- розробленні ефективних моделей інтеграції в суспільство дітей і молоді з особливими освітніми потребами шляхом сучасного науково-методичного забезпечення змісту корекційної та інклюзивної освіти;
- створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти, що враховує оцінювання якості і результативності навчальної та виховної діяльності навчальних закладів, системи консультування і наукових експертиз;
- створенні системи мотивацій, стимулювання та заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти, розробленні нових концептуальних моделей удосконалення окремих підсистем освіти;
- розробленні системи нівелювання ризиків негативних наслідків інноваційної діяльності в системі освіти.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення системи освіти повинно створити передумови для надання громадянам якісної освіти відповідно до сучасних запитів кожної особистості і потреб інноваційного розвитку держави.

Досягнення цієї мети передбачає:

- перехід у фінансуванні навчальних закладів від принципу утримання навчальних закладів до принципу формування їх бюджетів, виходячи з чисельності контингенту;
- оптимальне та цільове використання переваг ринкової економіки і сучасних технологій для досягнення інноваційного розвитку освіти та виконання її основних функцій; багатоканальне фінансування освіти через запровадження системи субсидій, грантів, кредитів, їх поєднання та диференціації в розрізі категорій отримувача цих коштів (їх соціальне становище, стан здоров'я, згода на відпрацювання після закінчення навчання тощо);
- удосконалення системи виплати та розмірів стипендій з урахуванням соціального статусу та особливих досягнень у навчанні учня (студента);
- розроблення та запровадження системи стимулювання якісної педагогічної праці на підставі об'єктивної її оцінки з урахуванням вимог кваліфікаційних характеристик педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- спрощення процедури проведення тендерів на закупівлю освітніх і наукових послуг;
- збільшення обсягу асигнувань на науково-дослідну та експериментальну діяльність у галузі освіти, доведення обсягів фінансування досліджень і розробок у вищих навчальних закладах до рівня не менш як 10 відсотків загальних асигнувань на їх утримання;
- забезпечення будівництва та реконструкції приміщень навчальних закладів, проведення своєчасного їх ремонту, забезпечення матеріально-технічних і санітарно-гігієнічних умов для організації навчально-виховного процесу.

Міжнародне співробітництво у сфері освіти покликано забезпечити інтеграцію національної системи освіти в міжнародний освітній простір, що передбачає:

- організацію освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- розширення участі навчальних закладів, педагогів, науковців, учнів та студентів у різних проектах і програмах міжнародних організацій та співтовариств (програми Темпус, Еразмус Мундус, Жан Моне тощо);
- вивчення досвіду зарубіжних партнерів стосовно модернізації системи освіти, зокрема вивчення системи професійного зростання в рамках концепції навчання протягом життя щодо запровадження міжнародних шкіл, дискусійних майданчиків тощо;
- задоволення освітньо-культурних потреб української діаспори;

- створення для учнів міжнародної он-лайн школи, де розміщуватимуться веб-ресурси з навчальних дисциплін, започаткування міжнародних олімпіад;
- створення міжнародних волонтерських груп з метою відновлення пам'яток культури;
- створення віртуальних програм для вчителів, що спонукатиме до вивчення та використання кількох мов;
- розширення мережі європейських шкіл здоров'я.

Ефективність реалізації реформування у сфері освіти значною мірою залежить від того, наскільки система моніторингу та оцінки якості освіти відповідає цілям і завданням державної політики у цій сфері та наскільки управлінські рішення, що приймаються, будуть адекватними результатам і рекомендаціям моніторингових досліджень.

7.3. Навчальний заклад в системі освіти.

Школа як об'єкт соціологічного аналізу. Інновації у ВНЗ

Процеси новітніх технологічних змін та перетворення науки на безпосередньо виробничу силу реально стали найважливішими стимулами прогресуючої інтелектуалізації усіх сфер суспільного життя. Дані процеси також зумовлюють зростання престижу науки, дослідницької діяльності, освіченості, особистості вченого. Суспільству і людству потрібні спеціалісти високого рівня підготовки, з високим креативним потенціалом, з розвинутими здібностями. Відомо, що на задоволення цієї потреби націлена система вищої освіти, яка функціонально зорієнтована на підготовку наукової і культурної еліти.

Водночас демократизація суспільного життя, зростаючі суспільні запити на інноваційну та творчу діяльність, а також інституціоналізація в розвинутих країнах світу ідеології «держави добробуту» (welfare state) є суттєвими стимулами інституціональної експансії *масової вищої освіти*. Протиріччя елітарної і масової освіти є, на даний момент, найскладнішим у сфері сучасних відносин в системах «суспільство – освіта» та «суспільство – вища освіта». Саме вищий навчальний заклад типово уявляється тією референтною інституціональною системою, вступ до якої гарантує молодій людині перебування у культурному середовищі, засвоєння знань та набуття професійних навичок, тим інститутом, що дає надію на вдале працевлаштування і кар'єрне зростання.

На 2014 р. мережа вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації налічує 803 заклади, з них державної форми власності 415 закладів, комунальної форми власності – 221, приватної форми власності – 167. З 478 вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації 200 державної форми власності, 207 – комунальної та 71 – приватної. З 325 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації 215 державної форми власності, 14 – комунальної та 96 – приватної.

Станом на грудень 2013 серед вищих навчальних закладів України функціонують:

- 198 університетів,

- 62 академії,
- 83 інститутів,
- 245 коледжів,
- 97 технікумів,
- 117 училищ,
- 1 консерваторія.

Із загальної кількості вищих навчальних закладів майже 60% складають ВНЗ I–II рівнів акредитації та 40% – ВНЗ III–IV рівнів акредитації¹³⁹.

Протягом 2010–2013 років створено 13 регіональних університетських центрів на базі 33 вищих навчальних закладів. 14 вищим навчальним закладам надано статус дослідницького, серед вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації 118 вищих навчальних закладів мають статус національного.

Для вищих навчальних закладів характерною є значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями, державне фінансування тощо), що створює ризики, пов'язані з можливою зміною умов ведення їх діяльності. Цікавою є динаміка кількості навчальних закладів за роки незалежності, зокрема за 20 років кількість закладів I–II рівня зменшилася з 742 до 459, а закладів III–IV рівня акредитації навпаки зросла з 149 до 325.

Загалом можна погодитися з думкою багатьох українських вчених, що саме невизначеність соціальної ситуації, скрутне економічне становище країни зумовило потребу в зростанні кількості вузів. Поглиблення демографічної кризи також пояснює певний парадокс: число місць для потенційних студентів на I курс у ВНЗ практично зрівнялась з кількістю випускників середніх шкіл (біля 92% вступають до вищої школи) – тобто практично кожен випускник школи може стати студентом. Проте різке зростання кількості ВНЗ (різних рівнів акредитації, заснованих на різних формах власності) з низьким рівнем забезпечення професорсько-викладацького персоналу та нерозвинутою матеріальною, лабораторною, аудиторною базами негативно вплинуло на якість підготовки фахівців – ця якість низька і диплом державного зразка про вищу освіту зараз вже далеко не завжди є критерієм професійної компетентності та гарантією успіху на ринку праці¹⁴⁰.

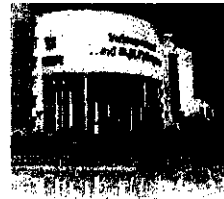
Місце навчального закладу в механізмі соціалізації людини

Вузловою проблемою соціології освіти є аналіз компонентів розвитку освіти. Першим аспектом її виступає розвиток самої школи, внутрішні здібності загальної шкільної освіти до систематичного якісного оновлення. Другий аспект відображає вирішальну роль школи в становленні і розвитку особи дитини. Він методологічно пояснює суспільству завдання всестороннього розвитку школярів. Третій аспект полягає в розкритті можливостей школи як соціокультурного інституту.

¹³⁹ Вища освіта України //Офіційний веб-сайт МОН України. – Дата доступу: 12.12.2013. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/58/>.

¹⁴⁰Навароцький О. Витя школи: теорія і практика модернізації /О. Навароцький. – Х: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. –С. 269

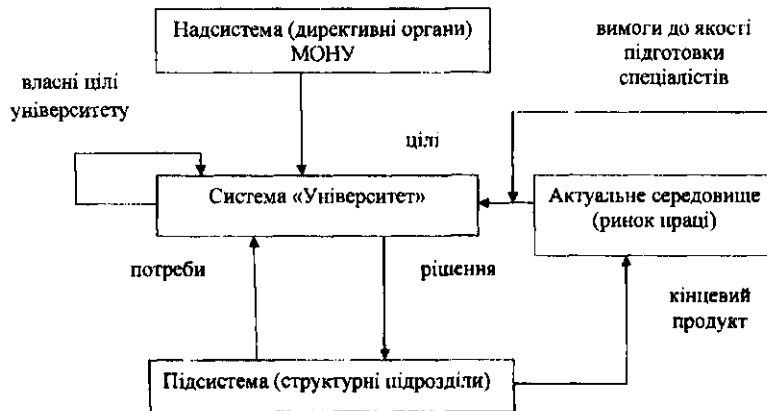
Освіта, орієнтована на розвиток здібностей і розквіт індивідуальності школяра, можливо лише в ході змістовної співпраці повчального і навчального. Педагогічний процес – це сумісний рух педагогів і тих, хто вчиться до цілей освіти. У основі стратегії соціальної взаємодії вчителя і учнів та студентів лежить стимулювання й педагогічна направленість пізнавальних і життєвих інтересів учнів. Це, зокрема, допускає розуміння педагогом права учня на власну думку, на помилку, – з одного боку, і на відвертість і особисту відповідальність педагога за свої думки, вимоги і вчинки, – з іншого.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Система державного управління вищою школою як система цілепокладання:

Схема 7.2.

Оскільки одним з найголовніших елементів освітньої системи є школа, то саме вона в найбільшій мірі повинна виконувати соціальні функції освіти. Школа допомагає молодим людям набутти навичок, необхідних для життя в суспільстві, і вчить дітей різноманітним соціальним ролям, що їх покликані дати в цьому суспільстві дорослі. В. Нечаєв детально описує навчання як вид соціокультурної діяльності. Він визначає функції школи як перспективну, світоглядну, виховну. Він зазначає, що при виконанні цих функцій формуються соціальні орієнтації учнів та розвиваються їхні здібності.

Разом з тим школа є певним тестувальним, селекціонуючим і розподільчим закладом, оскільки вона покликана з'ясувати, як учень засвоїв матеріал, визначити талановитих і здібних, усунути тих, у кого відсутні очікувані інтелектуальні та моральні якості. Нарешті, перекриваючи шляхи для просування «неугодних», школа має висунути здібних учнів на ті соціальні позиції, що відповідають їхнім характеристикам, хисту, розвиває свої задатки та здібності, формує інтереси. Тут закладаються основи світосприйняття молодої людини, навички

суспільної діяльності. Через освіту здійснюється передача інформації про нагромадження людством цінностей матеріальної і духовної культури, забезпечується наступність у розвитку суспільного виробництва. Знання є провідною формою діяльності суб'єкта, його соціалізації. Все це зумовлює формування спрямованості індивіда на активну соціальну діяльність, ініціативу і творчість.

Важливою функцією школи як соціального інституту є *соціалізація особистості, адаптація молоді до соціальних відносин, суспільного життя*, залучення до соціально-культурних цінностей, формування установок, ціннісних орієнтацій, життєвих ідеалів, які притаманні саме цьому суспільству. Школа в процесі навчання не лише знайомить з культурними цінностями, нормами, соціальними ролями, а й сприяє їхній інтернаціоналізації, відтворенню певного способу життя, тобто виконує інтегруючу функцію. Завдяки цьому відбувається інтеграція особи і окремих груп населення в соціальну систему. Адже саме в такому обов'язковому навчальному закладі як школа в процесі спільного навчання об'єднуються різні за фізичним здоров'ям, матеріальним забезпеченням, соціальним станом, культурним рівнем індивідів з різних етнічно-класових утворень.

Вплив системи шкільної освіти на рівень адаптивних можливостей молоді людини можна розглядати в двох площинах: перша з них – це сфера виховання, а друга – сфера набуття знань та навичок, тобто підготовка до майбутньої професійної діяльності або дальшого навчання. Ефективність системи освіти (середньої, вищої) щодо підвищення адаптивних можливостей молоді, оцінюють, по-перше, за ступенем розвитку в особистості таких психологічних якостей, як самостійність, ініціативність, прагнення до саморозвитку, та, по-друге, мірою засвоєння знань, необхідних для продовження навчання або початку професійної діяльності. Ще одна можлива площина впливу інституту освіти на адаптаційні можливості молоді – система профорієнтаційної роботи з учнями.

У сучасному суспільстві гостро постає проблема підготовки фахівців на перспективу. Це пов'язано з впровадженням інформаційних, комунікативних технологій та з прискоренням технологічного розвитку. Випусник будь-якого навчального закладу повинен бути морально, психологічно, теоретично та практично підготовленим до життя і праці в системі ринкових відносин; чітко усвідомлювати, що його майбутнє буде залежати від обсягу та якості набутих знань і вмінь, обґрунтованого вибору сфери професійної діяльності, працевитості та ініціативи, компетентності і творчості, підприємливості та діловитості. Ринкове економічне мислення випусника включає в себе готовність до вільного, самостійного, відповідального подолання економічних труднощів.

Віддзеркалення вищої школи виступає Університет як корпорація, об'єднання первинних ділових організацій – кафедр, факультетів, учбових груп, допоміжних підрозділів. У цьому плані як корпорації виступають також різні навчальні комплекси, що включають освітні, виховні, науково-дослідні, виробничі підсистеми, а також об'єднуючі в своїй структурі різні рівні (ступені), форми і напрями загальної і професійної освіти.

Університети не тільки розвивають унікальні напрями освітньої і науково-дослідної діяльності, але і виходять в цій діяльності далеко за межі своїх міст, і

навіть регіонів, формуючи власну мережеву структуру з гнучкими лінійними (горизонтальними) зв'язками. Як корпорація, університет ідентифікується як ціле, протиставляючи себе зовнішньому конкурентному середовищу.

Принципові особливості функціонування університету:

1. У громадській думці впродовж багатьох років формувалося сприйняття університету (як і всієї системи освіти) як невиробничої організації, орієнтованої не на отримання прибутку, а на соціальні цілі. В той же час, надаючи платні послуги, вузи все-таки отримують фінансовий (або інший) прибуток. На сьогодні до нього все частіше звертаються з обміну послугами.
2. Вуз володіє певною свободою і автономією, що обмежує зовнішні дії. Такі завоювання освіти, як дух творчості, свобода дискусії і критики, стали цінністю для співробітників університету, забезпечуючи вельми гнучкі умови професійної роботи і творчої самореалізації.
3. Володіння цими свободами народжує особливий професійний ентузіазм значної частини персоналу і прихильність до університету як корпорації (готовність творчо працювати в умовах низької оплати праці). Свобода і гнучкість виявляються також і на організаційному рівні, забезпечуючи можливість структурних змін (наприклад, створення нових підрозділів).
4. Ще одна особливість криється в неясності, невизначеності критеріїв ефективності діяльності університету і системи освіти взагалі, оскільки економічні і інші критерії ефективності об'єктивно відкладені в часі.
5. Нарешті, слід зазначити активний характер поведінки університету. Як показують дослідження, в ситуації, що погіршується, вузи самі ініціюють, обґрунтовують і здійснюють зміни, причому проявляють при цьому інноваційний потенціал, гнучкість, наполегливість і енергію. Проте слід зазначити і особливу роль в цих ініціатив, власних корпоративних інтересів вузу і його окремих підрозділів. Без зацікавленості керівного ешелону бурхливе зростання корпорації неможливе.

Нова освітня стратегія повинна адекватно реагувати на стан сфери зайнятості і не піддаватися ажіотажному соціальному замовленню. Корпоративна орієнтація на соціальне замовлення підготовки фахівців не породила механізмів, які б забезпечили контроль над ключовими аспектами вищої освіти, такими як: ефективна взаємодія з сферою зайнятості, формування соціального партнерства у сфері профподготовки; максимальна відповідність профілів, якості і об'ємів підготовки запитам регіональної і місцевої сфери зайнятості; формування зрілих професійних орієнтацій; збереження соціальних досягнень в плані доступності вищої освіти для всіх шарів суспільства; посилення гнучкості програм вищої освіти, орієнтація на розвиток програм для дорослих.

Реалізація пунктів вказаної стратегії припускає розширення має рацію і повноважень вузу, посилення його самостійності і одночасно зв'язків з місцевим співтовариством, а також формування відповідного освітнього середовища, інтегруючого культурні, ринкові і власне освітні цінності.

Інновації у ВНЗ

Стратегічні зміни інноваційного розвитку вищої освіти та загальноосвітні тенденції України вимагають супроводу, адаптованого до реалій сучасності навчально-виховного процесу й у вищих навчальних закладах, через створення різноманітних допоміжних служб.

1. Першим вагомим відділом НЗ варто вказати центр педагогічної діагностики. Її можна тлумачити як отримання інформації про стан та розвиток контрольованого об'єкта, у нашому контексті – процесу навчання. За допомогою відповідних методів педагогічної діагностики проводять аналіз навчального процесу та визначають його ефективність (результативність). Науково-педагогічний працівник на підставі діагностичних відомостей має зорієнтуватися на проведення внутрішньої чи зовнішньої корекції навчального процесу, виявлення прогалин у навчанні, підтвердження й заохочення успішних результатів, планування наступних етапів навчального процесу, покращення умов навчання тощо. Тобто діагностика слугує теоретичним фундаментом педагогічної діяльності та інструментом управління навчальним закладом.

Основні об'єкти педагогічної діагностики:

- вихованість і освіченість особистості, сформованість інтегрованих якостей;
- поведінка і діяльність вихованців;
- різноманітність впливу зовнішнього середовища;
- можливості і особливості сімейного, загальношкільного і класного колективів, їх педагогічна характеристика;
- зміст і ефективність педагогічної діяльності.

Останнім часом поле діяльності педагогічної діагностики суттєво розширюється, вона стає все більш поліфункціональною, включає в себе такі функції як аналітична, оцінювальна, функція контролю, корекційна, орієнтаційна, інформаційна, функції мотивації і стимулювання.

2. Наступною є психологічна служба як частина системи освіти. Місія психологічної служби полягає у забезпеченні розвиваючого характеру освіти, тобто психолого-педагогічних умов для успішного вирішення завдань навчання та розвитку. Психологічна служба ВНЗ – відносно нове явище в порівнянні з психологічною службою в інших соціальних сферах і системах освіти. Так, у Наказі Міністерства освіти і науки України від 30.12.2009 № 1248 «Про покращення соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації» вказується на важливість діяльності цієї служби.

В Україні існують різні організаційні форми психологічного супроводу у ВНЗ: посада практичного психолога; психологічний центр; психологічна лабораторія; психологічний кабінет; психологічна служба; психологічний сектор; група практичної психології; психологічна консультація; психологічний відділ тощо. Але їх кількість у ВНЗ, на цей час, дуже обмежена. У більшості ВНЗ задоволення нагальних потреб у психологічному забезпеченні навчально-виховного процесу здійснюється науково-педагогічними та педагогічними пра-

цівниками за відсутності належного фінансування та матеріально-технічного забезпечення – на волонтерських засадах, що викликано нагальною потребою у цьому.

Системна, цілеспрямована робота фахівців психологічної служби ВНЗ дозволить знизити гостроту студентських проблем. Тренінгові заняття на адаптацію до групи, до навчального закладу, індивідуальні і групові консультації, психологічна профілактика повинні проводитися для студентів усіх спеціальностей без виключення. Психологи можуть консультувати студентів з питань самоорганізації і планування часу, психологічної готовності до сесії і поведінки на іспиті, навчати прийомам релаксації та саморегуляції, допомагати справитися з емоційними труднощами в період адаптації, вирішити проблеми міжособистісних відносин і спілкування в студентських групах. Більш того, психологічна служба може багато в чому допомогти й викладачам через семінари, тренінги, тощо.

3. Головним завданням служби маркетингу вузів України є відстеження наявних і перспективних ринкових тенденцій потреб населення в освітніх послугах. Це динамічний діловий процес, до складу якого входять реалізація послуг, а також налагодження каналів маркетингової комунікації, використання засобів вивчення потреб, уподобань споживачів освітньої продукції.

Метою відділу маркетингу є побудова зовнішніх та внутрішніх корпоративних комунікацій для ефективної презентації університету на ринку освітніх та наукових послуг.

Загальними напрямками діяльності відділу маркетингу є аналіз внутрішнього та зовнішнього ринкових середовищ, зокрема конкурентів, сегментування ринку, позиціонування освітніх послуг, які надає вуз, участь у формуванні цінової політики, формулювання вимог щодо якості послуг та їх конкурентоспроможності, розробка заходів по просуванню продукції на ринок, участь у формуванні, зміцненні іміджу та популяризації діяльності Університету.

Основні напрямки діяльності:

1. Побудова зовнішніх комунікацій – із ЗМІ, офіційними органами влади (public affairs), освітянською та науковою спільнотою, абітурієнтами та їх батьками, підприємствами (офіційні та неофіційні контакти).
2. Побудова внутрішніх комунікацій – між підрозділами ВНЗ.
3. Організація та проведення соціально-психологічних та маркетингових досліджень ринку освітніх та наукових послуг.
4. Планування та реалізація рекламних та PR-кампаній університету.
5. Наповнення офіційного сайту.
6. Випуск (контроль за випуском) у світ усіх рекламних та PR-продуктів університету (візування).
7. Побудова корпоративної культури, підтримка певних її традицій та трансформація у разі необхідності.
8. Планування фінансових витрат на рекламні та PR-кампанії, контроль за їх використанням.
9. Ведення документообігу з контрагентами – підрядниками рекламних, PR-кампаній та заходів.

4. Юридичний відділ є структурним підрозділом Університету який створено у відповідності з «Загальним положенням про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації» затвердженого постановою КМ України від 26 листопада 2008р. № 1040.

Юридичний відділ створено для вирішення університетських статутних завдань, належного кваліфікованого юридичного супроводу навчально-виховної, наукової, господарської та інших видів діяльності університету, приведення догосподарської та нормативної бази ВНЗ у точну відповідність з вимогами чинного законодавства, інтеграції у новітнє освітнє правове поле, а також для підвищення рівня правової освіти і правової культури працівників та студентів університету.

Юридичний відділ Університету виконує функції:

- перевіряє відповідність законодавству проектів наказів, листів, інших актів, що подаються на підпис керівництву Університету, візує їх за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів;
- разом з відповідними структурними підрозділами бере участь у підготовці, укладенні господарських договорів з фізичними та юридичними особами, дає правову оцінку їх проектам; координує роботу у підготовці наказів та інших актів Університету, що регулюють відносини структурних підрозділів, їх майнову відповідальність;
- здійснює контроль за відповідністю законодавству актів, прийнятих керівниками структурних підрозділів, доповідає керівнику Університету для вжиття заходів до їх зміни чи скасування;
- сприяє додержанню законності у реалізації прав трудового колективу; бере участь у підготовці колективного договору, консультує трудовий колектив Університету з питань правового характеру.

5. Інформаційний відділ. Впровадження елементів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність співробітників і підрозділів університету включає підтримку і розвиток корпоративної комп'ютерної мережі і сервісів для користувачів, організацію роботи сервісної служби підтримки, профілактики і навчання, встановлення нормативних вимог до роботи і контроль за їхнім дотриманням, забезпечення інформаційної безпеки.

Розвиток внутрішніх і розширення доступу до зовнішніх джерел електронної інформації – один із важливих напрямів діяльності відділу, націлений на створення, інтеграцію і використання високоякісних інформаційних ресурсів, сервісів і інформаційно-комунікаційних середовищ. Метою робіт за цим напрямом є не тільки і не стільки ефекти послаблення залежності від паперових носіїв інформації і включення всіх співробітників і підрозділів до глобального світового і локального університетського інформаційного простору, скільки виховання такого рівня корпоративної інформаційної культури, який би втягнув у процеси управління знаннями широкі маси активних учасників за всіма напрямками діяльності університету. Іншим пріоритетом у даній області є подолання ключової хибі традиційних інформаційно-бібліотечних технологій, обмежених спроможністю надавати тільки посилання на інформацію, не тор-

каючись фактично аспектів змісту самих інформаційних ресурсів. Для цього ведуться дослідження, проектується технології й проводяться апробації нових засобів інтелектуального аналізу текстової інформації, автоматичної класифікації і кластеризації текстів.

В підсумку метою діяльності науково-дослідницьких інформаційних відділів (центрів) є сприяння процесу інформатизації Університету на основі сучасних ІКТ шляхом організаційного, науково-методичного, системотехнічного забезпечення, а саме:

- виконання науково-дослідних робіт з проблематики інформатизації освітньої діяльності у вищому навчальному закладі;
- розбудови інфраструктури інформаційного середовища Університету; визначення системного, прикладного і технічного забезпечення інформатизації;
- надання організаційної та технічної підтримки підрозділам Університету в створенні та впровадженні інноваційних технологій навчання;
- виконання планових робіт як внутрішнього, так і зовнішнього фінансування (добір комп'ютерної техніки, встановлення та налагодження програмного забезпечення, договірні теми, гранти тощо);
- створення електронного навчально-наукового середовища Університету;
- участь у міжнародному співробітництві в сфері інформатизації вищих навчальних закладів.

7.4. Болонський процес – реформа вищої освіти – глобалізація

Інтеграція України в європейське співтовариство та перехід до ринкової економіки глибоко зачіпають усі складові освітньої галузі і вимагають її демократизації. Найбільш концентровано і повно ідеї Болонського процесу (походить від назви м. Болонья в Італії) знайшли своє відображення у Болонській декларації, яка була підписана в червні 1999 р. 29 європейськими країнами. В широкому значенні Болонська система (процес) – своєрідний рух національних освітніх систем до єдиних критеріїв та стандартів, що утверджується в європейському просторі; до істотного підвищення конкурентоспроможності європейської вищої освіти та науки в світовому вимірі; до підвищення ролі цієї системи в соціальних перетвореннях; до модернізації сутності внутрішньо вузівських орієнтирів підготовки фахівців.

Спроби надати вищій школі загальноєвропейського характеру розпочалися у кінці 50-х років з підписанням Римської угоди (1957 р.). Але початок об'єднавчих процесів було закладено Ліссабонською конвенцією 1997 року, яку підписали 43 країни (в тому числі і Україна) про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону.

Європейська освітня політика у цей час виявила великий інтерес до проблеми «освіти і цивілізації». Серед різних офіційних текстів, законів, правил і постійно діючих розпоряджень – крім Маастріхтського договору – можна назвати такі важливі документи як «Зелена книга» (1993 р.), «Біла книга» (1995 р.).

Договір Європейського союзу, відомий як Маастріхтський, встановлює зміст навчання і в цілому є важливим кроком у розвитку політики Європейського співтовариства. У сфері освіти він створює нову правову основу для розвитку співробітництва держав-учасниць. У ньому чітко акцентуються завдання співтовариства, діяльність якого спрямовується на:

- розробку європейського стандарту освіти, особливо через викладання і розповсюдження мов країн – членів Європейського співтовариства;
- створення належних умов для мобільності студентів і викладачів, академічне визнання дипломів і термінів навчання;
- сприяння у співробітництві освітніх закладів;
- обмін досвідом і інформацією з проблем, загальних для всіх освітніх систем країн-членів;
- сприяння обміну між молодими організаторами громадських і освітніх заходів;
- розвиток дистанційної освіти.

«Зелена Книга» визначає основу для здійснення діяльності співтовариства у сфері шкільної освіти, формулює важливіші напрямки її соціальної політики. У розділі «Розвиток – Конкурентоспроможність – Виклики професії: як їх розглядати в зв'язку з переходом до ХХІ століття» («Біла Книга») фактично формулюється фінансова філософія так званої новоевропейської модернізації. «Біла Книга» пропонує визначити характер сучасної освіти на основі нових вимог нашого часу: інформації, технології, інтернаціоналізації економіки. Провідна ідея «Білої книги» – «**побудова суспільства знань**», яка пов'язана з покращенням якості освіти і професійної підготовки, з підвищенням ролі школи в суспільстві і т.д. Особливої уваги заслуговують неперервність освіти і професійна підготовка впродовж життя.

Продовження процесу освітньої уніфікації знайшло відображення в Сорбонській декларації 1998 року, яка за ініціативою міністрів освіти 4 найбільших держав Європи: Великої Британії, Німеччини, Франції і Італії висунули вирішення проблеми транснаціональної освіти і окреслення провідної ролі університетів, як вищих навчальних закладів у розвитку європейського культурного розвитку і зобов'язалися до 2012 року привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту, створити єдиний європейський науковий і освітній простір. Нині у Болонському процесі – 46 країн-учасниць, тисячі вищих навчальних закладів.

Болонська декларація 19 червня 1999 р. та інші документи Болонського процесу започаткували серію реформ, необхідних для гармонізації архітектури системи європейської вищої освіти, яка проголошувала:

... підтверджуючи свою підтримку загальним принципам, викладеним у Сорбонській декларації, ми координуємо нашу політику з метою досягнення у найближчому часі, не пізніше першої декади третього тисячоліття, таких цілей, які, на нашу думку, мають першочергове значення для створення європейського простору вищої освіти та поширення європейської системи вищої освіти у світі:

1. Затвердження загальносприйнятної та порівнянної системи вчених ступенів, у тому числі шляхом запровадження додатка до диплому, з метою сприяння працевлаштуванню європейських громадян та міжнародній конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти.

2. Запровадження системи на основі двох ключових навчальних циклів: додипломного та післядипломного. Доступ до другого циклу навчання потребуватиме успішного завершення першого, який має тривати щонайменше три роки. Вчений ступінь, що присвоюється по завершенні першого циклу, на європейському ринку праці сприйматиметься як відповідний рівень кваліфікації. Кінцевим результатом другого навчального циклу має бути вчений ступінь магістра та/або кандидата наук, як у багатьох європейських країнах.

3. Створення системи кредитів на зразок Європейської системи трансферу оцінок (ECTS), як відповідного засобу сприяння більшій мобільності студентів. Кредити можуть бути отримані також поза межами вищих навчальних закладах, включаючи постійне навчання, за умови їхнього визнання з боку відповідного університету-отримувача.

4. Сприяння мобільності через усунення перешкод на шляху ефективного використання права на вільне пересування з безпосередньою метою:

- забезпечення студентам доступу до навчальних можливостей, а також до відповідних послуг;
- забезпечення визнання та зарахування часу, який вчитель, дослідник чи член адміністративного персоналу провів у європейському навчальному закладі проводячи дослідження, викладаючи та виконуючи відповідну до свого фаху роботу, зі збереженням їхніх законних прав;
- сприяння європейському співробітництву щодо забезпечення якості освіти з метою вироблення порівняльних критеріїв та методологій;
- просування необхідних європейських стандартів у галузі вищої освіти, зокрема щодо розробки навчальних планів, співробітництва між освітніми закладами, схем мобільності та інтегрованих навчальних, дослідницьких і виховних програм... (Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти»)

19–20 травня 2005 року в норвежському місті Берген відбувся саміт міністрів освіти країн Європи. На ньому Україна зробила важливий крок, приєднавшись до Болонської декларації, і зобов'язалася таким чином сприяти утворенню європейського науково-освітнього простору.

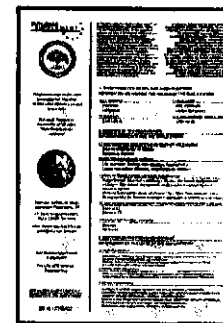
Роздумуючи про перспективи України на ринку європейських освітніх послуг, зазначимо, що практично усі положення Болонської декларації передбачають взаємодію суб'єктів навчання у багатокультурному середовищі. Це є незворотній процес, який потребуватиме реального зближення національних систем освіти та їх певної уніфікації, урахування конкурентоспроможності кожного вищого навчального закладу. Мотивацією для цього буде включення європейських країн, де університетам доводиться конкурувати за те, щоб залучити студентів і задовольнити вимоги ринкової економіки.

Важливою складовою ECTS є додаток до диплома, який розроблено Європейською комісією, Радою Європи та ЮНЕСКО для того, щоб забезпечити міжнародну мобілізацію і спростити академічне та професійне визнання кваліфікацій. Цей документ, що додається до диплому про вищу освіту, являє собою стандартний опис сутності, рівня, контексту, змісту і статуту знань, здобутих та успішно заснованих випускниками. Додаток до диплома забезпечує взагалі залік і керування академічним та професійним визнаннями кваліфікаційними визнаннями кваліфікацій (диплом, рівні, сертифікати тощо). Знак додатка до диплома присуджують ВНЗ, який видає додаток до диплома всім випускникам бакалаврською та магістерською рівнів.

Візьміть до уваги!

Європейський додаток до диплома готується університетами за моделлю, розробленою сумісною робочою групою, що включає експертів Європейської Комісії, Ради Європи і ЮНЕСКО. Шаблон існує на 11 мовах (текст супроводжується обов'язково англійською мовою) і дає повний опис предмету, рівня, контексту, змісту одержаної підготовки.

Додаток складається з восьми розділів: інформації про власника диплома, одержаній кваліфікації, рівня кваліфікації, змісту програми і її результатів, інформації про функціональне призначення кваліфікації, додатковій інформації, інформації про національну систему освіти.

Кредити, модулі в Болонській системі

До кінця минулого століття у різних країнах Європи застосовувались свої національні системи визначення трудомісткості роботи з опанування навчального плану. В одних випадках це були академічні години, в інших – астрономічні. Для одних країн це становило 54 години, для других – 25, третіх – 36 годин.

Європейська система залікових одиниць (кредитів) ECTS відображає загальні навантаження студентів при вивченні певного курсу або якоїсь його частини (блоку). Вона також визначає, яку частину загального різного навантаження займає даний курс в навчальному закладі, що визначає кредити. Кредити враховують усі види навчальної роботи (лекції, семінари, лабораторні заняття, заліки, іспити, практика тощо) і забезпечують уніфікований підхід для значення трудомісткості освітньої діяльності студента.

ECTS відображає загальне навантаження студента, включаючи аудиторні заняття, самостійну роботу, всі види робіт з перевірки знань, види практик та підсумкову атестацію. За повний академічний рік стаціонарного навчання в системі ECTS нараховується 60 залікових одиниць, а за 4 роки 240 залікових одиниць. Всі види навчальної роботи становлять 40 тижнів на рік. Тоді для бакалавра нормативний термін навчання становить $40 \times 4 = 160$ тижнів, а в годинах загальне навантаження за рівнем навантаження $160 \times 54 = 8640$ (разом з факультетом).

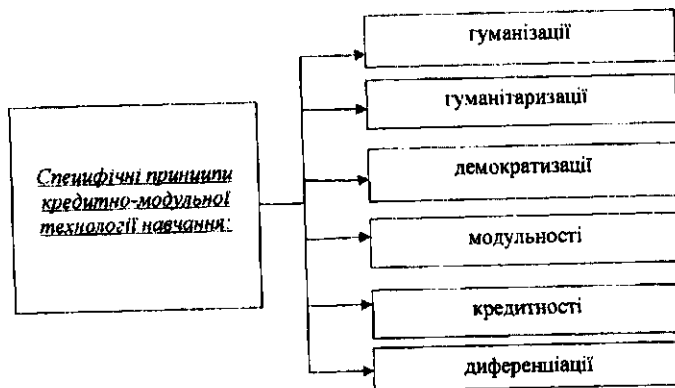
тативними годинами). Таким чином 240 кредитів (залікових одиниць) дорівнюють 8640 академічних годин, а навчання однієї залікової одиниці («ціна» залікової одиниці) дорівнює $8640/240=36$ академічних годин і один тиждень відповідає 1 кредиту. Але кредитна система теж не визначає змістовий аспект підготовки бакалавра або магістра¹⁴¹.

ЦІКАВО ЗНАТИ!

Годинне навантаження на один заліковий кредит в різних країнах відрізняється і складає в Україні 54 год., в Росії – 54 год., в Європейських країнах – 27–36 год., в США – 30–45 год., в Аргентині 48 год., в Китаї – 30 год.

Модульна технологія передбачає, згідно з кількістю виділених кредитів на вивчення предметів, поділ навчальної дисципліни на певну кількість логічно завершених частин-модулів, визначення сукупності елементів знань модуля у структурних взаємозв'язках, а також визначення найголовніших, знань, тобто тих, які треба засвоїти.

Схема 7.3

Принцип гуманізації, як один з двох найважливіших підвалин сучасного навчального процесу передбачає беззастережне визнання загальнолюдських цінностей (милосердя, доброта, чесність, правдивість, справедливість, гідність) і формування громадянина-патріота з притаманною їй національністю і патріотичним почуттям. Гуманізація це «олюднення закладу освіти», створення максимально сприятливих умов для розкриття і розвитку здібностей кожного суб'єкта учіння, формування взаємовідносин на засадах любові до дітей.

Принцип гуманітаризації спрямовує педагогічні процеси на індивідуальний розвиток і саморозвиток особистості, максимальне наближення кожної

навчальної дисципліни до майбутніх потреб студентів, формування системи морально-правових відносин, політичної культури, оптимальне поєднання загальнолюдських і національних цінностей, виховання на засадах християнської моралі, посилення гуманітарних наук і гуманітаризовано зорієнтоване вивчення дисциплін професійної підготовки.

Головним критерієм якості модульного багатоаспектного навчання є особистісно орієнтоване навчання – це система спільної діяльності студента і викладача з планування, організації та коректування на навчально-виховного процесу, де головною одиницею є діалогічна цілісність, особистість педагога – особистість студента.

Особистість студента є центром навчально-виховного процесу і урахування набутого ним досвіду, моральних властивостей та життєвих цінностей; його сучасної діяльності та взаємин; сукупності життєвих цінностей, планів, моральних якостей, до яких прагне у майбутньому сама особистість та вимагає успішність.

Сутність особистісно орієнтованого навчання полягає в тому, щоб:

- визначити життєвий досвід кожного студента, рівень інтелекту, пізнавальні здібності, інтереси, якісні характеристики, які спочатку треба розкрити, а потім узгодити зі змістом освіти;
- формувати позитивну мотивацію до пізнавальної діяльності, самопізнання, самореалізації та самовдосконалення в межах соціокультурних та моральних цінностей;
- «озброїти» студентів механізмами адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання та іншими, необхідними для становлення самобутньої сучасної людини, здатної вести конструктивний діалог з іншими людьми, природою, культурою та цивілізацією в цілому.

Болонський процес – це процес розпізнавання однієї освітньої системи іншою в європейському просторі. Немає сумнівів, в тому що поєднуючи лише багатий досвід української педагогічної школи та найвидатніші надбання європейської освіти можна примножити наші здобутки та відкрити нові можливості для підвищення інтелекту нації. Лише зміна філософії підготовки фахівця, новий погляд на навчально-виховний процес здатні примножити бажані результати.

У середині 90-х років XX століття було запроваджено ступеневу систему підготовки фахівців, яка полягає у здобутті різних освітньо-кваліфікаційних рівнів на відповідних етапах (ступенях) вищої освіти¹⁴². Згідно ст. 15 Закону України «Про освіту»: Державні стандарти освіти встановлюють вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки в Україні. У ст. 30 цього Закону для вищої освіти встановлюються кваліфікаційні рівні. Згідно з болонською системою вищі навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями:

- молодший спеціаліст (забезпечують технікуми, училища I-го рівня акредитації);
- бакалавр (забезпечують коледжі, заклади II рівня акредитації);
- спеціаліст, магістр (забезпечують заклади III і IV рівнів акредитації).

¹⁴¹ Голубенко О. Національна структура кваліфікації вищої освіти: проблеми переформатування/ Олександр Голубенко, Тетяна Морозова// Вища школа. – 2009. – № 11. С. 51.

У вищій школі наявні три взаємопов'язані наскрізні цикли підготовки фахівців. Перший – триває 3–4 роки і завершуватися здобуттям академічного ступеню «бакалавр». Навчання упродовж другого циклу може передбачати отримання через 1–2 роки ступеня магістра. За умови загальної тривалості навчання не менше 8–9 років і захисту дисертації може бути отриманий ступінь «доктор наук» (доктор філософії в певній галузі наукових знань).

7.5. Системи освіти в сучасному світі

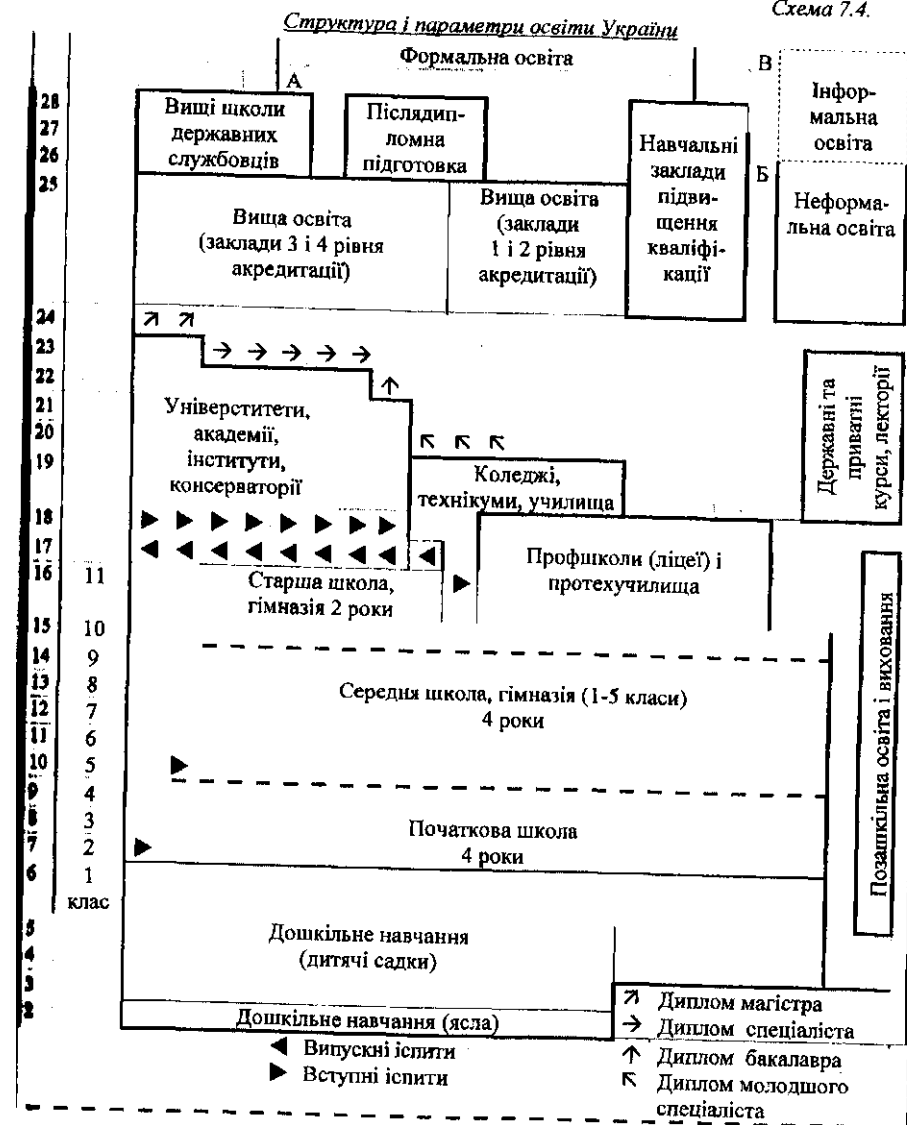
На початку XXI сторіччя освіта в усіх країнах світу повинна відповісти на питання щодо забезпечення безпеки, зміцнення держави за рахунок якісного змінювання людських ресурсів і створення професійного суспільства. Наразі відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку освітніх систем, які б відповідали потребам попиту на послуги вищої школи при підготовці майбутніх фахівців в умовах ринку праці; забезпечення рівня освіти й кваліфікації випускників професійних шкіл.

В кожній країні освіта та її організація мають свої особливості. До теперішнього часу в світі не існувало єдиної моделі реалізації навчального процесу. Виділяють наступні освітні моделі:

- **Американська модель:** молодша середня школа – середня школа – старша середня школа – дворічний коледж – чотирирічний коледж в структурі університету
- **Французька модель:** єдиний коледж – технологічний, професійний й загальноосвітній ліцей – університет
- **Німецька модель:** загальна школа – реальне училище, гімназія й основна школа – інститут й університет
- **Англійська модель:** об'єднана школа – граматична й сучасна школа – коледж – університет
- **Російська модель:** загальноосвітня школа – повна середня школа, гімназія й ліцей-коледж – інститут, університет й академія¹⁴³.

За 20 років постійного, інколи безглузлого, реформування структура системи України зазнавала значного деконструктивного впливу ззовні. Проте, назважаючи на вагомій трансформації кістяк української школи зберігся і має наступний вигляд:

Схема 7.4.

¹⁴³ Загальні принципи формування систем вищої освіти європейських країн. – Дата доступу: 02.05.2009. Режим доступу: http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=392&Itemid=1101.

Росія

Дошкільна освіта

Дошкільна освітня установа забезпечує виховання, навчання, догляд та оздоровлення дітей віком від двох місяців до семи років. У 2012 році налічувалося понад 46 тис. дитячих дошкільних закладів, в яких виховувалося 5100 тис. дітей (61,7% дітей у віці до 7 років). Поряд з традиційними режимами функціонування дошкільних освітніх установ (12-годинним і цілодобовим режимами перебування дітей), починаючи з 2000 року використовуються також 10-годинний та 14-годинний режими (у багатьох випадках 14-годинний режим найбільш кращий для батьків і менш витратний, ніж цілодобовий).

Середня освіта

Початкова загальна освіта вважається обов'язковою і загальнодоступною. Навчання дітей у початкових школах зазвичай починається з досягнення ними віку шести років шести місяців. Повну середню освіту в Росії можна одержати, вступивши в школу, гімназію, ліцей у шість років і закінчивши десять – одинадцять класів. Першим рівнем шкільної освіти, де діти одержують фундаментальні знання для подальшого навчання, є початкова школа (ліцей, гімназія), зараховується пройшовши тестування. У десятилітньому віці, діти переходять на молодший рівень середньої школи, де навчання триває п'ять років. У п'ятнадцять років учні опановують курсом програми основної школи й одержують атестат про неповну середню освіту. Після цього школярі можуть продовжити свою освіту в десятих-одинадцятих класах середньої школи, тобто вивчити курс освітньої програми повної школи. По закінченні десятого – одинадцятого класу випускники одержують атестат про повну середню освіту, що дає право вступати у вуз. Учні, які закінчили, дев'ять класів можуть вступити в початкові або середні професійні училища, у технікуми, коледжі.

Вища освіта

У Росії налічується 541 громадських і 89 військових ВНЗ (університетів, академій, інститутів, коледжів). Вступ у ВНЗ конкурсний, зазвичай, зі вступними екзаменами чи з іншими формами відбору (програми магістра, докторські студії і т. ін.). Нова структура запроваджена вже половиною ВНЗ передбачає дворічну базову вищу освіту з отриманням проміжного сертифіката про неповну вищу освіту і можливістю часткової зміни напрямку навчання на другому циклі тривалістю 2 роки й отриманням кваліфікації «бакалавр», програми якої містять середню кількість дисциплін спеціалізації. Якщо останніх більше, то присвоюється кваліфікація «спеціаліст». Кращі студенти можуть продовжити навчання і стати магістрами (тривалість вищої освіти – не менше 6 років), що відкриє їм шлях до докторських студій, або до отримання кваліфікації «спеціаліста з розширеною освітою» (тривалість навчання 5 і більше років). Заключний етап російської освіти (аспірантура) 2–3 роки і докторантура до 5 років. На даний момент визначається доцільність збереження старого звання «кандидат наук» або переходу на міжнародне – «доктор філософії» (PhD).

Велика Британія

Дошкільна освіта

Дошкільним вихованням охоплено майже 100% дітей. Виховання здійснюють муніципальні (державні) та приватні денні ясла, ясельні школи та класи, ігрові групи, де здійснюється догляд за дітьми та їх виховання. В останній час набирають популярності різновікові «сімейні» групи, в які входять діти від кількох місяців до 5 років.

Середня освіта

Шкільне навчання починається з 5 років у школах, де навчання є максимально наближеним до домашніх ігрових умов. Від 7 до 11 років діти відвідують початкову школу. Дітей в залежності від рівня інтелектуальних здібностей та навчальних досягнень розділяють на потоки: група «а» – здібні, підготовлені діти; група «б» – діти з посередніми здібностями; група «в» – діти з недостатніми здібностями і навичками до письма, читання, лічби. Система середньої освіти має три рівні: початковий (5–11 років), середній (11–16 років), післяшкільний (16–18 років). Середня школа є обов'язковою до 16 років. Серед шкіл виділяють граматичні класичні школи з повною середньою освітою, з якої можна вступити до ВНЗ за будь-яким профілем; об'єднані школи, які поєднують всі типи середніх шкіл з різним рівнем складності; сучасні школи, зорієнтовані на отримання найбільш масових професій; технологічні школи з вивченням природничих і технічних наук; елітні, приватні школи закритого типу з розділним навчанням (готують майбутніх політиків, економістів, юристів).

Вища освіта

Вища освіта у Великій Британії є державною, навчання здійснюється у 43 університетах, 159 педагогічних коледжах, 30 політехнічних інститутах. Найбільш престижними університетами є Кембридж та Оксфорд. Вища академічна освіта Великої Британії є двоступеневою. Перший ступінь – додипломне навчання (Undergraduate education/UG), академічний курс на базі середньої освіти на присудження ступеня бакалавра. Для отримання диплома звичайного ступеню вивчається значна кількість дисциплін, для ступеня бакалавра з відзнакою, глибоко вивчається обмежена кількість предметів. Другий ступінь – післядипломне навчання (Postgraduate education), академічний курс на базі вищої освіти на присудження ступеня магістра, магістра філософії та доктора філософії. Курс університетського навчання продовжується у Великій Британії, як-правило, 3 роки.

Німеччина

Дошкільна освіта

Дошкільні заклади:

- дитячі садки з повним або неповним днем, призначені для дітей 3-х – 6-ти років;
- одноступеневі дошкільні заклади (переважно для старших дошкільників);
- пришкольні групи (для п'ятирічних дітей);
- підготовчі класи основної школи, у яких виховують і навчають п'ятирічних дітей;

- цілодобові інтернати для здорових дітей віком від 3-х до 6-ти років;
- інтернати для дітей із проблемами здоров'я і розвитку;
- материнські центри.

Середня освіта

Відповідно до системи освіти Німеччини, початкова школа – перший етап освіти, що передбачає навчання з першого по четвертий (у Берліні і Бранденбурзі по шостий) класи. Він розрахований на дітей від 6 до 10–12 років. Після закінчення початкової школи дітей, відповідно до їх здібностей, поділяють на три групи: ХауптшULE – для найбільш слабких учнів. РеальшULE – для школярів із середніми здібностями. Гімназія – для найуспішніших дітей. Після старшої школи 16-річні випускники, що взяли курс на одержання спеціальності і якнайшвидшого працевлаштування, вступають у дворічні професійні школи. Випускники реальної школи мають можливість вступити в професійно-технічні училища (умовно їх можна віднести до коледжів) двох типів. І там, і там навчання триває два роки, але в першому випадку видається диплом про одержання професії, а в другому – атестат про закінчену середньої освіти, що дозволяє вступати у ВНЗ.

Крім того, існують спеціальні школи, де випускники старших і реальних шкіл можуть підготуватися до здачі іспитів на атестат зрілості й тим самим відкрити собі дорогу в університет. Ті ж можливості дає вступ у вечірню гімназію або на підготовчі курси.

Вища освіта

Усі заклади вищої освіти поділяються на такі групи: університети (класичні, технічні, загальноосвітні та спеціалізовані заклади університетського рівня – вищі педагогічні, теологічні та медичні школи). Вищі фахові школи зі спеціалізованою фаховою підготовкою, готують спеціалістів вузькопрофільних професій; є вищі школи (коледжі) мистецтв і музики. У Німеччині налічується 118 університетів і прирівняних до них ВНЗ. У ВНЗ Німеччини можна одержати вищу освіту з більш ніж 400 спеціальностей. Іноземні студенти воліють вивчати в Німеччині економічні науки, машинобудування, німецьку філологію. Старі німецькі університети сповідують класичний підхід до вищої освіти, що припускає серйозну теоретичну підготовку.

Сполучені Штати Америки

Дошкільна освіта

Система дошкільних закладів включає приватні, державні та кооперативні установи (ясла (3–5 р.), дитячий садок (4–6 р.)), що суттєво відрізняються між собою метою, організацією та програмою діяльності. Діти надають перевагу відвідуванню загальної підготовчої групи.

Середня освіта

Американські діти з 6 до 13 років навчаються в початковій, а з 14 до 18 років – у середній школі. Середні школи бувають різних типів: академічні, професійні та багатoproфільні. Академічні школи, наприклад, дають освіту, достатню для вступу у ВНЗ, професійні ж готують до безпосередньої практичної

роботи. Через відсутність уніфікованої навчальної програми випускники середніх навчальних закладів мають різний рівень знань.

Вища освіта

Професійна та середня спеціальна освіта

Професійні школи навчають студентів за такими спеціальностями: мистецтво, музика, інженерна справа, бізнес та інші професії. Деякі з них є частиною університетів. Інші – самостійні школи. Деякі з них видають дипломи магістра.

Технологічний Інститут – це школа, що пропонує принаймні чотири роки навчання в галузі науки та технології. Деякі технологічні інститути мають програми магістратури. Здійснюється переважно в професійних або молодших коледжах з 2-х річним терміном навчання. Основний акцент у ВНЗ робиться не на обсяг, а на фундаментальність навчання, на знання спеціалістами концепцій розвитку певних галузей науки і техніки.

Жодна інша країна не може похизуватися такою кількістю й розмаїтістю вищих навчальних закладів, як США – одних університетів там більше 150, а число коледжів із чотирирічними, вузівськими програмами навчання перевищує 1900. Американські ВНЗ діляться на приватні й державні. І в чотирирічному коледжі, і в університеті можна одержати ступінь бакалавра. Навчальні плани ВНЗ відрізняються максимально широко комбінувати предмети на вибір. Другий щабель вищої освіти – це магістерські програми, розраховані в середньому на два роки.

Франція

Дошкільна освіта

Розрахована на дітей віком від 2 до 6 років. «Материнські школи», на яких покладено завдання фізичного, естетичного, морального та інтелектуального розвитку дітей домінують у Франції. Діти в них поділені на три секції: у першій – віком від 2 до 4 років їхнє навчання обмежується іграми; у другій діти 4-5 років, які навчаються вміню «соціального спілкування» шляхом мови і жестів. Основну секцію становлять шестирічні хлопчики і дівчатка. Вони вчать читати, писати і рахувати.

Середня освіта

У школу діти йдуть у віці 6 років. Прийнята у Франції система шкільної освіти розділена на три блоки: початкова школа (5 років навчання), коледж (4 роки), ліцей (2–3 роки). Обов'язковими є перші два. Ліцей – завершальна ланка системи середньої освіти й одночасно перехідний щабель до вищої освіти.

Професійна та середня спеціальна освіта

Коледжів, тобто середніх професійних навчальних закладів як таких у Франції не існує. Коледжем тут називають II щабель середньої школи. Для людини, що не ставить своєю метою одержати вищу освіту, є прийнятний шлях – ліцей професійної освіти, аналог ПТУ. За 2–3 роки навчання тут можна одержати будь-яку робочу спеціальність. Після здачі випускного іспиту учні, як правило, йдуть працювати на підприємства промисловості або сфери послуг.

Вища освіта

Вищі школи є державними навчальними закладами технічно-культурної і професійно-підготовчими. Вони готують учнів до фундаментальних або прикладних досліджень, викладання в університетах і класах підготовки до вищих та середніх шкіл, до служби в державних і місцевих адміністративних структурах або підприємствах. Вищі школи мають багато дослідницьких центрів.

Університетська освіта ділиться на три цикли, по закінченню кожного з яких студент одержує відповідний диплом. Перший цикл розрахований на два роки та завершується іспитом на одержання диплома про загальну або науково-технічну університетську освіту. Другий цикл також складається із двох-трьох років навчання. По закінченні першого року видається диплом ліценціата, а наступний закінчується одержанням диплома магістра. Нарешті, протягом третього циклу поглиблено вивчається обрана спеціальність. При успішному закінченні цього етапу видається диплом про спеціальну вищу освіту або поглиблену освіту.

Японія

Дошкільна освіта

Дошкільне виховання здійснюється в дитячих садках, які відвідують діти, як правило, з 5 років. 63 % дитячих садків належать приватним особам. Вже на цьому етапі починається урахування престижності виховного закладу. Більшість шкіл в Японії державні. Японські вихователі, навчаючи дітей взаємодії, формують їх в маленькі групи (хан), що є найважливішою відмінною рисою організації дошкільного виховання. Ці групи мають свої столи, свої власні імена, обрані самими дітьми, що спонукає їх приймати рішення. Групи (6–8 чоловік) формуються не за здібностями, а відповідно до того, що може зробити їхню соціальну діяльність ефективною.

Середня освіта

Молодша середня школа здійснюється у професійних школах – технічних коледжах для тих, хто закінчив молодшу середню школу. Молодша середня школа: в навчальний план входять як обов'язкові предмети, так і предмети за вибором, які здійснюються місцевими керівниками освіти згідно з локальною необхідністю та нахилами школярів.

Середня старша школа: Перехід до старшої середньої школи пов'язаний із вступними екзаменами у вигляді тестів, що визначають успішність навчання з окремих предметів та коефіцієнт розумової обдарованості. Навчання диференційоване, з поділом на потоки та профілі. Як правило, існують два відділення: загальноосвітнє, з поділом на академічний (гуманітарний та природничо-математичний) і загальний профілі, та професійне із сільськогосподарським, риболовним, промисловим, комерційним, домогосподарським профілями та циклами більш вузької спеціалізації. У середній школі навчання триває 5 років; молодші коледжі для випускників старших класів середніх шкіл (строк навчання 3 роки). В країні нараховується близько 800 професійних шкіл, з яких більшість (96%) приватні, прискореного циклу (2 роки), професійні коледжі, технічні інститути.

Вища освіта

У Японії вища освіта вважається обов'язковою і зливаю з системою професійної освіти. Система вищої освіти включає в себе наступні основні чотири види освітніх установ: університети повного циклу (4 роки); ступінь бакалавра в японських університетах можна отримати за чотири роки, за винятком таких спеціальностей, як медицина, стоматологія та фармація, де тривалість навчання становить шість років. У Японії близько 780 університетів, включаючи 425 приватних (близько 80%). Найпрестижнішими державними університетами є Токійський, університет Кіото і університет в Осаці.

Китай

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта здійснюється для дітей у віці 1–6 років. У Китаї дошкільна освіта проводиться головним чином в дитячому садку або в дошкільних закладах. Згідно з фізичним розвитком і психологічними особливостями дітей різного віку Міністерство освіти Китаю розробило спеціальну програму освіти для немовлят, згідно з якою заклади дошкільного виховання здійснюють навчання з тактильного пізнання світу, з розвитку мовних навичок, навчання арифметики, життєвих навичок і т. ін. У Китайські дитячі садки зазвичай приймаються діти у віці 3–6 років. Нині в Китаї налічується близько 150 тис. дитячих садків, тому лише 30% дітей відповідного віку проходять в них навчання. Дитячі сади розподіляються на державні і приватні. З розвитком ринкової економіки поступово збільшується число приватних садків. Нині їх кількість складає 30% від всіх дитячих закладів.

Середня освіта

Початкова освіта в Китаї починається з 6 років. За Законом КНР про обов'язкову освіту держава здійснює обов'язкову безкоштовну освіту дітей шкільного віку. Тривалість початкової освіти складає 6 років. Згідно з останніми статистичними даними, нині в Китаї налічуються більше 400 тисяч початкових шкіл, в яких навчається 120 млн. учнів, які охоплені обов'язковою освітою. Це складає більше 98%. Тривалість середньої освіти першого ступеня складає 3 роки, Коефіцієнт охоплення навчанням у середній школі першого ступеня складає 90%. Переважна більшість таких шкіл – державні. Перші 9 років навчання (включаючи початкову і середню освіту першого ступеню) відносяться до обов'язкової освіти.

Освіта в середній школі вищого ступеню Китаю відбувається по закінченню середньої школи середнього ступеню. Вона включає: загальні середні школи вищого ступеню, професійні середні школи вищого ступеню, середні спеціальні школи та ін. Освіта в середній школі вищого ступеня Китаю не відноситься до обов'язкового навчання і учні повинні платити за неї. Освіта в середній школі вищого ступеню Китаю триває 3 роки. У Китаї випускники середньої школи середнього ступеню повинні скласти вступні іспити до середньої школи вищого ступеню. За останніми статистичними даними, в даний час в Китаї налічується всього більше 30 тис. середніх шкіл вищого ступеню, в яких навчаються 30 млн. учнів. Більше 40 % молодих людей одного віку отримують середню освіту середнього вищого ступеню.

Вища освіта

Вища професійна освіта, бакалаврат, магістратура і докторантура відносяться до вищої освіти. До вищих навчальних закладів відносяться – загальні ВНЗ, вищі професійні училища, телерадіомовні ВНЗ, ВНЗ для дорослих та ін. За останніми статистичними даними, на цей час в Китаї налічується 3 тисячі ВНЗ, у тому числі дві третини є державними, третина – приватними. У ВНЗ навчаються 20 млн. студентів. У Китаї абітурієнти повинні скласти вступні іспити до ВНЗ. У Китаї вища трирівнева система підготовки: 1. Бакалаврат (термін навчання – 4–5 років). Після успішного закінчення цього етапу випускники одержують закінчену вищу освіту з присвоєнням ступеню «бакалавр». Контроль знань у ВНЗ Китаю здійснюється тільки в екзаменаційній формі (у формі тестів), заліків немає. У ВНЗ Китаю немає такої форми навчання як семінари, за винятком таких предметів, як, наприклад, англійська мова. У Китаї видається загальний для всіх ВНЗ підручник з кожного предмета, і тільки він рекомендований Міністерством освіти. Існують і інші підручники, але базовий – тільки один. 2. Магістратура. Термін навчання – 2–3 роки. Після успішного закінчення цього етапу випускники одержують закінчену вищу освіту з присвоєнням ступеня «магістр». 3. Докторантура (термін навчання – 2–4 роки).

Польща

Дошкільна освіта

У Польщі існує обов'язок дошкільної підготовки для дітей віком 5–6 років. Дошкільна підготовка може проходити у дошкільній установі або початковій школі. Батьки мають обов'язок в цей час віддати дитину до дошкільної установи або школи.

Середня освіта

Дитина повинна почати ходити до школи цього навчального року, в якому їй виповниться 7 років. Обов'язок навчання охоплює осіб віком з 7 по 18 рік життя, що означає, що молодь до досягнення повноліття мусить вчитися. Діти іноземців у Польщі підлягають шкільному обов'язку на тих самих принципах, що польські громадяни, тобто безплатно можуть навчатися у публічних початкових школах і гімназіях.

Вища освіта

В вищих навчальних закладах Польщі триступінчата система, що включає ступені бакалавра, магістра та доктора наук. Ця система є обов'язковою з 2007–2008 н. р. Згідно з постановою «Про Вищу освіту» від 2005 року, програми усіх напрямків навчання крім правознавства, фармацевтики, психології, медицини, ветеринарної медицини, стоматології мають два етапи. Разом з 29 іншими країнами, Польща підписала Болонську Декларацію, метою якої є створення європейського простору вищої освіти. Вищі навчальні заклади Польщі використовують ECTS (Європейська кредитна Система).

Угорщина

Дошкільна освіта

Діти мають можливість почати відвідувати дитячий садок у віці 3 років. Починаючи з 5 років дитина має в обов'язковому порядку протягом року проходити підготовку до школи, мова йде про так звані навчальні підготовчі курси, які можуть тривати по кілька годин на день.

Середня освіта

Дитина має розпочати навчання у школі у віці 6 років, однак 6 років дитині має виповнитися до 31 травня поточного року, в іншому разі батьки можуть залишити дитину ще на один рік у дитячому садку. Повна початкова та середня освіта триває 12 років. В залежності від типу школи перебування в початковій школі може тривати від 4 до 8 років. В будь-якому разі з 14 років учень починає отримувати середню освіту, а саме він може навчатися або в гімназії, або спеціалізованій середній школі, або в професійній школі, перебування в яких триває 4 роки. Перші 4 роки базової школи всі діти мають однакові програми, але вже з 5-го класу невелика частина може перейти у гімназію з 8-річним навчанням, а після 6-го – у шестикласні гімназії. Все ж більшість постає перед питанням вибору профілю подальшого навчання у віці 14 років. По завершенню одного з цих закладів випускник отримує або загальний атестат про середню освіту, який дозволяє йому вступати до вищого навчального закладу, або професійний диплом.

Вища освіта

У систему вищої освіти входять університети та інститути (коледжі). Чотири угорських університетів входять в топ 700 рейтингу в 2012. Міністерство освіти визначає університет як установу, що пропонує магістерські програми, принаймні, у двох галузях знань, а також докторантуру. У відповідності до Болонського процесу, метою якого є сумісність систем вищої освіти в Європі, угорські вузи пропонують три рівні навчання: бакалавр, магістр і докторантура. Бакалаврат зазвичай триває три або чотири роки, магістратура один або два, а докторські програми – три роки. З деяких предметів також можливо пройти єдиний п'яти- або шестирічний курс, що поєднує в собі бакалаврат і магістратуру.

Канада

Дошкільна освіта

Більшість провінцій і територій забезпечують 1–2-річні програми навчання дошкільнят віком 4–5 років. У деяких регіонах дошкільна освіта фінансується і адмініструється міністерствами соціального забезпечення. Незважаючи на те, що дошкільна освіта не є обов'язковою, вона набуває в останні роки масовий характер. У більшості провінцій рівень охоплення на цьому ступені становить 90%. Метою дошкільних підрозділів є підготовка дитини до більш формального навчання у початковій школі.

Середня освіта

У більшості шкіл вивчається друга мова, в католицьких і протестантських навчальних закладах – релігія. Більшість канадських середніх шкіл поєднують академічні та професійні програми підготовки. Учні організовані не за класною, а за предметною структурою. Склад груп непостійний, оскільки кожен її член має індивідуальну програму і розклад. У деяких школах на більш ранніх етапах середньої освіти діти організовані в постійну вікову групу, склад якої не змінюється при переході з класу в клас.

Вища освіта

Вища освіта Канади об'єднує два типи навчальних закладів: громадський коледж і університет. Тісний альянс з південним сусідом підштовхнув Канаду до переходу від британської ієрархічної системи вищої освіти до більш егалітарної американської моделі. Подібно ситуації в Австралії та США, частка гуманітарної сфери у вищій освіті Канади набагато вища, ніж у Швеції, Німеччині, Норвегії чи Японії.

Нідерланди

Дошкільна освіта

До початку відвідування школи діти можуть відвідувати центри піклування за дітьми. В таких центрах в основному займаються дозвіллям дітей, ці заклади нагадують звичайні дитячі садки, які дитина може починати відвідувати у віці з 3 місяців. Фінансування дошкільних закладів освіти в Нідерландах відбувається як за рахунок батьків, так і за рахунок місцевих бюджетів. Відвідування дитячих центрів можливе і після початку навчання в школі, часто діти у віці від 4 до 12 років відвідують центри піклування за дітьми. Це своєрідна заміна групи продовженого дня.

Як правило, в дитячих садках відсутнє гаряче харчування, діти харчуються бутербродами і фруктами. Групи в дитячих садках можуть бути сформовані або за віковою ознакою, або бути змішаними. На шість дітей розрахований один вихователь. Середня кількість дітей в групі 12 чоловік. Альтернативою дитячих садків є ігрові зали, де діти можуть перебувати під наглядом вихователів 2–3 години на день. Також можна скористатися послугами приватного міні-дитячого садку в гостинній сім'ї, такий міні-дитячий садок розрахований на 4–5 дітей.

Середня освіта

Шкільна освіта в Нідерландах є безкоштовною. Початкова шкільна освіта в Нідерландах отримується у віці 4–12 років. По закону дитина має починати відвідувати початкову школу починаючи з 5 років, хоча переважна більшість дітей йде до школи в 4 роки. Письму і читанню в перших двох класах надається мало уваги. Такі класи виконують радше функцію соціалізації дитини. В кінці початкової школи відбувається тестування, яке визначає тип майбутньої середньої школи. Повна середня освіта в Нідерландах здобувається у віці 12–18 років.

Існує кілька видів середніх шкіл: школа загальної середньої освіти, школа технічної середньої освіти, школа доуніверситетської освіти. Три види середньої

освіти можна отримати як в одній школі, яка спеціалізується на певному типі освіти, так і в школах, які пропонують кожен з трьох типів освіти. Для вступу в університет потрібно протягом шести років пройти підготовку в середній школі до університетської освіти.

Вища освіта

У Нідерландах – 14 університетів, найстаріші три з яких (Делфта, Твента і Ріндхофена) спеціалізуються на інженерних дисциплінах. Окрім цього в країні широко розвинена система вищої професійної освіти. У Нідерландах розрізняють три типи вищих учбових закладів: університети, політехнічні навчальні заклади (55 вищих шкіл) і інститути міжнародної освіти (15), де викладання ведеться англійською мовою. Університети спеціалізуються на викладанні гуманітарних наук і на проведенні наукових досліджень. Навчання в університетах і інших вищих учбових закладах ділиться на два періоди. Перший період триває 3 роки. Пройшовши перший період, студенти складають іспит на бакалаврський ступінь. Другий період дозволяє протягом подальших 1–2 років навчання отримати ступінь магістра. У Голландії чимало інститутів (або вищих шкіл) з широким спектром програм підвищення кваліфікації.

Швейцарія

Дошкільна освіта

Швейцарські діти мають можливість за зручним для їх батьків графіком відвідувати ясла та дитячий садок. Перебування дітей в дошкільних закладах є платним, однак частина плати покривається за рахунок місцевих бюджетів. Головне завдання дитячих садків полягає в соціалізації дитини. В країні не дуже поширеною є практика відвідування дитиною садочку в дуже ранньому віці, дуже часто дитина починає відвідувати дитячий заклад лише у віці п'яти років. Значна частина вихователів в дитячих садках є чоловіками.

Середня освіта

В Швейцарії існує загальнообов'язкова безкоштовна середня шкільна освіта, яку можна отримувати в державних школах. Існує можливість навчатися платно в приватних школах. Швейцарські приватні школи вважаються елітними, вартість навчання в них може сягати більше 40 тис. доларів на рік. Державні школи підпорядковані кантонам, через які здійснюється фінансування таких шкіл. Приватні школи не підпорядковані кантонам, їх діяльність контролюється федеральним центром. Шкільне початкове навчання майже у всіх кантонах країни розпочинається у віці шести років та триває до 12 років, коли учні переходять на другий шабель шкільної освіти. Школи закінчують як правило у віці 18–19 років. Учень, отримавши середню освіту в Швейцарії по одній із 5 закордонних навчальних шкільних програм, може безперешкодно вступати до вищих навчальних закладів у тій чи іншій країні.

Вища освіта

Вища освіта представлена Швейцарським університетом, заснований Папою в 1460 році, університетами в Женеві, Люцерні, Берні, Цюриху (найбільший в країні). Їх перевага над іншими вищими школами Європи – обсяг та якість

наукових досліджень, високий рівень навчального процесу, чудова наукова інфраструктура. Умовно ВНЗ цієї країни можна розділити на кілька груп: «великі» університети із чисельністю студентів близько 10000 осіб, «маленькі» (Невшатель, Санкт-Галлен, Лугано та університетський коледж у Люцерні) і вищі технічні школи. Відсоток іноземців у швейцарських університетах зазвичай коливається від 5% до 20%. Можна отримати освіту в Швейцарії і в приватних вузах, на зразок Європейського університету та різних коледжів, однак швейцарці відносяться до таких закладів з недовірою і не визнають їхні дипломи.

На думку швейцарських експертів, економіку краще всього викладають в Санкт-Галлені, юриспруденцію – у Фрібурге, Лозанні і Невшателі, історію – у Невшателі, філологічні спеціальності – в Женеві, а точні науки – в технічних вузах Цюриха і Лозанни.

Аргентина

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта триває для дітей віком від 45 днів до 5 років включно, останній рік є обов'язковим. Поділяється на: ясла – для дітей від 45 днів до 2 років включно; дитячі садки для дітей віком від 3 до 5 років включно.

Середня освіта

У 2006 в Аргентині офіційно проголошено загальне обов'язкове навчання дітей віком від 5 до 18 років. Навчання у державних навчальних закладах усіх рівнів є безкоштовним, приватні можуть визначати плату за навчання на свій розсуд. Близько 70% аргентинських дітей навчаються у державних школах. Початкова освіта обов'язкова для дітей віком від 6 років, зазвичай триває 6 років; середня обов'язкова для дітей, які закінчили курс початкової освіти, зазвичай триває 6 років, де реалізована шестирічна двоступенева програма навчання. Проходження повного курсу середньої школи дається далеко не всім – лише 15% з усіх хто пішов у початкову школу можуть отримати закінчену середню освіту. Крім того, було введено професійно-технічну освіту, що передбачає навчання ще протягом трьох років.

Вища освіта

В країні налічується більше 100 університетів. Найбільший Аргентини – університет у Буенос-Айресі заснований 1821 р., має 300 000 студентів. При університетах Аргентини є можливість здобути післядипломну освіту, після чого випускник може отримати титул: «спеціаліста» – передбачає глибоке володіння фаховою темою; «магістра» – передбачає глибоке володіння дисципліною чи міждисциплінарною галуззю, теоретичний, технологічний і професійний розвиток у дослідженні цієї галузі. Отримання цього титулу передбачає написання індивідуальної магістерської роботи. «Доктор» передбачає універсально значимий оригінальний вклад у науку чи галузь знань. Загалом в університетах навчається більше 1,5 млн. осіб тобто 33,8% від загальної кількості молоді. Навчання в університетах Аргентини за законом має тривати не менше 4 років.

Швеція

Дошкільна освіта

Держава гарантує всім шведським дітям віком від 1 до 5 років місце в дитячому садку. Відвідування дошкільних установ не обов'язково, як і в більшості інших держав. Так само необов'язково відвідування і в підготовчий клас, в який проводиться набір дітей, які досягли віку 6 років.

Середня освіта

Освіта шкільного рівня починається у віці 7 років. Загальна середня шкільна освіта триває 9 років на трьох шаблях – молодшому, середньому та старшому. Після завершення загальної середньої освіти існує можливість продовжити її в інтегрованій школі вищого шабля (High School). Інтегрована середня школа вищого шабля передбачає близько 26 варіантів вибору програми у трьох основних напрямках: однорічні професійно орієнтовані програми, дворічні технічні програми і трирічні академічні програми. З серпня 2009 року введена однобуквенна система оцінок AG, де A – відмінно, а G – незадовільно, а учні почнуть отримувати оцінки з 6 класу (до цього періоду їх знання оцінювали з 8 класу). Випускних іспитів у школі не існує, і розподіл на різні потоки для продовження освіти після дев'ятирічної школи здійснюється не в залежності від успішності, а в залежності від схильностей учнів та бажаннями батьків.

Вища освіта

Вищу освіту в Швеції можна отримати в 2 університетах та університетських коледжах. Народні школи і школи KomVux, орієнтовані на випускників професійних профілів і людей у віці від 25 років, які закінчили школу і мають досвід роботи не менше 4 років. Вища освіта може бути отримана у різних навчальних закладах для дорослих (відкритих університетах). Установи спеціалізованої професійної освіти (Kvalificerad Yrkesutbildning) так само не належать до сфери вищої освіти. Усі навчальні заклади є державними та надають послуги безкоштовно.

Фінляндія

Дошкільна освіта

Фінська шкільна система фактично не має дитячих садків, але дошкільне навчання проводиться у школах і в денних центрах турботи. Дошкільне навчання – це освіта за рік до того, як діти починають ходити в загальноосвітню школу. У Фінляндії існує закон, який вимагає, щоб усі муніципалітети забезпечили безкоштовне дошкільне навчання з 2001 р. всім дітям у віці шести років, але участь у такому навчанні є добровільною. Більшість шестирічних дітей тепер відвідують центри денної опіки (дитячі садки) чи невеликі сімейні групи денного піклування у приватних будинках. У кінці навчання дитина може отримати свідоцтво або сертифікат, що доповнюється описом виховного процесу.

Середня освіта

Обов'язкова освіта у Фінляндії починається в загальноосвітній школі, коли дитині виповнюється сім років. Загальноосвітня школа – це дев'ятирічна система, що забезпечує обов'язкову освіту для всіх дітей шкільного віку. Кожен фінський громадянин зобов'язаний одержати цю освіту. Є також додатковий десятий клас для тих учнів, які хочуть поліпшити свої оцінки чи провести ще один рік перед вибором напрямку навчання на вищому рівні освіти. Перші шість років дітей навчає один класний учитель, який викладає всі предмети або більшість із них. Після загальноосвітньої школи учні роблять важливий вибір: продовжувати загальноосвітнє навчання в гімназії або ж йти у профтехучилище для базової професійної підготовки. Після основної школи-«дев'ятирічки» близько 60% дітей у Фінляндії йдуть у ліцеї (навчання триває три роки, і навантаження на порядок вище, ніж в основній школі), інші 40% – у професійні коледжі, куди, як правило, беруть усіх бажаючих. Навчання в коледжах триває три роки. У гімназії навчається в першу чергу молодь у віці від 16-ти до 19-ти років.

Вища освіта

Вища освіта поділяється на університетську та технічну. В університетах акцент робиться на підготовку дослідників з фундаментальних і гуманітарних наук. Вищі технічні школи («політехи») готують фахівців із прикладних спеціальностей. В університети вступають після ліцеїв, а в «політехе» продовжують навчання близько 30-ти % випускників професійних коледжів.

Система фінських ВНЗ включає 20 університетів і 29 інститутів. У Фінляндії є як багатопрофільні університети, так і спеціалізовані, серед них три політехнічних університети, три вищих економічних і чотири вищих художніх навчальних заклади. Повна програма університету дає глибокі академічні знання й навчальний ступінь магістра, за бажанням можна продовжити навчання в аспірантурі та одержати ступінь ліцензіата, а через два роки – і доктора. Усі університети та прирівняні до них ВНЗ, яких у Фінляндії налічується 20, є державними, і держава несе найбільшу фінансову відповідальність за їхню діяльність.

Туреччина

Дошкільна освіта

У системі дошкільної освіти (ясла, приватні, фабричні, експериментальні дитячі садки) виховується 10% дітей від народження до 6-ти років. Такий низький відсоток пояснюється особливостями національного мусульманського виховання. Більшість дітей залишається вдома і виховується батьками.

Середня освіта

Середня освіта в Туреччині передбачає два етапи: перший етап навчання проходить три роки, а другий – шість років, що теж має свої переваги. Середня програма навчання в школах Туреччини нічим не відрізняється від програм освіти в інших європейських країнах. Єдина відмінність полягає в тому, що в цих школах самі вчителі протягом усього навчального дня переходять з класу в клас, а не діти.

Вища освіта

У 2004 в Туреччині нараховувалося 77 університетів, в тому числі, 24 приватних. У країні існують університети багатопрофільні (Стамбульський, Анкарецький, Егейський); спеціалізовані, наприклад, технічні; провінційні (регіональні і місцеві). Наукова діяльність також в основному здійснюється на базі університетів. Вища освіта платна.

Ізраїль

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта є обов'язковою для дітей віком 5–6 років. Як ДНЗ в Ізраїлі є такі заклади як «Маон Йом» (виховуються діти віком від 3-х місяців до 3-ти років), «Мішпахтонім» (сімейні центри-ясла тимчасового перебування), «Ілаутон» (приватні малочисленні заклади для дітей до 3-х років), «Кдам Хова» (перепідготовчі групи, призначені для дітей репатріантів віком від 4-х років), «І'ан Хова» (обов'язкові підготовчі групи дитячого садка, призначені для відвідування дітьми віком 5-ти років).

Середня освіта

Повний курс середньої школи в Ізраїлі триває 12 років. Навчання в школі з 6 до 14 років (1–9 класи) обов'язкове, а з 15 до 16 років (10–12 класи) – за вибором. Середня школа в країні диференційована. Вона поділяється на початкову (1–6 клас), середню (7–10 клас) та гімназію. Після закінчення 12 класів випускник у разі успішного складання іспитів отримує атестат зрілості. Близько 18% всіх школярів у віці 13–18 років навчаються в спеціальних школах-навігаторах (інтернатах), де вони отримують більш глибокі і міцні знання в порівнянні зі звичайними муніципальними школами. У деяких середніх школах крім загальноосвітньої програми введені і програми з професійною орієнтацією. Так, наприклад, існують технологічні школи, які дають можливість отримати робочу професію. Вони зазвичай включають три рівні підготовки.

Вища освіта

Після першого, вищого рівня учні можуть продовжити навчання на профільних факультетах вищих навчальних закладів. Ієшиви – це гімназії, в яких світське навчання поєднується з інтенсивним релігійним. Більшість з них – інтернати, головним чином для хлопчиків. Ізраїльські ВНЗ користуються повною академічною й адміністративною автономією. Вищий орган академічного інституту – опікунська рада, яка складається з визнаних ізраїльських і зарубіжних вчених та громадських діячів.

Структура вищої освіти повністю відповідає болонській системі. Підготовка фахівців ведеться за схемою: бакалавр – BSc (BA) (3–4 роки навчання), магістр – MSc (MA) (1–2 роки) і доктор філософії – PhD (2–3 роки).

Дошкільна освіта

Історично склалося так, що австралійська система освіти створювалась за зразком британської, і такою вона залишається по сьогоднішній день. Дошкільне виховання не припускає особливого навчання, тому що в школу тут йдуть рано, а ще тому, дитини та підготувати її до початкової школи. Помітну роль в дошкільній освіті країни відіграє католицька церква, яка часто опікується окремими дошкільними дитячими закладами. що це вважається шкідливим, оскільки заважає дитині проявити свою оригінальність. Дитячі садки в Австралії в основному приватні. Слід зазначити хороші навички вихователів і їх особливості ставлення до дітей: вихователі не скаржаться батькам на те, що дитина якось неправильно вихована або чогось не вміє. Вони співпрацюють з батьками, сприяючи процесу виховання.

Середня освіта

Система початкової та середньої освіти в Австралії – одна з найкращих у світі. У школах країни приділяється велика увага індивідуальним особливостям учнів, їх талантам і інтересам. Більшість шкіл країни – державні, здійснюють навчання австралійців і постійних жителів за номінальну плату. Приблизно чверть середніх навчальних закладів – приватні, де навчання оплачується повністю. У країні безліч католицьких приватних шкіл, керованих Католицької освітньої комісією. Відвідування шкіл для дітей від 6 до 15 років в Австралії обов'язково. Однак, почати навчання в школі можна раніше шести і продовжити після 15 років.

Вища освіта

В Австралії налічується 37 державних і 2 приватних університетів. Можливості вищої освіти в Австралії безмежні. Австралійський диплом визнається в усьому світі. При багатьох університетах діють програми підготовки до університету (Foundation Programs) тривалістю не більше 1 року. Це проміжна ступінь між середньою освітою, отриманим в зарубіжному навчальному закладі, та навчанням в університеті в Австралії. Кожен університет має свої області спеціалізації, що дозволяє студенту вибрати університет, який займається дослідженнями саме в потрібній студенту сфері діяльності. Зазвичай програма отримання ступеня бакалавра (Bachelor's degree) розрахована на 3 роки (для деяких курсів і «подвійних ступенів» до 6 років). Відучившись ще рік можна отримати почесну ступінь (Honour's degree), а якщо продовжити навчання на аспірантських програмах (Postgraduate), то можна отримати сертифікат, диплом, ступінь магістра (Master's degree) або доктора наук (PhD).

Освітні програми, що призводять до отримання подібних дипломів, також пропонуються навчальними інститутами системи TAFE (Technical and Further Education – Технічне та додаткова освіта) і приватними професійними коледжами. Уряд підтримує студентів, що одержують технічну та вищу освіту за різними спеціальностями майже у всіх університетах і коледжах TAFE. В австралійських вузах студент сам формує свій навчальний графік по більшості напрямків.

Дошкільна освіта

Якщо – 3–4 роки і дитячий садок 4–6 років відвідують діти на повний чи неповний день. Державних дитячих садочків в Сінгапурі немає. Відповідальність за дитячі дошкільні установи віддано в руки громадських організацій та приватного бізнесу. Тому в Сінгапурі не рідкість дитячий садок, наприклад, при християнській церкві, мечеті або індуїстському храмі. У дитячих садках (kindergartens, preschools) діти з трьох років вчать говорити, як мінімум, на двох мовах, одна з яких – англійська. Виняток становлять дитячі садки при деяких міжнародних школах, де основними мовами навчання є німецька, французька тощо, а англійська вивчається в якості другої мови.

Середня освіта

Початкова освіта складається з чотирьохлітнього етапу фундаментальної підготовки і дворічного етапу спеціалізованої підготовки. Початкова освіта є обов'язковою і безкоштовною. По завершенню початкової школи проводиться відповідний випускний іспит (Primary School Leaving Examination (PSLE)). Першочерговим завданням цього екзамену є визначення подальшого місця учня в середній школі. На основі результатів іспиту PSLE учні розподіляються по різних напрямках середньої школи: спеціальний, експрес, стандартний (академічний) або стандартний (технічний).

Вища освіта

Коло доуніверситетської освіти включає в себе молодші коледжі з дворічним або трирічним терміном навчання, що завершуються складанням іспиту на отримання сертифіката A – рівня. Студенти, які хочуть отримати професійно-технічну освіту, можуть продовжити навчання в політехнікумах або в Інституті технічної освіти (Institute of Technical Education, ITE).

Приблизно 20–25% найкращих студентів отримують університетський диплом після двох – трьох років доуніверситетської освіти, а не зупиняються на професійній галузі освіти. В даний час існує 18 молодших коледжів і «Центральних інститутів», Інститут Мілленіа, Національний молодший коледж, який є найстарішим коледжем в Сінгапурі, і Іннова – коледж (англ. Innova Junior College).

Політехнікуми в Сінгапурі пропонують трирічне навчання. Ці установи забезпечують утворення, більш орієнтоване на промисловість, і є альтернативою коледжам нижчого щаблі; в політехнікуми йдуть приблизно 40% випускників шкіл. Всього в Сінгапурі існує п'ять політехнікумів. У Сінгапурі існує десять коледжів Інституту технічної освіти. Університети пропонують також післядипломну освіту. У Сінгапурі на сьогодні існує шість університетів, у тому числі державні Національний університет Сінгапуру і Національний технологічний університет, і два приватних університету – Сінгапурський університет управління (SMU) і UniSIM. Потрібно відзначити, що UniSIM приймає тільки дорослих.

Дошкільна освіта

Розвиток мережі дитячих садків, щоб усі діти з 4–5 років були ними забезпечені. Дитячі садки приймають дітей з 2 років (за наявності вільних місць) і до 6 років. Освіта до початкової школи не є обов'язковою, але практично всі діти з 3 до 6 років відвідують дитячий садок. Діти в садах діляться на три вікові групи. Перша з 2 до 4, друга з 4 до 5, третя з 5 до 6 років. У великих містах садки працюють з ранку до 18–19 годин, і під час канікул.

Середня освіта

Освіта безкоштовна, не має релігійного змісту й обов'язкова. Співіснують приватна і державна системи освіти. Скасування перехідного іспиту з початкової школи в коледж, створення адаптаційних класів для слабоуспішних учнів. Організація основ освіти без спеціалізації і розподілу на групи з початкової школи до коледжу. Безкоштовність освіти – видача учням необхідних посібників на термін навчання, оплата проїзду до школи. Початкова школа навчає дітей до 14 років і є останнім етапом обов'язкової освіти. Після закінчення циклу навчання в початковій школі учні здають іспити на отримання сертифікату про початкову освіту. Середня освіта в Чаді складається з двох блоків: перший цикл навчання (коледж) і другий цикл навчання. Тільки держава має право на видачу дипломів до рівня бакалавра.

Вища освіта

Співіснують приватна і державна системи освіти. Вища освіта доступна тільки за наявності ступеня бакалавра. Ча́дська система освіти має різні форми: «короткий» (два роки) і «довгий» цикл, навчання у вищих школах, університетах. Університети є єдиними установами, які приймають усіх кандидатів без попереднього відбору і саме тому в університетах часто знаходяться студенти, що не поступили в інші школи. Університетська освіта має три цикли. Перший цикл протягом 2 років готує до отримання диплома про загальну університетську освіту, але цей диплом не має практичної цінності на ринку праці. Другий цикл готує до ліцензії протягом одного року після першого циклу. Третій цикл ділиться на два філіали: диплом вищої спеціалізованої освіти, який є професійним дипломом, підготовка до якого триває протягом 1 року і включає в себе навчання і практику, і диплом поглибленого вивчення – навчання дослідницькій роботі.

Прагнення до гармонії соціальних відносин спонукає до пошуку істини. І на цьому напрямі шлях лежить через освіту. Практика розвинутих країн показує, що в сучасному світі наука й освіта все більше виступають головними структурними чинниками сучасної економіки. Очевидно, що саме система освіти сприяє вирішенню багатьох суспільних проблем та розвитку суспільства, оскільки вона допомагає людині усвідомити необхідність змін у суспільстві.

Огляд освітніх систем розвинутих країн показує, що освіта є складною та багатоцільовою системою, значущою для існування й розвитку будь-якої країни. Увага до неї на початку ХХІ ст. постійно підвищується, що виражається в числі реформ інтеграції, усвідомленні всім суспільством та всіма верствами населення її важливості.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ:

1. Термін «інновація» відображає найбільш загальну форму буття всіх матеріальних об'єктів та духовних явищ, яка пов'язана з частковим або повним перетворенням зовнішніх та внутрішніх форм організації об'єктів, їхнім перебуванням у просторі та часі. Діапазон інноваційних змін охоплює як просте механічне переміщення тіл в просторі так і глибину перетворень у структурі суспільства. Соціальна трансформація охоплює процес внутрішніх змін суспільства, внаслідок яких долається втрата нею рівноваги, межа крайньої соціальної напруги, досягається новий, більш диференційований і більш високий рівень впорядкованості і організованості.

2. Трансформаційний процес охоплює зміни, що стосуються всіх сфер суспільного життя – економіку, політику, освіту, соціальну структуру, культуру та водночас, розпадається на ряд послідовних трансформаційних станів, кожний з яких являє собою реально досягнуті переміни в конкретний відрізок часу.

3. Реформування в освіті – це соціоосвітня зміна особливого типу: зміна явищ, щодо яких ми наперед визначаємо, що вони націлені на певну мету. Предметом реформування є рух, динаміка еволюції, яка стосується всіх вимірів суспільної діяльності і полягає в переході до освітньої відкритості чи інтернаціоналізації. Цим самим визначається розвиток соціальних інститутів суспільства, в тому числі й інституту освіти.

4. Система освіти – соціальний інститут, який специфічними методами реалізує процес соціалізації людей, передусім підростаючого покоління (підготовку і залучення до життя суспільства через навчання і виховання). Система освіти як соціальний інститут; з одного боку, є сукупністю певних установ та осіб, які забезпечені спеціальними матеріальними засобами і здійснюють конкретні соціальні функції, з іншого боку, системою ідей, правил, положень, стандартів, норм діяльності та поведінки людей у певних ситуаціях освітнього життя. Українська система освіти включає такі елементи: дошкільна освіта і виховання; загальна середня освіта: позашкільна освіта та виховання; професійно-технічна освіта: вища освіта; післядипломна підготовка; аспірантура і докторантура; самоосвіта.

5. Безперервна освіта є актуальною проблемою сьогодення, центральною соціальною ідеєю якої є гармонійний розвиток людини. Якщо розуміти її буквально, то освіта інтерпретується як поетапний процес, тобто освіта «через усе життя».

6. Навчальний заклад як соціальний об'єкт соціологічного аналізу, як специфічний соціальний інститут показує суспільні відносини шляхом дослідження соціальних процесів навчання і їх зв'язок з іншими сферами суспільного життя.

Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Структура освіти в сучасному світі.
2. Формування і соціальна основа приватної освіти.
3. Безперервна освіта як ключ до майбутнього.
4. Освіта як фактор інтеграції суспільства.
5. Освіта і соціальна мобільність суспільства.

Контрольні тести

1. Викреслити те, що випадає з логічного переліку.

1.1. Принцип багаторівневості, принцип спадкоємництва, принцип інтеграції, принцип елітності.

1.2. Університет, академія, коледж, консерваторія, інститут.

2. Вибрати правильну відповідь.

2.1. Визначити, який із названих навчальних закладів представляє неформальну освіту:

- а) ліцей;
- б) професійно-технічне училище;
- в) курси іноземних мов;
- г) коледж.

2.2. Навчальний заклад – це:

- а) соціальна організація, де здійснюється передача та засвоєння знань, умінь та навичок;
- б) державна установа, яка розроблює стандарти навчання та навчальні програми;
- в) приміщення, де відбувається навчальний процес.

2.3. Навчальний заклад, де відбувається в першу чергу процес виховання – це:

- а) загальна середньоосвітня школа;
- б) дитячий дошкільний навчальний заклад;
- в) професійно-технічне училище;
- г) дитяча музична школа.

Питання для самостійного опрацювання

1. Від яких чинників залежить інноваційна ефективність освіти?
2. Які особливості соціологічного підходу до аналізу функціонування навчальних закладів?
3. Як вирішуються в державі проблеми інноваційності?
4. Уніфікація освітньої системи призведе до уніфікації соціальної системи суспільства?
5. Яка, на ваш погляд, найефективніша світова освітня система?

Джерела та рекомендована література:

1. Астахов В.И. Система образования Украины в поисках ответов на глобальные вызовы эпохи. / В.И. Астахов // Новий колегіум – 2004. – № 5/6 – С. 12–15.

2. Бестужев-Лада И.В. К школе XXI века. Размышления социолога. / И.В. Бестужев-Лада – М: Педагогика, 1988. – 256 с.
3. Белова Л.О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Л.О. Белова. – Х.: Вид-во ХУА, 2004. – 264 с.
4. Гретлер, А. Дослідження в галузі освіти в Європі / А. Гретлер – М, Перспектива. 2000. – 357с.
5. Громовий, В.В. Освіта Ізраїлю та Швеції очима українського директора / В.В. Громовий // Управління школою. – 2010. – № 16/18. – С. 32–60. – Із змісту: Ізраїльський щоденник. – С. 32–48.
6. Ванн Дам К. Деякі особливості освіти із соціальної роботи в Наймегені (Нідерланди) / К. Ванн Дам // Журнал досліджень соціальної політики – 2004. – Т.2. – № 3. – С. 377–382.
7. Джурицкий А.Н. Японское чудо: мифы и реальность. Школьное образование и воспитание в Японии / А.Н. Джурицкий – М.: УРАО. 1998. – 64 с.
8. Уеббінк Дінанд Підтримка студентів в Нідерландах /Дінанд Уеббінк //Університетське управління – 2006. – № 3 (43). – С. 90–93.
9. Зарецька С.Л. Нові типи навчальних закладів в США / С.Л. Зарецька // Економіка освіти. – 2001. № 5. – С. 58–62.
10. Елманова В.К. Высшее образование за рубежом (США, Великобритания, Франция, ФРГ, Япония, Китайская народная республика) /В.К. Елманова – Л.: Ленинградский университет, 1989. – С. 22–23.
11. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. – К.: «Школяр», 1997. – 148 с.
12. Котун К. Європейські підходи до реформування педагогічної освіти у Фінляндії / К. Котун // Проблеми підготовки сучасного вчителя – №7. – 2013. – С. 12–20.
13. Лавриченко Н. Сучасні моделі загальної середньої освіти в Європейському вимірі. / Н.Лавриченко // Педагогічна теорія і практика: світовий контекст. Порівняльно-педагогічні студії. – №2, 2009. – С. 25–29.
14. Лохвицька, Л.В. Упровадження зарубіжного досвіду виховання дітей в українську систему дошкільної освіти / Любов Лохвицька // Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький., 2009. – Вип. 18. – С. 129–133.
15. Писарева Л.И. Тенденция развития современной школы Германии. / Л.И. Писарева // Педагогика – 2001. – №2. – С. 12–22.
16. Мартен Д. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації. / Д. Мартен – К.; Вид. дім «КМ Академія», 2005. – 302 с.
17. Навроцкий А.И. Высшая школа: теория и практика модернизации. / А.И. Навроцкий – Х.: Харківський над., ун-т ім. В.И. Каразіна, 2007. – 196 с.
18. Непрерывное образование в контексте образовательных реформ в Украине: Монография / [Авт. коллектив: В.И. Астахова, Е.Г. Михайлева. Е.В. Астахова

и др.]; Под общ. ред. В.И. Астаховой; Нар. укр. акад. – Х.: Изд-во НУА, 2006. – 299 с.

19. Реалізація в Україні принципів та засад Болонського процесу: Інформ.-аналіт. матеріали М-ва освіти і науки України. – К.: МОН, 2003. – 15 с.
20. Салимова К., Додде Н. Педагогика народов мира: История и современность. / К. Салимова, Н. Додде – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 576 с.
21. Сидоренко О.Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі. / О.Л. Сидоренко – Х.: Основа, 2000. – 256 с.
22. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «КІСД», 2003. – 296 с.
23. Тихонова М.Г. Объединенная Германия: образовательная политика / М.Г. Тихонова // Педагогика, 1994 – №5 – С. 14–22.
24. Третьякова, Н.В. Освіта у Франції / Н.В. Третьякова // Пед. майстерня. – 2011. – № 4. – С. 34–39.

САМООСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

- 8.1. Поняття самоосвіти в інформаційному суспільстві.
- 8.2. Суб'єкти самоосвіти.
- 8.3. Функції самоосвіти.
- 8.4. Види самоосвіти.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначати поняття самоосвіти як соціального феномена;
- ☒ охарактеризувати об'єкт, предмет та основні функції самоосвіти;
- ☒ окреслити головні методики, методології і стратегії соціологічного дослідження самоосвіти;
- ☒ знати характерні ознаки розвитку самоосвіти в Україні.

« **Основні терміни:** освіта, самоосвіта як соціальних феномен, освітній процес, соціальний процес, суб'єкти самоосвіти, функції самоосвіти, види самоосвіти

8.1. Поняття самоосвіти в інформаційному суспільстві

Проблема самоосвіти – одна з «кризових» в суспільстві. На кожному етапі його розвитку, у міру вдосконалення системи освіти, процесів навчання і виховання, з'являються нові аспекти цієї проблеми, пов'язані із зміною змісту, постановкою інших завдань і розширення кола суб'єктів самоосвіти. Зміна парадигми освіти, що відбувалася як відповідь на певні суспільні потреби, так або інакше зачіпали самоосвіту, що завжди залишалася складовою частиною, елементом загального процесу освоєння знань і досвіду, накопичених людьми.

Якщо аналізувати проблему криз призму соціального життя, то слід констатувати, що самоосвіта має важливе соціальне значення. Зокрема, без неї неможливе входження в те або інше соціокультурне середовище. І тому самоосвіта на індивідуальному рівні є необхідною умовою існування на соціальній, функціонально-інструментальній основі саморозвитку особи¹⁴⁴.

Існують різні підходи до визначення суті самоосвіти. Так, в педагогіці склалося розуміння самоосвіти як глибоко усвідомленої творчої діяльності (пізнавальна, комунікативна і ін.), надбання на цій основі необхідних знань, навиків, умінь. У самоосвіті людина – суб'єкт, і об'єкт діяльності, що викликає активну рефлексію і визначає своєрідність структурних компонентів цієї діяльності. До них відносяться власна наполегливість, внутрішня потреба в самоосвіті, самоорганізація пізнавальної діяльності.

¹⁴⁴ Шуклина Е.А. Теоретико-методологические основания социологического изучения самообразования / Е.А. Шуклина // Социологические исследования. – 2000. – № 6. – С. 29–30.

Філософське трактування самоосвіти носить процесуальний характер. Про самоосвіту, як процес, йде мова, коли він є свідомими, цілеспрямованими діями особи, направленими на самоудосконалення, тобто дії, в яких особа виступає активним суб'єктом самоосвіти. Самоосвіта – це усвідомлена цілеспрямована діяльність, направлена на самоудосконалення відповідно до соціальних і індивідуальних цінностей, орієнтацій, інтересів, цілей, що складаються під впливом умов життя. При достатньо розвиненій самосвідомості особа з об'єкту зовнішніх дій поступово перетворюється на суб'єкт управління своєю поведінкою.

Поняття «самоосвіта» багатьма дослідниками (філософами, психологами, педагогами) трактується в двох аспектах: у теоретичному – як цілеспрямована пізнавальна діяльність, керована самою особою, і в практичному – як процес цілеспрямованого освоєння людиною соціокультурного досвіду, інтелектуального розвитку, підвищення його професійного рівня. Виходячи з цього, самоосвіта виступає, з одного боку, як складова частина самовиховання, самоудосконалення особи, а з іншої – як основний метод продовження освіти, засіб безперервної освіти.

Соціальні трансформації, зумовлені переходом до інформаційного суспільства, актуалізують проблему становлення нової парадигми освіти, що характеризується перерозподілом акцентів з освітньої діяльності на самоосвітню. У узагальненому вигляді можна виділити наступні причини підвищення ролі самоосвіти:

- інформаційне суспільство базується на використанні нового знання;
- джерело виробництва полягає в технології генерації знань, обробки інформації і символічної комунікації;
- знання є невичерпним ресурсом, на відміну від інших. Його реорганізація, зміна засобів комунікації дозволяє переробити масу інформації в ефективні знання;
- самоосвіта стає ключовим видом діяльності в інформаційну епоху;
- освіта забезпечує отримання нового знання і навчає людину навичкам самоосвіти;
- соціальна структура інформаційного суспільства характеризується високою питомою вагою груп, які пов'язані з розподілом і використанням інформації;
- робота з інформацією є різновидом самоосвіти.

Перехід суспільства в новий стан веде до істотних змін соціальних ролей освіти і самоосвіти, їх цілей, змісту, функцій, технологій. Освітній процес і його суб'єкти є розвинутими настільки, наскільки інтенсивніша і ширша самоосвіта. Останнім часом прослідковується тенденція до переважання самоосвіти над освітою. Самоосвітні процеси, які протікають стихійно, будуть в подальшому перетворюватися на змістовні та раціонально організовані форми. Комп'ютерні технології не тільки забезпечують доступність і різноманітність інформації, але і активізують самоосвітні процеси соціальної діяльності. Самоосвіта стає нормою і видом професійної діяльності при реінституціоналізації

освітньої сфери. На думку спеціалістів, суспільство «приречено» на поступову зміну освітніх парадигм¹⁴⁵.

Вивчення понять самоосвіти, що існують в рамках соціологічного підходу, дозволило виділити його *суттєві характеристики*, що дають можливість скласти достатньо цілісне уявлення про даний феномен.

Отже, самоосвіта – це:

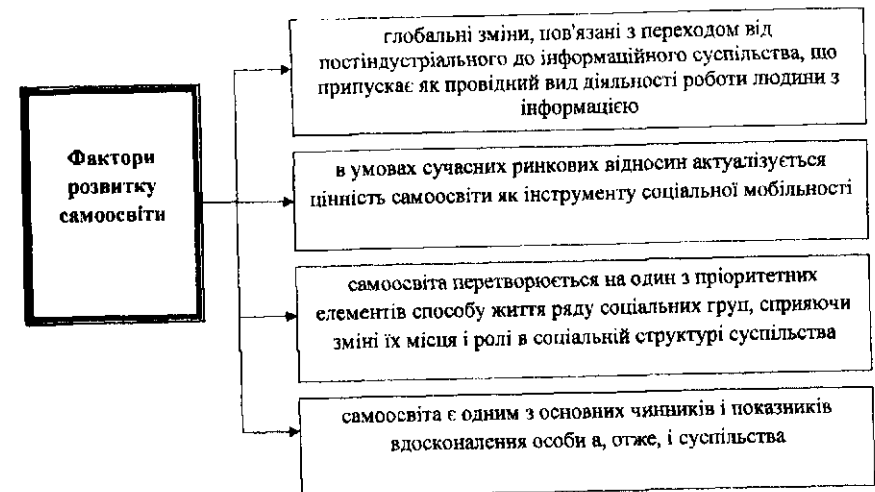
- вид вільної, творчої діяльності;
- зовнішньоінституціональна діяльність;
- компонент освіти, вид спеціально організованої, інституційної діяльності;
- вид безперервної освіти;
- спосіб самоконструювання особи.

Об'єктивний розвиток феномена самоосвіти стало своєрідного вигляду «соціальним замовленням» для його соціологічної рефлексії.

В межах соціологічного підходу *самоосвіту* варто розглядати як вид вільної діяльності особи (соціальної групи), що характеризується вільним неперервним вибором занять, пов'язаних з підвищенням культурного, освітнього, професійного наукового рівнів і направлених на задоволення як духовних потреб особи, так і потреб в її соціалізації і самореалізації.

Самоосвіта цікавить соціологів як реальний феномен життя осіб (соціальних груп) в системі соціальних відносин. Аспект робиться зазвичай на соціальну роль і функції самоосвіти, її місце серед інших форм діяльності, суб'єкт-об'єктних характеристик тощо.

Схема 8.1.

¹⁴⁵ Зборовський Г.Е., Шуклина Е.А. Образование как ресурс информационного общества / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина // Социологические исследования. – 2005. – № 7. – С.113.

Самоосвіта як соціальний феномен має велике значення як для суспільства в цілому, так і для особи і окремих соціальних груп, спільнот. Підвищення ролі самоосвіти, як відзначають дослідники, зумовлене:

- по-перше, глобальними змінами, пов'язаними з мегашвидким переходом до інформаційного суспільства, що припускає як провідний вид діяльності роботи людини з інформацією;
- по-друге, в умовах сучасних ринкових відносин актуалізується цінність самоосвіти як інструменту соціальної мобільності;
- по-третє, самоосвіта перетворюється на один з пріоритетних елементів способу життя ряду соціальних груп, сприяючи зміні їх місця в ролі в соціальній структурі суспільства;
- по-четверте, самоосвіта є одним з основних чинників і показників вдосконалення особи, а, отже, і суспільства.

Самоосвіта визначається рядом характеристик – змістовного і формального, соціального та індивідуально-особового плану.

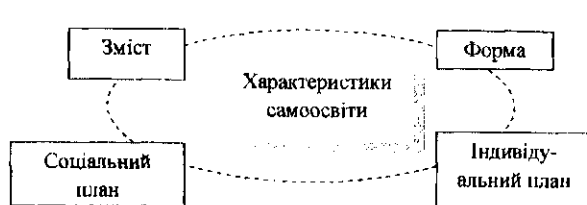

Схема 8.2.

Наукове осмислення поняття самоосвіти відбувається на двох рівнях: теоретичному, коли йде мова про розуміння його змісту на рівні теоретичного концепту, і на процесуальному, коли здійснюється аналіз наукових приростів в цьому напрямі.

Самоосвіта розглядається як соціальна детермінанта процесу пізнання, що зумовлена рядом причин. З одного боку, самоосвіта є формою організації і реалізації процесу пізнання людини, виступаючи його соціальною передумовою і умовою здійснення, з іншої – є способом самореалізації суб'єкта в пізнавальній діяльності.

Це зумовлює особливості аналізу самоосвіти. Як показує їх вивчення і узагальнення, проблемне поле досліджень достатньо широко висвітлюється в:

- специфіці соціологічного підходу до аналізу самоосвіти;
- розвитку самоосвіти в контексті соціокультурної динаміки;
- суб'єктами самоосвіти і аналізу їх специфічних особливостей;
- видів і рівнів самоосвіти, стратегії і технології;
- соціальних функцій самоосвіти;
- взаємодії самоосвіти з соціальними інститутами;
- специфіці індивідуальних самоосвітніх стратегій особи в соціокультурному контексті;
- природі, змісті і функції самоосвітньої активності особи, її соціальної детермінації в соціально-професійних групах сучасного українського суспільства та інші.

Перехід до інформаційного суспільства пов'язаний з різким зростанням ролі, значення і розповсюдження різних форм освіти. Це приводить до якісних змін соціальної структури. Як відзначають британський соціолог Джері Ді і Дж., характеризуючи інформаційне суспільство, що базується на виробництві нового знання, «засновані на знаннях професійної групи і групи зайнятості все більш переважають в рамках класових структур суспільства»¹⁴⁶. Знання, в яке інформація трансформується завдяки освіті як засобу, інструменту цього перетворення, є найрухомішим ресурсом, джерелом збагачення не тільки індивіда, але і суспільства. Терміни оновлення фундаментальної освіти різко скоротяться, що спричинить зростання необхідності в такому оновленні, а, отже, зумовить перенесення акцентів на самоосвітню активність¹⁴⁷.

Соціальна зумовленість походження і розвитку самоосвіти робить більш вплив на розвиток суспільства в цілому, виступаючи умовою формування нового відношення до інформації, знання, комунікації, тобто основним компонентом інформаційного суспільства. У зв'язку з цим, виразно виявляється тенденція, згідно якої стихійні самоосвітні процеси отримають більш усвідомлені і раціонально організовані форми, а самоосвіта як творча діяльність, у особи поступово займатиме пріоритетні позиції. Дана тенденція зумовлена проникненням нових інформаційних технологій в життя суспільства, соціальних груп і індивідів. Проте використання технологій самоосвіти в інформаційну епоху припускає їх розуміння, яке пов'язане з комп'ютерами, електронними засобами зв'язку, автоматизованими системами обробки даних.

Перехід до інформаційного суспільства привів до розповсюдження так званої «екранної культури». Якщо «книжковий» тип самоосвіти, що сформувався раніше, реалізується в рамках взаємодії з книгою» друкарським або письмовим текстом, то «екранний» тип припускає комплексний вид комунікації. Екран комп'ютера дозволяє здійснити текстову, графічну, аудіовізуальну, міжособову самоосвітню діяльність. Новітні інформаційні технології трансформують способи реалізації самоосвіти, забезпечуючи доступність інформації, полегшуючи її пошук, надаючи інструментальні засоби роботи з нею (логічні, статистичні, математичні і ін.). Таким чином, комп'ютерні технології забезпечують доступність і різноманітність інформації, актуалізують самоосвітні процеси в різних сферах життєдіяльності¹⁴⁸.

З'являється все більше і більше корисних інформаційних ресурсів, що дозволяє цінувати Інтернет як джерело самоосвіти. Тому на етапі переходу до інформаційного суспільства (розвитку на основі знань) перед людиною виникає стратегічна мета – освоїти сучасні принципи і технології ефективної роботи з інформацією. До загальної інформаційної письменності як нового виду комунікації відносяться знання про рух інформації і діяльність на основі цих знань, необхідних і достатніх для життя на сучасному світі. Якщо в середні віки

¹⁴⁶ Джері Д. і Дж. Большой толковый словарь. / Д. и Дж. Джері – М.: Прогресс, 1999. – Т.2. – С. 57.

¹⁴⁷ Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. Самообразование как социологическая проблема / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина // Социологические исследования. – 1997. – № 10. – С. 80.

¹⁴⁸ Шуклина Е.А. Технологии самообразования: социологический аспект / Е.А. Шуклина // Общественные науки и современность. – 1999. – № 5. – С. 140–151.

грамотною вважалася людина, яка уміє читати, писати, то в Новий час до поняття «грамотність» увійшли вміння вчитися в школах, університетах, використовувати різні джерела інформації. У другій половині XX століття з'явилося поняття «функціональна письменність», а на рубежі XX–XXI століть розповсюдилось поняття «комп'ютерна письменність».

Ці зміни приводять до оновлення технологій самоосвіти: якщо в традиційній освітній системі самоосвіта відбувалася шляхом читання книг, то нові технології привели до розвитку безлічі таких методів, при яких той, що навчається самостійно взаємодіє з освітніми ресурсами. Все частіше як джерела інформації використовуються інтерактивні журнали, які є періодичними журналами, поширюваними через комп'ютерні мережі. Сучасне мережеве інформаційне середовище Інтернет будь-якому її користувачеві надає в розпорядження величезну кількість відкритих інформаційних ресурсів і мережеве програмне забезпечення, соціальні мережеві сервіси, що сприяють формуванню творчого і критичного мислення, толерантності, дослідницької діяльності¹⁴⁹.

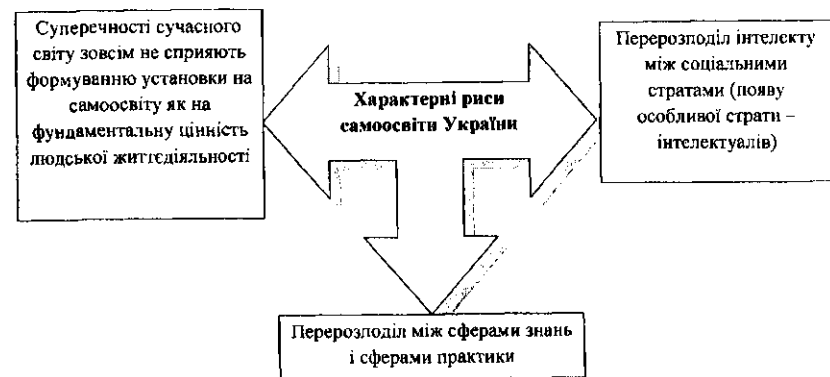
Інформаційний світогляд, на відміну від інформаційної письменності, обмеженою технологічною стороною пізнання, грає в житті людини істотну мотиваційну роль. Він формується впродовж життя у міру накопичення досвіду роботи з інформацією і включає:

- уявлення про інформацію;
- освоєння знання про роль інформації в житті людини і суспільства;
- освоєння знання і висновки з власного досвіду про роль інформації в розвитку особи;
- моделі циклу інформаційної діяльності (збір – обробка – представлення інформації);
- етика інформаційних взаємодій в різних суспільно-економічних формаціях і соціальних групах.

Концептуальна модель самоосвіти в інформаційному суспільстві може бути виражений як безперервно доступний, не регламентований в просторі і в часі самостійного навчання, з довільним вибором траєкторії процес оволодіння знаннями, соціокультурним досвідом, спеціальністю.

Таке бачення суті самоосвіти відповідає напрямам світової інформаційної і освітньої політики, в акцент якої ставиться не технологія, навіть не сама інформація, а людина і її вміння ефективно розпоряджатися наявною інформацією. Завдання ж освіти полягає в тому, щоб дати можливість всім без виключення проявити весь свій творчий потенціал, що має на увазі можливість реалізації кожним своїх особистих планів, у тому числі і самоосвітньої діяльності.

Актуальність соціологічного дослідження самоосвіти зумовлена тенденцією його домінування в розвитку освіти як соціального інституту і виду діяльності. Зміну соціального статусу самоосвіти припускає необхідність обґрунтування його ролі і місця в соціальних трансформаціях, вимагаючи систематизації наявних теоретичних досліджень.

Аналіз результатів соціологічних досліджень російських і українських учених показує, що самоосвіта в сучасному суспільстві розглядається, в основному, як фоновая характеристика навчальної або дозвільневої діяльності і лише в деяких випадках усвідомлюється як самостійний вид діяльності. Усвідомлення суті самоосвіти, її цінності для особи і значення в її становленні відбувається дуже індивідуально, зумовлене особливостями внутрішньоособового розвитку людини. При цьому вона реалізується в іншому соціальному контексті і залежить від нього. Одним з найважливіших соціальних просторів самоосвітньої діяльності виступає сімейне оточення. В рамках сім'ї закладається фундамент самоосвіти особи, формуються, з одного боку, індивідуальні способи і види самоосвітньої діяльності, з іншої – типові «родові» самоосвітні стратегії. Характер сімейних самоосвітніх стереотипів впливає на формування індивідуально-особової моделі самоосвіти.

На думку дослідників, в нинішніх умовах виникає потреба глибшого осмислення і соціологічного бачення ролі самоосвіти в житті суспільства і особи. Потребують наукового аналізу і розробки технології і методики самоосвіти, виявлення особового потенціалу самоосвітньої активності, особливостей самоосвітньої діяльності у вікових і професійних групах в умовах соціальних трансформацій.

8.2. Суб'єкти самоосвіти

Відповідно до наведеного поняття самоосвіти вище, суб'єктом самоосвітньої діяльності є особистість. Проте використання мікро- і макropідходів показує декілька рівнів регуляції діяльності суб'єкта самоосвітньої діяльності:

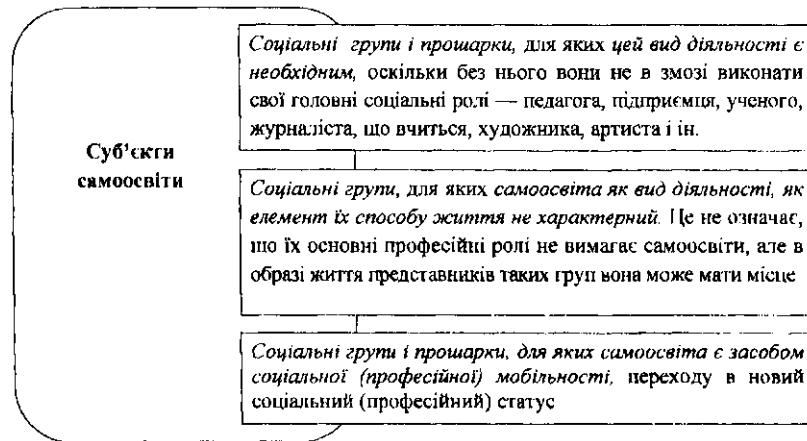
- індивідуально-особистий визначений потребами, цілями, інтересами особистості як суб'єкта;
- груповий, носії якого розглядаються через систему групових норм і соціальних ролей;

¹⁴⁹ Самообразование-парадигма XXI века / Г. Зборовский, Е. Шукулина // Высшее образование в России : Научно-педагогический журнал Комитета по высшей школе Мин-на науки, высшей школы и тех. политики Рос. Федерации. – 09/2003. – № 5. – С.25–32.

- соціетальний, включаючи сім'ї, соціальні системи, суспільство породжує історично затребувані і соціальнокультурно зумовлені технології самоосвіти.

Кажучи про *суб'єктні критерії* самоосвіти, необхідно відзначити те, що соціальні групи є «носіями» самоосвіти. Для аналізу самоосвіти проблема його суб'єкта набуває вкрай важливого значення. Знеособлений, «безсуб'єктний» підхід до самоосвіти є безперспективним в силу тієї обставини, що в образі життя далеко не всіх груп і прошарків суспільства присутня самоосвіта.

Схема 8.4.

Виділення суб'єктів самоосвіти не обмежується вказаними трьома типами соціальних груп і шарів. Ще один, значущий для соціолога критерій класифікації видів самоосвіти, — віковий, відповідно до якого виділяються особливості самоосвіти дітей, підлітків, молоді, дорослого населення.

У контексті діяльнісного підходу самоосвіта характеризується як система видів діяльності соціального суб'єкта:

- *прогностичний* — коли самоосвіта суб'єкта орієнтована на прогнозування результатів, вести до майбутнього розвитку системи відносин і характеру знання в будь-якій сфері життєдіяльності особи;
- *адаптивний* — в його основі лежать інструментальні потреби в пристосуванні до соціальних умов, що склалися;
- *«самореалізаційний»* — провідна мета якого — саморозвиток суб'єкта;
- *конструктивістський* — як форма самоконструювання суб'єкта самоосвіти.

Самоосвіта характеризується не тільки тимчасовим, але і просторовим параметром як взаємодією людини з різними джерелами інформації, в основі якого лежать інтереси і цілі. Саме цілі і запити перетворюють звичайне споживання інформації на освітню ситуацію, причому її змістовними елементами виступають ті складові, які розвивають особу або створюють умови для її

саморозвитку. Але і інформація, що бере участь в цьому процесі, достатньо різномірна: це лекції, допомога викладача, довідники, робочі книги і т. д., тобто дидактична перетворена інформація з урахуванням запитів тих, що навчаються; це спеціальна література по тих або інших галузях знань, це відомості, отримані через засоби масової комунікації, шляхом спілкування, дозвілєвої діяльності (подорожі, екскурсії і т. д.)¹⁵⁰.

Важливе значення має і особовий параметр самоосвіти. Як наголошувалося, особа так чи інакше включена в інформаційний процес за допомогою засобів масової інформації, безпосереднього спілкування і т. д. Але суб'єктом освітньої діяльності вона стає тоді, коли усвідомлює необхідність в поповненні знань, в залученні до культури. Це усвідомлення зумовлене в першу чергу її потребами.

Алгоритм взаємодії суб'єкта самоосвіти і соціального контексту (їх гармонійне поєднання або протистояння) визначає вибір самоосвітніх стратегій особи, які можуть формуватися в двох напрямках. Перший — *інтерактивний*, коли самоосвіта як спосіб саморозвитку особи не зливається з інституційними схвалюваними видами діяльності, а інституційні механізми — норми, вимоги — інтеріоризуються особою в тій мірі, в якій виступають умовою її розвитку. Другий напрям — *інституційний*, коли самоосвітня діяльність ідентична інституційній схвалюваній та інституційні засоби виступають основним простором самоосвіти. Дані моделі демонструють достатньо високий рівень розвитку самоосвіти, що є мотивованою, цілеспрямованою, усвідомленою діяльністю.

У суспільних науках останнім часом переосмислено поняття суб'єкта освітнього процесу з акцентом на його ефективність в отриманні різного досвіду в різних освітніх середовищах. Затверджується, з одного боку, нескінченність особи в демонстрації особових якостей, а з іншої — використання цих якостей в отриманні результату в процесі навчання. Така перспектива передбачає людину-творця, яка постійно демонструє свої здібності до розвитку, самоосвіти¹⁵¹.

8.3. Функції самоосвіти

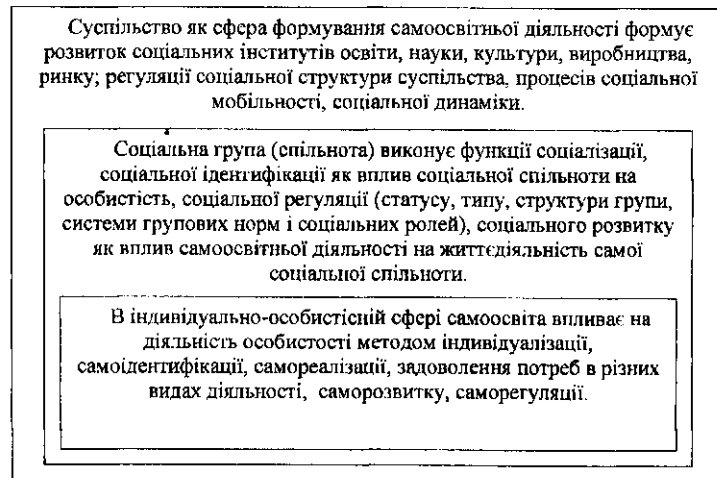
Особистість в процесі самоосвіти сприймає зразки поведінки соціальних груп, в які вона входить і відповідає їх нормам і цінностям. Соціалізуючись, особистість змінюється сама, ідентифікує себе з певними соціальними ролями та статусними характеристиками. Але при цьому відбувається і зворотній процес. Регулятивна функція самосвіти співвідноситься з функцією соціального розвитку системи соціальних відносин в ній.

Функції самоосвіти різних рівнів мають свою специфіку на різних рівнях суспільства як соціальної системи.

¹⁵⁰ Лозовой В.А. Самообразование личности как социальная проблема и отрасль социологического знания / В.А. Лозовой // Курс лекций по социологии образования / под ред. В.И. Астаховой. — Харьков, 2003. — С. 324.

¹⁵¹ Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. Самообразование как социологическая проблема / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина // Социологические исследования. — 1997. — № 10. — С. 83.

Схема 8.5.

Формування специфічної для спільноти сфери знання є основною функціональною характеристикою самоосвіти її членів. У свою чергу соціальна спільнота визначає соціально-типові стратегії самоосвітньої діяльності особи, що відрізняються субкультурними характеристиками.

Для самоосвіти на соціальному рівні характерні *функції* розвитку соціальних інститутів (утворення, культури, науки, ринку і ін.), регуляції соціальної структури суспільства і соціальної мобільності. Характеристика функцій самоосвіти повинна співставлятися з функціями освіти.

Розгляд функцій самоосвіти припускає подальшу розробку методології її дослідження, яка здійснюється через аналіз її видів.

Проте особливості самоосвітньої діяльності, її спрямованість на саморозвиток і самореалізацію особи припускають специфічні функції самоосвіти:

- *загальноосвітньої і професійної підготовки* (набуття знання загальноосвітнього рівня і професійної спрямованості, формування творчого мислення, критичного відношення до минулого досвіду, стереотипів аналізу і узагальнення явищ і процесів життя в природі і суспільстві);
- *загальнокультурного розвитку* (задоволення пізнавально-інтелектуальних, моральних, естетико-художніх і інших духовних потреб, які складають особовий потенціал);
- *оптимізаційної організації вільного часу* (перетворення самоосвіти на усвідомлене, соціально і індивідуально корисне використання вільного часу);
- *компенсаційна* (подолання дисгармонії між різними сферами, галузями знань особи);
- *амортизаційна* (налагодження конструктивного діалогу між батьками і дітьми);

- *адаптаційна* (адаптація людини до навколишнього середовища);
- *терапевтична* (подолання відчуження від праці, влади, власності);
- *навчання навикам самоосвітньої діяльності*.

Разом з тим в сучасному соціальному дискурсі спостерігається розширення функцій самоосвіти.

Особливе значення разом з повчальною функцією має функція *соціалізації*, оскільки її мета – робити випереджаючий вплив на формування таких якостей особи, які відповідали б часу. Актуалізується *регулятивна* функція, оскільки в процесі самоосвіти особа міняється сама, ідентифікуючи себе з певними соціальними ролями і статусними характеристиками. У сучасній культурній ситуації самоосвіта, виконуючи *культуротворчу* функцію, настрояє, збагачує духовне життя особи.

Всі перераховані функції взаємодоповнюють одна іншу, здійснюються в єдності і взаємодії. У свою чергу, самоосвіта як вид діяльності реалізується через ці універсальні функції і дозволяє особі ставити і вирішувати відповідні життєвим потребам завдання. Все залежить від особових пріоритетів, видів діяльності, в які включена людина, загальних умов, конкретних ситуацій життєдіяльності.

8.4. Види самоосвіти

При виділенні видів самоосвіти використовуються різні критерії. З погляду тимчасової локалізації, самоосвіта може здійснюватися або в *робочий*, або у *вільний час*. При цьому самоосвіта в робочий час, як правило, пов'язана з досягненням яких-небудь професійних, виробничих цілей і завдань, тоді як самоосвіта у вільний час може бути пов'язана з вирішенням проблем зовсім іншого характеру (загальногуманітарного, культурного, отримання насолоди від читання, роботи над собою і т. д.).

З цією класифікацією тісно пов'язана інша – по критерію спрямованості самоосвіти. Тут можна говорити про такі її види, як *професійну* і *загальноосвітню* самоосвіту, які пов'язані з досягненням тих же, що і в першому випадку, цілей: виробничо-професійних або загальногуманітарних, культурних, і так далі.

Тимчасова характеристика самоосвіти може розрізнятися залежно від визначеного об'єму часу. Вельми близькими до приведених видів є самоосвіта, що регламентується і нерегламентована самоосвіта. Тимчасова і просторова локалізація самоосвіти лише задає умови і форми його здійснення, головними ж критеріями служать змістовні.

З точки дебатів просторової локалізації самоосвіта може здійснюватися *на роботі, дома, у суспільних установах, призначених для цієї діяльності* (бібліотеки і т. д.).

З просторовою локалізацією самоосвіти пов'язана класифікація за типом її організації. Можна говорити про *інституціоналізовану* і *неінституціоналізовану* самоосвіту. У першому випадку мається на увазі наявність установ і орга-

нізацій, які забезпечують процес самоосвіти саме в них. У іншому – цей процес протікає поза рамками таких установ, тобто в контексті повсякденності.

До вказаної класифікації входить ще один вид критеріїв, який відповідає сферам самоосвіти. По відношенню до них самоосвіта може бути *професійною, соціокультурною, релігійною, етичною, економічною сімейно-побутовою* і ін.

Серед змістовних критеріїв виділимо цільові, такі, що показують, ради досягнення яких цілей здійснюється самоосвіта. Ці цілі можуть відноситися до професійного зростання, підвищення культурного рівня: вихід на нові горизонти обізнаності в якій-небудь сфері знання. Виділення видів самоосвіти у відповідності з його цілями може бути задоволене широким прошарками населення. Змістовним критерієм класифікації самоосвіти може стати будь-який елемент структури особистості потреби, інтереси, мотиви, цілі, цінності, установки, що зумовлюють розвиток самоосвіти.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ:

1. Соціальні трансформації, зумовлені переходом до інформаційного суспільства, актуалізують проблему становлення нової парадигми утворення, що характеризується перерозподілом акцентів з освітньої діяльності на самоосвітню. Це привело до розгляду самоосвіти як соціального феномена, що має велике значення як для суспільства в цілому, так і для особи і окремих соціальних груп, спільнот.

2. Дослідження самоосвіти як соціального феномена дозволило виділити відповідні сучасному розумінню його сутнісні характеристики: як виду вільної, творчої діяльності; зовнішньоінституціональної діяльності; компоненту освіти, інституційної діяльності; виду безперервної освіти; способу самоконструювання особи.

3. З соціологічної точки зору, самоосвітню діяльність слід усвідомлювати як проблему загальносоціального рівня, як формулу стійкого розвитку соціальної системи. Процес самоосвіти повинен розгортатися шляхом вирішення ряду суперечностей, характеризуючи статичний стан суспільства, тенденції і перспективи його розвитку (глобалізація і антиглобалізація, інтелектуальний перерозподіл світу, перерозподіл між сферами знань і сферами практики і ін.).

4. Проникнення нових інформаційних технологій в життя суспільства, соціальних груп і індивідів призведе до стихійних самоосвітніх процесів отримають більш усвідомлені і раціонально організовані форми, а самоосвіта як творча складова діяльність людини поступово займатиме пріоритетні позиції.

5. У сучасних умовах виникає потреба глибшого осмислення і соціологічного бачення ролі самоосвіти в житті суспільства і особи. Є потреба в науковому аналізі і розробці технологій і методик самоосвіти, виявлення особового потенціалу самоосвітньої активності, особливостей самоосвітньої діяльності у вікових і професійних групах в умовах соціальних трансформацій. Міждисциплінарний підхід дозволить реалізувати теоретико-методологічні переваги кожній з галузей соціологічного знання у вивченні різних аспектів самоосвіти.

Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Роль самоосвіти в розвитку особи
2. Особливості самоосвіти в умовах інформаційного суспільства.
3. Індивідуальні самоосвітні стратегії особи: форми, напрями і можливості реалізації.
4. Соціальна регуляція самоосвіти іншими соціальними інститутами.
5. Основні функції самоосвіти.

Контрольні тести

1. Викреслити те, що випадає з логічного переліку.

1.1. Самоосвіта як соціальний інститут, самоосвіта як соціальна дія, самоосвіта як соціальний феномен.

1.2. Загальноосвітня, терапевтична, амортизаційна, регулятивна, адаптаційна функція самоосвіти.

2. Вибрати правильну відповідь.

2.1. Визначити, яка з цих складових є післядипломною освітою:

- а) самоосвіта;
- б) аспірантура;
- в) друга вища освіта;
- г) виробнича практика.

2.2. Самоосвіта – це:

- а) навчання на заочному відділенні ВНЗ;
- б) дистанційне навчання;
- в) самостійна та систематична діяльність з накопичення та оновлення знань відвідування закладів культури у вільний час з метою розширення свого кругозору.

2.3. Самоосвіта визначається низкою характеристик – змістовного і нормального, соціального і індивідуального плану:

- а) так;
- б) ні

Питання для самостійного опрацювання

1. Чому самоосвіта розглядається як феномен?
2. Назвіть сутнісні ознаки самоосвіти в рамках соціологічного підходу.
3. Проаналізуйте процеси активізації самоосвітньої діяльності окремих соціальних груп в останній час в Україні.
4. Проаналізуйте взаємозв'язок освіти і самоосвіти, їх фактори взаємозумовленості.
5. Поясніть, чому самоосвіта є видом вільної діяльності індивіда?

Джерела та рекомендована література:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. Наук Укр.; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

2. Курс лекций по социологии образования: учеб. пособие для студентов вузов / Нар. укр. акад.; под. общ. ред. В. И. Астаховой. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х.: Изд-во НУА, 2009. – 464 с.
3. Ильин Г. Образование в наши дни/ Г. Ильин // Alma mater. – 2004. – № 6. – С. 12–15.
4. Кулик Є. Дидактична характеристика процесу самоосвіти / Є. Кулик // Вища освіта України. – 2006. – Т. I. – С. 102–107.
5. Лозовой В.О. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці: монографія/ В.О. Лозовой, Л.М. Сідак – Х.: Право, 2006. – 254 с.
6. Махмудова Д.Ф. Самосовершенствование как мультидисциплинарная проблема / Д.Ф. Махмудова // Высш. образование сегодня. – 2008. – № 6. – С. 71–74.
7. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т.: [учеб.-метод. пособие). – Т. 2. – М.: НИИ школ. технологий : Нар. образование, 2006. – 816 с.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ. ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

- 9.1. Методологічні основи управління у сфері освіти.
- 9.2. Поняття, форми, принципи і функції державного управління освітньою діяльністю.
- 9.3. Органи управління в навчально-педагогічному колективі. Управління та планування навчально-виховним процесом.
- 9.4. Демократизація суспільства та зміни в державному управлінні школою. Студентське та шкільне самоврядування.
- 9.5. Управлінські кадри в освіті. Метод формування управлінської мережі.
- 9.6. Законодавча база освітньої діяльності в Україні.

Засвоївши матеріал цього розділу, ви зможете знати і вміти:

- ☒ визначати поняття «управління», «державне управління освітою»;
- ☒ охарактеризувати об'єкт дослідження управління освітньої системи;
- ☒ знати головні методики і методології планування та управління навчально-виховним процесом;
- ☒ вивчити повноваження органів управління і управлінської мережі.

Основні терміни: освіта, освітній процес управління, державне управління, планування навчально-виховним процесом, самоврядування, управлінські кадри

9.1. Методологічні основи управління у сфері освіти

Особливістю освіти як об'єкту управління є те, що це не просто один з інститутів соціальної системи, покликаний задовольнити суспільну потребу в підготовці кваліфікованих учасників трудового процесу для решти всіх сфер суспільного життя. Будь-яка управлінська діяльність має ціленаправлену природу, тобто в обов'язковому порядку припускає наявність цілей, заради досягнення яких управлінські дії, власне, і здійснюються.

... цінність цієї ідеї (надавати масову освіту) полягає в наголосі на тому, що саме держава повинна взяти на себе функцію створення умов для здобуття громадянами освіти. Роль держави в управлінні освітою змінюється за змістом, формою, але не стає меншою.
(О. Конт «Позитивна філософія»)

Модернізація управління в освіті на державно-громадських засадах є актуальною проблемою сьогодення, оскільки сутнісні глобалізаційні зміни потребують нових підходів до управління всією освітньою сферою, яка є інте-

гральною сукупністю освітніх структур, відносин, діяльності та свідомості, що забезпечує відтворення і розвиток інтелектуального потенціалу суспільства.

Освіта – один з небагатьох соціальних інститутів, який чуйно уловлює нотки сьогодення. Управлінська сфера адекватно реагує на цей імператив. Звідси виникає гуманістична суть і демократичність в:

Управління – це діяльність суб'єкта, змістом якої є цілеспрямований, організуючий та конкретно визначений вплив на об'єкт управління задля одержання суб'єктом бажаного результату. У сфері суспільних відносин управління носить соціальний характер.

Державне управління передбачає пряме та опосередковане втручання органів держави в освітню діяльність із використанням адміністративних методів регулювання.

Державне управління освітньою діяльністю відображає:

- створення відповідних організованих систем, що підтримують необхідний режим робіт з метою досягнення поставлених цілей і завдань внутрішнього та міжсистемного характеру;
- здійснення державної політики через систему адміністративних установ¹⁵².

Соціологія управління народжена як синонім поняття менеджмент, яке уживалося тільки у зв'язку з розвитком бізнесу. Починаючи з 70-х років це поняття широко використовується вже у зв'язку з дослідженням системи управління недержавних організацій, таких як охорона здоров'я, наука, освіта і тому подібне. Це внесло до нього нову якісну характеристику. Аналітики соціології управління стали все більш схилитися до того, що категоричним визначенням сучасного суспільства повинні виступати не безпосередня вигода, а «етика розсудливості», бо управління, що базується на принципах виробничо-трудової раціональності, входить в конфлікт з реально пануючою в суспільстві поведінковою мотивацією. Такий підхід понад усе прийнятний для соціальних відносин системи освіти. Сучасна система управління освітньою діяльністю в Україні відноситься до порівняно нового інституту адміністративно-державного управління, який ще мало досліджений у вітчизняній науці.

Соціологія управління освітою – складова частина загальних наукових і емпіричних знань про управління суспільством і самостійна область знання про систему соціальної дії і соціальної взаємодії (соціальних відносин) управлінських структур, суб'єктами освіти між собою, а також з зовнішньоосвітніми зацікавленими суспільними інститутами і соціальними спільнотами в цілях оптимізації процесу навчання і виховання дітей і юнацтва.

З цього визначення виходить, що соціологія управління освітою:

- виходить з визнання пріоритету загальносуспільного підходу при аналізі навчально-виховних явищ і процесів;
- припускає єдність двох протилежних блоків: керуючого і керованого. Соціальні відносини між ними розглядають на двох підставах: суб'єктно-об'єктном і суб'єктно-суб'єктному;

- вивчає ієрархічну структуру інституту, відповідну владному характеру відносин, принципом яких виступає підпорядкування нижчих ланок вищим;
- має не тільки внутрішньоінститутську соціальну організацію і соціальні відносини, але і соціальні взаємодії з суміжними суспільними інститутами. Першочерговими серед них, звичайно, є: держава, сім'я, релігія, засоби масової комунікації. У сфері соціологічного інтересу соціології управління освіти знаходяться позаосвітні соціальні спільноти, що позитивно впливають на вирішення навчально-виховних проблем;
- у своїй основі освіта, зорієнтована на пошук найбільш ефективних можливостей вирішення завдань і питань, конфліктів і суперечностей з метою виконання очікувань, покладених суспільством на неї як соціальний інститут.

Соціологія управління освітою орієнтується на ту непорушну істину, що без наявності соціальної організації немає сенсу говорити взагалі про управління. Управління починає діяти відразу ж після визначення організаційної структури соціального інституту освіти. Всяка соціальна організація є функціонуючим органом. Управління жорстко пов'язане з організацією, але не тотожно їй, бо є діяльністю, а не органом. По відношенню до соціальної організації воно виступає інтегрованою загальною функціональною системою.

ЦІКАВО ЗНАТИ!

До однієї з найбільш впливових європейських шкіл адміністративно-державного управління можна віднести німецьку, яка базується на фундаментальних теоретичних дослідженнях. В науці виділяють такі основні підходи до тлумачення державного управління освітньою діяльністю: структурно-функціональний підхід (Н. Луман) та теорію соціального конфлікту (Р. Дарендорф).

Проблема синергетичного підходу до проблем управління освітою, на нашу думку, охоплює два основних аспекти: процес формування управлінської свідомості керівників закладів і системи освіти та процес розробки і реалізації управлінських рішень у системі освіти¹⁵³.

Дослідження першого аспекту починається з припущення, що, окрім відповідних знань, значну увагу в реформуванні системи державного управління освітою, змін у системі підготовки та перепідготовки керівних кадрів необхідно приділити чинникам свідомого характеру, точкова дія на які дасть можливість сутісно впливати на управлінську систему в цілому. Це чинники, що збувають вчинки та дії управління «зсередини», але формуються вони під впливом «навколишнього середовища» і знаходяться в постійному взаємозв'язку: сере-

¹⁵² Щекин П. Система управления современным вузом / П. Щекин // Персонал. – 1998. – №5. – С. 76–85.

¹⁵³ Батченко Л.В., Гамаюнов В.Г., Поважний С.Ф. Менеджмент в образовании. / Л.В. Батченко, В.Г. Гамаюнов, С.Ф.Поважний – Харьков: Основа 1998. – 598 с.

довище накладає відбиток на внутрішній світ особи – особа впливає на середовище. Ці чинники пов'язані з людським сприйняттям управлінських завдань корпусом керівників сфери освіти і продукуються в межах управлінської свідомості на рівні управлінської ідеології в її етико-моральній та деонтологічній складових.

9.2. Поняття, форми, принципи і функції державного управління освітньою діяльністю

У процесі ринкових перетворень в Україні в усіх сферах життєдіяльності разом з терміном «управління» почали використовувати термін «менеджмент». Адже використання менеджменту як науково обгрунтованої системи управління є, що доведено практикою, запорукою успіху в економічно розвинутих демократичних країнах. Вивчення досвіду цих держав показує, що своїми досягненнями у різних сферах життєдіяльності вони завдячують ефективній системі управління.

У зарубіжній науковій літературі існує чимало визначень менеджменту, але всі вони об'єднані спільною основою: людськими взаєминами в процесі праці, організаторськими здібностями керівників, структурою органів управління. «Оксфордський словник англійської мови» дає такі тлумачення менеджменту: 1) спосіб, манера спілкування з людьми; 2) влада та мистецтво управління; 3) особливого роду вміння та адміністративні навички; 4) орган управління, адміністративна одиниця¹⁵⁴. Щодо синонімів слова «менеджмент», то їх нараховується буквально десятки. Це – «примушувати», «комунікувати», «координувати», «вирішувати», «мати вплив», «впроваджувати», «маніпулювати», «мотивувати», «оперувати», «наглядати» «тренувати» тощо. Спільним для цих синонімів є те, що вони означають «односторонній процес. Людина, яка управляє, вказує особі, якою управляють, що робити»¹⁵⁵.

У сучасній науковій літературі досить часто зустрічаються такі поняття, як «освітній менеджмент», «педагогічний менеджмент» та «дидактичний менеджмент». Дослідники цих феноменів дають різні їхні визначення.

Освітній менеджмент розглядається, як галузь менеджменту, що регулює процеси трансформації змісту освітньої діяльності; вона охоплює зміст, форми реалізації принципів, методів, підходів, технологій, функцій і прийомів управління взаємодією освітніх процесів. Призначення менеджменту в освіті – створити освітнє середовище, що ефективно працює та відповідає сучасним вимогам, є привабливим для реального та потенційного споживача.

Менеджмент в освіті (освітній менеджмент) – це теорія та практика управління освітою в ринкових умовах, об'єкт якого – процес управління освітніми галузями й регіональними системами, освітніми округами, а предмет – протиріччя, закономірності, відносини процесу управління навчальними закладами та

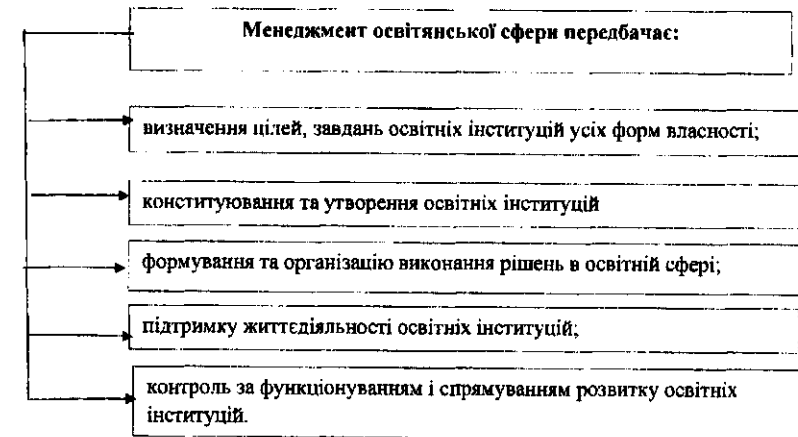
системою органів державного управління цією галуззю, а також умови, що забезпечують розвиток освіти, життєздатність й еволюцію освітніх систем.

Педагогічний менеджмент, на думку В. Симонова¹⁵⁶, це комплекс принципів, методів, організаційних форм і технологічних прийомів; управління освітнім процесом, спрямованим на підвищення його ефективності. Під освітнім процесом він розуміє сукупність трьох складових, навчально-пізнавального, навчально-виховного та самоосвітнього процесів. Виходячи з такого визначення, учений стверджує, що будь-який викладач є менеджером навчально-пізнавального процесу (як суб'єкт управління ним), а керівник навчального закладу – менеджером навчально-виховного процесу в цілому (як суб'єкт управління цим процесом).

Дидактичний менеджмент ще формується як самостійна теорія (на практиці він зустрічається в роботах педагогів-новаторів). **Дидактичний менеджмент** – це ядро педагогічного й освітнього менеджменту, використання якого підвищує якість навчання у групі й ефективність регіональної й національної освіти, їхню конкурентоспроможність у світовому освітньому просторі.

Освітній, педагогічний, дидактичний менеджмент як самостійні наукові напрями й нові навчальні дисципліни поки що тільки формуються, не мають єдиного статусу та стандарту. Їхня логіка й методологія тільки створюються – вони зростають на рівні тих сьогодинішніх вимог, які ставляться суспільством, що трансформуються в цих галузях знань і навчальних дисциплін. Використання методології маркетингу в управлінні освітою викликане необхідністю пошуку нових форм і методів управління навчанням і реалізації освітніх послуг, що відповідають сучасному рівню суспільних відносин¹⁵⁷.

Схема 9.1.

¹⁵⁴ Oxford Advanced Cearner's Dictionary of Current English / Seventh edition. – Oxford: university press, 1997. – s.896.

¹⁵⁵ Бех В.П., Семенченко Л.М. Саморегуляція соціального організму навчального закладу: Монографія / В.П. Бех, Л.М. Семенченко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 112.

¹⁵⁶ Симонов В.П. Профессионализм преподавателя как проблема педагогического менеджмента. / В.П. Симонов // Педагогический менеджмент /50 НОУ-ХАУ в управлении пед.системами/ Учеб.пособие. – М., 1999. – С. 7–26.

¹⁵⁷ Горючий І.В. Соціологія освіти. Навчальний посібник. – /І.В. Горючий. – Львів: «Новий світ», 2010. – С.147.

Об'єктом менеджменту освіти є освітня сфера, освітня діяльність – які перебувають у тісному взаємозв'язку з економічною, політичною, соціальною, інформаційною комунікативною, науковою сферами суспільства тощо.

Предметом менеджменту освіти виступають теоретико-методологічні та практичні чинники побудови, функціонування управління освітніми інституціями на державному, міждержавному міжнародному та транснаціональному рівнях.

Керуюча система у менеджменті освіти забезпечує своє функціонування через поетапні операції:

- планування діяльності суб'єктів і об'єктів освітнього процесу;
- організація діяльності суб'єктів і об'єктів освітнього процесу;
- мотивування поведінки працівників, які здійснюють певні процеси діяльності в освітянській сфері;
- контролювання процесу діяльності суб'єктів і об'єктів освітньої сфери;
- регулювання процесу діяльності суб'єктів і об'єктів освітньої сфери.

Специфічні (особливі) *функції менеджменту освіти* виникають унаслідок горизонтального поділу праці в освітній системі будь-якої держави, визначають його Спрямованість на конкретний об'єкт управління. Специфічні (особливі) функції менеджменту освіти можна класифікувати за:

- ознакою рівнів управління – загальнодержавний; регіональний (управління освітньою сферою території); локальний (рівень місцевого управління та самоврядування);
- ознакою освітніх рівнів – управління дошкільною, професійною, вищою, позашкільною; післядипломною підсистемами освіти;
- ознаками об'єктів управління – управління навчальними закладами різних видів та типів (дитсадками, школами, ліцеями, гімназіями, коледжами, інститутами, університетами, академіями тощо);
- ознакою процесів управління – навчально-методичною роботою; навчально-виховним процесом;
- роботою з керівниками та науково-педагогічними кадрами;
- підвищенням кваліфікації і перепідготовки кадрів; науковою діяльністю у вищих навчальних закладах;
- налагодженням і розширенням міжнародного співробітництва в освітній сфері;
- розвитком соціальної та матеріально-технічної бази освіти тощо.

Ознаки державного управління освітньою діяльністю:

- виконавчо-розпорядчий (юрисдикційний) характер діяльності щодо застосування нормативно-правових актів;
- правотворчий характер діяльності;
- всезагальність; безперервність, планомірність;
- здійснюється спеціально уповноваженими органами державної влади;
- субординація; організаційність.

Принципи державної політики в сфері освіти (за сферами дії):

- ті, що визначають зміст освіти (гуманізм, науковість, адаптивність, гнучкість, цілісність освіти, захист і розвиток національної культури, світовий рівень освіти та ін.);
- ті, що визначають зміст і завдання навчального процесу (демократизм, безперервність, наступність, різноманіття освітніх закладів, творчість і цілісність, виховання патріотизму, єдність духовного та фізичного удосконалення);
- ті, що визначають особливості статусу учасників освітніх відносин (світський характер освіти, загальнодоступність освіти, незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; безоплатність, свобода та плюралізм в освіті, можливість факультативної морально-релігійної освіти; захист особистості від будь-яких форм дискримінації у сфері освіти, незалежність від ідеологічних установок та ін.)¹⁵⁸.

Таблиця 9.1.

Основні принципи освіти за Законом України «Про освіту»

Принцип	Пояснення
Доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою	Реалізація конституційного права кожного громадянина на освіту, що забезпечується безоплатністю загальної середньої освіти та можливістю отримати безоплатну освіту в середніх професійних, вищих державних і комунальних навчальних закладах. Також визначається встановленням соціальних гарантій права на освіту для соціально незахищених верств населення (ст. 3 Закону України «Про освіту»).
Рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку	Людина визнається вищою соціальною цінністю. У процесі освіти формуються основні ціннісні погляди, орієнтації, розвиваються здібності, формуються пріоритети духовних цінностей. Управління освітою здійснюється як на рівні держави, так і на рівні регіонального управління та самоврядування, що дозволяє зменшити втручання держави в освітню діяльність та забезпечити партнерство між всіма учасниками навчального процесу.
Гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей	
Органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями	Освіта визнається одним із пріоритетних напрямків національного розвитку, інструментом збереження та збагачення культури українського народу.

¹⁵⁸ Ракша Н.С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту / Н.С. Ракша // Дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. наук. – Донецький юридичний інститут Луганського університету внутрішніх справ, 2006. – С. 65.

Незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій Науковий, світський характер освіти	Навчально-виховний процес у навчальних закладах є вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається, (ст. 8, 9 Закону України «Про освіту»).
Інтеграція з наукою і виробництвом	Активне використання досягнень науки у сфері освіти, впровадження новітніх технологій у процес освіти, розробка нових навчальних курсів.
Взаємозв'язок з освітою інших країн	Розвиток системи освіти в інтересах формування гармонійно розвиненої, соціально активної та творчої особистості, використання досвіду зарубіжних країн та передавання досвіду українських педагогів і науковців.
Гнучкість і прогностичність системи освіти	Запровадження різних форм освіти, навчальних закладів різних форм власності та освітніх напрямків, засобів навчання, варіативних компонентів у навчальних планах (ст. 18 Закону України «Про освіту»).
Єдність і наступність системи освіти Безперервність і різноманітність освіти	Функціонування системи навчальних закладів, які забезпечують можливість безперервної освіти (з дошкільної освіти до післядипломної освіти, перекваліфікації та підвищення кваліфікації, навчання в аспірантурі та докторантурі) (розділ II Закону України «Про освіту»).
Поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті	Активна участь у діяльності освітніх закладів профспілкових органів, органів студентського самоврядування, батьківських комітетів та ін. (ст.ст. 10, 16, 17 Закону України «Про освіту»).

Функції державного управління освітньою діяльністю:

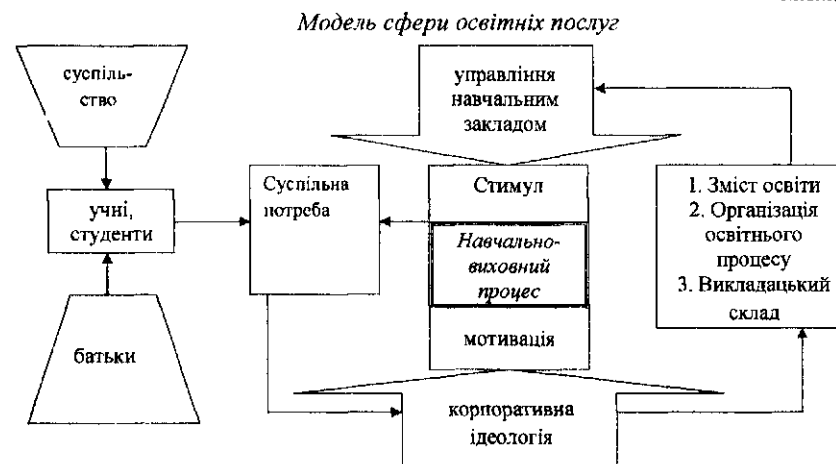
- інформаційне забезпечення діяльності державних органів;
- прогнозування і моделювання (Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»);
- планування (Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти», Програми розвитку освіти);
- організація (встановлення і забезпечення функціонування системи та структури освіти);
- розпорядництво (прийняття указів, розпоряджень, інструкцій, правил, керівних роз'яснень органами державного управління освітньою діяльністю);
- керівництво – встановлення правил і нормативів діяльності освітніх закладів (наприклад, встановлення державних стандартів освіти);

- координація (наприклад, ліцензування нових спеціальностей, потреби на які обумовлена економічним розвитком суспільства);
- контроль (інспекція, нагляд);
- регулювання (ліцензування, акредитація, державна реєстрація, оподаткування);
- облік (статистична звітність).

Серед засобів державного управління в галузі освіти виділяють економічні, правові, організаційні і педагогічні. До економічних засобів відносять: державне фінансування освіти, надання режимів пільгового оподаткування, інших пільг. До правових засобів: відносять правові норми, регулюючі суспільні відносини суб'єктів сфери освіти, встановлення юридичної відповідальності.

До організаційних засобів відносять: ліцензування освітньої діяльності, державний контроль діяльності освітніх організацій, диплом державного зразка. До педагогічних засобів відносять, встановлення державних освітніх стандартів, підсумкову державну атестацію випускників, державну акредитацію освітніх організацій, проведення єдиного державного іспиту, встановлення державою типів і видів освітніх організацій, номенклатури освітніх напрямів і спеціальностей. На перший погляд це формальне втручання в справи освіти, а по суті – механізм забезпечення гарантовано високого рівня надання освітніх послуг.

Схема 9.2.

Розгляд внутрішньої (організаційно-психологічної) структури управління в системі освіти передбачає її висвітлення з погляду внутрішнього змісту, аналізу складових елементів. У межах внутрішньої структури слід розглядати **два рівні аналізу управління:**

1) перший базовий, власне управлінський рівень передбачає розгляд особливостей планування, організації та контролю освітніх організацій;

2) другий – більш глибокий, власне психологічний рівень полягає у вивченні процесів, які є необхідними для планування, організації та контролю діяльності освітніх організацій, повсякчас супроводжують їх і ніби надбудовуються над ними, займають вищий рівень в ієрархії суттєвих управлінських процесів. До процесів другого рівня належать прийняття управлінського рішення; комунікація; керівництво (як здійснення впливу на людей) та мотивація.

9.3. Органи управління в навчально-педагогічному колективі.

Планування та управління навчально-виховним процесом

Функції державного управління вищою освітою в Україні здійснюють: Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Міністерство освіти і науки України; міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, що мають в своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади; Вища атестаційна комісія України; Державна акредитаційна комісія України; Уряд Автономної Республіки Крим.

Президент України формує державну політику і визначає систему органів виконавчої влади, які здійснюють державне управління у сфері вищої освіти. Верховна Рада України здійснює законодавче регулювання, встановлює ряд базових параметрів функціонування системи освіти і ратифікує міжнародні угоди в сфері вищої освіти. Кабінет Міністрів України здійснює державну політику у сфері вищої освіти, видає нормативні правові акти з питань функціонування системи, створює, реорганізує, ліквідує вищі навчальні заклади державної форми власності.

Органи управління державної політики в системі освіти закріплені Законом України «Про освіту» та Указі Президента «Про Національну стратегію розвитку освіти». Центральний орган державного управління освітою – Міністерство освіти і науки України.

Міністерство освіти і науки України (далі – МОН) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який здійснює керівництво у сфері освіти

Правовий статус МОН визначений у Постанові Кабінету Міністрів України від 19.12.2006 р. за № 1757 «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України», ст. 12 Закону України «Про освіту».

Структура МОН:

- міністр;
- заступники міністра;
- департаменти, управління, сектори, інспекції, служби.

Сфера	Опис
Прогнозування і планування	Аналізує стан освіти в державі, прогнозує та планує його подальший розвиток з урахуванням потреб особи, суспільства, держави; розробляє нормативно-правову базу функціонування системи освіти, здійснює експертизу проектів загальнодержавних, відомчих, інших рішень і програм у частині, яка стосується освіти та науки, готує проекти законодавчих актів і урядових рішень; прогнозує та впорядковує структуру мережі державних навчально-виховних закладів; розробляє пропозиції щодо переліку спеціальностей, кваліфікацій, учених звань і наукових ступенів; забезпечує виконання ВНЗ, які перебувають під його керівництвом, державного замовлення і договорів щодо підготовки фахівців, науково-педагогічних кадрів; розробляє положення про навчально-виховні установи освіти.
Навчально-виховний процес	Визначає вимоги до змісту, рівня та об'єму соціально необхідного державного мінімуму освіти (встановлює державні стандарти знань за кожною дисципліною), забезпечує безперервність освіти, інтеграцію навчання з наукою і виробництвом, розробляє та затверджує відповідні типові навчальні плани, програми для навчально-виховних закладів; розробляє умови прийому до державних навчально-виховних закладів; забезпечує видання відповідної літератури з питань освіти тощо. Міносвіти і науки України розв'язує низку питань освітнього характеру разом з Національною академією педагогічних наук України, яка займається координацією і розвитком наукових досліджень у педагогіці, впровадженням їх у практику.
Управління, робота з керівними та науково-педагогічними кадрами	Вносить пропозиції щодо створення, реорганізації, ліквідації у відповідному порядку закладів, організацій, підприємств освіти загальнодержавного значення; сприяє розвитку нових навчально-виховних закладів; проводить у відповідному порядку атестацію і акредитацію освітніх закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, видає їм ліцензії та сертифікати, надає автономію ВНЗ; здійснює державну інспекцію навчально-виховних закладів; призначає керівників навчально-виховних закладів і установ, установ підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, які перебувають у функціональному управлінні МОН, дає згоду на призначення і звільнення керівників ВНЗ загальнодержавного значення та інших міністерств і відомств; розробляє положення про органи громадського самоврядування сфери освіти; організовує підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів системи освіти; здійснює загальне керівництво науковою діяльністю тощо

Інші міністерства і відомства України, яким також підпорядковані навчальні заклади:

- Міністерство культури і туризму;
- Міністерство охорони здоров'я;
- Міністерство юстиції;
- Міністерство внутрішніх справ;
- Служба безпеки України;
- Прокуратура України.

Вища атестаційна комісія України (далі – ВАК) – державна освітня установа, яка реалізовує державну політику у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, присудження наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника.

Правовий статус ВАК регулюється ст. 13 Закону України «Про освіту» та Указом Президента України від 25.02.1999 р. за № 216/99 «Про затвердження Положення про Вищу атестаційну Комісію України».

Структура ВАК:

- голова;
- заступники;
- вчений секретар.

Завдання і повноваження ВАК:

- формування та забезпечення функціонування системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;
- участь у формуванні та реалізації разом з іншими центральними органами виконавчої влади державної політики щодо перспектив розвитку науки і техніки, кадрового потенціалу країни з урахуванням світового рівня науково-технічного прогресу;
- забезпечення єдності вимог до рівня наукової кваліфікації здобувачів наукових ступенів, вченого звання старшого наукового співробітника;
- координація діяльності органів виконавчої влади та керівництво роботою науково-дослідних (науково-технічних) установ і вищих навчальних закладів у галузі атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;
- проведення атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;
- керівництво роботою з присудження наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника;
- розвиток міжнародного співробітництва у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації¹⁵⁹.

Управління та планування навчально-виховним процесом

Докорінне реформування системи освіти нерозривно пов'язане з оптимізацією системи управління освітою. Під управлінням ми розуміємо регулювання процесів, які здійснюються у певній системі. Щодо школи цей термін означає свідому діяльність: вироблення рішень, перетворення їх у життя, регулювання системи відповідно до поставленої мети, підбиття підсумків діяльності, систематичне одержання, переробка і використання інформації.

Управління школою в сучасних умовах – це складний процес, складовими якого є правильний вибір мети і завдань, вивчення і глибокий аналіз досягнутого рівня навчально-виховної роботи, система раціонального планування, організація діяльності учнівського і педагогічного колективу, вибір оптимальних шляхів для підвищення рівня навчання і виховання, ефективний контроль. Управління школою – це науково обгрунтовані дії адміністрації і педагогів, спрямовані на раціональне використання часу і сил викладачів і учнів у навчально-виховному процесі з метою поглибленого вивчення навчальних предметів, морального виховання, підготовки до усвідомленого вибору професії і всебічного розвитку особистості¹⁶⁰.

Найважливішими принципами управління школою, є:

- демократизація і гуманізація;
- системність і цілісність в управлінні;
- реальне поєднання централізації і децентралізації керівництва;
- єдність єдиноначальності і колегіальності в управлінні;
- об'єктивність і повнота інформації в управлінні¹⁶¹.

Школа, як керована система, складається з двох підсистем: керівної і керованої. До складу керівної підсистеми належить директор, його заступники; до складу керованої – вчителі, учні, лаборанти, технічний персонал.

Безпосереднє управління середньою загальноосвітньою школою як державною установою здійснює її директор, який призначається на посаду органом державного управління. Його обов'язки чітко визначені в Положенні про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад¹⁶², де вказано, що директор забезпечує реалізацію державної освітньої політики, розпоряджається шкільним майном і коштами в установленому порядку, затверджує кошторис та його виконання, укладає угоди, відкриває рахунки в банках, розпоряджається кредитами, видає накази та розпорядження, обов'язкові для всіх учасників навчально-виховного процесу, організовує і контролює навчально-виховний процес, відповідає за якість роботи педагогічного колективу, охорону дитинства і праці, створює умови для позакласної та позашкільної виховної роботи, призначає і звільняє своїх заступників і педагогічних працівників, затверджує їхні посадові обов'язки та правила внутрішнього розпорядку (разом із профспілковим комі-

¹⁵⁹ Алферов Ю.С. Местные органы управления образованием за рубежом: проблемы модернизации и реформирования // Педагогика. – 1999. – №6. – С. 97.

¹⁶⁰ Спирт Л.Ф. Теория и технология решения педагогических задач. / Л.Ф. Спирт – М.: Российское педагогическое агентство, 1997. – С. 99.

¹⁶¹ Махінко А.І. Реформування середньої школи у незалежній Україні / А.І. Махінко // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2009. – № 5. – К.: АПСВ ФПУ, 2009. – С. 124–126.

¹⁶² Модель сучасної школи / Уклад. В.В. Григораш – Х.: Вид. група «Основа», 2010. – 288 с.

тетом), створює умови для творчого зростання педагогічних працівників, несе відповідальність за свою діяльність перед колективом школи, батьками, місцевими органами влади.

Успіх управління при системному підході залежить від:

- планування роботи школи, правильного визначення, ранжирування за ступенем важливості завдань навчально-виховного процесу;
- розстановки кадрів і встановлення зв'язків між підсистемами і управлінням цими зв'язками;
- налагодження системи оперативної інформації в середині школи і ефективності зворотного зв'язку;
- глибини та всебічності педагогічного аналізу і своєчасної допомоги з метою попередження і найшвидшого усунення недоліків;
- створення умов для впровадження ІКТ у практику роботи всіх співробітників і учнів;
- наявності необхідного психологічного мікроклімату в колективі;
- кваліфікації і досвіду керівників школи і системи підвищення педагогічної майстерності та професійної підготовки вчителів.

Продумане планування роботи школи – важлива умова її раціональної діяльності. Плануючи роботу школи, необхідно керуватися такими принципами, як:

- науковість (опора на закони суспільного розвитку, дані сучасної науки, вимоги до наукової організації праці, передовий педагогічний досвід);
- цілеспрямованість і перспективність (аналіз досягнутого, творчість, визначення шляхів розв'язання проблем);
- системність (співвідношення перспективного і поточного планування, координація планів усіх рівнів управління освітою);
- наступність і послідовність у діяльності (врахування досягнень та недоліків);
- конкретність (визначення актуальних питань);
- встановлення термінів виконання і передбачення системного контролю;
- демократизація й гласність (залучення до планування всього педколективу, батьків та органів громадського самоврядування, обговорення і колективне схвалення планових заходів);
- неперервність (поєднання перспективного й оперативного планування);
- єдність планування і виконання;
- об'єктивність поставлених цілей;
- реальність планових завдань;
- економічність та оптимальність.

Під час аналізу та використання принципів планування треба враховувати, що є принципи, які відображають вимоги до змісту плану – це принцип конкретності; є принципи, які відображають вимоги до змісту та процедури розробки плану – це принцип науковості; і є принципи, які відображають вимоги щодо зв'язку планування з іншими функціями управління. Останні, швидше за все, треба вважати не принципами планування, а принципами управління.

В Україні ще з початку 70-х років XX ст. склалася розгалужена система планування роботи загальноосвітніх шкіл. Її становили: перспективний план школи; план роботи на рік; календарний план роботи шкільних організацій та позакласних заходів; розклад уроків; план роботи директора та його заступників (як правило, це тижневі плани); план навчально-виховної роботи вчителя, класного керівника, вихователя; плани методичних об'єднань; плани роботи завідувачів навчальних кабінетів; плани роботи учнівської виробничої бригади; плани управлінських організацій, шкільної бібліотеки, гуртків, секцій, батьківського комітету.

Ця система планування досі майже не змінилася, за винятком того, що зникли деякі шкільні структурні ланки (учнівські виробничі бригади), а разом з ними і плани роботи, та виникли деякі нові, які планують свою роботу, – рада школи, опікувальна рада тощо¹⁶³.

Отже, сучасна школа в Україні знаходиться у парадигмі постійного реформування. Засади управління й планування визначаються відповідно до теорії школознавства. Але запити суспільства свідчать про те, що ми потребуємо антропоцентричної школи, яка базується на домінанті громадського управління.

9.4. Демократизація суспільства та зміни в державному управлінні школою. Студентське та шкільне самоврядування

Актуалізація проблеми цілісності системи цінностей навчального закладу викликана розширенням зростання її незалежності від адміністративно-командної системи та зростанням ступеню самостійності її на ринку, перетворенням у дійсного суб'єкта реальних ринкових відносин.

Модернізація системи управління освітою

Управління освітою повинно здійснюватися на засадах інноваційних стратегій відповідно до принципів сталого розвитку, створення сучасних систем освітніх проектів та їх моніторингу; розвитку моделі державно-громадського управління у сфері освіти, в якій особистість, суспільство та держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами.

Необхідно створити гнучку, цілеспрямовану, ефективну систему державно-громадського управління освітою, що забезпечуватиме інтенсивний розвиток та якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб держави, запитів особистості.

Зазначене передбачас:

- оптимізацію органів управління освітою, децентралізацію управління у цій сфері;
- професіональний підхід під час здійснення добору та призначення керівників навчальних закладів, органів управління освітою;
- розроблення системи заходів (науково-методичних, фінансово-економічних тощо) стосовно впровадження ідеї автономії навчальних закладів, розширення їх прав і можливостей щодо фінансової самостійності;

¹⁶³ Управління навчальним закладом: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. — С. 98.

- професійну підготовку компетентних менеджерів системи освіти, формування управлінців нової генерації, здатних мислити і діяти системно, у тому числі в кризових ситуаціях, приймати управлінські рішення в будь-яких сферах діяльності, ефективно використовувати наявні ресурси;
- запровадження нових ефективних форм підвищення кваліфікації керівників освіти;
- розвиток автоматизованих систем управління освітою.

Результатом модернізації управління є розробка й впровадження відкритої демократичної моделі управління, яка побудована на підставі активної взаємодії із середовищем. Покладені в основу модернізації управління освітою конституційні принципи вимагають чіткого уявлення про їх реалізацію.

Характерною особливістю сучасного управління освітою є перехід від державного до державно-громадського управління освітою. Органами громадського самоврядування загальноосвітнього навчального закладу є загальні збори (конференція) колективу; рада загальноосвітнього навчального закладу; районна (міська), обласна конференції працівників освіти; районна (міська) рада з питань народної освіти; всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

Головна мета державно-громадського управління – поєднати зусилля держави і суспільства у вирішенні проблем формування державної політики в галузі освіти, питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності закладів освіти.

Зміст державно-громадського управління складає діяльність його суб'єктів з інтеграції трьох напрямів роботи:

- демократизації діяльності органів державної влади й управління освітою;
- розвитку самоврядних асоціацій учасників освітньої діяльності (професійних асоціацій педагогів, органів учнівського й батьківського самоврядування всіх рівнів);
- створення та організації діяльності громадських органів управління освітою, де представлено всі верстви населення.

Управління освітою децентралізується і в інших розвинених країнах. Для цього, зокрема, деякі функції, які раніше виконувала держава, все частіше передають місцевим органам влади, громадським організаціям і приватному сектору. Посилюються тенденції, коли приватні компанії виграють тендери на надання управлінських послуг, підготовку вчителів, організацію освітнього процесу. Зростає значення громадських організацій, органів місцевого самоврядування, асоціацій батьків і навчальних закладів.

Студентське самоврядування

Розбудова громадянського суспільства в Україні, установлення демократичних відносин між державою та окремою особистістю потребує активної участі громадян у вирішенні проблем як на державному, так і на особистісному рівні. Сучасна соціокультурна ситуація вимагає формування й розвитку в молоді якостей ініціативного, самостійного суб'єкта, здатного творчо та активно

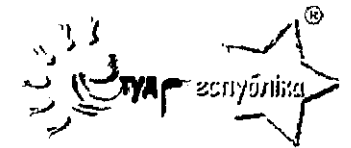
будувати свої відносини в різних сферах життєдіяльності, усвідомлювати та відстоювати власні права й обов'язки. Провідною функцією освіти визнається становлення людини як суб'єкта перетворення соціуму, породження нових форм суспільного життя на основі цінностей саморозвитку, самоосвіти, самоврядування. Виникає необхідність виховання індивіда, налаштованого на конструктивну співпрацю з представниками різних соціальних інститутів.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства виникає необхідність трансформації системи соціалізації молоді, постає потреба активізації пошуку актуальних засобів соціалізації. Одним з них варто визнати студентське самоврядування, яке потенційно здатне охопити практично всю студентську молодь і забезпечити її соціальне становлення та розвиток. Студентське самоврядування розглядається як особлива форма ініціативної, самостійної, відповідальної громадської діяльності студентів, спрямованої на вирішення важливих питань життєдіяльності студентської молоді, розвиток її соціальної активності, підтримку соціальних ініціатив. Недарма в рамках програми «Tempus» (співробітництво країн ЄС у галузі вищої освіти) саме студентське самоврядування визнано одним з пріоритетів для України в освітній галузі, набуває поширення проект Міжнародного фонду «Відродження» «Міжнародний досвід участі студентського самоврядування та його структур у формуванні та реалізації освітньої та молодіжної політики на рівні адміністративно-територіальних одиниць та держави».

Студентське самоврядування є особливою формою організації життя і діяльності студентського колективу, яке дозволяє йому брати участь у розробці та прийнятті рішень з усіх питань життєдіяльності студентства і забезпечувати необхідні для цього умови.

Нагальні інтереси суспільства щодо формування соціальних потреб, активної життєвої позиції молодого покоління зафіксовані в Національній стратегії розвитку освіти України до 2021 року, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту». У зв'язку з чим питання соціалізації молоді, її участі в роботі студентської громади вищого навчального закладу стають більш актуальними, оскільки вузівська практика свідчить про недостатню готовність студентів до участі у самоврядуванні, відсутність самостійності й відповідальності у вирішенні життєво важливих ситуацій.

Кожному студенту важлива і необхідна підготовка до здійснення ефективних соціальних контактів, оскільки і нині, й у майбутньому це є основою їх життєвого і професійного успіху. Наявність відповідних знань, сформованість навичок комунікативної взаємодії в студентів налагоджує позитивний психічний та емоційний стан у взаєминах членів студентського колективу, впливає

Логотип Міжнародної
всеукраїнської громадської
організації «Студентська
республіка»

на якість спілкування їх з викладачами, однолітками, визначає їхню готовність вступати в різнорівневі контакти за межами студентського середовища, позначається на успішності їх життєдіяльності й забезпечує адаптацію їх в соціумі. Сьогодення потребує від молодого людини розвитку здібностей до свідомої самоорганізації діяльності, самоуправління власними резервами (інтелектуальними, фізичними, моральними), що дозволяє збалансувати індивідуальні потреби й потреби суспільства.

Студентське самоврядування здійснюється в ході навчально-виховного процесу в вищих навчальних закладах задля більш повного та всебічного розвитку особистості члена академічної громади, реалізації його конституційних прав та інтересів. До компетенції студентського самоврядування відносяться питання соціально-побутового та культурного життя¹⁶⁴.

Здобутки студентів у ВНЗ окреслюються при прийнятті рішень про: відрахування студента, аспіранта з вищого навчального закладу; переведення студента, аспіранта, який навчається за державним замовленням, на навчання за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб; підвищення плати за навчання; поселення студента, аспіранта в гуртожиток та виселення з гуртожитку; затвердження правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу; затвердження нормативних документів з питань студентських містечок та гуртожитків для проживання студентів і аспірантів.

Відмінними ознаками студентського самоврядування при такому розумінні є:

- по-перше, його чітка організаційна структурованість, а саме: наявність керуючого студентського органу у вигляді центру, який очолює президент, вибраний з числа студентів і складається із студентів-керівників відділів;
- по-друге, змістовна, організаційна та професійна допомога керівникам відділів з боку викладачів вузу (факультету), що виконують функцію консультантів;
- по-третє, представництво в кожному секторі студентів від кожної навчальної студентської групи;
- по-четверте, змістовна відмінність функціональної спрямованості і змісту діяльності секторів від функціональної спрямованості та змісту діяльності офіційних адміністративних органів факультету;
- по-п'яте, чітка визначеність змістовної роботи кожного сектору, що не допускає копіювання і повторення одних і тих же зобов'язань, однієї і тієї ж діяльності;
- по-шосте, обов'язкова аналітико-рефлексивна і коригуюча діяльність як по ходу, так і після закінчення кожної справи, події, заходу, організованого в рамках студентського самоврядування;
- по-восьме, підтримка студентського самоврядування адміністративними органами вузу (факультету).

Така форма створює можливість використання потенціалу кожного члена колективу студентів у процесі досягнення корпоративних цілей навчального закладу. У студентському самоврядуванні проявляється креативність, енергійність, соціальна активність молоді, їх прагнення до досягнення позитивних цілей. Студентське самоврядування означає включення всіх студентів до організації своєї діяльності в навчальний і позааудиторний час, пошук ефективних рішень професійно-педагогічних задач, питань управління вузом і студентським колективом.

Шкільне самоврядування

Багата історія самоврядування доводить, що педагоги у різні часи намагались знайти шляхи демократизації школи, удосконалення виховної роботи в ній. Між тим, в історичному аспекті неопцінимою залишається роль самоврядування в управлінні освітнім закладом. Питання демократизації управління школою знайшли практичну реалізацію через розвиток і вдосконалення різних форм самоврядування.

Модель шкільного самоврядування містить у собі чотири підсистеми: учнівську, педагогічну, батьківську й систему співуправління (спільну). Якщо поряд із загальношкільними органами самоврядування будуть діяти подібні органи самоврядування в первинних колективах (класах, групах на першому, другому, третьому рівні школи), самоврядування в цілому буде більш представницьким, чітким, оперативним, а як підсумок – більш результативним.

Під організаційною структурою учнівського самоврядування ми розуміємо чіткий взаємозв'язок органів самоврядування, за допомогою якого досягається функціонування і розвиток системи учнівського самоврядування. Структура учнівського самоврядування – багаторівневе утворення, що є одночасно і формою процесу управління, і засобом реалізації управлінських функцій суб'єктом і об'єктом управління, способом взаємозв'язку та взаємодії колективних та робочих органів самоврядування.

У школі, побудованій за демократичними принципами, кожний із колективів та об'єднань дорослих і дітей повинен мати право на самоврядування, самостійне вирішення своїх питань, задоволення потреб та інтересів у освітньому процесі.

Цьому можуть служити роздільні органи самоврядування:

- педагогічного колективу – збори трудового колективу, педагогічна рада, методична рада, методичні об'єднання вчителів, класних керівників, вихователів, малі педради, психолого-педагогічні консиліуми, профспілковий комітет тощо;
- учнівського колективу – збори (конференція) учнів, учком, рада класу, ради справи, різні учнівські комісії, штаби тощо;
- асоціація батьків школи – шкільні та класні батьківські збори (конференції), шкільні та класні батьківські комітети, комісії, секції, ради тощо.

¹⁶⁴ Чернышов А.С. Студенческое самоуправление: Социал.-психол.аспекты / А.С. Чернышов, Н.С. Степанов, И.С. Полонский и др.; научн. ред. С.М. Годин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1990.

Участь у реалізації соціальних проектів є основоположною ланкою соціалізації учнівської молоді, яка набуває практичного досвіду громадської діяльності. У процесі соціального проектування учні у першу чергу отримують навички партнерства та взаєморозуміння, лідерства та поваги до інших, ініціативності у прийнятті рішень, висловленні думок, практики відповідальності та реалізації індивідуальних і колективних справ.

Робота над соціальним проектом стає для учнів практикою регулювання міжособистісних відносин, становлення навичок ділового спілкування, оволодіння основами перспективного планування, прийняття рішень та усвідомлення відповідальності за їх виконання. Соціальна діяльність відкриває великі можливості для широкого використання такої форми роботи, як робота в команді. Для здійснення такого виду діяльності в команді розподіляються ролі, встановлюються спільні правила поведінки та соціальної взаємодії.

Демократичне самоврядування як спосіб організації життя учнівського колективу сприяє виробленню в учнів почуття господаря школи, вміння співпрацювати на принципах рівності, гласності, демократизму. Актуальність розвитку учнівського самоврядування великою мірою зумовлюється потребою становлення соціально активної особистості, яка визнає цінності демократії, вміє робити відповідальний вибір, здійснювати свої плани, налагоджувати співпрацю.

Самоврядування у школах, повинно розвиватись не шляхом збільшення кількості та створення яких-небудь нових органів управління, а шляхом розширення їхніх повноважень, підвищення відповідальності за результати навчання та виховання дітей і молоді¹⁶⁵. Іноваційний зміст діяльності органів шкільного самоврядування наразі доцільно спрямовувати на такі види діяльності:

- законотворчу (розробка, прийняття та реалізація шкільних, локальних актів);
- забезпечення школи основними організаційно-правовими параметрами освітнього процесу (режим роботи школи, заходи заохочення, покарання та відповідальність учасників шкільного життя, порядок прийому учнів до 1-го, 10-го та спеціалізованих класів);
- координуючу;
- співуправлінську;
- єднальну;
- представницьку;
- експертну.

Самоврядування в педагогічному (шкільному) колективі підвищує соціальну захищеність педагогів, сприяє встановленню сприятливого психологічного мікроклімату в колективі, зменшує можливість виникнення конфліктів у стосунках між працівниками. Воно дозволяє створити у школі активне педагогічне середовище, що характеризується високим рівнем творчості вчителів і вихователів, ефективною взаємодією в організації шкільного життя педагогів, батьків та учнів.

Самоврядування в педагогічному колективі впливає на стан учнівського самоврядування. Досвід показує, що там, де розвинене самоврядування в колективі педагогів, успішно діють і органи учнівського управління: учкоми, ради справи, старости, штаби, ради клубів і дитячих самодіяльних об'єднань і рухів.

Узагальнення матеріалів зазначеного дослідження переконує, що шкільне самоврядування в Україні знаходиться на стадії свого становлення. Вже є приклади успішного функціонування учнівських організацій в різних містах України. Але постає питання меж діяльності органів учнівського самоврядування, їх компетенції¹⁶⁶. Ставлячи за мету покращення якості управління освітнім закладом шляхом активізації діяльності учнів, адміністрація школи (ліцею, гімназії та ін.) повинна розуміти необхідність делегування певних адміністративно-розпорядчих та контрольних функцій органам самоврядування. Саме децентралізація та демократизація процесу управління освітнім закладом є необхідним кроком на шляху покращення якості управління освіти.

9.5. Управлінські кадри в освіті. Метод формування управлінської мережі

Чи повинен директор школи бути менеджером? Це бравада, данина моді чи вимога часу? Чи закономірність? Адже формування в Україні маркетингової економіки вимагає трансформації всіх суспільних інституцій, у тому числі системи освіти та управління сучасним навчальним закладом, де директор є менеджером і володіє такими напрямками управлінської діяльності: бачення стратегії та розвитку школи, керівництво та моніторинг навчально-виховного процесу, мотивацією та управлінням персоналом, внутрішньою та зовнішньою комунікацією тощо¹⁶⁷.

Організаційна структура загальноосвітніх навчальних закладів є ієрархічною. Відносини між керівниками і їх підлеглими в структурах управління реалізуються через такі цінності, як демократизм, колегіальність, плюралізм, альтернативність в баченні проблем і застосуванні способів їх дозволу, відповідальність. Відомо, що відповідальність за ухвалення рішення несе керівник. Суспільство сподівається на фундаментальність цієї відповідальності і чекає відповідної ефективності роботи сфери освіти. Важливою ознакою тут виступають ділові якості. Для розуміння суті і змісту відносин між індивідами і групами соціального прошарку управлінців істотне значення мають такі ознаки, як:

- наявність спеціальної підготовки менеджера освіти;
- досвід керівної діяльності;
- приналежність до тієї або іншої підсистеми освіти;
- визначальний стиль керівництва (авторитарний, демократичний, ліберальний).

¹⁶⁵ Професійні об'єднання педагогів: методичні рекомендації для керівників освітніх установ і вчителів / Під ред. академіка РАО д-ра пед. наук, проф. М. Потапника. – 2-е вид. – М.: Педагогічне суспільство Росії, 2002.

¹⁶⁶ Сірополко С. О. Історія освіти в Україні. – 2-ге вид. – Львів: Афіша, 2001. – С. 389.

¹⁶⁷ Адісес І. Ідеальний керівник. Чому ви не можете ним стати, і що робити з цього приводу. Нова парадигма менеджменту / І. Адісес. – К.: Видавничий дім «Кисево-Могиланська академія», 2006. – 266 с.

Можна задалегідь припускати можливі варіанти соціальних відносин в управлінських колективах залежно від того, до якого типу керівників відносяться їх «бос». Якщо йти за принципом різкої контрастності, то можна, як мінімум, звернути увагу на три типи:

- перший – діячі-мислителі;
- другий – чисті емпірики;
- третій – мрійники-утопісти.

Перші – це ті, хто, за великим рахунком, мало помиляється в практичних справах, бо вміє передбачати, хто вирішує проблеми школи не вчорашнього і не сьогоднішнього, а завтрашнього дня. Вони завжди проявляють гостроту професійного погляду, розуміння об'єктивної реальності, уміння оптимізувати соціальні відносини на користь глибинних завдань освіти.

Другим властива командирська рішучість. Для них незаперечний авторитет хвилиного успіху поза зв'язком його з еволюцією і неминучою залежністю від суміжних проблем. Як правило, вони не відразу помічають паростки нового, недостатньо охоплюють айсберг освіти, постійно спотикаються на несподіванках, породжених прагматичною замкнутістю. Їм неприємно всякий натяк на необхідність теоретичних знань. Але над собою вони майже завжди бачать ореол людей, які всі можуть. Вищі керівники в критичних ситуаціях найчастіше роблять ставку на них.

У третіх – колектив (за винятком скептиків) заховається з першого спілкування. Проте гіпноз захоплення ерудицією начальника випаровується у міру переходу до справи. У колективі наступає розчарування, і він розділяється на тих, хто чесно не підтримує порожніх мрійників, і тих, хто пристосовується до них. Це категорія керівників, що говорять з приводу шкільних проблем, але що не володіють організаторськими здібностями і готовністю до їх рішення. На жаль, аерозольна дія їх упевненості може підкорити кого-небудь з членів освітнього олімпу, і тоді їм забезпечений управлінський зліт. Поглиблена диференціація управлінських кадрів розширює екран соціальних відносин в освіті, які по головних питаннях протікають або з їх участю, або під їх дією.

Освітня організація передбачає вирішення керівниками закладів освіти, незважаючи на їх ранжування, таких актуальних завдань:

- підбір педагогічних кадрів та працівників районних, міських, обласних управлінь освіти;
- виділення рівнів управління та ступеню складності завдань, які вирішуються на кожному рівні, та функціональних обов'язків членів управлінського апарату;
- формування «управлінської команди» як «ядра» закладів освіти, їхнього «мозкового центру»;
- створення матеріально-технічної бази для успішного функціонування освітніх структур та розв'язання економічних проблем в сучасних соціально-економічних умовах;

- науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу (визначення філософсько-методологічних підходів, розробка освітніх технологій, комп'ютерних методик тощо);
- вивчає думку шкільного колективу щодо відповідності змісту навчання сучасним потребам учнів;
- привертає увагу батьків і широкої громадськості до вирішення проблем навчально-виховного комплексу;
- виступає з організаційними новаціями перед керівними інстанціями системи освіти;
- створення спеціальних соціальних, психологічних служб та забезпечення роботи соціальних педагогів у навчальних закладах.

Можливі наступні варіанти формулювань соціальних функцій:

Керівника районного (міського) відділу (управління) освіти:

- керує довіреним йому колективом;
- організовує виконання завдань вищих органів управління освітою;
- знаходить місцеві можливості підвищення ефективності навчально-виховного процесу в своєму регіоні;
- розробляє і реалізує власну політику впливу освіти на розвиток району (міста);
- вивчає потреби населення в створенні різних видів шкіл;
- організовує і ініціює цілеспрямовані міжшкільні відносини;
- виносить питання реформування освіти на розгляд вищих інстанцій.

Фахівці переконані, що реформи в освіті можливі тільки за умов підвищення якісного рівня управлінського складу, розвитку та модернізації системи підготовки менеджерів освіти.

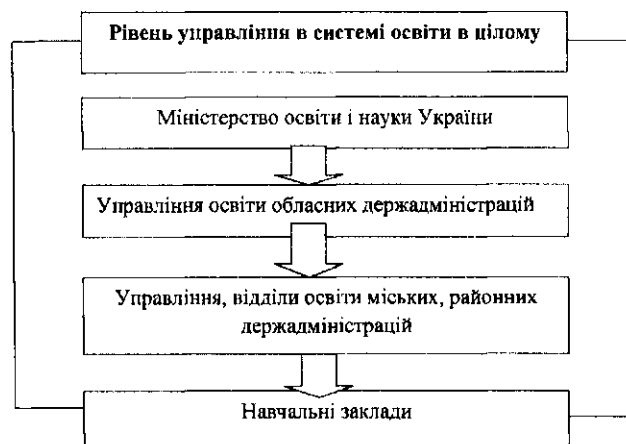
Сучасний керівник закладу освіти повинен:

- аналізувати стан колективу;
- розуміти мотиви поведінки своїх колег;
- спонукати підлеглих до продуктивної праці, стимулювати їхній професійний ріст;
- створювати сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі з метою максимального стимулювання продуктивності праці;
- давати підлеглим чіткі завдання, щоб вони розуміли, чого від них очікують та прагнули їх виконати;
- ефективно контролювати роботу підлеглих;
- об'єктивно оцінювати своїх підлеглих, визначати їхні можливості та інтереси;
- попереджувати і розряджати конфлікти в колективі;
- будувати ділові стосунки з підлеглими у відповідності з їхніми індивідуальними соціально-психологічними особливостями.

Що стосується управлінських кадрів освіти, то важко знайти інтеграл, за допомогою якого можна було б уніфікувати їх соціальні функції. Кадрам

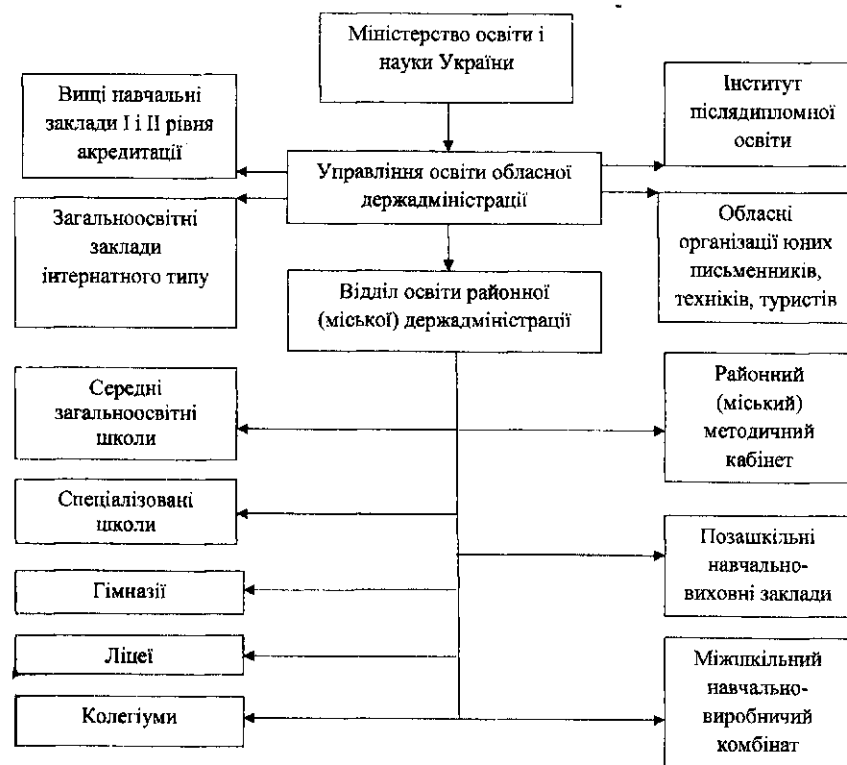
центральної системи освіти властиві дії мозкового, стратегічного порядку, обласних – оперативно-тактичного, а районних (міських) – більш практичного змісту. Першим в максимальній мірі властиві організаторські ролі. У других організаторські ролі підпорядковані вимогам мозкових структур. У третіх соціальні дії (у основній своїй частині) носять виконавчий характер. Що стосується директорського корпусу навчальних і виховних закладів, то він виступає творчим виконавцем нормативних актів, розроблених першими трьома структурами.

За рівнем управління в конкретній освітній організації є наступна схема: начальник обласного (міського, районного) управління освіти і науки, директор школи, ліцею ⇌ заступник начальника обласного (міського, районного) управління освіти і науки, директор школи, ліцею ⇌ інспектори управлінь освіти і науки, вчителі ⇌ об'єкт управлінського та педагогічного впливу (учні та батьки).

Для послідовного проведення державної політики в сфері загальної середньої освіти в Україні створені відповідні державні органи управління: Міністерство освіти і науки, Міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади загальної середньої освіти, управління освіти обласних державних адміністрацій, відділи освіти районних (міських) державних адміністрацій. Тому система органів державного управління загальною середньою освітою має наступний вигляд:

Схема 9.4.

У соціальній стратифікації системи освіти самостійне місце займає соціальний прошарок методичних працівників. Як виразників інтересів еталону педагогічної майстерності їх можна віднести до управлінського персоналу. Педагогічні методи методичних працівників можуть бути розглянуті як засоби перетворення соціальних вимог в особові якості. Навколо проблем соціалізації педагогічної практики, по суті, і будуються соціальні відносини як усередині самого соціального прошарку, так і у взаємодії з іншими соціальними шарами освіти. Крім того, соціальні відносини методичних працівників визначаються такими ознаками:

- досвід методичної роботи;
- посада в структурах методичної служби;
- зв'язок з навчально-виховними закладами.

Вертикаль між фахівцями, що володіють ключем до педагогічної майстерності, спонукає до суб'єктно-об'єктного варіанту соціальних відносин. На вказаному рівні будуються «посадові» відносини між працівниками різних

внутрішніх інституцій. Хоча і тут необхідно враховувати відмінності об'єктивного характеру. Очевидна різниця в змісті, формах і методах діяльності, наприклад, працівників районних методичних кабінетів і методистів обласного інституту удосконалення вчителів. Перші орієнтовані на «споживача» районного масштабу, другі – на оволодіння і дію на ситуацію районної множини. Все це визначається в практиці їх соціальних відносин. Цілком обґрунтованою визначається диференціація методичних кадрів за ознакою безпосереднього спілкування з навчальними закладами. І тут справа не тільки в тому, щоб зберегти форму «граючого тренера», постійно бачити внутрішнє життя школи, брати участь в ньому. Справжній методист-професіонал розуміє, що готового до вживання досвіду, яким володіє той або інший досвідчений, фактично немає.

Як відомо, діяльність методичних кадрів охоплює все поле системи освіти. Будучи фахівцями з мистецтва педагогічної майстерності, вони виробляють активатори дії на творчий потенціал як вчительського, так і керівного складів. Плідний вплив методичних кадрів випробовують на собі учні та студенти, батьки, всі члени суспільства, так або інакше зацікавлені системою утворення. Ясно, що вони більш за інші соціальні прошарки навчально-виховного комплексу володіють знаннями філософії і соціології освіти, соціальної і педагогічної психології. У інтеграційному (певною мірою загальному для всіх методичних структур) вигляді соціальні функції методичного працівника можна сформулювати таким чином:

- безперервний збір результатів позитивного досвіду фахівців системи освіти;
- систематизація і науковий аналіз освітнього досвіду;
- розробка найбільш раціональних моделей навчання, виховання і керівництва цим процесом;
- сприяння розвитку експериментальних (авторських) класів і шкіл;
- особиста участь в розповсюдженні навчально-виховних новацій;
- допомога вчителям і керівним кадрам освіти в їх систематичній теоретичній і методичній самоосвіті;
- забезпечення широкого розповсюдження досвіду освіти серед всіх шарів суспільства;
- заощадження накопиченого досвіду в національному «банку інформації».

9.6. Законодавча база освітньої діяльності в Україні

Нормативне забезпечення державного регулювання освітньої діяльності визначається:

- *Законами України, що регулюють освітню діяльність*: «Про освіту»; «Про дошкільну освіту»; «Про загальну середню освіту»; «Про позашкільну освіту»; «Про професійно-технічну освіту»; «Про вищу освіту». *Постанови Кабінету Міністрів України, що регулюють освітню діяльність*: «Про затвердження Положення про Державну акредитаційну комісію»; «Про затвердження Положення про порядок створення, реорганізації, ліквідації навчально-виховних

закладів»; «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»; «Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах»; «Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2010–2015 роки»; «Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки»; «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» на період до 2015 року»; «Про затвердження Державної цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2012–2015 роки».

- *Указами Президента України, що регулюють освітню діяльність*: Національна доктрина розвитку освіти; «Про затвердження Положення про Вищу атестаційну комісію»; «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні»; «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні».

- *Накази МОН, що регулюють відносини в сфері управління освітою*: «Про затвердження Заходів МОН України на виконання рішення Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України»; «Про затвердження Заходів Міністерства освіти і науки України щодо реалізації положень і завдань Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2013 рік»; «Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2015 роки»; «Про затвердження заходів, спрямованих на реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України»; «Про затвердження Концепції «Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи»; «Про затвердження Порядку проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти»; «Заходи МОН України стосовно забезпечення відповідності змісту підготовки робітничих кадрів державним вимогам щодо отримання права на провадження освітньої діяльності суб'єктами ліцензування, у тому числі приватними навчальними закладами, при проведенні ліцензування та атестації»; «Про порядок звітування керівників ВНЗ I–IV рівнів акредитації».

Правові передумови державної інноваційної політики закладені в Конституції України, в якій стаття 116 зобов'язує Кабінет Міністрів України забезпечувати здійснення економічної політики у сфері освіти, науки і культури.

...держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. (Офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 див. в Рішенні Конституційного Суду № 5-пр/2004 від 04.03.2004)

Максимально підвищено контроль за виконанням вищими навчальними закладами ліцензійних вимог. Чинні нормативні документи щодо процедур ліцензування та акредитації подані нижче.

Таблиця 9.3.

Реквізити	Назва нормативного документу
02.06.1993 № 161	Наказ Міносвіти України від 02 червня 1993 р. № 161 «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах»
20.01.1998 № 65	Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. № 65 «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)»
04.03.1998 № 86	Наказ Міносвіти України від 04.03.98 р. № 86 «Про введення в дію «Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) та про нормативне і навчально-методичне забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою»
31.07.98 р. № 285	Наказ Міносвіти України від 31.07.98 р. № 285 «Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою»
1/9-456 2008-07-03	Лист МОН «До уваги вищих навчальних закладів, які здійснюють прийом іноземних абітурієнтів»
1/9-413 2008-06-27	Лист МОН «Про інформацію щодо внесення вищих навчальних закладів до Державного реєстру та отримання довідки про внесення до реєстру»
1/9-221 2008-04-09	Лист МОН «Щодо відповідності ліцензованих обсягів контингенту студентів»
1/9-183 2008-03-25	Лист МОН «Щодо процедур ліцензування та акредитації»
1303 2007-12-20	Лист МОН «Про започаткування діяльності з надання освітніх послуг, збільшення або перерозподілу ліцензованого обсягу і форму заяви про ліцензування»
1/9-456 2007-08-01	Лист МОН «Щодо нострифікації іноземних документів про освіту»
668 2007-07-30	Наказ МОН «Про затвердження Примірного порядку розгляду, проходження та затвердження статутів вищих навчальних закладів, заснованих на приватній формі власності»
610 2007-07-13	Наказ МОН «Про затвердження зразків документів для внесення вищих навчальних закладів до Державного реєстру»
499 2006-06-30	Наказ МОН «Про Реєстр докторів наук, професорів» (Особова картка 2008 рік)
2043-л 2006-06-29	Наказ МОН «Про результати ліцензування, акредитації та атестації»

Реквізити	Назва нормативного документу
1/9-6 2005-01-14	Лист МОН «Щодо наявності ліцензії на надання повної загальної середньої освіти для виготовлення атестатів випускникам державних навчальних закладів»
2728-л 2004-12-27	Наказ МОН «Про затвердження рішення Державної акредитаційної комісії»
292 ДАК 2004-03-15	Витяг з протоколу ДАК «Вимоги до акредитації напряму (спеціальності) підготовки фахівців за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями»
1380 2003-08-29	Постанова КМУ «Про ліцензування освітніх послуг»
563 2003-08-20	Наказ МОН «Про затвердження Положення про визнання іноземних документів про освіту»
16 2002-01-14	Наказ МОН «Про затвердження Положення про експертну комісію та порядок проведення акредитаційної експертизи»
680 2001-10-15	Наказ МОН «Про затвердження Порядку оформлення, видачі, зберігання та обліку сертифікатів про акредитацію (їх дублікатів)»
228 1994-04-05	Постанова КМУ «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів»
27.08.2010 № 787	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра»
09.11.2010 № 1067	Наказ «Про введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо – кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787»
10.08.2011 р. № 865	Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»
№ 1475 20.12.2011	Наказ МОН «Про затвердження Положення про національну систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів»
№ 689 13.06.2012	Наказ МОН «Про затвердження Державних вимог до акредитації напряму підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу»
№ 1021 17.09.2012	Наказ МОН «Про затвердження примірних зразків документів, що додаються до заяв, для проведення ліцензування освітніх послуг у сфері дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти»

Правові аспекти управління освітньою діяльністю

Основним засобом легітимації суб'єкта господарювання є його державна реєстрація. Положення про умови створення НЗ передбачено статтею 18 Закону України «Про освіту». Нормами цієї статті надано право державним і місцевим органам, суб'єктам господарювання та громадянам створювати НЗ; поставлено за обов'язок НЗ мати власну назву, в якій має бути зазначений його тип та організаційно-правова форма; а за порядком створення, реорганізації та ліквідації НЗ відправлено до КМУ. Нормами статті 27 Закону України «Про вищу освіту» передбачено, що створення ВНЗ III або IV рівнів акредитації державної форми власності здійснюється КМУ (установчі документи див. вище); ВНЗ I або II рівнів акредитації державної форми власності – МОН та іншими центральними органами виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні ВНЗ; ВНЗ, що перебувають у власності АРК, – органами влади АРК; ВНЗ комунальної форми власності – органами місцевого самоврядування; ВНЗ приватної форми власності – власниками.

Для створення приватних НЗ необхідний дозвіл відповідної ради народних депутатів. Таким чином, статутні документи НЗ, створюваного на основі майна державної чи комунальної власності, розробляють фахівці відповідних державних органів. Ці або інші державні органи формують також склад вищих органів управління НЗ. Керівників структурних підрозділів зазвичай обирають або призначають на рівні самого НЗ згідно з його установчими документами. Перед створенням приватного НЗ проводяться загальні збори його засновників, на яких затверджуються установчі документи майбутнього НЗ, визначається склад та компетенція його органів управління.

Навчальні заклади у своїй діяльності керуються Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Положенням про загальноосвітній навчальний заклад», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 778, своїми Статутами та іншими нормативно-правовими актами.

Кожний навчальний заклад має свій Статут. Статуту навчальних закладів затверджені і зареєстровані рішеннями виконавчих органів. Відповідно закону України у НЗ існують Правила внутрішнього трудового розпорядку, затверджені керівниками закладу та головами профспілкового комітету, затверджені зборами трудових колективів про що свідчать протоколи цих зборів. Правила НЗ складені відповідно до наказу МОН від 20.12.1993 № 455 «Про Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників навчально-виховних закладів системи Міністерства освіти України».

Трудові відносини між адміністрацією та працівниками НЗ регулюються колективними договорами, що відповідає ст. 10 КЗпП України. Всі колективні договори ухвалюються на загальних зборах трудових колективів та реєструються у виконкомах. У керівників НЗ зберігаються посадові інструкції працівників, їх копії видаються працівнику. Посадові інструкції працівників затверджені керівниками закладів та головами ПК.

РОБІТЬ ВИСНОВКИ:

1. Структура, що склалася в Україні, державного управління освітою представлена різними органами законодавчої і виконавчої влади, які покликані регулювати широкий спектр проблем функціонування і розвитку системи освіти.

2. Основним суб'єктом управління діяльністю освітніх установ є держава. Специфіка системи методів та засобів державного регулювання відображає в їх правовій формі, загальнообов'язковому характері і спрямованості на забезпечення соціальних гарантій у сфері освіти.

3. Заклади освіти – це цілісне соціальне утворення, що має спеціальну структуру та виконує специфічні функції в суспільстві (навчання, виховання та розвиток підростаючого покоління). Основною метою діяльності освітніх організацій є забезпечення виховання, навчання і розвитку особистості.

4. Менеджмент освітніх організацій можна визначити як специфічний вид діяльності в освітніх організаціях, який безпосередньо несе відповідальність за досягнення поставлених перед організаціями цілей шляхом ефективного та продуктивного використання ресурсів.

5. Управління в системі освіти має взаємопов'язані внутрішню та зовнішню структури. Аналіз внутрішньої структури передбачає висвітлення суті та природи процесу управління. Зовнішня структура управління передбачає аналіз рівня управління та конкретної прямої управлінської діяльності.

Читайте. Думайте.

Питання для самоперевірки

1. Соціологічні парадигми управління.
2. Блокова організація та рівні управління освітою.
3. Демократизація суспільства та зміни в державному управлінні освітою.
4. Характеристика управлінських кадрів галузі освіти.

Контрольні тести

1. Викреслити те, що випадає з логічного переліку.

1.1. Освітній менеджмент, педагогічний менеджмент, дидактичний менеджмент, управлінський менеджмент.

1.2. Міністр, начальник управління освіти, інспектор, директор НЗ.

2. Вибрати правильну відповідь.

2.1. Сучасні дослідники зазвичай вивчають суть та принципи управління системою освіти на рівні середньої освіти:

- а) так;
- б) ні.

2.2. Освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти в Україні:

- а) кандидат та доктор наук;
- б) бакалавр, спеціаліст, магістр;
- в) доцент, професор, академік.

2.3. Не є обов'язками викладача ВНЗ:

- а) читання лекцій та проведення семінарів;
- б) створення навчальних програм;
- в) складання розкладу занять;
- г) індивідуальне консультування студентів.

І Питання для самостійного опрацювання

- 1. Що таке управління?
- 2. Чого досягають в результаті планування діяльності освітніх організацій?
- 3. Як взаємодіють внутрішня та зовнішня структури управління?
- 4. Що таке педагогічний менеджмент?
- 5. Як співвідносяться між собою принципи гуманізації та демократизації управління середньою освітою?

Джерела та рекомендована література:

- 1. Андиева М.С. Средства государственного управления образованием / М.С. Андиева // Право и образование. – 2004. – № 1. – С. 134–148.
- 2. Дмитренко Г.А. Стратегический менеджмент в системе образования: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 1999. – 174 с.
- 3. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; под общ. ред. Е.Ю. Усик; [сост.: В.И. Астахова и др.]. – Х.; Изд-во НУА, 2007. – 524 с.
- 4. Заєць О. Поняття «управління освітою» в системі соціального управління / О. Заєць // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 57–62.
- 5. Карамушка Л.М. Психологія управління / Л.М. Карамушка – К.: Міленіум, 2003. – 344 с.
- 6. Коломийський Н.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) / Н.Л. Коломийський – К.: МАУП, 2000. – 286 с.
- 7. Крушельницька О.В. Управління персоналом: Навчальний посібник. Видання друге, перероблене й доповнене. / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук – К., «Кондор». – 2005. – 308 с.
- 8. Мішкова Т. Правовий статус керівників педагогічних та науково-педагогічних працівників вищих закладів освіти // Право України. – 1998. – №6. – С. 40–50.
- 9. Островерхова Н.М., Даниленко ЛЛ. Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект: Монографія. – К.: Школяр, 1995. – 302 с.
- 10. Справочник менеджера образования. – В 2-х т. / Сост. В.С. Гиршович. – М.: Новая школа, 1995. – Т.1 – 400 с; Т.2 – 400 с.
- 11. Управление развитием школы: Пособие для руководителей образовательных учреждений / Под ред. М.М. Поташника, В.С. Лазарева. – М.: Нов. школа, 1995. – 464 с.

- 12. Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції. 28–30 жовтня 1998 р. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 336 с.
- 13. Шарая С.Б. Управління системою вищих навчальних закладів освіти недержавної форми власності в Україні: Автореф. дис. канд. наук з державного управління. – К, 1999. – 19 с.
- 14. Шереги Ф.Э. Социология образования: прикладной аспект. / Ф.Э. Шереги, В.Г. Харчева, В.В. Сериков – М: Юрист, 1997. – 304 с.
- 15. Шульга Л.А. Українська система управління освітою: поступ до демократичного виміру / Л.А. Шульга // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 65–71.

ГЛОСАРІЙ

Автономія закладу – право закладу вищої освіти / вищого навчального закладу приймати рішення щодо статутної діяльності, зокрема освітньої, дослідницької, видавничої, адміністративної, кадрової, фінансової, іншої, згідно із законодавством. Автономія є умовою реалізації інтелектуально-інноваційного потенціалу, сприяє ефективному здійсненню місії (призначення) і візії (бачення), завдань і функцій закладу.

Адаптивність – (від латів. *adaptare* – пристосовувати) здібність до пристосування: 1) здібність до пристосування систем, що самоорганізуються, до умов середовища, що змінюються; 2) у теорії Т. Парсонса А. – речово-енергетична взаємодія із зовнішнім середовищем, одна з функціональних умов існування соціальної системи разом з інтеграцією, досягненням мети і збереженням ціннісних зразків.

Академічний ступінь – освітня кваліфікація, що присуджується закладом вищої освіти / вищим навчальним закладом за результатами успішного виконання освітньої / навчальної програми вищої освіти, наприклад, ступінь бакалавра, магістра, доктора.

Академія – вищий учбовий заклад, який здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців з освітньо-професійних програм всіх рівнів у окремій певній галузі знань і виробництва, проводить фундаментальні і прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення.

Акредитація – періодичне оцінювання і визнання уповноваженими державними та / або громадськими органами діяльності закладів вищої освіти / вищих навчальних закладів, освітніх / навчальних програм як таких, що відповідають встановленим вимогам, нормам, стандартам.

Бакалавр – назва академічного ступеня (кваліфікації), що присуджується після завершення першого етапу (підрівня) 5-го рівня за Міжнародною стандартною класифікацією освіти, першого циклу вищої освіти в болонській класифікації та відповідає 6-му рівню Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя. Здобуття кваліфікації (академічного ступеня) бакалавра зазвичай потребує 180–240 кредитів ЄКТС.

Болонська декларація – підписана в 1999 році в Болонії представниками органів влади, які відповідають за вищу освіту в 29 європейських країнах. Цією декларацією визначено три основну мету країн-учасниць: міжнародна конкурентоспроможність, мобільність і попит на ринку праці.

Болонський процес – процес інтеграції європейської вищої освіти з метою підвищення його конкурентоспроможності. Початок Б. п. поклала Сорбонська декларація, яка була підписана в Сорбоні 25 травня 1998 року.

Вертикальна мобільність в освіті – зв'язок між всіма ступенями освіти, завдяки якій учні і студенти можуть переходити без втрат часу від нижчих до вищих рівнів освіти.

Види і типи навчальних закладів – ділення всієї мережі учбових закладів відповідно до різних критеріїв: формою фінансування (державні і недержавні), рівнем підготовки (загальні і спеціальні), відношенням до релігії (світські і релігійні), інші. Багатокритерійне розділення навчальних закладів пов'язане з необхідністю реалізації мети освіти, в широкому сенсі цього слова, як підготовки: всесторонньо розвиненій особі; батька або матери родини; доброчесного громадянина; добросовісного кваліфікованого працівника.

Вища освіта – формальна освіта, що надається на найвищих (5-му і 6-му) освітніх рівнях за Міжнародною стандартною класифікацією освіти в університетах, інших закладах вищої освіти / вищих навчальних закладах та відповідає 5–8 рівням Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя.

Вищий навчальний заклад – це суб'єкт освітньої діяльності, який функціонує з метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави. Головними завданнями є: здійснення освітньої діяльності певного напрямку, що забезпечує підготовку фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів і відповідного стандартам вищої освіти; здійснення наукової і науково-технічної, творчої, мистецтвознавчої, культурно-виховної, спортивної оздоровчої діяльності; забезпечення виконання державного замовлення і договорів на підготовку фахівців з вищою освітою; здійснення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів. ВУЗ в своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, ухвалами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, декретами, ухвалами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, нормативними актами Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств.

Галузь освіти – основна предметна область освіти. За Міжнародною стандартною класифікацією освіти галузь (поряд з рівнем) освіти є базовою наскрізною класифікаційною змінною освітніх програм.

Гімназія – це загальноосвітній навчальний заклад, що забезпечує здобування загальної середньої освіти підвищеного рівня, розвиток індивідуальних творчих здібностей, формування інтелектуальної, висококультурної особи.

Глобалізація – багатоаспектне явище, що надає якнайглибшу перетворюючу дію на всі сфери суспільного буття, зокрема на сферу освіти. Це пов'язано з процесами становлення транснаціональної освіти, міжнародних гарантій якості освіти, регіональної і міжрегіональної кооперації освітніх систем. Г. має економічний, політичний, культурний і технологічний аспекти. Процеси Г. диктують сьогодні міру не просто оновлення змісту освіти в масштабах всієї планети, а повну зміну освітньої парадигми.

Гуманізація освіти – спрямованість всього освітнього процесу на людину, його благо, розвиток його завдатків, формування його свободи і відповідальності, задоволення його потреб в знаннях, заміна предметноцентричної системи навчання системою антропоцентричної; зміна стратегічних цілей освіти і повне підпорядкування його інтересам людини.

Гуманітаризація освіти – головний напрям оновлення освіти на етапі переходу людства від індустріальної до техногенної цивілізації, що припускає поворот освіти до цілісного сприйняття миру і культури, перш за все, до олюднення знань і формування гуманітарного, системного мислення. В умовах могутності сучасної цивілізації і взаємин, що ускладнюються, між людиною і природою всі зусилля людства – і саме в цьому вищий сенс гуманітаризації освіти – повинні бути зосереджені на підготовці людини до людських відносин з природою на озброєнні його розумінням свого місця і ролі в подальшому розвитку цивілізації.

Дисципліна – 1) галузь наукового знання; учбовий предмет, 2) певний порядок поведінки людей, що відповідає нормам, що склалися в суспільстві, має рацію і моралі, а також вимогам тієї або іншої організації.

Доктор – назва академічного ступеня (кваліфікації), що присуджується за результатами успішного завершення найвищого (6-го) освітнього рівня за Міжнародною стандартною класифікацією освіти або третього циклу за болонською класифікацією вищої освіти.

Дослідження – вид систематичної пізнавальної діяльності, найважливіший спосіб наукового пізнання, направлений на виявлення природи і суті, характеру, особливостей об'єкту, що вивчається, визначення непрямих його об'єктивних і суб'єктивних чинників, отримання нових знань і інформації. У наукознавстві зазвичай виділяють два рівні досліджень – емпіричний і теоретичний, які по суті своїй і цілям розрізняються конкретно-прикладним і аналітичним характером. Будь-яке д. обов'язково будується на певних методологічних підходах і використовує відповідні поставленим цілям методи отримання достовірних наукових знань.

Дослідження соціологічне – дослідження соціальних об'єктів, відносин, процесів, направлене на отримання нової інформації і виявлення закономірностей суспільного життя на основі теорій, методів і процедур, прийнятих в соціології.

Забезпечення якості – сукупність процедур, що застосовуються на інституційному (внутрішньому) та національному і міжнародному (зовнішньому) рівнях для якісної реалізації освітніх / навчальних програм і присудження кваліфікацій.

Загальна середня освіта – освіта, що отримується в загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях, професійно-технічних вивчали шах, технікумах і коледжах. Основними завданнями цього ступеня шкільної освіти є не тільки навчання читанню, листу і рахунку, але і виховання і розвиток особи дитини, оволодіння ним первинними знаннями про природу, суспільство і людину, заснованими очним чином на культурно-історичному матеріалі своєї рідної місцевості; навиками навчальної і загальнотрудової діяльності культурою мови, міжособових відносин; основами особистої гігієни і здорового способу життя.

Знання – віддзеркалення об'єктивних характеристик дійсності в свідомості людини. Знання – ідеально, тому для свого буття воно потребує об'єктивізації, яка здійснюється в продуктах праці, технології, соціальних інститутах, предметах культури.

Європейська система кредитів (ECTS) – розроблена як спосіб поліпшення визнання освіти для навчання за кордоном. Вона є інструментом, що гарантує прозорість і що дозволяє встановлювати зв'язки між учбовими закладами, розширювати можливості вибору для студентів.

Індивідуальний учбовий план студента – перелік змістовних модулів, які сформовані на основі освітньо-кваліфікаційної програми підготовки і структурованої логічної схеми підготовки з урахуванням індивідуальних потреб студентів.

Інноваційність – здібність до інновацій, тобто до таких явищ, яких не було на попередній стадії розвитку, але які з'явилися на даній стадії і знайшли собі місце в загальній сукупності інституту освіти. І. може виявлятися або в результаті внутрішніх процесів в системі освіти як здібність до винаходів і нововведень, або як реакція на дію зовнішніх чинників.

Інститут – вищий учбовий заклад або структурний підрозділ університету академії, яке здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців з освітньо-професійних програм всіх рівнів у певній галузі науки, виробництва, утворення, культури і мистецтва, проводить наукову і науково-виробничу діяльність, має високий кадровий і матеріально-технічний потенціал.

Інституціоналізація – 1) утворення стабільних зразків соціальної взаємодії, заснованої на формалізованих правилах, законах, звичаях, ритуалах; 2) правове і організаційне закріплення форм поведінки, відносин і т. д.; 3) що склалися в суспільстві утворення інституту.

Інтернаціоналізація освіти – представлення всім державам і їх громадянам рівних прав на користування освітніми послугами в будь-якій точці земної кулі.

Інформальна освіта – освіта, що зовні не організована, тобто неофіційна, самоорганізована освіта (самоосвіта): наприклад, прослуховування окремих лекцій або читання книг і журналів. Близьке до інформальної освіти за значенням є інформальне навчання.

Кваліфікація – (від лат. qualis – який за якістю і facere – робити) рівень розвитку здібностей людини, що дозволяє виконувати трудові функції певного ступеня складності в конкретному виді діяльності. К. визначає об'єм теоретичних знань і практичних навиків, якими володіє людина, є його найважливішою соціально-економічною характеристикою. Швидкість освоєння К. залежить від відповідності характеру і змісту виконуваних робіт схильностям людини. У досягненні високого рівня К. велике значення має обґрунтований вибір професії» якому сприяє організація професійної орієнтації.

Компетентність (від компетентний) (від латів. competens (compctentis) – відповідний, здатний) – 1) володіння компетенцією; 2) володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь. До. можна розглядати а виді своєрідної суми навиків, властивих індивідуумові який поєднує кваліфікацію в сенсі цього слова соціальні поведінкові характеристики і здатність працювати в групі, ініціативність, готовність до ризику.

Компетенція / компетенції – надані (наприклад, нормативно-правовим актом) особі (іншому суб'єкту діяльності) повноваження, коло її (його) службових й інших прав і обов'язків. Слід відрізнити поняття компетенції / компетенцій від компетентності / компетентностей як набутих реалізаційних здатностей особи.

Комунікація – взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності, зокрема для здійснення освіти, навчання.

Консерваторія – вищий учбовий заклад, який здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців з освітньо-професійних програм всіх рівнів в області культури і мистецтва – музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення. Навчання в консерваторії припускає всебічну теоретичну і практичну підготовку музикантів до професійної виконавської і педагогічної діяльності.

Кредити – числовий еквівалент оцінки, призначеної для розділів курсу з метою охарактеризувати учбове навантаження студента, необхідне для їх завершення.

Куратор – в сучасній вітчизняній системі вищої освіти К. – викладач, за яким закріплена організаційно-виховна робота в студентській групі.

Курс – у світовій практиці частина освітньої / навчальної програми, яка зазвичай є автономною і оцінюється окремо та характеризується конкретним набором результатів навчання і відповідними критеріями оцінювання. Освітня / навчальна програма, як правило, складається з певної кількості курсів. За навчальним навантаженням студента курс характеризується певною (рекомендовано уніфікованою або кратною) кількістю кредитів ЄКТС Курс – синонім до вітчизняного терміну «навчальна дисципліна / модуль» у освітній / навчальній програмі. У певних випадках курс означає освітню / навчальну програму в цілому.

Ліцей – це професійно орієнтований учбовий заклад, що забезпечують завершення загального середнього утворення підвищеного рівня на завершальному ступені з професійною профільною підготовкою по напрямках і спеціальностях вищої школи. Вони створюються, як правило, при вищих учбових закладах або на базі наукових установ, культурних центрів, середніх шкіл, що мають в своєму розпорядженні необхідний кадровий і учбово-матеріальний потенціал.

Ліцензування – процес, за яким урядовий орган надає офіційний дозвіл: 1) освітнім / навчальним програмам на реалізацію до отримання акредитації; 2) закладам освіти для виконання конкретних функцій. У національній практиці вищої школи ліцензування – процедура визнання уповноваженим органом спроможності закладу вищої освіти / вищого навчального закладу розпочати освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти, відповідних ступенів і кваліфікацій згідно з вимогами стандартів вищої освіти та державними вимогами щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Особовоорієнтоване навчання – вид навчання, направлений на розвиток цілісних соціальних властивостей що вчиться і включення індивіда в систему соціальних відносин за допомогою активної наочної діяльності і спілкування.

Магістр – назва академічного ступеня (кваліфікації), що присуджується після завершення другого етапу (підрівня) 5-го рівня за Міжнародною стандартною класифікацією освіти або другого циклу вищої освіти в болонській класифікації. Зазвичай реалізація магістерської освітньої / навчальної програми вимагає попереднього освіти на бакалаврському підрівні, циклі (у цьому разі потребує 60–120 кредитів ЄКТС). У певних випадках можлива інтегрована магістерська підготовка в межах двох етапів (підрівнів, циклів) на базі повної (завершеної) середньої освіти (сумарно 300–360 кредитів ЄКТС).

Макросоціологічні аспекти дослідження проблем освіти – дослідницькі стратегії, увага в яких концентрується на місці освіти в соціумі, ефективності його функцій, взаємозв'язку з іншими сферами, системному характері утворення.

Маркетинг освіти – вид діяльності, направлений на вивчення стратегії і тактики взаємин суб'єктів ринку освітніх послуг, освітніх установ, організацій-споживачів, осіб структур, що навчаються, посередницьких, які проводять, продають, купують і споживають освітні послуги.

Методи н методики соціологічного дослідження системи освіти – різновид способів пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя з метою побудови і обґрунтування системи знань в області системи освіти; а також різноманіття засобів адаптації загальнотеоретичних і методологічних принципів соціологічного дослідження до унікальних особливостей конкретної дослідницької ситуації або якого-небудь класу таких ситуацій, до специфіки вирішуваних дослідником завдань, до особливостей предмету, що вивчається, і об'єкту, до організаційно-економічних особливостей системи освіти.

Мікросоціологічні аспекти дослідження – дослідницькі стратегії, увага в яких концентрується на суб'єктах і соціальних механізмах діяльності в системі освіти.

Мобільність – ключовий принцип формування європейських просторів вищої освіти і досліджень, що передбачає різноманітні можливості для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів у цих просторах з метою академічного і загальнокультурного взаємозбагачення, слугує забезпеченню цілісності зазначених європейських просторів. Важливу роль у забезпеченні мобільності відіграють основні інструменти Болонського процесу – Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, Додаток до диплома, а також європейська і національні системи забезпечення якості вищої освіти.

Модуль – навчальний компонент освітньої / навчальної програми, у якій кожний такий компонент містить однакову або кратну кількість кредитів ЄКТС (наприклад, 5, 10, 15). У різних країнах, освітніх документах модуль може означати компонент освітньої / навчальної програми, курс, навчальну дисципліну, групу навчальних дисциплін.

Навчально-виховні послуги (освітні послуги) – основний товар, що проводиться в навчальних закладах.

Навчально-науково-виробничий центр – якісно нова форма підготовки висококваліфікованих працівників і фахівців. Його головними завданнями є: формування загальної культури тих, що навчаються; самовизначення особи,

створення умов для її самореалізації; дотримання закону про права дітей, прийнятого ООН; надання що вчиться оптимальних можливостей для здобування широкої загальної освіти; підготовка фахівців з масових професій виробництва; оволодіння іноземними мовами, а також навиками в області механізованої обробки інформації; отримання прибутку від практичної діяльності Учбового центру для подальшого розвитку матеріально-технічної і соціальної бази.

Наукова школа – колектив однодумців, які розробляють життєво важливі для суспільства наукові проблеми під керівництвом відомого в даній області дослідника, що має теоретичні і практичні результати своєї діяльності, визнані в наукових кругах і сфері виробництва.

Наукові кадри – учені, які по основному місцю роботи і відповідно до трудового договору професійно займаються науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю і мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності вченого ступеня або вченого звання.

Неформальна освіта – додаткова освіта, що доцільно організована, проте не завершується наданням кваліфікації певного рівня (етапу, циклу) формальної освіти.

Освіта – 1) сукупність систематизованих знань, умінь і навиків, придбаних індивідом самостійно або в процесі навчання в спеціальних учбових закладах; 2) соціальний інститут, що виконує функції підготовки і включення індивіда в різні сфери життєдіяльності суспільства, залучення його до культури даного суспільства.

Об'єкт соціології освіти – це сфера освіти, тобто те соціальне середовище, де розгортається функціонування процесів освіти, діють певні суб'єкти у формі різноманітних учбових занять (навчаючи, підтримуючи процес учення) в ситуаціях, що складаються в ході таких занять, з певною системою взаємин людей, з їх інституційною і неінституційною організацією.

Освіта безперервна – організація і здійснення освіти за принципом, який сприяє забезпеченню послідовності і спадкоємності засвоєння знань, їх постійного вдосконалення і оновлення. О. б. припускає інтеграцію всіх його ступенів і видів (дошкільне, шкільне, професійне, професійне для поста) в цілісну систему, що забезпечує можливість оновлення і поповнення знань впродовж всього життя людини.

Освітні кваліфікації – кваліфікації, що присуджуються в освітній системі на основі освітніх стандартів.

Освітні стандарти – стандарти, що виробляються в освітній системі для забезпечення освіти певного рівня (підрівня, етапу, циклу) і присудження відповідних освітніх (академічних) кваліфікацій (ступенів).

Освітній компонент – самодостатня і формально структурована частина освітньої / навчальної програми (наприклад, курс, модуль, навчальна дисципліна, семінар, виробнича практика тощо).

Освітня програма – узгоджена сукупність освітніх компонентів (навчальних дисциплін, модулів, практик тощо), що визнана необхідною для присудження певної кваліфікації та описана результатами навчання в термінах компетентностей.

Предмет соціології освіти – це вивчення закономірностей функціонування і розвитку освіти, його взаємодія і взаємовплив на розвиток суспільства, соціальних спільнот, різних шарів і груп, їх відносин між собою в процесі життєдіяльності.

Присудження ступеня / кваліфікації – акт надання студентові певного академічного ступення / кваліфікації за результатами успішного виконання відповідної освітньої / навчальної програми.

Проблеми освіти – сукупність проблем, що об'єктивно виникають в процесі функціонування і розвитку системи освіти, суперечності, завдання, що вимагають вирішення засобами соціального управління.

Професійні кваліфікації – кваліфікації, які надаються з урахуванням професійних стандартів, що діють у сфері праці, і відображають здатність особи виконувати завдання і обов'язки певного виду професійної діяльності. За суб'єктом надання професійні кваліфікації поділяються на кар'єрні (надаються у сфері праці) та освітні (надаються у сфері освіти). Поміж професійних кар'єрних кваліфікацій – кваліфікаційні розряди, ранги, класні чини, категорії, звання тощо.

Професійно-технічна освіта – вид освіти, безпосереднім чином пов'язаний з потребами виробництва, з оперативною і порівняно швидкою формою включення молодих людей в життя. Вона безпосередньо здійснюється в рамках великих виробничих організацій або державною системою освіти.

Професійно-технічний навчальний заклад – це учбовий заклад, який забезпечує реалізацію потреби громадян в професійно-технічній освіті, оволодінні робочими професіями, спеціальностями, кваліфікацією, відповідною їх інтересам, здібностям, стану здоров'я. Сьогодні в Україні існують такі типи професійно-технічних учбових закладів: професійно-технічний заклад відповідного профілю, професійне училище соціальної реабілітації, вище професійне училище,

професійно-художнє училище, художнє професійно-технічне училище, вище художнє професійно-технічне училище, училище-агрофірма, вище училище-агрофірма, училище-завод, центр професійно-технічної освіти, учбово-виробничий центр, центр підготовки і перепідготовки робочих кадрів, учбово-курсний комбінат, учбовий центр і інші типи учбових закладів, які дають професійно-технічну освіту.

Профіль навчання – сукупність основних типових характеристик освітньої / навчальної програми, що відображають специфіку спрямування вищої освіти. Серед таких характеристик – орієнтація освітніх / навчальних програм, що визначає їх тип (А – теоретичний, академічний, В – практичний, професійний). Орієнтаційні типи характерні для всіх рівнів і циклів вищої освіти – бакалаврського, магістерського, докторського

Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти – всеохоплююча рамка (шкала) кваліфікацій, яка розроблена для закладів вищої освіти / вищих навчальних закладів Європи, прийнята на Бергенській конференції (2005 р.), описує три послідовні цикли вищої освіти: перший, включаючи короткий, (бакалаврський), другий (магістерський) і третій (докторський). Для опису кваліфікаційних рівнів рамки використовуються Дублінські дескриптори, що складаються з п'яти видів компетентностей (результатів навчання): знання і розуміння; застосування знань і розуміння; формування суджень; комунікація; здатність для подальшого навчання, розвитку, а також кредитний вимір для першого і другого циклів.

Ранжування закладів вищої освіти – процес і механізм порівняння показників діяльності закладів вищої освіти / вищих навчальних закладів (та / або освітніх / навчальних програм) за певними критеріями та визначення відповідних рейтингів. Серед авторитетних світових рейтингів – «Таймс» (Times-QS), який визначає 200 найкращих університетів та їм еквівалентних закладів, і «Шанхайський» (Академічний рейтинг університетів світу – ARWU), ранжує 500 університетів та еквівалентних закладів світового класу.

Реформа освіти – система заходів, що планомірно реалізуються, ініційована і контрольована відповідними органами управління, об'єднана єдиною програмою, направлена на вдосконалення існуючого механізму функціонування сфери освіти, її змістовного наповнення і використовуваних форм відповідно до вимог суспільства, що трансформується.

Самоосвіта особи – вид вільної пізнавальної діяльності особи, направлений на становлення освітнього потенціалу, накопичення, систематизацію і оновлення знань. Здійснюється за індивідуально виробленою програмою. Ініціюється, прямує, регулюється, контролюється самою особою. У сучасних умовах реалізується, головним чином, через самообразовательное читання в певній системі і по-

слідовності. С. о. – основний метод продовження освіти, збагачення і оновлення системи знання, отриманих в загальноосвітній і професійній школі. Воно є складовою частиною процесу самовиховання, самоудосконалення особи і виступає засобом становлення і розвитку інтелектуальною, етичною, професійною, політичною, правовою, естетичною і інших видів культури особи. Залежно від спрямованості інтересів особи виділяють: професійну, правову, художньо-естетичну, етичну, економічну і інші види самоосвіти особи.

Саморозвиток – одна з форм саморуху систем, що має позитивну (прогресивну) спрямованість. Джерело С. – внутрішні суперечності, властиві суб'єктові. Одна з властивостей людини – змінювати в прогресивному напрямі свій внутрішній світ. формалізувати і розвивати навик, вміння, здібності, виробляти індивідуально і соціально необхідні соціальні властивості і якості. З особи здійснюється як в неусвідомлених формах (наслідування, психологічне зараження, гра, стихійна адаптація і ін.). коли індивід не задається метою змінити себе власними зусиллями, так і в усвідомлених – самоконструювання, самотворення, самоудосконалення, в основі яких лежить ціленаправлена діяльність особливого роду.

Самореалізація особи – всебічна актуалізація і здійснення внутрішнього, властивого людині потенціалу н сенсу життя в одній йди багатьох сферах соціальної діяльності, через розкриття здібностей і втілення цілей, планів, програм з користю для себе і на користь суспільства.

Сертифікація – процес, за яким уповноважений орган підтверджує досягнення встановлених стандартів якості та зазвичай надає відповідні права суб'єкту діяльності. Для вищої освіти надання відповідного сертифікату, диплому або звання формально означає, що результати навчання опановані студентом, оцінені та визнані компетентним органом згідно із визначеним стандартом.

Система – це предмет, явище або процес, що складається з якісно певної сукупності елементів, які знаходяться у взаємних зв'язках і відносинах, утворюють єдине ціле і здатні у взаємодії із зовнішніми умовами свого існування змінювати свою структуру. Істотними рисами будь-якої системи є цілісність і інтеграція.

Соціальний інститут освіти – ознаками його є: соціальні функції навчання і виховання, що підкоряються суспільним потребам; наявність суспільно вироблених форм освітніх установ, їх організація і положення в суспільстві, а також певних осіб, що здійснюють функціонування даного інституту, їх статус в суспільстві; наявність регуляторів по функціонуванню даних установ і осіб, що беруть участь в освітній діяльності, тобто свідомо поставлених цілей, законів, що визначають діяльність установ, має рацію і обов'язки осіб, що реалізують ці права і обов'язки, методи освітньої діяльності (методи навчання, виховання), матеріально-технічні засоби (економічну базу).

Соціокультурна парадигма – сукупність філософських, загальнотеоретичних і метатеоретичних підстав.

Соціологія освіти – галузь соціологічного знання, що розглядає освіту як соціальний інститут і соціокультурний процес передачі соціального досвіду від одного покоління до іншого. Предметом соціології освіти є вивчення закономірностей функціонування і розвитку освіти, його взаємодія і взаємовплив на розвиток суспільства, соціальних спільнот, різних шарів і груп, їх відносин між собою в процесі життєдіяльності.

Соціологія самоосвіти – галузь соціологічного знання, предметом якої є самоосвіта як системне явище: вид вільної пізнавальної діяльності особи; індивідуальна і соціальна потреба (цінність); засіб соціалізації і індивідуалізації, саморозвитку і самореалізації особи; структурний елемент, підсистема, метод освіти; його місце і роль (соціальні функції) в структурі способу життя, системі життєдіяльності соціальних груп, спільнот і суспільства; соціальна детермінація самоосвіти, соціальна регуляція і соціальне управління цим феноменом; взаємодія самоосвіти як виду соціального конструювання і творчості з соціальними інститутами освіти і науки; рівні, види, типи, характер реалізації самоосвіти як способу накопичення, систематизації і оновлення знань; динаміка самоосвітньої активності різних груп населення.

Статусні характеристики – соціальні ознаки, що визначають позицію індивіда або групи в соціальній структурі суспільства. С. х. обумовлені як природними ознаками (пів, вік і т. д.), наказаними (соціальне походження), так і досягнутими (освіта, професія, спосіб життя, матеріальне положення і ін.).

Студент – особа, яка залучена до формальної освітньої / навчальної програми вищої освіти.

Студентство – соціально-демографічна група, що складається з молоді, що навчається у вищих навчальних закладах. Істотна соціальна межа С. – його близькість по характеру діяльності, інтересам, орієнтаціям до соціальної групи інтелігенції. Цим же визначається і внутрішня неоднорідність С. не тільки по соціальному походженню, національності, демографічним ознакам, але, перш за все, по рисах професійної зовнішності, близьких до рис відповідних загонів фахівців. Нетривале перебування в цій групі (4–5 років) є однією з форм соціального переміщення і служить свого роду сходинкою переходу молоді з різних соціальних груп в професійні групи працівників розумової праці вищої кваліфікації.

Ступінь – офіційна освітня кваліфікація, яка присуджується закладом вищої освіти / вищим навчальним закладом після успішного завершення відповідної освітньої / навчальної програми. Порівняно з академічним ступенем є більш широким поняттям, оскільки охоплює також професійні освітні кваліфікації.

Технікум (училище) – вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, інституту, яке здійснює підготовку висококваліфікованих фахівців з освітньо-професійних програм молодшого фахівця, має необхідний кадровий потенціал і матеріально-технічну базу.

Трансфер – процес зарахування кредитів, присвоєних в одному освітньому закладі і визнаних в іншому, як правило, з метою отримання (присудження) кваліфікації.

Уміння – здатність до застосування знань і розуміння для виконання завдань та розв’язання проблем. Уміння бувають когнітивними (інтелектуально-творчими) на підставі логічного, інтуїтивного, творчого мислення або практичними на основі спритності, майстерності з використанням методів, матеріалів, інструкцій й інструментів.

Університет (класичний університет) – багатопрофільний вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців вищої освіти по широкому спектру природних, гуманітарних, технічних і інших напрямів науки, техніки і культури по освітньо-професійних програмах всіх рівнів, проводить фундаментальні і прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, сприяє розширенню наукових знань і здійснює культурно-просвітницьку діяльність серед населення, має розвинену інфраструктуру наукових і науково-виробничих підприємств і організацій, високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності.

Формальна освіта – освіта, що призводить до присудження кваліфікації (кваліфікацій) у межах певного освітнього рівня (етапу, циклу) і здійснюється в закладах освіти. За даними Організації економічного співробітництва і розвитку формальна освіта зазвичай актуальна для осіб віком до 40 років, для старшого віку її роль у навчанні впродовж життя значно знижується.

Школа – середній навчальний заклад, покликаний забезпечити систематичні знання, уміння а навички, необхідні для продовження загального і початку професійної освіти, включення особи дитини а життя суспільства, а також розвиток її творчих якостей і виховання національної самосвідомості і загальнолюдської моралі. На цьому ступені виявляються типологічні характеристики особи, розвиваються здібності, інтереси» якісні орієнтації. Діагностика цих якостей, а при необхідності їх активна корекція, покликані допомогти самовираженню учня, вибору ним напрямів своєї подальшій навчальній або трудовій діяльності.

Цінності – об’єктивно-суб’єктивна інформація, що виражає значення об’єктів для суб’єктів, суб’єктивні пріоритети в царині об’єктів. Цінності як ставлення суб’єктів до об’єктів формуються в освіті, навчанні.

Якість вищої освіти – сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і зумовлює можливість задовольняти як особові духовні і матеріальні потреби так і потреби суспільства.

Навчальне видання

Купрій Тетяна Георгіївна

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

Навчальний посібник

Редактор
Комп’ютерне верстання

О.П. Овдієнко
І.Т. Булах

Видавництво «ЛОГОС»
Свідоцтво ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10

Підп. до друку 16.06.2014. Формат 60х84 ¹/₁₆. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 17,67. Зам. 211. Тираж 300.

Виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.